

A KÖVETKEZŐ SZÁMOK TARTALMÁBÓL:

TELEPÜLÉSI KÖNYVTÁR KÖZÖSSÉGI SZEREPBEN

A FELHASZNÁLÓI BIZALOM ÉS A NÉPSZÁMLÁLÁSI
ADATOK DIGITÁLIS SZOLGÁLTATÁSA

KÖNYVTÁROSKÉPZÉS
A BÜNTETÉS-VÉGREHAJTÁSI INTÉZETEK BEN

NEM CSAK WEBEN LENNI, HANEM WEBBŐL LENNI:
A FUNKCIONÁLIS KÖVETELMÉNYEK
ÉS A METAADATMODELL-CSALÁD NÉVTEREI
ÉS A SZEMANTIKUS WEB

A POSZTKOORDINÁCIÓ ESÉLYEI AZ ETO-BAN

AZ INTERDISZCIPLINARITÁS VONZÁSÁBAN

HIRDESSZEN

A KÖNYVTÁRI FIGYELŐBEN!

KÖZLÉS MEGÁLLAPODÁS SZERINT.
ÉRDEKLŐDNI LEHET A SZERKESZTŐSÉG
CÍMÉN ÉS TELEFONJÁN.

2012/4

KÖNYVTÁRI FIGYELŐ

KÖNYVTÁRI FIGYELŐ

2012/4

⌚ A MEGYEI-JÁRÁSI KÖNYVTÁRI HÁLÓZATOK KIALAKÍTÁSA 3. (BEFEJEZŐ) RÉSZ ⌚ FOGVA TARTOTT KÉPZELET? A FOGVATARTOTTAK OLVASÁSI ÉS KÖNYVTÁRHASZNÁLATI SZOKÁSAIRÓL ⌚ KI SZAVATOL A ...? HELYZETJELENTÉS A TUDOMÁNYOS LEKTORÁLÁS ÁLLÁSÁRÓL ⌚ FORRÁSLEÍRÁS ÉS HOZZÁFÉRÉS: AZ ÚJ ANGOL-AMERIKAI KATALOGIZÁLÁSI SZABÁLYZAT (RDA) ÉS KRITIKÁJA ⌚ IFLA-ÁLLÁSFOGLALÁS A KÖTELESPÉLDÁNYOKRÓL ⌚ KÖTELEZŐ LETÉT... ? ⌚ KOVÁCS MÁTÉ ÉS A MAGYAR ENCIKLOPÉDIA ⌚ KOVÁCS MÁTÉ ÉS A MAGYAR KÖNYVTÁROK EGYESÜLETE ⌚ A HELYISMERETI MUNKA MÚLTJÁRÓL ÉS JÖVŐJÉRŐL ⌚

A TARTALOMBÓL:

22. (58.) ÉVFOLYAM, 2012. 4. SZÁM

FELELŐS SZERKESZTŐ: Kovács Katalin

SZERKESZTŐK: Kovács Katalin (Tanulmányok, Kitekintés, Könyvszemle),
Feimer Ágnes (Külföldi folyóirat-figyelő)

✂ Szerkesztőbizottság elnöke: Hegyközi Ilona

✂ Szerkesztőbizottság: dr. Dippold Péter, dr. Hajnal-Ward Judit, dr. Hangodi Ágnes, dr. Koltay Tibor, dr. Murányi Lajos, Orbán Éva, Pogány György, Rácz Ágnes, dr. Sipos Anna Magdolna, dr. Tóth Máté, Villám Judit.

✂ Borítótér: Gerő Éva ✂ Műszaki szerkesztő: Nagy László ✂ Szerkesztőség: OSZK Könyvtári Intézet, 1014 Budapest, Szent György tér 4–6. (Budavári Palota F. épület) ✂ Telefon: + 36-1-224-3795 ✂ Fax: +36-1-224-3875. ✂ E-mail: kovacs@oszk.hu, feimer@oszk.hu ✂ Megjelenik: negyedévente. ✂ Egy szám ára: 1500.-Ft + 5% áfa.

✂ Éves előfizetés: 6000.-Ft + 5% áfa + postaköltség ✂ Külföldi előfizetés: 100 euró ✂ Terjeszti: az OSZK Könyvtári Intézet, Könyvtártudományi Szakkönyvtár ✂ Előfizethető: a szerkesztőség címén. ✂ Kiadja: az Országos Széchényi Könyvtár ✂ Felelős kiadó: dr. Sajó Andrea ✂ Nyomda: Nalors Grafika Kft., Vác ✂ Felelős vezető: Szabó Gábor ✂ HU ISSN 0023-3773 Index 26408 (Nyomtatott) HU ISSN 1586-5193 (Online)

Lapunkat az alábbi referáló lapok és adatbázisok dokumentálják:

HUMANUS (Humántudományi Tanulmányok és Cikk Adatbázisa),

Library Literature and Information Science Full Text (Wilson),

LISTA (Library Information Science and Technology Abstracts, EBSCO)

*A folyóirat megjelenését a Emberi Erőforrások Minisztériuma és
a Nemzeti Kulturális Alap támogatja.*

EMBERI ERŐFORRÁSOK
MINISZTERIUMA

<http://www.kormany.hu/hu/emberi-eroforrasok-miniszteriuma>

Nemzeti
Kulturális
Alap

www.nka.hu

A KÖNYVTÁRI FIGYELŐ online változata a
<http://ki.oszk.hu/kf> címen érhető el.

A folyóiratban olvasható írások a szerzők véleményét tükrözik, nem mindig azonosak a szerkesztőség álláspontjával.

A szerkesztőség nem őrzi meg és nem küldi vissza a kéziratokat.

E számunk szerzői, közreműködői:

AMBERG Eszter (Könyvtári Intézet, Bp.), BÉNYEI Miklós (a Méliusz Juhász Péter Megyei Könyvtár ny. igazgató-helyettese, a Debreceni Tudományegyetem tanára, Debrecen), DANCS Szabolcs (OSZK, Bp.), DUDÁS Anikó (Pázmány Péter Katolikus Egyetem, BTK, Piliscsaba), FAZOKAS Eszter (Könyvtári Intézet, Bp.), HAJNAL WARD Judit (Rutgers University, School of Communication and Information, New Jersey, USA), HEGYKÖZI Ilona (Könyvtári Intézet, Bp.), KÉGLI Ferenc (az OSZK ny. osztályvezetője, Bp.), KOLTAY Tibor (Szent István Egyetem, Alkalmazott Bölcsészeti Kar, Könyvtártudományi Tanszék, Jászberény), MÁNDY Gábor (a FSZEK ny. munkatársa Bp.), MOHOR Jenő (az ELTE BTK Központi Könyvtárának ny. igazgató-helyettese, Bp.), MURÁNYI Lajos (az MTA Könyvtárának ny. osztályvezetője, Bp.), PAJOR Enikő (Juhász Gyula Pedagógusképző Kar, Felnőttképzési Intézet, Könyvtártudományi Tanszék, Szeged), POGÁNY György (Kármán József Városi Könyvtár, Pilis), PRÓKAI Margit (II. Rákóczi Ferenc Megyei Könyvtár, Miskolc), SONNEVEND Péter (főiskolai tanár, Bp.), TÓTH Gyula (főiskolai tanár, Szombathely), TÓTH Máté (Könyvtári Intézet, Bp., Pécsi Tudományegyetem, FEEK, Könyvtártudományi Intézet, Pécs), VISZOCSEKNÉ PÉTERI Éva (a BME OMIKK ny. osztályvezetője, Bp.).

TARTALOM

Abstracts	667
------------------------	-----

TANULMÁNYOK

TÓTH Gyula: A megyei –járási könyvtári hálózatok kialakítása. 3. bef. rész.	671
AMBERG Eszter: Fogva tartott képzelet. A fogvatartottak olvasási és könyvtárhasználati szokásairól	691
HAJNAL-WARD Judit: Ki szavatul a ...? Helyzetjelentés a tudományos lektorálás állásáról	713

MŰHELY

DUDÁS Anikó: Forrásleírás és hozzáférés. Az új angol-amerikai katalogizálási szabályzat (RDA) és kritikája	727
IFLA-állásfoglalás a kötelezpéldányokról	751
DANCS Szabolcs: Kötelező letét vagy "köteles harács"? – gondolatok a kötelezpéldány-szolgáltatás céljairól	753

MÚLTUNKBÓL

POGÁNY György: Kovács Máté és a Magyar Enciklopédia	757
BÉNYEI Miklós: Kovács Máté és a Magyar Könyvtárosok Egyesülete	781
KÉGLI Ferenc: A helyismereti munka múltjáról és jövőjéről. A hetvenéves Bényei Miklós köszöntésére	791

KÖNYVSZEMLE

Bestsellerek a hitleri Németországban

ADAM, Christian: Lesen unter Hitler. Autoren, Bestseller, Leser im Dritten Reich. Berlin, Galiani 2010.
(Ism.: Sonnevend Péter) 805

Centenárium visszapillantás

A Debreceni Egyetem története 1902–2012. (Főszerk. Orosz István.) Debrecen, DEK, 2012. (Ism.: Bényei Miklós) 809

Születésnapi ajándék

Az olvasás pártfogója. Írások Nemes Erzsébet tiszteletére. Szerk. Fülöp Ágnes, Lencsés Ákos, Rózsa Dávid, Bp. MKE, 2012. (Ism.: Murányi Lajos) 814

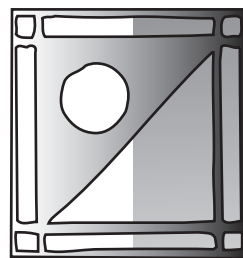
KÜLFÖLDI FOLYÓIRAT-FIGYELŐ

(REFERÁTUMOK)

Könyvtár- és információtudomány	819
Könyvtár- és tájékoztatásügy	825
Könyvtárak és tájékoztatási intézmények	841
Munkafolyamatok és szolgáltatások	845
Tájékoztatás, tájékoztatási rendszerek	865
Vezetés, irányítás	866
Felhasználók és használat	869
Információelőállítás, -megjelenítés és -terjesztés	880
Könyvtárgépesítés, könyvtáráépület	889
Kapcsolódó területek	891

A számot szerkesztette: Kovács Katalin, Feimer Ágnes, Murányi Lajos

STUDIES

Formation of library networks in counties and districts in the 50's. Part 3

TÓTH Gyula

Könyvtári Figyelő (Libray Review), vol. 22. (58.) 2012. no. 4. p. 671-690.

The last part of the study summarises the problems of organising networks. It was a major flaw in this respect that county and district libraries became detached from their natural maintaining bodies, i.e., from local municipalities and cities. It became soon clear that, as a result of different local conditions and different development history, too excessive differences developed between the individual libraries, although the model wanted to achieve their unification. By the sixties, the network of libraries at housing estates has been built out and the range of district libraries became complete. However, due to the repeated reorganization of public administration, a reverse process began: where the districts had ceased the central district libraries were transformed into city or village libraries, and in 1958, all the village libraries were given over to the ownership of local councils. The plan to build cultural activities in villages around libraries did not meet the expectations, and a solution had to be found to clarify the functions of district libraries and to eliminate their operation problems.

The author acknowledges the merits of the system established, but notes that the county-district library network had not been sufficiently grounded theoretically, and it was implemented in a too short time without the necessary financial, material and human resources. It became the task of the next decade to correct defects.

Reading habits and library use of prisoners in Hungary

AMBERG Eszter

Könyvtári Figyelő (Libray Review), vol. 22. (58.)
2012. no. 4. p. 691-712.

The Hungarian Library Institute performed in April 2012 a questionnaire survey in co-operation with the National Headquarters of Prison Service (BVOP) about the reading and library use habits of prisoners. For the sake of comparison, the questions of a previous survey were updated. From the 600 questionnaires sent out 557 were returned, the sample represents 4.5% of all prisoners. Although the study is not representative (in the sample there were more male than female inmates; and those with a higher educational attainment were overrepresented among the respondents etc.), the findings indicate that many of the prisoners read regularly (first of all newspapers and magazines) and are happy to use the services of the prison library. The author recommends to develop prison libraries, e.g., to employ professional librarians, to extend opening hours, to enhance the offer (with additional journals and magazines, books to study languages, computer facilities etc.). Reading is part of the re-integration of prisoners into society, and the assistance of prison libraries is essential for equal chances and alignment in prisons.

Who grants the...? Status report on peer review

HAJNAL WARD Judit

Könyvtári Figyelő (Libray Review), vol. 22. (58.)
2012. no. 4. p. 713-726.

The most important indicators of the quality of professional journals are the impact factor and the peer review process. Peer review can be considered as an added value in the communication process. Having summarised the history of peer review and described the review process, its participants and types, the author discusses the current practice of peer review in today's world of science. She states that a peer review achieves its goal if it is fast, effective, impartial and encourages professional dialogue. The examples selected from the area of medical biology illustrate the role of the peer review and the importance of professional scrutiny and assessment prior to publishing. In the literature, views vary on the impact of peer review. Some doubt it; some

blame the paradigm shift in scientific communication with the advent of the World Wide Web, i.e., the immediate and uncontrolled access to freely available publications. On the whole, it is the common interest of authors, research journals and professional communities to publish as reliable and high-standard communications as possible.

WORKSHOP

Resource Description and Access. The new cataloguing rules and their criticism

DUDÁS Anikó

Könyvtári Figyelő (Libray Review), vol. 22. (58.)
2012. no. 4. p. 727-750.

RDA (Resource Description and Access) is the new cataloguing standard replacing the 2nd edition of the Anglo-American Cataloguing Rules (AACR2) that has been essentially designed for a digital environment, and which has wider application possibilities than its predecessor. The author first summarises the theoretical background and innovative features of RDA, then provides an evaluation with a view to the MARC21 bibliographic exchange format. This article is the third part of a series dealing with critical observations regarding RDA. It describes the reception of RDA outside the Anglo-Saxon world, the current developments and future directions.

IFLA Statement on Legal Deposit Hungarian translation of the statement (Translated by Lajos Murányi)

Könyvtári Figyelő (Libray Review), vol. 22. (58.)
2012. no. 4. p. 751-753.

Some considerations on legal deposit

DANCS Szabolcs

Könyvtári Figyelő (Libray Review), vol. 22. (58.)
2012. no. 4. p. 753-756.

The debate in Hungary between publishers and librarians about the legal deposit of electronic publications has recently intensified. The translation of the relevant IFLA Statement assists the interpreta-

tion of related concepts. The author considers that it is the aim of legal deposit to guarantee the long-term preservation of the national imprint, without hurting the interests of the market. This is facilitated by introducing “preservation” as a key concept; while the focus on the act of “depositing” indicates that supporting library acquisitions should be guaranteed in another systematic way.

FROM OUR PAST

Máté Kovács and the Hungarian Encyclopaedia

POGÁNY György

Könyvtári Figyelő (Libray Review), vol. 22. (58.)
2012. no. 4. p. 757-780.

In 1953, a government decision was issued in Hungary to publish Magyar Enciklopédia (Hungarian Encyclopaedia, further abbreviated as HE) managed by the Hungarian Academy of Sciences, with Máté Kovács appointed as chief editor. It was the goal of this work to create an up-to-date scientific synthesis relying on the Great Soviet Encyclopaedia as its model; however, HE with its 140,000 articles would have been an individual intellectual venture. HE was planned to appear in the period 1959 through 1966, in 24 volumes, on a thousand pages per volume. Government ideas on HE have changed several times; there were disputes whether the entire encyclopaedia should be published first, and then, based on its material a variety of other dictionaries and encyclopaedias, such as the Kis Magyar Lexikon (Small Hungarian Lexicon) and the lexicons of various disciplines should be prepared. In 1956, the government decided that as first the Small Hungarian Lexicon should be published: this decision resulted in delaying work on HE. The editorial board headed by Máté Kovács has made efforts to adapt to the constantly changing conditions, but the difficulties of this pioneering work and the lack of financial resources have made the work harder and disorganised. Máté Kovács was the head of the editorial board till 1958. The concept he has developed has never been implemented, nevertheless, his merits in laying the foundations of publishing modern lexicons in Hungary are substantial. Indirectly he played a role in publishing Volume 6 of the Új Magyar Lexikon (New Hungarian Lexicon) and several specialised lexicons in the sixties.

Máté Kovács and the Association of Hungarian Librarians

BÉNYEI Miklós

Könyvtári Figyelő (Libray Review), vol. 22. (58.)
2012. no. 4. p. 781-790.

Máté Kovács' (1906-1972) extensive work in the period when he acted as Vice-President of the Association of Hungarian Librarians (MKE) is practically unexplored in literature. This paper is a short overview of his relationship with the association and its predecessor, the Librarians' Szabó Ervin Circle, based on archival documents. Máté Kovács was engaged in reading and books, organised lectures on the history of libraries and other activities in the second half of the fifties as a member of the Szabó Ervin Circle. After MKE's re-foundation in 1965, as head of the university's library department, he took part in defining the association's intellectual and practical work (e.g. in elaborating its statute). His papers read at the MKE annual general meetings about the situation and development of library education, the career of librarians and development of a national information system are still preserved in professional memory.

About the past and present of local history. A tribute to Miklós Bényei on his 70th birthday

KÉGLI Ferenc

Könyvtári Figyelő (Libray Review), vol. 22. (58.)
2012. no. 4. p. 791-803.

In Miklós Bényei's oeuvre as a librarian, teacher and researcher local knowledge work represents an essential part. His bibliographies, textbooks and studies present all that is worth knowing about the topic. In one of his important publications, in an article he summarised the history of local knowledge work in Hungary. The author of this tribute reflects on Bényei's publication and reconsiders the historical periods as follows: About the distant past (from the 1900's to World War II); About beginning anew (post-1945 years); About the boom of local history activities (from the sixties until today); About the future.

BOOK REVIEWS

Bestsellers in Nazi Germany

Adam, Christian: *Lesen unter Hitler*. Autoren, Bestseller, Leser im Dritten Reich. Berlin, 2010.

Reviewed by Péter Sonnevend

Könyvtári Figyelő (Libray Review), vol. 22. (58.)
2012. no. 4. p. 805-808.

100 years of Debrecen University A Debreceni Egyetem története 1902-2012. Főszerk. Orosz István. Debrecen, 2012.

Reviewed by Miklós Bényei

Könyvtári Figyelő (Libray Review), vol. 22. (58.)
2012. no. 4. p. 809-813.

Festschrift for Erzsébet Nemes

Az olvasás pártfogója: írások Nemes Erzsébet tiszteletére. Szerk.: Fülöp Ágnes et al. Bp. 2012.

Reviewed by Lajos Murányi

Könyvtári Figyelő (Libray Review), vol. 22. (58.)
2012. no. 4. p. 814-817.

FROM FOREIGN LIBRARY AND INFORMATION SCIENCE JOUR- NALS

(ABSTRACTS)

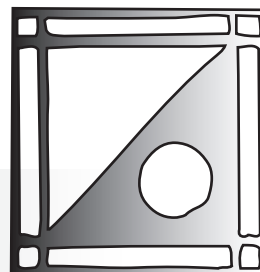
Országos Könyvtárügyi Konferencia

A Magyar Könyvtárosok Egyesülete és az Informatikai és Könyvtári Szövetség
2012. november 22–23-án közös konferenciát tartott *Könyvtárak a társadalom megújulásáért*.

Fejlesztés, fenntarthatóság, esély címmel az Országos Széchényi Könyvtárban, ahol
a szakma meghívott képviselőinek részvételével megvitatták azokat a trendeket
és kereteket, amelyek válaszokat adhatnak a környezetünkben bekövetkezett változásokra.

A konferencia céljai között szerepelt a 2014–2020-ra szóló könyvtárügyi stratégia
kidolgozásának elősegítése, valamint össztársadalmi gondolkodás elindítása
a könyvtárak szerepéről.

A konferencia anyagai elérhetők a weben a Könyvtártudományi Szakkönyvtár honlapjáról:
<http://ki.oszk.hu/konyvtar/2012/12/az-orszagos-konyvtarugyi-konferencia-anyagai-elertok-a-weben/>

A megyei-járási könyvtári hálózatok kialakítása

3. (befejező) rész*

TÓTH Gyula

A hálózatszerkezési hibák kijavításának kezdetei 1957-től

A hálózatszerkezés lázában elkövetett hibák jó részét 1954-ben felismerték. A politikai enyhülés rövid életű és átmeneti volt, s emiatt nem sok lehetőséget kínálkozott a változtatásra. 1957-től mégis több tekintetben új (al)szakasz kezdődött: nem annyira a törvényerejű rendelet hatására, mint inkább a megtett út értékelése és a forradalom nyomán változó légkör következtében. Mindez a megyei-járási hálózati struktúra és a közművelődési könyvtárak feladatainak módosulását hozta. A másként való gondolkodás igyekezett utat törni magának, de kiteljesedéséhez hosszabb időre volt szükség, s bár korábban is tettek lépéseket, a változások évtizede inkább az 1960-as lett.

* A tanulmány előzményei a Könyvtári Figyelő 2012. 2. és 3. számában jelentek meg. (A Szerk.)

Az új járási könyvtárak szervezésével párhuzamosan megkezdődött a hálózatszervezési hibák kijavítása és a hiányok pótlása. Egyes megyei könyvtárakból központi járási könyvtárak, megyeszékhelyi városi könyvtárak váltak ki, közben járássok szűntek meg, néhány járási könyvtár pedig városivá minősült. Megkezdődött az úgynevezett „tanácsosítás”, másként „intézményesítés” a falusi könyvtárak községi tulajdonba, a fenntartó tulajdonába adása, beleértve az addig letétként kezelt állomány átadását is, amely az átleltározásnak nevezett óriási munka révén valósult meg. A községi könyvtárak tanácsosításáról később kiderült, hogy – a legnagyobbakat leszámítva – a könyvtárak többsége nem képes a saját lábán megállni. Az 1956-os tvr. ugyan előírta a kiskönyvtárak összevonását, a megvalósítás azonban kevés sikerrel járt. A hibaigazítás szinte állandósult, hiszen már 1952 is felfogható a körzeti rendszer, az pedig az előző évtizedek, illetve az 1946-tól rendszeren kívül létrehozott népkönyvtárkép, népkönyvtárügy szervezeti korrekciójának! A lakóhelyi közművelődési könyvtári hálózati rendszer története gyakorlatilag átszervezések sorozataként is leírható.

1957-ben a Népművelési Minisztériumot felváltó Művelődésügyi Minisztérium főosztályból osztállyá degradált új felállású könyvtári osztályának vezetője *Szekeres Pál* lett. Ő *Káplány Géza* utódként került a könyvtári területre, s tőle a műszaki-technikai-gazdasági ágazatokban nélkülözhetetlen racionális szervezési elveket-gyakorlatot is elsajátította és alkalmazta is a Központi Technológiai Könyvtár első vidéki fiókkönyvtárainak – Miskolc, Győr – szervezősekor. Érthető tehát, hogy kritikusán szemlélte a közművelődés 1953 és 1956 közötti működését, és kereste a magyarázatot a könyvtárak gyarapítási összegeinek óriási zsugorodására. Számára egyértelművé vált, amit *Sallai István*, *Sebestyén Géza* és körük régóta tudott, hogy az 1952-es séma hibás. Nem vált a rendszer javára, hogy mind a megyei, mind a járási könyvtárakat egy kaptafára akarták ráhúzni. A megyei könyvtárak úgy indultak el a differenciálódás irányába, hogy egyforma szervezeti sémáik ellenére is, öt

év alatt jelentős különbségek keletkeztek közöttük környezetük és adottságaik eltérései miatt. Rájöttek, a továbblépés irányát csak egyenkénti vizsgálódás alapján lehet eldönteni. Ebbe belefért volna az is, hogy nem szükségszerű a megyei fenntartás, a székhely város szintén lehet a könyvtár működtetője, amely külön megbízással, pénzügyi támogatással elláthatja a megyei feladatot.

Kitűnt továbbá: a járássok is annyira eltérőek, hogy egyes helyeken a három fős személyzet sem elég, másutt viszont a két fő is az lehet a működtetéshez – ezért viszonylag könnyen megoldhatónak gondolták a hiányzó húsz járási könyvtár pótlását. Az egyenrangú tanácsok esetében viszont a könyvtárosok ötleteire vártak a megoldáshoz. A jövőt a helyi adottságok figyelembe vételével, differenciáltan vélték megtalálni itt is.

Sallai István 1957 közepén arra a változásra hívta fel a figyelmet, hogy a központi akarat jobbra csak az elvi irányítást tartja meg magának és a tanácsok is több hatáskört átengedtek az intézményeknek. Például a megyei tanács népművelési osztályok csoporttá szűkültek, a járási csoportok helyébe egyetlen előadó lépett. A jelenségből *Sallai* azt a következtetést vonta le, hogy a megyei és a járási könyvtárak megszilárdítását szolgálná, ha „*az eddigi módszertani, szakmai irányító tevékenységükön felül további igazgatási funkciókkal*” látnák el őket. A megyei könyvtárak olyan fejlődési szakaszhoz érkeztek, hogy „*a helyi viszonyoktól függően (az általuk irányított terület nagysága, a székhely művelődéspolitikai jelentősége, más könyvtárak jelenléte stb.) hosszabb távra egyenként külön-külön kell megállapítani fejlődésük további irányát, sajátos feladataikat, gyűjtőkörüket, s ennek alapján megállapítani új szervezeti szabályzatukat, amely nemcsak funkcióikat s ebből folyó belső szervezetüket, hanem határozottan kifejezésre juttatja a megyei hálózat átfogóbb irányítását biztosító kiszélesedett jogkörüket is. A megyei és a járási népművelési apparátus leszűkítése miatt magának a megyei könyvtárnak kell biztosítani az egész hálózatban a megfelelő*

könyvtári személyzetet.”²⁰⁴ Hasonlóan gondolkodott Páldy Róbert, a veszprémi megyei könyvtár vezetője is.²⁰⁵

A témát megvitatták a megyei könyvtárvezetők 1957. szeptember 26–27-i értekezletén, ahol Bíró Vera, a Művelődésügyi Minisztérium köz-művelődési főosztályvezetője ugyan leszögezte, hogy „művelődéspolitikánk általános célja az elmúlt 12 év során nem változott”, aztán mégis kiderült, hogy számos kérdést – köztük az ideológiákat – nem lehet a forradalom előtti szellemben megközelíteni. „Tévedés volna azonban azt hinni, hogy az állami irányítást úgy lehet folytatni, ahogy októberben abbamaradt. Az állami irányítás a legfőbb elvi kérdésekben, a célkitűzésekben, az eszközök és az ellenőrzés megadásában nyilvánul meg.”²⁰⁶

Ebben a légkörben fogalmazódott meg a megyei hálózatok – a FSZEK példáját követő – centralizáló átszervezése. „A vita során az a nézet alakult ki, hogy a kinevezési jogot a megyei könyvtár gyakorolja hálózata főhivatású könyvtárosai tekintetében, kezeljen bizonyos hiteleket központilag (könyveszerzés, könyvkötés, irodalmi rendezvények), de semmiféle könyvtárfenntartási (dologi) hitelt nem szabad központosítani. Ezeket mindig a könyvtárat fenntartó közület hatáskörébe kell utalni.”²⁰⁷ Ez a munkaszervezet átalakítását vonja maga után, de semmiképpen nem mehet a módszertani tevékenység rovására, annak még jobban ki kell szélesednie: a könyvtár egyéb munkacsoportjainak (feldolgozó, olvasószolgálati) vezetői látják majd el a hálózat szakmai ápolását. Ez volt az ún. szakmódszertan első felmerülése – összekapcsolva bizonyos igazgatási hatáskörökkel. Erősen hasonlít a megyei múzeumi szervezetben később kialakult modellre²⁰⁸, de a könyvtári hálózatban ezt végül nem vezették be.

Az értekezleten a járási könyvtárakról is új elképzelés kapott hangsúlyt: „Az eddigi felfogás szerint ugyanis csak úgy tudtuk elképzelni a járási könyvtárat, mint a járási tanács intézményét. Általános volt az a felfogás, hogy a járási könyvtár különben nem láthat el hálózati funkciót. A városok azonban egyre-másra jogosan kö-

vetelik vissza könyvtáraikat. Ez a követelés azért is helyes, mert az a célszerű, ha a kulturális intézmények annak a közösségnek a hatáskörében vannak, amelynek lakosságát a könyvtár szolgálja. A vita során az alakult ki, hogy a »járási könyvtár« kifejezést olyan könyvtárak megjelölésére használjuk, amelyek egy-egy járás hálózati központjai, anélkül azonban, hogy ez a megjelölés a fenntartóval való összefüggésre utalna. A járási könyvtárakat tehát fokozatosan át kell helyezni a helyi (városi, községi) tanácsokhoz, a járási tevékenységet pedig a megyei könyvtár megbízása alapján lássák el ezek a könyvtárak, melyek számára a feladatokkal járó anyagiakat a megyei könyvtár biztosítsa (kiszállási díjak stb.).” A logikus érvelés ellenére ezt az elvet sem sikerült megvalósítani.

A téma szerepelt az Országos Könyvtárügyi Tanács 1957. szeptember 4-i és október 7-i ülésén is.²⁰⁹ Utóbbi jegyzőkönyvéből látszik, Sallai a járási tanácsok szerepének változására alapozott.²¹⁰ A témában Szekeres Pál, a könyvtári osztály vezetője törekvéseinek alapelvét úgy fogalmazta meg, hogy: „könyvtárügyünk valóban elérkezett ahhoz a fordulóhoz, amikor vidéki viszonylatban a könyvtárügy alapjául most már nem a közigazgatási egységeket, hanem magukat a településeket kell tekintenünk.” Arról megoszlottak a vélemények, mi a megoldás. Kovács Máté lehetségesnek tartotta, hogy a megyeszékhely állítson fel városi könyvtárt, vagy a megyei vállalja ezt a feladatkört is. Barabási Rezső, az Állami Gorkij Könyvtár igazgatója azt hangsúlyozta, hogy Sopronban, Miskolcon vagy Debrecenben szükség van városi könyvtárra – de minden esetet külön kell elbírálni. „Könyvtári rendszerünk felülről épült ki, de most már itt az ideje, hogy alulról erősítsük meg. Ha könyvtáraink nem különállóan épültek volna ki, hanem a kultúrotthonok szerves részeként, mint Bulgáriában, akkor sokkal erősebb kultúrbázissá fejlődhetek volna. [...]” Javaslat: „vigyük felsőbb szervek elé vidéki közművelődési könyvtáraink problémáját.” Kondor Istvánné, a könyvtári osztály helyettes vezetője az ismert indokkal magyarázta az 1952-es megoldást, de hozzátette,

hogy a német példát követve – ahol a megyei könyvtárak a helyi tanácshoz tartoznak – „*egy-két megyében – így Debrecenben is – tegyünk próbát és nézzük meg, milyen tapasztalatokat hoz a városi tanácshoz való átkapcsolás.*” A Tanács átdolgozásra visszaadta az anyagot a könyvtárpolitikai szakbizottságnak.

Az MSZMP művelődéspolitikai irányelvei nyomán 1958. szeptember 24-én az Országgyűlés Kulturális Állandó Bizottsága ugyanazt mondta ki. „*Meg kell szüntetni a város és falu könyvtári ellátottsága között még mindig fennálló nagy aránytalanságot, meg kell javítani Budapest és a vidéki városok peremkerületeinek ellátását, be kell fejezni a járási könyvtárak hálózatának kiépítését, gondoskodni kell a tanyavilág jobb könyvtári ellátásáról,* [lásd később művelődési autó: TGY], *önálló gyermekkönyvtárak létrehozásáról.*” A megyei könyvtárvezetők őszi konferenciája „*az erős bizakodás, előretételezés*” jegyében tárgyalt. Petrovay István, a minisztérium könyvtári osztályának előadója szerint: „*már szinte közhelynek hat az a megállapítás, hogy a könyvtár állománya útján nevel.*”²¹¹

1957 után aktivizálódott az 1953-ban létrehozott, az 1956-os tvr. által megerősített Országos Könyvtárügyi Tanács (OKT). Rendszeresek voltak a megyei könyvtárvezetők országos értekezleteket is. Gyakran került napirendre a könyvtárak, benne a vidéki közművelődési könyvtárak fejlesztése, átszervezése.²¹² Említést érdemel, hogy az 1958. november 24-i OKT ülés egyik témája a megyei könyvtárak új szervezeti szabályzatának tervezete volt. Erről az a vélemény alakul ki, hogy a megyei könyvtárhálózat [sic! és nem a megyei könyvtár! TGY] szabályzatának elkészítése régóta esedékes. A résztvevők kifogásolták, hogy a tervezet az akkori helyzetet rögzítette, s nem körvonalazta a távlatokat.²¹³ Az 1959. február 2-án tartott ülésen a gyermekkönyvtárak ügyében kiadandó rendelettervezet kapcsán vitát váltott ki az a kérdés, hogy a gyermekkönyvtáraknak önálló intézményeknek kell-e lenniük – végül is leszögezték: a közművelődési könyvtárakra kell épülniük.²¹⁴ Az 1959. október-novemberi ülés a magyar könyvtárügy

rendszerének továbbfejlesztését tárgyalta Csűry István előterjesztésében. Szekeres Pál – aki szerint új szakasz kezdődött a könyvtárak fejlődésében – arról szólt, hogy a szervezeti kérdések mögött elvi kérdések húzódnak meg: a könyvtárak feladatai szabják meg a szervezetüket.²¹⁵ A távlati fejlesztés tervezésébe illik Sallai István 1959 közepén megjelent írása,²¹⁶ melyben megerősítette, hogy „*A kis falvakat, tanyaközpontokat, a városoktól távolieső egyéb lakóhelyeket a mai letéti rendszer továbbfejlesztésével, művelődési autókkal, a könyvtárközi kölcsönzés megszervezésével és kifejlesztésével kell bekapcsolnunk a könyvtári vérkeringésbe, hogy az ország bármely pontján minden igényt kielégítő könyvtári ellátást tudjunk nyújtani.*” Előhozta régi nézetét: „*A korszerű falusi könyvtár a művelődési otthon hálózatába illeszkedik bele. Kb. 1200 helyen válik szükségessé a meglevő művelődési otthon fejlesztése, illetve átalakítása.*”

a) A székhelyüktől elszakított megyei és járási könyvtárak

1952-ben – a megyei és járási könyvtár mögött – a megmaradt alig több mint egy tucat városi könyvtár harmadik kategóriás lett, amelynek nem volt a település határán túli funkciója. 1953. december 31-én – a 19 megyei és 75 járási mellett – 14 városi könyvtárt számláltak. Számuk később nőtt, községiből léptek elő néhány település várossá nyilvánításával. Például 1953. februárban Ózd, március-áprilisban Komló, április 1-jén Szentendre kapott főfoglalkozású könyvtárost, 1954. január 28-án lett város Oroszlány (könyvtárát november 21-én avatták) és Kazincbarcika (városi könyvtár 1955. március 1-től), 1954. augusztus 20-án Várpalota, 1955. január 15-én Tata emelkedett városi rangra.²¹⁷ A járási-városi könyvtárak története a megyei-ekhez képest kevésbé feltárt. A pápai könyvtár története mutatja, hogy a járási könyvtárakat a székhelyi tanácsok annyira sem tekintették magukénak, mint a megyeieket a megyeszékhelyi tanácsok. A Jókai Mór Járási és Városi Könyvtárnak létrejötte után hat évvel kellett szerződést

kötnie a városi tanáccsal, hogy az vállalja megfelelő elhelyezését, s anyagi támogatást nyújtson neki a városi kölcsönzésre szolgáló állomány fejlesztéséhez.²¹⁸

Számos gond forrása volt, hogy a megyei és a járási könyvtárt elszakították a helyi önkormányzattól, a könyvtárral régóta rendelkezőktől is. Ragaszkodtak az egy könyvtár egy könyvtárfenntartó elvhez: a megyei, illetve a járási tanácsot jelölték meg az egyetlen fenntartónak, megfosztva ezzel könyvtáráról olyan székhelyek városi tanácsát, mint Sopron, Nagykanizsa, Pápa, Baja, Kiskunhalas stb. A problémák hamarosan és nem véletlenül robbantak ki. Az 1957. szeptember 26–27-i megyei könyvtárvezetői értekezlet már foglalkozott a városok könyvtárfenntartó szerepével. „A városok [...] egyre-másra, jogosan követelik vissza könyvtáraikat. Ez a követelés azért is helyes, mert az a célszerű, ha a kulturális intézmények annak a községnek a hatáskörében vannak, amelyeknek lakosságát a könyvtár szolgálja. [...] A járási könyvtárakat tehát fokozatosan át kell helyezni a helyi (városi, községi) tanácsokhoz, a járási tevékenységet pedig a megyei könyvtár megbízása alapján lássák el ezek a könyvtárak.”²¹⁹ (Érdekes, hogy a megyei vezetők saját szemükben nem érzékelték a gerendát, a megyeszékhely szerepét nem firtatták.) A témát Sallai István vetette fel: „A megyei és járási könyvtárak rendszerének kialakításakor; sajnos, nem vettük figyelembe sem a tradíciókat, sem a városi könyvtárak természetes helyét, hanem az egész országban egyöntetűen átadták a megyei székhelyeken levő városi könyvtárakat a megyei tanácsoknak, a járási székhelyeken pedig a járási tanácsoknak, a városok tiltakozása ellenére. [...] Sopron, Pápa, Nagykanizsa, Baja stb. jelentős városok, egyes helyeken nagy könyvtári múlttal. Ezekben a helyeken a városi funkció lényegesen jelentősebb, mint a hálózati. [...] Érthető tehát a városi tanácsok erőfeszítése a könyvtárak visszaszerzésére. A megoldás nem egyszerű. Az a gondolat, hogy külön legyen a városi, külön a megyei, illetve a járási könyvtár; nem volna szerencsés, mert egyrészt párhuzamos intézmények fenntartása nagy luxus, másrészt

a régi körzeti könyvtárakhoz való visszatérést jelentené.”²²⁰

Sallai a Magyar Könyvszemlében 1958-ban megjelent tanulmányában adatok sorával bizonyította, hogy 1953-tól „az egyre kisebbedő anyagi ellátás és a célnak nem minden tekintetben megfelelő szervezet miatt évről-évre csökkent a fejlődés üteme, sőt egyes helyeken a stagnálás vagy a visszaesés jelei mutatkoztak. Mindenekelőtt a könyvvállomány fejlődése terén jelentkeztek a bajok. Jelentkeztek azonban szervezeti problémák is. Járási hálózatunk befejezetlen maradt, mintegy húsz járási székhelyen nem alakult meg a járási könyvtár, a falusi könyvtárak szervezeti fejlődése pedig megakadt, és legtöbbjük máig sem vált a községi tanácsok intézményévé.” Írása végén hozzátette, „Amilyen mértékben csak lehet, meg kell valósítanunk azt az elvet, hogy a könyvtárakat azok a közösségek tartsák fenn, amelyek lakosságát ellátják.”²²¹

1960. január 1-jétől kaptak (ismét) lehetőséget a költségvetésben könyvtárfenntartási hitelek nyitására azok a városok, amelyekben eddig csak megyei könyvtárak működtek, és ezek hálózatába tartoztak a fiókkönyvtárak is. „Ezzel kezdődött meg a városok fiókhálózatának nagyarányú fejlődése, különösen a megyei jogú városokban.” E napon alakult a Pécsi Városi Könyvtár Szöllősy Kálmán, a Miskolci Városi Könyvtár Gáspár Mihály vezetésével. E napon került a kaposvári városi tanács kezelésébe a helyi fiókhálózat (önálló ifjúsági könyvtár és 8 fiókkönyvtár), munkáját a megyei könyvtár helyi csoportjának vezetője, Bánki Gyula irányította továbbra is. 1960. március 1-jén a veszprémi tanács is könyvtári címet nyitott költségvetésében, ezzel lehetővé tette városi könyvtár alapítását az egyik városrészben. 1960. május 1-jén önálló, városi fenntartású gyermek- és ifjúsági könyvtár nyílt Salgótarjánban.²²²

Hiába figyelmeztetett korábban a párhuzamosság hibáira Sallai, a gyakorlatban éppen az történt, amitől óvott. A Kronológiából bőséges, de bizonyára nem teljes névsor állítható össze a megyei könyvtárakból kivált városi és központi járási könyvtárakból. Az említettekén túl még néhány

példa: 1960. január 1-jén létrejött a Debreceni Városi Könyvtár Sz. Szabó László vezetésével. 1961. január 1-jén a salgótarjáni járási könyvtár Nagybátonyba került, 1961. április 1-jén Nyíregyházán városi könyvtárhálózat alakult. 1961. október 1-jén a megyei könyvtárból kiválva, megkezdte működését a Győri Városi Könyvtár. 1962. március 1-jétől Demecserben működött a nyíregyházi járási könyvtár, 1964. január 1-jén Balatonalmádiba költözött a veszprémi járási könyvtár, 1964. január 20-án Sajószentpéteren megkezdte működését a miskolci járási könyvtár, 1965. január 1-jén pedig megalakult a városi könyvtár Tatabányán is. 1967. január 1-jén a városi-járási könyvtárból kivált a 2 személyes soproni járási könyvtár. Kevesen ismerik, mert csak 20 példányban sokszorosították az 1964. április 9–10-én a Könyvtártudományi és Módszertani Központban tartott megyei könyvtárigazgatói konferencia anyagát, amely foglalkozott ezzel is. Ott többen igyekeztek magyarázatot találni a jelenségre, ám valószínűleg a vitaindító Csűry Istvánnal egyetértő Lipták Pál járt legközelebb az igazsághoz: „... a közművelődési könyvtári hálózat a kisszerűség jegyeit viseli magán. Legálább magunknak valljuk be, hogy azért lett a megyei könyvtár mellett különálló városi könyvtári hálózat, mert magunk is akartuk. Kényelmesebb volt hagyni magunkat meggyőzetni, mint józan könyvtári elveinket megvédeni. Országos méretekben folyik a játék a pénzzel. Ugyanazt az állami pénzt 4–5 különböző zsebből vesszük ki és 4–5-ször rosszabbul tudjuk felhasználni, mintha egy helyről kapnánk.”²²³ Sallai szerint: „Sok kis tőgyből fejjük az államot.”

A városi témához tartozik a peremkerületek ellátása fiókkönyvtárakkal. A győri Kisfaludy Károly Megyei Könyvtár szorgalmazta városi fiókkönyvtárak létrehozását. Győrszigeten épült az első könyvtári célokra szánt városi fiókkönyvtár: előkészületei már 1955-ben elkezdődtek, de csak 1959. március 21-én avathatták fel.²²⁴ 1960-ban nyitották meg a nádorvárosi lakótelepit, 1961-ben a szabadhegyi fiókkönyvtárat. Ezek a megyei könyvtár fiókjai voltak, ám 1961. október 1-jén a városi tanács kezelésébe kerültek mint

az önálló városi hálózat egységei.²²⁵ Hasonlóan épült ki más városok fiókkönyvtári ellátása is.

b) A falusi népművelés alapja a könyvtár legyen

A kortársak, de az utókor is használta a népművelési hálózat elnevezést. Sallai Istvánt már az 1950-es évtized közepén is foglalkoztatta a könyvtár és a népművelés viszonya. Eközben arra kényszerült, hogy értelmezze a falusi könyvtár funkciórendszerét.²²⁶ Megállapítása szerint a kultúrotthonok idegen testnek tekintik a könyvtárakat az épületükben, másrészt: „A vidéki hálózatban a könyvtárügy el van szakadva a népművelési munka többi ágától.” 1954 legelején Sallai István az olvasókörokról írt.²²⁷ A körzeti könyvtári időszakról kezdve a népművelő, direkt propaganda célokat kitűző felolvasásokat nevezték olvasókörnek, melyek újbóli felbukkanásakor felhívta a figyelmet arra, hogy a régi olvasókörok mások voltak. „Az olvasóköro a szó eredeti értelmében tulajdonképpen a könyvtárral egybeforrott kultúrotthont jelent, ahova az emberek könyvet, újságot olvasni, beszélgetni, politizálni járnak. [...] Ezt a hagyományt feléleszteni, újra népszerűsíteni ott, ahol gyökerei vannak, igen fontos és komoly munkája volna a falusi kultúrmunkásainak.” A cséplőgépek melletti felolvasások, a politikai agitáció helyett az olvasókörok céljának a könyvek, az irodalom megszerettetését, a lakosság általános műveltségének emelését, politikai öntudatosodásának elősegítését tartotta. Magyarországon az olvasókörok, olvasóegyletek – bár részei voltak a parasztság és munkásság öntudatosodásának – nem váltak a nemzeti és függetlenségi mozgalmak részévé úgy, mint a bolgár csitalisték. Az államhatalom nem támaszkodott rájuk sem a dualizmus korában, sem a két világháború között, inkább akadályozta a működésüket, pedig a könyvtárakra alapozott művelődés közösségi modelljét jelenthették volna.

Sallai 1955-ben romániai tanulmányútjáról azzal jött haza, hogy ott „a nem önálló falusi könyvtárak intézményesen a kultúrotthonokba kerültek,

és szerves részét alkotják a kultúrotthonoknak.”

²²⁸A témára akkor tért vissza, ²²⁹megragadva az alkalmat, amikor a minisztérium népművelési főosztálya munkájának elvi meghatározásában kimondta: ²³⁰a kultúrotthon a népművelési ágak kerete. A kormányzati koncepcióváltást Sallai a falusi könyvtárak javára próbálta fordítani. Írásában hangsúlyozta, hogy a bolgár csitalisték a felnőtt lakosságot megcélozva, könyvtárakból bővültek a művelődés otthonaivá. Nálunk a népkönyvtár és a kultúrotthon 1945 előtt és után külön úton fejlődött. Ez látszott megváltozni 1955 végén. „Amilyen mértékben nő azonban a könyvtár felnőtt olvasótábora, s ezzel együtt a tekintélye is, annál könnyebben találja meg a helyét a kultúrotthonban. A kultúrotthon és a könyvtár egymásra találása tehát egyszersmind a kultúrotthonban és a könyvtárban folyó munka színvonalának emelkedésével is szoros összefüggésben van.” Nonn György miniszterhelyettes szerint is a falusi kulturális munkát a könyvtár központba állításával, a könyvtáros felkészültségére építve kell megszervezni. ²³¹Sallai a kedvező mozzanatot megtoldotta azzal, hogy „ki kell alakítani a falusi könyvtáraknak azokat a funkcióit, amelyek alkalmassá teszik a kultúrotthonba, mint szervezeti keretbe való szoros beillesztésüket.”

Ő – másokkal együtt – a falusi könyvtárnak mezőgazdasági szakkönyvtári funkciót (is) tulajdonított. Erről többször írt, de ezt sugalmazták a párt- és kormányhatározatok is. „A falusi és a falu jellegű járási székhelyek könyvtárainak feladata szintén kettős: a népművelési feladatokon kívül el kell látniuk a mezőgazdasági lakosság számára szolgáló szakkönyvtárak szerepét is. Ezen funkció kifejlesztése a jövő évek jelentős könyvtárpolitikai feladata.” Akkor ezt senki nem vitatta, évtizedes tapasztalat kellett e túlzás illuzórikus voltának felismeréséhez. Később bővítette a funkciórendszert: „A falusi könyvtárnak kell a funkcionáriusok számára az otthonban folyó kulturális munka minden ágához szükséges segédkönyveket, szakkönyveket (műsorfüzetek, színdarabok, zeneművek, koreográfiák, az előadás propaganda brosúrai, módszertani levelek,

útmutatók stb.) beszerezni, illetőleg gyűjteni.” ²³²

Kifejtette, a könyvtár feladata a szakkörök és tanfolyamok résztvevőinek tankönyvekkel, ajánlott irodalommal való ellátása, sőt nemcsak állományával nyújthat segítséget, hanem propagandát fejthet ki a rendezvények sikere érdekében, segíthet a szakköri tagok szervezésében stb. „A falusi könyvtár említett funkcióinak kifejlesztése a könyvtárat alkalmassá, sőt nélkülözhetetlenné teszi a kultúrotthon számára. Nem elég azonban, ha a könyvtár a kultúrotthonban csak helyet kap, oda szervezetileg is be kell illeszkednie.” Sallai a falusi kulturális ellátás integrált intézményben való kifejlesztése oldalán állt. Érvelésének sem a népművelők, sem a könyvtárosok körében nem lett igazán fogadtatva. ²³³

Sallai 1957-ben a falusi könyvtárak gyűjtőkörét megtoldotta: „a várossal szemben a falu egyetlen könyvtártípusának kell az összes igényt kielégítenie. [...] a könyvtár nem önmagában álló művelődési tényező falun, hanem igen szoros és szerves kapcsolatban kell állnia a népművelési munka egyéb ágaival, s a könyvtár, mint művelődési forrás az egyéb területeken folyó művelődési tevékenységhez is biztosítja azok tartalmi alapját.” Következtetése: a felsorolt feladatok ellátásához „a könyvek olyan változatos gyűjtésére van szükség [...] amit néhány száz kötetnyi állomány semmiképpen sem biztosíthat. Korszerű ellátás tehát csak letéti központ vagy nagy állományú mozgókönyvtár (bibliobusz) útján végezhető.”

Sallai István többször szólt ²³⁴a falusi könyvtár kultúrotthonban való elhelyezéséről: „a falu könyvtárszobája legyen a magva, csírája a fejlődő művelődési otthonnak.” A falusi könyvtár iskolában való elhelyezését viszont „kényszermegoldásnak érezzük, amely több veszéllyel jár.”

Sallai már az 1950-es évek közepén arra a következtetésre jutott, hogy „falusi könyvtáraink munkájában jelentős javulást, további erőteljes kibontakozást mindaddig nem várhatunk, míg járásainkat tovább nem fejlesztjük.” ²³⁵ A téma aktualitását jelzi, hogy – a falusi ellátást a „kétjárásnyi” körzeti könyvtárakra kidolgozó – Sebestyén Géának is kellett erről írnia. ²³⁶

c) A községi könyvtárak „tanácsosítása” 1958-tól

A falusi könyvtárakban a letéti ellátás anyagiak hiányában fokozatosan visszafejlődött, nem tudta elegendő számban új könyvekkel táplálni a községi könyvtárakat. 1955. január 20-án jelent meg az 1010/1955. MT. sz. határozat a községfejlesztési alap létesítéséről (köfa), ez volt az egyetlen forrás, amelyből a helyi tanácsok segíthették a területükön lévő könyvtárakat, ugyanúgy, mint a megyeszékhelyi tanácsok is a megyei könyvtárt, a járási székhelyek pedig a járást. 1956. január 3-án a Komárom Megyei Tanács VB felkérte a helyi tanácsokat, hogy a köfából lakosonként egy forinttal támogassák az állományfejlesztést, összességében legalább ezer forinttal a könyvtárt.²³⁷

1957. december 18–19-én, a megyei könyvtárvezetők negyedéves konferenciáján, Szekeres Pál minisztériumi osztályvezető bejelentette a falusi könyvtárak intézményesítését (helyi tanácsai kezelésbe és fenntartásba adását, későbbi kifejezéssel: tanácsosítását).²³⁸ Nyitrai József és Sinay Jenő szerint,²³⁹ ehhez az 1.091/1954. (XI. 5.) MT sz. határozat az alapokat lerakta. A jogszabály melléklete felsorolta, melyeket kell adott határidőig átadni, köztük Győr-Sopron megye 196 községi könyvtárát. Ez az 1956-os forradalom miatt halasztást szenvedett. 1957 decemberében került ismét napirendre, amikor az MM határozatot hozott az intézményesítésről. A tanácsosítást Sallai István többször sürgette: „a falusi könyvtárak továbbfejlődését akkor látjuk biztosítva, ha [...] intézményekké szervezzük, amelyek fenntartását helyi erőforrások biztosítják.”²⁴⁰

1957–58 fordulójára eldőlt, hogy a helyi fenntartásba adás tovább nem halasztható. Sallai István a kellő időben tisztázta a letét és helyi gyarapítás viszonyát,²⁴¹ fél évvel korábban a tanácsosítás minisztériumi beharangozójánál.²⁴² Sebestyén Gézától jól megtanulta az állandóan helyben lévő törzsanyag (ami származhat helyi gyarapításból, de lehet ún. „örökletét” is) és a (körzeti vagy járási könyvtárból küldött és rendszeresen

cserélt, mozgatott) letét kettősségét. Ez a modell torzult el 1949 után, és már a könyvtárosok sem hitték el, hogy működhet a csere rendszere, s az állománymozgatást munkatöbbletnek tekintették, és ez a hozzáállás a többséget szinte mindig jellemezte.

A tanácsosítást 1958. április 15–16-án, a megyei könyvtárvezetők konferenciáján jelentették be, mégpedig kísérletként és Tolna, Fejér és Borsod-Abaúj-Zemplén megyék néhány járására korlátozva. 1958. június 15-én kezdődött Tolna megyében, de más megyék is hamarosan hozzákezdtek a munkához. Győr-Sopron megyében 1960 végéig 108 könyvtár került tanácsai kezelésbe, 1961 végére pedig be is fejezték.²⁴³ Csongrádban 1960–61-ben bonyolították le a községi könyvtárak tanácsai kezelésbe adását. A Kronológia szerint 1954. január 1-jével szűnt meg a közművelődési könyvtárak számára a központi könyvelosztás. Addig élt a körzeti könyvtári örökség. Azután a megyei könyvtárak irányították és ellenőrizték a járási, városi és önálló községi könyvtárak szerzeményezését úgy, hogy az általuk ellenőrzött megrendelés mehetett a Könyvtárellátóhoz.

A tanácsai kezelésbe adás kétségtelen előnyei mellett gondokkal is járt, hiszen így elaprózott, állományukat helyhez rögzítő népkönyvtárak alakultak ki. Miként a körzeti időszakban, most sem sikerült az állomány cseréjét megvalósítani. Az ős okokat 1958-ban Sallai István így látta: „A rendszer két okból nem alakulhatott ki tökéletes formában: amikor a könyvtárak anyagi ellátottsága kielégítő volt, könyvkiadásunk volt egyoldalú úgy, hogy a könyvtárak viszonylag kevés művet kaptak sok példányban. Amikor pedig változatossá vált könyvkiadásunk, annyira csökkent a beszerzési keret, hogy járási könyvtáraink a rendelkezésükre álló összes használható művet szétesztették, tehát a központi könyvtárakban valójában soha sem jött létre a cserét biztosító, változatos anyagú letéti raktár.”²⁴⁴ Sallai a kettős ellátás mellett voksolt, hangsúlyozva, hogy „korszerű ellátás csak letéti központi, vagy nagy állományú mozgókönyvtár (könyvtáratóbusz) útján végezhető”, illetve „az eddigi egyoldalú

letéti szemlélet káros, mert akadályozta a helyi jól összeválogatott gyűjtemények kialakítását”, s ezért a helyi „törzsállomány és a letéti állomány együttesen biztosíthatják csak a felsorolt sokoldalú igények korszerű kielégítését.”

Írta ezt akkor, amikor a szakma a falusi könyvtárak tanácsi kezelésbe adására készült. „Megszerveztük a könyvtárakat, letétbe adtuk őket, de nem tettük a község, a falu tulajdonává. Megkívántuk, hogy a községi tanács tekintse magát a könyvtár gazdájának, de intézményesen nem biztosítottuk a lehetőséget ehhez. [...] létük vagy nem létük, fenntartásuk, fejlesztésük, kiadásaik fedezése, irányításuk stb. a járási, illetve a megyei könyvtárak joga és teendője. Vannak tehát falusi könyvtáraink, falu nélkül.” – írta az akciót beharangozó cikkében Mihályi Imre.²⁴⁵ Összhangban a minden kulturális intézményt helyi hatóság kezébe adó akkori törekvéssel: „A falusi könyvtárügy talpraállítása, megerősítése a letéti könyvtárak önállósításával, helyi tanácsi hatáskörbe utalásával oldható meg.” Az akciót 3–4 év alatt akarták lebonyolítani, mivel a helyi tanácsok egy része azonnal nem volt alkalmas a gazdaszerepre.

A tanácsosítással önállóvá váló könyvtárak „a községi tanácsok végrehajtó bizottságának kezelésébe kerülnek [...] (az állománygyarapítás költségei egészben vagy nagy részben, valamilyeni fenntartási költség: bérleti díj, berendezés, felszerelés pótlása, fűtés, világítás, takarítás, fejlesztési kiadások stb. [...] a jövőben elsősorban a községekre hárul. Ez természetesen azt követeli, hogy a Pénzügyminisztérium költségvetési útmutatója a községi tanácsok vb. költségvetésében lehetővé, illetőleg kötelezővé tegye a »könyvtárak« cím előirányzatainak szerepeltetését.” Mihályi Imre fontosnak tartotta hangsúlyozni, „megtisztított és feljavított állománnyal [...] kerüljenek a falusi könyvtárak a falu kezelésébe. Természetesen csak azokon a helyeken, ahol a rendszeres és jó működés feltételei adva vannak, illetve ahol ezeket a helyi tanács biztosítja, [...] Ahol a feltételek biztosítása valamely ok folytán nem érhető el, természetesen letéti könyvtár marad.” Mégis kampány lett a dolog-

ból – mint oly sokszor előtte és utána is a magyar könyvtárügyben! (Bár országosan 4 évig tartott, egy-egy megye egy-két év alatt végzett vele.) A többséget megrészesítették az eredmények. „Az átadott községi könyvtárakban az évi gyarapodás 10–15 kötetről 60–100 kötetre emelkedett, sőt egyes könyvtárakban eléri az évi 200 kötetet is. Ma már háromszor annyi könyvtár van önálló helyiségben, mint amennyi 1957-ben volt. A könyvtárak helyi erőforrásból történő támogatása ugrásszerűen megnőtt” – sorolta a tanácsosítás kétségtelenül pozitív hatásait a minisztériumi munkatárs – túl gyorsan.²⁴⁶ Ám Tóth Árpád azt is hozzátette: „Rendkívül hibás szemlélet volna azonban a tanácsi tulajdonba adás eredményeit csupán az anyagi megerősödésre leszűkíteni. Az átadás a könyvtárak tartalmi munkájában is lehetőséget teremt, [...] alkalmassá válnak arra, hogy magasabb színvonalon, differenciáltabban szolgálják a helyi igényeket, szerves részévé váljanak az adott község egységes művelődési munkájának.” Felhívta a figyelmet az elaprózottságra, a fölösleges párhuzamosságok felszámolását javasolta: „célszerűtlen, hogy egy-egy kis és középnagyságú községben (5000 lakosig) 4–5 szerv tartson fenn könyvtárat.”

Aligha véletlen, hogy Sebestyén Géza – a téma történetének, elméletének tudója – Sallai figyelemztetése után két évvel ismét a letéti rendszer aktualitásairól írt.²⁴⁷ Széles kitekintésű írása arról is szólt, hogy „az új, demokratikus könyvtárpolitika a művelődési egyenjogúság megteremtését tűzi ki célul. [...] Ebben a koncepcióban nem tarthatjuk fenn a kétféle könyvtári ellátás rendszerét: nagy választék (vagyis a korszerű műveltség egésze) a városon élőknek és szegényes pár száz kötet a falusiaknak. Szabó Ervinék már a század elején frontot alakítottak [...] a 'szellemi népkönyha' rendszere ellen. [...] S ha a kiskönyvtár alkalmatlan szervezeti formának bizonyult (önmagában) világszerte, még inkább az a mi fejlődésünk távlataiban.” Emlékeztetett az 1949-ben kiadott *Útmutatók a körzeti könyvtár számára* című segédletre, amelyben úgy tervezték, hogy minden faluban kettős könyvtár legyen: 1) a helyi tulajdont alkotó törzsanyag,

2) az ideiglenesen odahelyezett – lehetőleg havonta cserélendő – letét. „*Csak hogy a fejlődés nem a várt irányba bontakozott ki. Először is: nem jött létre a 'törzsanyag' [...] S nem lévén helyi anyag, a kihelyezett állomány megrekedt – sokszor örökre – ugyanazon a helyen. Szó sem volt nemhogy havi, hanem még éves cseréről sem.*” Ennek szellemében – noha maga is „*döntő fordulatként*”, „*új fejezetként*” ítélte meg – kifogásolta, hogy a „*tanácsi kezelésbe adás megindulása után nem egy helyen felvetették [...], hogy szüntessük meg a letéti rendszert.*” Ez azért hibás, mert „*az érvelés a letét 'törzsanyag pótló' szerepéből (a tényleges helyzetből) indul ki, s nem számol a letéti rendszer tulajdonképpeni értelmével.*” Szerinte „*az igazi letét feltételei most teremtnének meg. Csak mostantól kezdve van meg a lehetősége annak, hogy a járási könyvtár a maga sajátos munkáját végezze (nem pedig a községét pótolja). Viszont ezentúl valóban «csak a mozgó, időnként kicserélt letéteknek van értelmük».*” Sebestyén a tanácsi kezelésbe adást a helyi (leg vásárolt) törzsanyag és a járási szintről biztosított letéti csere kivitelezési lehetőségeként, a korábbi mulasztások pótlására tartotta alkalmasnak. Mégis az történt, hogy a letét pénzügyi fedezetét megszüntették.

Igen tanulságos a letét megszüntetését szorgalmazó vélemények csokorba gyűjtése. 1. Nem mindenütt rendelkeznek a kérdés eldöntéséhez szükséges könyvtárpolitikai koncepcióval. 2. Érzékelhető a helyi sovinizmus: a helyi gyűjteményfontosságát előbbre helyezik a letéti alap szerepénél (Sebestyén azzal magyarázta a helyi és a letéti alap kettéválasztását, nehogy a vidéknek csak a maradék jusson!). 3. „*Szerepet játszik itt-ott a könyvtárosok kényelemszeretete is*” (a letéti munka, főleg cserével fárasztó munka). 4. „*Tetszetős félreértés az is, hogy a letétet a könyvtárközi kölcsönzés fogja pótolni.*” Sebestyén elmagyarázta (újra!) a törzsanyag, a letéti anyag és a könyvtárközi kölcsönzés anyaga (utóbbi a nagyon ritkán keresett művek, egyedi dokumentumok iránti igények kielégítésére szolgál) különbségét, majd sorra vette a tisztázatlan kérdéseket. Így pl. azt, mekkora nagyságrendtől képes a he-

lyi gyűjtemény önállóan boldogulni. A kérdésre „*nehéz elméletileg válaszolni*” – írja, majd hat pontban felsorolja az általa fontosabbnak ítélt tennivalókat, illetve döntési lehetőségeket, miközben szinte hangosan töpreng, gondolkodik: „*ki kell dolgozni a letéti állomány gyűjtőköri útmutatóját*” (példányszám, az optimális letéti raktár kötetszáma, a cserék időközei): „*Íróasztal mellől bajos lenne ezt eldönteni.*” Egységcsomagok kellenek-e vagy egyedi összeállítások? „*Jó lenne párhuzamosan mindkét módszert kipróbálni.*” Fontos és tisztázandó kérdés az is, hogy ki lássa el a külterületeket? (A járási vagy a községi könyvtár?) „*Ismét kísérlet lenne célszerű.*” Kapcsolódott Sebestyénhez Mezei György, aki szerint²⁴⁸ egyfelől a letéti anyag maradéka gyakorlatilag használhatatlan, másfelől a pénzügyi szervek nem engedélyezték a megyei és a járási könyvtárakban a községek további ellátásához költségvetési előirányzatot. Ezért és az adminisztráció egyszerűsítése végett a külön leltárkönyvek eltörlését, pontosabban a helyi anyag és a letét megkülönböztető elkülönítését javasolta: „*lényege abban áll, hogy a megyei, járási könyvtárak teljes állományát egységes egészként fogjuk fel.*” A javaslatot a minisztérium elutasította, mondván: ez az egyes könyvtáraknál „*a letéti rendszer elsorvadását hozná magával.*” Mezei György szerint új igényként jelentkezett náluk a községi könyvtárak egymás közti cseréjének lehetővé tétele, s ezért a mosonmagyaróvári járás területén „*előre meghatározták a cseretársakat, és már a szerzeményezésnél úgy járnak el, hogy a két könyvtár állománya egymást kiegészítse.*” Ez a módszer szerény lépés lett volna a leülepedés mérséklésére, a pazarló önálló gyarapítás hátrányainak csökkentésére. Mezei felvetette – az eredetileg a puszták, tanyák stb. ellátására szánt s 1958–59-ben a megyei könyvtáraknak juttatott – művelődési autók bevonását a letéti cserék lebonyolításába, a fiókok ellátásába. Ez meg is valósult, hiszen a kisközséges megyékben a tanyányi lakott területek már önálló községek lettek, vagyis a művelődési autók eredeti célja (az ellátatlan területek kulturális ellátása) itt kisebb mértékben jelentkezett.

Borsod megyében 1960-ban a települések 22%-a 500 alatti letét, további 31%-a 500–1000, újabb 28%-a pedig 1–2000 közötti, vagyis 81%-a 2000 lakos alatti volt. Ezért a megyei könyvtár igazgatója vívódva feltette a kérdést: *„érdemes-e az 5–600 lakosú kis községeket tanácsai kezelésbe adni, lehet-e a kis községekben gyűjtemény jellegű állományt kialakítani?”* S rögtön válaszolt is. *„Az a véleményem, hogy nem, [hiszen] ezer főn aluli községekben nincs szükség még a törzsállomány fogalmkörébe tartozó művek maradéktalan beszerzésére sem.”*²⁴⁹ A könyvelés oldaláról a tanácsai kezelésbe adás nemcsak Borsodot, hanem valamennyi megyét újabb dilemma elé állította – s ez lett az 1960-es évek elejétől a közkönyvtári terület egyik permanens problémája.

d) A járási könyvtáraknak is voltak működési zavarai

Sebestyén Géza többször utalt arra, hogy a körzeti könyvtár (két)járási könyvtárnak felelt meg. (Megyeihez sohasem hasonlította.) Minek szánták hát a járási könyvtárt? (Fél)körzetinek? (Mivel az eredeti tervek szerint két-három járásra jutott volna egy körzeti könyvtár.) Vagy a megyei könyvtár kicsinyített másának? (Ezt sugallta az 1953-ban kiadott megyei, és még inkább az 1954-es járási könyvtári működési szabályzat. A megyei könyvtárak nagy többsége sokáig egyúttal a központi járás könyvtára is volt, amelyeket később választották le róla több megyében.)

A járási könyvtárak többsége (főleg ahol nem volt körzeti és/vagy városi előzmény) alig volt más, mint a népkönyvtárak. A minisztertanácsai határozat az előbbi kérdésekre nem adott választ. A járási könyvtárakkal eleinte az volt a gond, hogy sokat kellett (volna) belőlük szervezni. Ez sok pénzzel és munkával járt, s emiatt – meg azért, mert kiderült, hogy a székhelyek nem mindenütt tudnak gondoskodni a feltételekről – lassították és halasztották megszervezésüket. Így történhetett meg az, hogy a járási könyvtárak lényegi vonásainak gondjai csak később merültek

fel. Ki más, mint Sallai István fogalmazta meg elsőként, s – már az 1960-as évtized derekán – igazi választ is ő adott, hogyan értelmezzük a járási könyvtár szerepkörét. Az 1950-es években a kérdéseket teheték fel.

Sallai 1954-ből származó értékelését korábban már idéztem, amelyben a hálózat leggyengébb láncszemeinek minősítette a járási könyvtárakat *„a hálózat kiépítetlensége, a meglévők dologi ellátottságának elégtelensége, a könyvtárosok képzetlenségéből [fakadó] könyvtári munka alacsony színvonala miatt.”* Sürgette a megerősítésüket *„figyelembe véve funkcióik eltérő voltát.”*

Hamarosan kiderült, hogy nemcsak a megyei könyvtárak minőségi fejlesztése sürgető, hanem – miközben még a hiányzókat is pótolni kell – a járásiak is megerősítésre várnak. A falu ellátása szempontjából nem a megye a kulcskérdés (legfeljebb amennyiben a központi járási feladatokat is ellátja), hanem a járási könyvtár. Akárhogy is forgatjuk, a körzeti könyvtár utódai járási könyvtárak. Sallai hamarosan külön írást szentelt a témának,²⁵⁰ s ebben a falusi könyvtárak felől közelített témájához, s a népkönyvtárügy kulcskérdésének nevezte fejlesztésüket. Megállapította, hogy a legtöbb járási könyvtár gyengébb eredményeket produkál, alacsony a munkájának színvonala, gyenge a gyarapító munkája, s a katalógusai sem felelnek meg az igényeknek. A korra jellemző módon azért kárhoztatta őket, mivel *„befelé fordulás mutatkozik, ami észrevehető egyes megyei könyvtárainkban is, de a járási könyvtáraknál erősen szembetűnő: a hangsúly a hálózati módszertani tevékenységről erősen a helyi tevékenység irányában tolódott el.”* Amikor a járási könyvtárak legfontosabb munkaterületének a falusi könyvtárak rendszeres ellenőrzését, könyvekkel való jobb ellátását, módszertani, hálózati munkáját nevezte, Sallai is a körzeti könyvtárak, a hálózati ellátás felől értelmezte feladatukat. A hiányzók pótlását, a könyvvel való bővebb ellátást sürgette, vagyis az akkori viszonyok között keresett kiutat. Jobb munkaszervezést sürgetett, s hiányolta, hogy a működési szabályzat szerinti feladatkörök elosz-

tása a legtöbb esetben nem történt meg, a vezető alig végez könyvtári munkát, s a hálózatot a szervező irányítja – ötletszerűen. Igazi könyvtári munkát csak a kölcsönző végez, ezért feldolgozó munkáról szó sem lehet. „*Sok járási könyvtárban mindenki mindent végez.*” Megállapította, „*Járási könyvtárainkon is múlik, hogy a falusi könyvtárak nem épültek bele szorosabban az általános népművelési munkába, sok helyen kívül rekedtek a kultúrotthonokon.*” Harmadsorban a hálózati módszertani munka erősítését, a megyei könyvtárak ez irányú segítségadását sürgette.

Mások reflexióira adott válaszában Sallai a minisztérium, a tanácsok és a megyei, valamint a járási könyvtárak összefogását szorgalmazta. Ekkor a helyi és a hálózati tevékenység különállása és konfrontálása volt az alapkérdés. Egyelőre szóba sem kerül(het)et, a körzeti könyvtár eredeti szándékának a megvalósítása: a nyugati példák nyomán a városi szintű választék megteremtése a falu ellátására (is) – s ez feladata volna a körzeti örökösének, a járási könyvtárnak is. Nem vitás, hogy a hálózati, módszertani munka alapjait akkor kellett lerakni.²⁵¹

A hazai könyvtárak bemutatása céljából indított sorozatában Sebestyén Géza szintén a falu ellátása szemszögéből írt a járási könyvtárakról.²⁵² Ő mindig is abból indult ki, hogy a falusi lakosságot a korszerű társadalomban ugyanazok a művelődési lehetőségek, esetünkben könyvtári szolgáltatások illetik meg, mint a városit. Ezt kevesen értették meg akkor, sőt, azóta is. Sallai írására hivatkozva megállapította, hogy a járási könyvtárak komoly eredményeket értek el a helyi tevékenységben [vajon így volt-e?! TGY], ám, ha ez háttérbe szorítja a faluval kapcsolatos munkát, a járási könyvtár lényege vész el. Vagyis mindketten a járási könyvtár falut ellátó funkcióját tekintették elsődleges tényezőnek, a székhelyük ellátását másodlagosnak. A kettő szembeállításuk akkor talán érthető volt. Jó évtized kellett Sallai kiutat jelentő felismeréséig: a járási székhely a környező települések belvárosa, könyvtára annak a központja.

e) 1959-ben művelődési autók is indultak

Sebestyén Géza a körzeti könyvtári ellátás szervezésének tekintette a bibliobuszt, a mozgókönyvtári ellátást. Az állomány mozgatása nélkül ugyanis nem biztosítható gazdaságosan a megfelelő választék. A rendszeres csere és a helyben hiányzó művek pótlása járművet igényelt. Ám a többszöri erőfeszítések ellenére sem autóbust, sem teherautót nem sikerült munkába állítani. A körzeti korszakban csak a motorkerékpárig jutottak el, ezekkel azonban csupán hálózatgondozó munkát lehetett végezni: állománygyarapítást, -mozgatást nem. A megyei-járási hálózatok is ilyenek használatára kényszerültek eleinte. Mivel a hálózat csak a legkisebb lakott helyek ellátásával lehetett teljes, a hálózatszervezés utolsó időszakában ezt az ún. művelődési autók beállításával oldották meg.

A mozgókönyvtári ellátás bizonyos formája Magyarországon már több mint száz éve megvalósult, előfordult.²⁵³ Az állomány valóságos mozgatására azonban 1945-ig kellett várni, amikor Budapesten megindult az első erre szánt villamos. Az ilyen egyedi próbálkozások után átfogó mozgóellátás csak 1959-ben indult a művelődési autók beszerzésével és munkába állításával, amely elsősorban Szekeres Pál minisztériumi osztályvezető kitartó fáradozásának volt köszönhető.

A művelődési autók ugyan a tanácskiadásba adást is segítették, eleinte azonban főleg a könyvnek-könyvtárnak a külterületi lakott helyekre (tanyák, puszták, majorok) való eljuttatását célozták a megyei könyvtáraknak adott járművek. Elsőként 1958. december 20-án Csongrád megye, majd a megyei könyvtárvezetők 1959. április 21–23-án tartott konferenciája keretében további 13 megye jutott Moszkvics-furgon típusú gépkocsikhoz, végül 1959. július 30-án pótolták Fejér, Heves, Komárom, Tolna és Zala megyék kimaradását. Így a tervezett 2 év helyett 7 hónap alatt az MM ellátott gépjárművel minden megyét.²⁵⁴ A hatalmas határú, tanyavilággal rendelkező Hódmezővásárhelyen 1959.

január 1-jén lépett munkába Csongrád megye, egyben az ország első művelődési autója. A második 1962-ben kezdett dolgozni, 1963-ban pedig már öt művelődési autó működött a megyében úgy, hogy segítségével 60 állomáson 3646 olvasónak 35 057 kötetet kölcsönöztek, 496 játék-, és 360 ismeretterjesztő filmet vetíttek, 30 ismeretterjesztő előadást tartottak.²⁵⁵

A művelődési autó komplex szolgáltatásokat nyújtott a kultúrától szinte teljesen elzárt helyeken élők számára – megvalósítva Sallai István elképzelését, hogy a kis települések kulturális ellátását könyvtárra építve célszerű megoldani.²⁵⁶ Azonban az akkori felfogásnak megfelelően, ezt sem a megyei könyvtár teljes állományára építve, hanem a letéti raktáron lévő, esetleg a művelődési autó számára rendelt, a falvakéhoz hasonlóan szegényes módon oldották meg – alkalmanként ládákban szállított egy-két száz kötetnyi választékból.

Később más megyék is kaptak több gépkocsit, s nagyobb rakterüek (Nysa, Latvija) is munkába álltak. A művelődési autók nemcsak könyvet kölcsönöztek, hanem filmet is vetítettek (gyakran a villannyal nem rendelkező állomásukon aggregátorral), ismeretterjesztő előadásokat és más rendezvényeket szerveztek. Az autókat a megyénként eltérő adottságoktól függően, egyre inkább bekapcsolták a letéti könyvtárak számára történő szállításba. A kis lakott helyek ellátása viszont később okafogyottá vált: az ott lakók elvándoroltak, elnéptelenedtek ezek a települések, s a művelődési autók mindinkább állománymozgatást végeztek, illetve segítették a megyei vagy a járási könyvtár szervező és módszertani munkáját. Igazi bibliobuszra az 1970-es évekig kellett várni.

A hálózatszervezés mérlege

1954 végéig be kellett volna fejezni a járási könyvtárak szervezését, de addig csupán 83 járási könyvtár alakult meg, a megyeszékhelyi járásokkal együtt száz járásnak lett könyvtára határidőre. Fejér, Győr-Sopron, Komárom és

Vas megyében valamennyi járási könyvtár létrejött. Zalaszentgróton, Mezőcsáton, Balatonfüreden, Kunszentmiklóson 1955 januárban, Szentendrén április 1-jén, Tabon május 1-jén, Nyírbátorban október 1-jén, Pécsváradon december 16-án, Tapolcán 1956. január 1-jén nyílt járási könyvtár.²⁵⁷

Az 1956. évi 5. sz. tvr. megjelenése idején a területi közművelődési könyvtári hálózat nem volt befejezett. Az MSZMP KB 1958. augusztus 25-én kiadott művelődéspolitikai irányelvei továbbra is a hiányzó járási és falusi könyvtárak pótlását, továbbá az ipari gócpontok, munkáslakta területek és a tanyavilág könyvvvel, könyvtárral való ellátását szorgalmazták. 1957. szeptember 1-jén Sztálinváros hivatalosan járási székhellyé vált, illetve két és félév szünet után ekkor lett Lentiben valóban járási könyvtár. 1957–1960 között 18 járási könyvtár alakult. Ezzel lett teljessé a járási alhálózatok sora. Számuk a járások megszüntetéséig hullámozott. Még be sem fejeződött kiépítésük, 1954. október 31-én a kőszegi, 1956. február 1-jén a balatonfüredi járás megszűnt, vele könyvtárának funkciója is, vagyis a település közigazgatási rangjának megfelelően városi, illetve nagyközségi könyvtárrá lett. 1970-ig bezárólag további mintegy 30 járás szűnt meg, s vele könyvtára városi vagy nagyközségi könyvtárrá minősült át.²⁵⁸ A járási könyvtárak szervezése az 1960. január 1-jén alakult jászapáti és encsi, a 14-én indult kunhegyesi és a májusban szervezett biharkeresztesi könyvtárral fejeződött be. 1952-ben a 138 közül a 17 megyeszékhellyel együtt együtt – 62-ben alakult járási könyvtár. Ezeket követte 1953-ban 30, 1954-ben 8. Határidőig száz járásban alakult meg a járási könyvtár. A többi közül 1955-ben 8, 1956-ban és 1957-ben 2-2, 1958-ban és 1959-ben 6-6, végül 1960-ban 4.²⁵⁹ Ám nemcsak létesültek, hanem meg is szűntek járási könyvtárak az ötvenes években, mivel maguk a járások szűntek meg. Így 1952 augusztusában az évtized végéig a következő tíz járást számolták fel: balatonfüredi, csongrádi, kemecsei, kőszegi, kunszentmiklósi, nagylétai, ricsei, sárospataki, téti, villányi. Közülük csak

Balatonfüreden, Kőszegen, Kunszentmiklóson és Téten működött járási könyvtár, a többi helyen meg sem alakult.

A járási könyvtárak szervezésének visszafogása idején, 1953-1954-ben jelentős fejlesztést hajtottak végre: a nagyobb településeken főhivatású könyvtárossal működővé szervezték át a községi könyvtárt. 1953. december 31-én – a 19 megyei, 75 járási és 14 városi könyvtár mellett – 46 településen működött önálló községi könyvtár. (Akkor 3650 népkönyvtár volt az országban.) A Kronológia szerint 1954. december 31-én már 126 önálló községi könyvtár volt. Ez azt jelenti, hogy a tervezett 98–99 helyett ebben az évben 80 létesült. Közülük Sellye, Mór, Kapuvár, Szentgotthárd még 1954-ben, 1955-ben Mezőcsát és Balatonfüred is járási könyvtárrá lépett elő. Kazincbarcika 1954-ben, Tata pedig 1955. január 15-én városi könyvtár lett. Valójában 85 önálló községi könyvtárt szerveztek,²⁶⁰ Csongrád megyében pl. 1954-ben tízet.

A távlati fejlesztések megalapozottsága érdekében az 1957. december 31-i állapotnak megfelelően nagyszabású, minden nem-magán könyvtárra kiterjedő statisztikai adatfelvételt végeztek.²⁶¹ Az 1949-ben indult rohamos fejlődés 1954-ig tartott,²⁶² utána nem volt erős ütemű.

1957. december 31-én 4229 (akkori néven: területi) állami/tanácsi könyvtár működött 5 705 190 állományegységgel. Ebből 5 331 550 a könyv, 109 821 a bekötött és 45 020 a kötetlen hírlap és folyóirat. Még talán a 131 ezer aprónyomtatvány és a több mint 63 ezer egyéb dokumentum az említésre méltó.²⁶³ De csak 3 522 538 könyv, 95 595 bekötött és 29 177 kötetlen folyóirat volt feldolgozva, az összesnek jó 70%-a. A területi közművelődési könyvtárakban 5123 fő dolgozott: közülük 977 volt főfoglalkozású, 153 mellékfoglalkozású és 3993 tiszteletdíjas. A fő- és mellékfoglalkozásúak közül 205 rendelkezett egyetemi vagy főiskolai könyvtáros diplomával, 148 végzett könyvtárosi tanfolyamot, míg 296 ún. technikai minimumvizsgát tett.²⁶⁴

1957-ben a területi közművelődési könyvtáraknak 768 809 beiratkozott olvasójuk volt, s abban az évben 15 837 499 könyvtári egységet

kölcsönöztek. 1957-ben 361 597 könyvvvel, 2639 kötött, 2684 kötetlen időszaki kiadvánnyal, összesen 371 869 dokumentummal gyarapodott a hálózat.²⁶⁵

Egy KSH-összeállítás rámutatott arra, hogy a megyei könyvtárak állománya egyenetlen volt: „6 város [Nyíregyháza, Hódmezővásárhely, Szombathely, Székesfehérvár, Békéscsaba, Tatabánya] közül Székesfehérvárott és Békéscsaban a legmagasabb, 100 lakosra több mint 90 jut ezekben a városokban. Ezzel szemben Szombathelyen csak 53, a többi városban 60–65.”²⁶⁶ (Ez Kaposvárott 92, Egerben 83, Szolnokon 77, Veszprémben 56 kötet volt.²⁶⁷)

Az összeállítás mutatja a könyvtárak számának évenkénti alakulását is: 1950: 1739, 1951: 2972 (1950 %-ában:171), 1952: 3417 (197%). 1953-tól lelassult a növekedés: 3860 (222%), 1954: 4333 (249%), 1955: 4461 (257%), 1956: 4474 (257%) és 1957. június 30-án 4264 (245%) volt a könyvtárak száma.²⁶⁸ 1956 végén a 19 megyei könyvtár mellett 90 járási, 41 budapesti kerületi, 17 városi, 97 önálló községi, 3660 letéti könyvtárt (amelynek nincs önálló költségvetése) tartottak számon és 550 valamely megyei, járási, városi és önálló községi könyvtári fiókot. Ez összesen 4474 területi közművelődési könyvtárt jelent.²⁶⁹ Egy megyei könyvtárra 31 957, járási-ra 7024, budapesti kerületi könyvtárra 20 598, vidéki városira 20 012, önálló községire 2602, letéti könyvtárra 415 kötet jutott.²⁷⁰ 1956-ban az olvasók száma átlagban: megyei könyvtárban 3660, járási könyvtárban 1068, budapesti kerületi könyvtárban 3054, vidéki városi könyvtárban 1200, önálló községiekben 584 és a letéti könyvtárakban 133 fő volt.²⁷¹ 1950 és 1956 közt a könyvtárak száma 245%-kal, a könyvvállomány 379%-kal, az olvasók száma 381%-kal, a kölcsönzött köteteké 402%-kal nőtt.²⁷² Utóbbi mutatja, hogy a feltételek javulása nem érte el a használati mutatók növekedését.

A hálózat kiépítése nagy feladat volt. Lehet (és az utókor számára tanulságként kell is) sok mindent vitatni. A tényeket azonban eltagadni nem lehet. A kis, elmaradott ország a könyvtárügy fejlesztésében erején felül teljesített. A könyv-

tári rendszer kiépítése – különösen, ha szinte nulláról indul –, nem kis feladatnak, nagy megterhelésnek bizonyult. Hiába volt meg hozzá a szakemberek nagy elszántsága mellett a politikai szándék is. Már a körzeti könyvtárak esetében kiderült, hogy a nagyszabású tervek megvalósításához hiányoznak a szükséges feltételek. A könyvtárügy irányítói 1952-ben abban reménykedtek, hogy az új koncepció, a „szerkezetváltás” új forrásokat nyit meg, újabb lendületet ad a nagyarányú fejlesztésekhez. S ez bizonyos fokig meg is valósult. (Később azonban hiába nyúltak az új ötletek, új jogszabályok bűvös eszközéhez, az így nyert helyzeti energia átmeneti sikereket hozhatott ugyan, de hosszabb távon kifulladás.) Csakhamar előjöttek a korábbi nehézségek, és újak is támadtak. A megyei könyvtárak szervezése egyetlen rohammal, még terv szerint sikerült – legalábbis számszerűleg. A várt színvonal eléréséhez azonban sok évre volt szükség. A járási könyvtári rendszer kiépítésére a három év túl kevésnek bizonyult, s nyolc, kilenc év kellett hozzá. A megmaradt városi könyvtárak is csak névleg voltak azok. Az önálló községi könyvtárak megteremtése – a könyvtáros függetlenítésével – dicséretes huszárrohammal történt, de csak mennyiségileg. Az első – nem egészen egy évtizednyi – időszakról összefoglalóan megállapíthatjuk, hogy a megyei-járás hálózatok Magyarország legtragikusabb időszakában születtek, sárban fogantak, mint három évvel korábban a körzeti könyvtárak. 1952-ben tipikusan szocialista, a későbbiekben is gyakorolt megoldással próbálták orvosolni a körzeti és a városi könyvtáraknál egyaránt meglévő, de nem egyforma bajokat. Nem a betegségeket, a beteg szervezetet gyógyították, hanem az egész szervezetet próbálták kicserélni. Nem azt a gyengeséget orvosolták, hogy a körzeti könyvtárak mindinkább képtelenné váltak rájuk bízott feladatok ellátására, s nem voltak elegendő számban és eléggé erősek. Megerősítésük helyett inkább a közigazgatási rendszerbe tagolva megszüntették őket, pedig a körzetek közigazgatási határokat nem sértettek, nem léptek át, igaz, nem minden járásnak jutott belőlük. És a gyenge városi

könyvtárakat nem a feladataiknak megfelelő szintre fejlesztették, hanem összepárosították a szintén gyenge körzetiekkel. Nem a városokat tették alkalmassá könyvtár fenntartására, hanem inkább elvették tőlük, a feladatot egy szinttel feljebb telepítették, a megyei és járási tanácsokhoz kapcsolták a könyvtárfenntartás jogát és terhét. Nem a körzeti könyvtárakat tették a helyi szolgáltatások letéteményesévé (ahogy több helyen óhatatlanul is kialakult), hanem egymás mellé helyezve, a hálózati feladatoktól külön működötték a helyi részleget, kettős intézményt hoztak létre. A falusi könyvtárügy szolgálatára létrehozott körzeti könyvtár több járást látott (volna) el. 1952-től elvileg ez a hatókör egy járásra szűkült le, 1952-től pedig decentralizálás történt tekintet nélkül arra, hogy a járási székhelyek nagyobb hányada igen alacsony lélekszámú volt.

Magyarországon máig álságos a könyvtárfenntartás decentralizálása, bármily néven nevezett önkormányzathoz kapcsolása. A könyvtáraknak a településekhez, a közigazgatáshoz kapcsolása megtévesztő, mert a könyvtárak igazi fenntartója mindmáig a központi hatalom, az állam. Mindig is ez hozta létre a könyvtárakat, ez oszt pénzt a közigazgatási szerveknek. Az önkormányzatok/tanácsok nem, nem ők döntenek érdemben a könyvtárak sorsáról, csupán a központi pénzből végrehajtják a központi előírásokat. Amíg fennmarad a feudális, központi (újra) el- vagy leosztás (persze nemcsak a könyvtáraknál, hanem más téren is), addig a helyi közösség akarat nem, vagy csak kis mértékben érvényesülhet. Ezért (is) a hazai könyvtárügyben felértékelődik, majdnem egyedüli megkülönböztető jelentőségűvé válik a vezető és néhány vezető könyvtáros szerepe, aki ügyesen talál vagy nem talál kiskapukat a helyileg kínálgató csekély helyi anyagi lehetőségek, források megkaparintására. Vagy ők bírják rá különféle trükkökkel hivatali főnökeiket központi pénzek megszerzésére, vagy szereznek tőlük engedélyt valamilyen központi támogatás kijárására. Az utóbbi húsz évben pályázati rendszerrel álcázzák ugyanazt!

1949-ben az addigi rendszertelenséget egyfajta rend váltotta fel. Az előző öt évtized egymástól

független és összehangolatlan könyvtáralapításait, az együttműködés hiányát váltották fel azzal, hogy egy (a szakszervezetek „különutas” volta miatt két) csatornába terelték. 1952-ben decentralizáltak, de úgy, hogy a központi könyvtárpolitika (norma, jogszabály) végrehajtására redukálták a helyi feladatkört, mégpedig többnyire kapkodva, és merev sémákhoz ragaszkodva ezt hajtották végre. Ám a leírtakból talán látszik, hogy a sémákat sem igazán sikerült megvalósítani. A hivatalos könyvtárpolitika hibázott, amikor a városban működő könyvtárak összevonása után lemondott ezek tudományos könyvtárrá fejlesztéséről (a public library központja valamely szaktudomány vagy az általános tudományosság megtestesítője!). Helyette a kölcsönzésre alapozott népkönyvtárakhoz tették hasonlatossá, züllesztették le még a nagyobb múltú, potenciálisan ezt a lehetőséget magukban hordó városi könyvtárakat is. Ezt a felfogást és gyakorlatot a megyei, városi-járási könyvtárak évtizedekig nyögték.

Azt kifogásoljuk, hogy két gyenge felet, a körzeti és a városi könyvtárt úgy házasították össze, mintha a két szegény frigyéből erős család jöhetne létre. Sőt, esküvőt tartottak (díszes avatást, könyvtárnyitást), összeköltöztették a két felet, de az egybekeltek násza nem történt meg, és a házastárak továbbra is külön-külön látták el magukat. Igaz, azt is megtiltották nekik, hogy egymás eszközeit használják (ld. a külön helyi és a letéti állomány, sőt a városi fiókkönyvtárak elkülönített tápanyaga). Valójában nem a házasság ellen szólunk, hanem amiatt, hogy ez idő előtt történt, középkori módra, amikor csenevész gyerekeket adtak össze, akik még nem értek meg a családalapításra – tehát idő előtt, feltételek hiányában tűztek ki számukra elérhetetlen célokat. Ráadásul az igazi szülőket (a helyi önkormányzatokat) kizárták abból, hogy segítség megerősödésüket. Azon is lehet vitatkozni, valamennyi akkori járás(i székhely) alkalmas volt-e feladatára. A szinte azonnal megkezdődött járásmegszüntetések, új járáshatárok kijelölése arra utal, hogy nem!

Talán a leírtakból az is kitetszik, hogy számos

hibára, hiányosságra korán felfigyeltek a java könyvtárosok, s különböző módon próbálkoztak javítani, módosítani a korlátozó adottságokon, tágítani a szűk mozgásteret. A megyei-járási könyvtári hálózatok első évtizede számos olyan kezdeményezést fel tud mutatni, amelyek azt bizonyítják, főleg a megyei könyvtárak vonatkozásában, hogy ezek elindultak a valóban megyeivé válás irányában, bár a tartós eredmények eléréséhez az 1960-as évtized nagy erőfeszítéseire volt szükség. Azt mindenesetre jogosan mondhatjuk, hogy a kezdetben egymástól alig vagy legfeljebb méretben különböző könyvtárak már abban az időben el kezdtek differenciálódni, hierarchiába rendeződni. Hellyel-közzel még a rossz emlékü népkönyvtári keretből is kezdtek kinőni, ámbar a régi ruha levetése nem volt könnyű.

Az 1960-ig tartó korszak értékelése nem könnyű, nem egyértelmű és valószínűleg később is vita tárgya lesz. Kovács Máté a korszak végén írta: *„Ha az átalakítás hevében voltak is benne elmaradások vagy túlzások, s itt-ott torzulások is, a fejlődés máris rendkívüli mennyiségi gyarapodást és alapvetően új minőséget hozott.”*²⁷³ Sallai István 1974-ben írt történeti áttekintésében, a letéti ellátásnak a tanácsosításkor bekövetkezett elsorvasztásáról így nyilatkozott: *„Egy korszerű elgondolás esett áldozatul a pillanatnyi előnynek, s előállott a népkönyvtár szocialista változata, amely ugyan összehasonlíthatatlanul többet nyújt, mint elődje, de mégiscsak olyan rendszer, amely állományát önmaga gyarapítja. (Vízvezetékrendszer helyett most már bővízü, de mégis önálló kutak rendszere!)”*²⁷⁴ Emiatt is vált az 1960–70-es évtized fő feladatává a falu könyvtári ellátásának megfelelő módozatainak kimunkálása.

Megfontolásra érdemes Csüry Istvánnak a korszerű közművelődési könyvtárról 1968-ban folytatott vitában kifejtett véleménye is.²⁷⁵ Szerinte a hazai, a háború után is elaprózott, szektás, porosz népkönyvtárügy szükségszerűen lett olyan, amilyen – következően az 1945 utáni körülményekből. Csak úgy juthatott a legeldugottabb helyre is könyvtári szolgáltatás, ha szinkronban volt a társadalmi és kulturális fejlődéssel. Csüry

azt is állította, hogy nem is szükséges mindenütt public library. A kiskönyvtárak maradjanak csak az olvasás terjesztői, igaz, ehhez is fejlesztés szükséges. Csúry figyelmeztetett, hogy a közművelődési könyvtárak iránti igény nem lineárisan fejlődik: „*megmaradnak (sőt a fejlődés ellentmondásossága folytán képződnek is) olyan szociokulturális rétegek, amelyek könyvtárilag ellátatlanok, amelyeket ezután kell olvasásra nevelni, vagy amelyek (pl. életkori vagy települési tényezők miatt) nem is fejlődhetnek igényes olvasókká.*”

Összességében úgy látszik, hogy a megyei-járás könyvtárhálózat kapkodva előkészített, elméletileg nem kellően végiggondolt volt, ráadásul nem kellő tárgyi és személyi feltételek mellett, túl gyorsan alakítottak ki. Egy-két év múltán már előbukkantak a hibái és hiányosságai, a rendszer repedései. Kijavításuk érdekében sok minden újra kellett gondolni. Ennek következtében 1961 után is nem kevésbé izgalmas bő egy évtized következett. Kovács Máté ismert összefoglalójában 1960-ban úgy ítélte meg: „*Szervezeti keretei jól kialakultak, s az elkövetkező években a további kiegészítések számára jó alapot adnak.*”²⁷⁶

Irodalom, jegyzetek

204. SALLAI István: A megyei és járási könyvtárak néhány időszzerű kérdéséről = A Könyvtáros, 1957. 3. sz. (augusztus) 169. p.
205. Mit vár a hároméves tervtől? = A Könyvtáros, 1957. 3. sz. (augusztus), 161–166. p.
206. A vidéki állami közművelődési hálózatunk fejlődésének útja = A Könyvtáros, 1957. 5. sz. (október) 325. p.
207. Az Országos Könyvtárügyi Tanács 1957. október 7-i ülésén tárgyalta „A vidéki közművelődési könyvtárak helyzete” című anyagot Sallai István előterjesztésében. Az ülés jegyzőkönyvéből (de előterjesztés hiányában) az sejtethető, hogy hasonló gondolatokat fogalmazott meg. (Kovács Máté hagyaték, OSZK kéziratár 210/155/128.)
208. A múzeumok tanácsai kezelésbe adása 1956–1962 között zajlott, az 1963. évi 9. sz. törvényerejű rendelettel létrejött a megyei múzeumi szervezet. Legtöbbjük 1962-ig megalakult, s máig ebben a szervezetben működnek. Ez a megoldás beleillett a korszak decentralizálási törekvéseibe (iskolák, múzeumok, színházak, mozik). Lásd KÖPECZI Béla: A magyar kultúra útja 1945–1985. Bp. 1986. 73. p.
209. A Kovács Máté hagyatékban (210/155/23) találtam egy meghívót 82/957. iktatószámmal a szeptember 4-i ülésre, amelynek 1. napirendi pontja A közművelődési könyvtárak továbbfejlesztésének terve című tervezet megvitatása volt. A 28. sz. dokumentum az október 7-i ülés 15 stenciles lapnyi jegyzőkönyve. Sallai István előterjesztése A vidéki állami közművelődési könyvtárak helyzete címet viselte. Sajnos, egyik előterjesztésre sem sikerült eddig rábukkannom.
210. A Tanács tagjai közül Kovács György [helyesen József] (KSH Könyvtára) ezt azért vitatta, mert szerinte még nincs eldöntve, hogy Magyarországon nagy-megye vagy kis-megye rendszer lesz-e. Azt hozzátette, „*kétségtelenül hiba volt, hogy a megyei könyvtári rendszer kiépítése annyira mechanikusan történt, és nem törődünk a nagy múltú városok régi könyvtárainak továbbfejlesztésével, sem pedig azzal, hogy érdekeltté tegyük benne a lakosságot. Legjobb lenne felülvizsgálni az egész közművelődési hálózatot, és egyenként mérlegelni, melyek azok a városok vagy nagyobb települések, ahol erősebben jelentkezik a kulturális igény.*”
211. Művelődéspolitikánk és a közművelődési könyvtárak = A Könyvtáros, 1958. 11. sz. 807–810. p.
212. HARASZTHY Gyula: Könyvtárügyünk néhány fontos kérdése az Országos Könyvtárügyi Tanács 1957. évi munkájának tükrében = A Könyvtáros, 1957. 1. sz. (június) 5–7. p.
213. Az Országos Könyvtárügyi Tanács múlt évi utolsó üléséről = A Könyvtáros, 1959. 2. sz. 108. p.
214. Az Országos Könyvtárügyi Tanács februári üléséről = A Könyvtáros, 1959. 4. sz. 250. p.
215. Az Országos Könyvtárügyi Tanács szétválasztási ülése = A Könyvtáros, 1960. 1. sz. 8–9. p.
216. SALLAI István: Célok és tervek = A Könyvtáros, 1959. 7. sz. 481–484. p.
217. Lásd Gerő Gyula (szerk.): Kronológia. Hozzáteszük: a települések városossá nyilvánítása azóta tart, főleg 1990 után gyorsult fel. Könyvtárak automatikusan városi könyvtárnak minősül. Nem teljesítményük révén, hanem közigazgatási aktus folytán kapják a városi rangot.
218. A szerződés másolatát közli MÉSÁROS Erzsébet – MÉSÁROSNÉ STENGER Katalin – VARGÁNÉ SIPOS Terézia: A Pápai Jókai Mór Városi Könyvtár története 1952–2002. Pápa, 2002. 15. p. Az ugyanitt, a 16. lapon közölt jegyzőkönyv szerint az áprilisi szerződés után szeptemberben döntöttek arról, hogy a volt Esterházy-kastélyban kap helyet

- a könyvtár is, s ott kezdetett 1959-ben új életet az egyik legszebb főúri kastélyban. A kevés adatot tartalmazó kötet szerint még 1955-ben is csak 4916 kötet volt a könyvtár állománya (79. p.).
219. Vö. A könyvtáros, 1957. (október!) 5. sz. 324–327. p. E beszámoló név nélkül, tehát szerkesztőségi cikként jelent meg, ami azt jelenti, hogy a lap mögött álló Művelődésügyi Minisztérium, közelebbről a könyvtári osztály és annak vezetője, Szekeres Pál nézeteit is képviselte, ill. közvetítette.
220. SALLAI István: A megyei és a járási könyvtárak néhány időszerű kérdéséről = A Könyvtáros, 1957. 3. sz. 171. p.
221. SALLAI István: A könyvállomány helyzete közművelődési könyvtárainkban = Magyar Könyvszemle, 1958. 3. sz. 235., ill. 243. p.
222. Az adatokat lásd a Kronológia megjelölt dátumainál. Fel-tűnő, hogy a Kronológia ezt követően 1963 végéig nem tartalmaz egyetlen más adatot sem megyeszékhelyi városi hálózatoknak, esetleg önálló városi könyvtárnak a megyei-ből való kiválására. Aligha hihető, hogy másutt nem történt az előbbiekhöz hasonló lépés, inkább az, hogy a téma feldolgozatlan, ezért nem akadt Gerő Gyula újabb adatra. Az is valószínűsíthető, nem véletlenül tért vissza a témára az alább hivatkozott megyei értekezet.
223. Megyei könyvtárigazgatók konferenciája, 1964. Budapest. A konferencia jegyzőkönyve + Csűry István: A megyei könyvtárak hivatása és helye a magyar könyvtárügy rendszerében. Kiad. az OSZK-KMK. Bp. 1964. 36 p.
224. NYITRAI József – SINAY Jenő: Győr-Sopron megye tanácsai közművelődési könyvtárhálózatának kialakulása és fejlődése 1945–1965. = A Kisfaludy Károly Könyvtár évkönyve 1965. Győr, 1965. 15–16. p. A szerzők szerint az A Könyvtáros, 1959 júniusi számában az MM „a következő évek egyik legfontosabb könyvtárpolitikai célját a vidéki városok külső kerületeiben létrehozandó korszerű könyvtárakban jelöli meg.” (Idézik a szerzők a 16. lapon.)
225. 1964-ben a városi hálózatnak 12 könyvtára volt 5305 olvasóval. Hasonlóan alakult a helyzet a megye másik két városában is. Sopronban 1960-ban lett közös intézménnyé a Járási és Városi Könyvtár, Mosonmagyaróváron 1962-től működött külön városi hálózat.
226. A témáról bővebben ld. TÓTH Gyula: Sallai István a falusi könyvtárügyről = Könyvtári Figyelő, 2011. 3. sz. 480–483. p.
227. SALLAI István: Az olvasókörökről = A Könyvtáros, 1954. 1. sz. 23–25. p.
228. SALLAI István: A román közművelődési könyvtárakban szer-zett néhány tapasztalat = A Könyv, 1955. 7. sz. 311. p.
229. SALLAI István: Falusi könyvtárak – kultúrotthon könyvtárak = A Könyvtáros, 1956. 1. sz. 7–9. p.
230. „... tisztázzuk végre azt a kérdést, hogy a kultúrotthon munka nem egyik ága a népművelésnek – mint az ismeretterjesztés, a művészeti munka, könyvtármunka –, hanem annak alapvető, mindezeket magában foglaló szervezeti kerete. [...] A könyvtár és a kultúrotthonokban folyó más irányú tevékenység tervszerű összehangolása érdekében is úgy látjuk helyesnek, hogy a könyvtárvezetést is ugyanennek a személynek a kezébe kellene adni. Az összevont három (mozi, könyvtár, kultúrotthon) munkakör ellátásért olyan tiszteletdíjat bírnak adni, amelyért az egész község iskolán kívüli nevelőmunkáját irányítani képes, megfelelő embert tudunk beállítani.” (VARGA Edit: Eredmények, hiányok, feladatok = Népművelés, 1955. 11. sz. 673–686. p.) A csitalistákra való hivatkozás akkor több írásban megtalálható. „A csitalisták tevékenysége a mi kultúrotthonaink munkájához hasonlítható, azzal a lényeges különbséggel, hogy bennük a könyvtári munka elsődleges.” – számolt be tapasztalatairól a Békés megyei népművelési osztályvezető (HORVÁTH László: A százéves csitalisták földjén = Népművelés, 1956. 2. sz. 9. p.).
231. BARABÁSI Rezső: A könyvtárügy törvényes rendezése c. írásában, a Népművelés 1956. 3. számában azt írta: „... a szovjet és bolgár művelődési otthonok munkája azt bizonyítja, hogy jól működő művelődési ház egy gazdag állományú, sok olvasóval rendelkező könyvtár nélkül egyenesen elképzelhetetlen. Nálunk a művelődési hálózat szervezése idején helytelenül nem erre törekedtünk, és ezért művelődési otthonaink egy részében a könyvtár még »megtűrt idegen« szerepét játssza.”
232. Az ún. szabadművelődési korszakban (1945–48) az ügyvezetők és felügyelők számára segédkönyvtárt alakítottak ki. Később ezeket néhol integrálták, anélkül, hogy a befogadó könyvtárt a funkcióval felruházták volna.
233. Sallai érdeklődését mutatja az is, hogy az 1960-as évek végén – talán az 1970. évi népművelési konferenciára készülve – külön iratgyűjtőt töltött meg az akkortájt készült hazai és nemzetközi összefoglalókkal hagyatékának bizonyossága szerint.
234. SALLAI István: Falusi könyvtáraink helyzete = A Könyvtáros, 1957. 2. sz. (július!) 93–95. p.
235. SALLAI István: A járási könyvtárak továbbfejlesztésének útja = A Könyv, 1955. 8. sz. 341. p.
236. SEBESTYÉN Géza: A falusi könyvtárak központja a járási könyvtár = A Könyvtáros, 1956. 6. sz. 417–419. p.

237. Takács Anna i. m. 29. p.
238. Kronológia 1. köt.
239. Győr-Sopron megye tanácsi közművelődési könyvtárhálózatának kialakulása és fejlődése 1945–1965. In: A Kisfaludy Károly Könyvtár évkönyve 1965. Győr, 1965. 15. p.
240. SALLAI István: A megyei és járási könyvtár néhány időszéri kérdéséről = A Könyvtáros, 1957. 3. sz. (augusztus!) 169. p. Sallai István ebben az írásában azt is javasolta, hogy a városok kapják vissza intézményüket, s megyei és járási szerepüket az ilyen tanácsoktól kapott megbízás alapján lássák el.
241. SALLAI István: A falusi könyvtár állománya és a letéti rendszer = A Könyvtáros, 1958. 2. sz. 81–84. p.
242. MIHÁLYI Imre: A falu könyvtárügye és a letéti könyvtárak helyi tanácsi kezelésbe adása = A Könyvtáros, 1958. 8. sz. 561–564. p.
243. Az akkori terminológia szerint a községi tanácsok intézményeként 52 könyvtár és 125 könyvkölcsönző működött, ami azt is jelenti, hogy az utóbbiak állománya nem érte el az ezer kötetet. (1962-ben már csak 51, 1963-ban pedig csak 14 fiókjellegű könyvkölcsönző volt a megye területén – ez pedig bizonyítja azt, hogy állományuk gyorsan nőtt.)
244. SALLAI István: A falusi könyvtárak állománya és a letéti rendszer = A Könyvtáros, 1958. 3. sz. 81–84. p. Sallai szerint a körzeti könyvtárak alapítása idején egyértelmű volt, hogy a falusi könyvtárak állományának van nem vándoroló része, a törzsanyag, s ezt lehetőleg helyileg szerzik be. Azonban úgy alakult, a községek tanácsosítása előtt nem volt helyi forrás, a gondolat szinte elfelejtődött. Felváltotta az „örök letét”, a csere pedig nem működött.
245. MIHÁLYI Imre: A falu könyvtárügye és a letéti könyvtárak helyi hatáskörbe adása = A Könyvtáros, 1958. 8. sz. 561–564. p.
246. TÓTH Árpád: Községi könyvtárak a tanácsi tulajdonba vétel után = A Könyvtáros, 1961. 2. sz. 78–80. p. 1965-ig közel háromszorosára – az 1959. évi 13 millió forintról 38 millió forintra „tornázták” fel az állománygyarapítási keretet, ahogy egy későbbi autentikus forrásból, a szintén minisztériumi munkatárs írásából kiderült. Lásd FUTALA Tibor: A harmincéves magyar könyvtárügy és a központosítás = Könyvtáros, 1979. 3. sz. 187–191. p.
247. SEBESTYÉN Géza: A letéti rendszer új szakasza = A Könyvtáros, 1960. 4. sz. 243–245. p.
248. MEZEI György: A letéti rendszer problémái = A Könyvtáros, 1960. 7. sz. 501–502. p.
249. SZÖNYI László: A kisközségek könyvtári problémái = A Könyvtáros, 1962. 1. sz. 22–24. p.
250. SALLAI István: A járási könyvtárak továbbfejlesztésének útja = A Könyv, 1955. 8. sz. 341–343. p.
251. SEBESTYÉN Géza: A módszertani munka = A Könyvtáros, 1953. 3. sz. 17–20. p., RÁCZ Aranka: Mi is az a módszertani munka? = A Könyvtáros, 1956. 1. sz. 19–20. p.; KELLNER Béla: Módszertani foglalkozás a járási könyvtárakkal = A Könyvtáros, 1956. 10. sz. 723–726. p.
252. SEBESTYÉN Géza: A hazai könyvtárak. I. A falusi könyvtárügy központja a járási könyvtár = A Könyvtáros, 1956. 6. sz. 417–419. p.
253. Vö. MURÁNYI Lajos: A reformkori Fejér megye olvasáskultúrája. A székesfehérvári kaszinók és a Fejér Megyei Olvasótársaság (1838–1849). Székesfehérvár, 1993. 41. és a további lapokon. A mozgókönyvtári ellátás vázlatos történetét lásd TÓTH Gyula: A hazai mozgókönyvtári ellátás historiográfiájának vázlata = Kulturális valóságismeret és EKF 2010 – 35 éves a pécsi kultúraközvetítő képzés. Tudományos konferencia és emlékülés 2010. november 18–19. Pécs, 2011. július. CD-ROM, 454–462. p.
254. A részleteket lásd a Kronológiában.
255. KÖSZEGFALVI Ferenc: A Csongrád Megyei Könyvtár hódmezővásárhelyi éve = Magyar Könyvszemle, 2003. 3. sz. 295. és 297. p.
256. A gondolatot részletesebben kifejtettem a Sallai István születésének 100. évfordulója alkalmából szervezett megemlékezésen. Lásd TÓTH Gyula: Sallai István és a falusi könyvtárak = Könyv, Könyvtár, Könyvtáros, 2011. 8. sz. 28–36. p. Bővebben TÓTH Gyula: Sallai István a falusi könyvtárügyről = Könyvtári Figyelő, 2011. 3. sz. 480–483. p.
257. Az 1956-ban megjelent, így autentikus kézikönyvben ettől eltérő adatok olvashatók: „1955 végén a 19 megyei könyvtár mellett 89 járási, 17 városi könyvtár működött (...) [községekben] 1955. végén 121 helyen főfoglalkozású könyvtáros működik.” (SALLAI István – SEBESTYÉN Géza: A könyvtáros kézikönyve. Bp. Művelt Nép, 1956. 552. p.) A II. országos könyvtárügyi konferencián Újhelyi Szilárd – a 19 megyei könyvtár mellett – 87 járási, 49 városi, 130 önálló községi és közel 4000 népkönyvtárt említett. (A magyar könyvtárosok II. Országos Konferenciája = Magyar Könyvszemle, 1955. 5. sz. 227. p.)
258. A részleteket és konkrétumokat lásd a Kronológiában.
259. Adataink Gerő Gyula Kronológiájából valók. A számok mutatják, neki sem sikerült felderíteni az összes járási könyvtár alapítási dátumát. Az utókorra, vagyis a tudomá-

som szerint már majdnem kész IV. (pót)kötetre, ahonnan a biharkeresztesi adatot kaptuk magunk is – maradt a szarvasi (Békés), biharkeresztesi és járási könyvtár alapítási dátumának kiderítése. A tatai (Komárom) járási könyvtár szerepét eleinte a megyei könyvtár töltötte be, a kronológia szerint 1955. január 15-én a községi könyvtárt városivá szervezték át, s „később” – de mikor?! – ez alakult át járásivá/ís. A ráckevei járási könyvtár napra pontos alapítási idejének tisztázása ugyancsak ez utáni feladat.

260. Az adatok a Kronológiából valók.

261. DÁNYI Dezső – EKÉS Mihályné – SALLAI István: A magyar könyvtárak statisztikai adatai. (Az 1957. dec. 31-i adatfelvétel alapján.) Bp. Országos Könyvtárügyi Tanács, 1961. 156 p. Ezt megelőzően „hasznoló, a könyvtárügy egészére kiterjedő adatgyűjtés Magyarországon 1885-ben zajlott le.” (5. p.) Ezt GYÖRGY Aladár: Magyarország köz- és magánkönyvtárai 1885-ben. Bp. Statisztikai Hivatal, 1886. adta közre. 1957 óta nélkülözni kell a teljes körű adatfelvételt. Az 1957 végi adatok sem válaszolnak. Nem lehet levonni következtetéseket pl. a megyei, a járási és a városi könyvtárak állapotáról.

262. DÁNYI Dezső – EKÉS Mihályné – SALLAI István i. m. 5. p.

263. I. m. 17. p.

264. I. m. 21., illetve 74. p.

265. I. m. 58–59. p.

266. Magyarország városainak és községeinek kulturális helyzete 1957. év. Statisztikai időszaki közlemények 13/ 1958. Bp. KSH. 12. p.

267. I. m. 13. p.

268. I. m. 15. p.

269. I. m. 16. p.

270. I. m. 18. p.

271. I. m. 19. p.

272. Ld. i. m. előbbre jelzett lapjain és 21. p.

273. KOVÁCS Máté: A magyar könyv- és könyvtárkultúra a szocializmus kezdeti szakaszában. Bp. 1961. 88. p.

274. Idézem TÓTH Gyula: Sallai István a falusi könyvtárügyről = Könyvtári Figyelő, 2011. 3. sz. 493. p.

275. CSÚRY István: Könyvtári fejlődésünk néhány ellentmondása és a „Public Library” vita = Könyvtáros, 1968. 11. sz. 637–644. p.

276. KOVÁCS Máté: A magyar könyv- és könyvtárkultúra a szocializmus kezdeti szakaszában. Bp. OKT, 1961. 88. p.

Beérkezett: 2012. június 6.

eKÉPEK – a Pécsi Egyetemi Könyvtár képadatbázisa

2012. október 9-én mutatták be a PTE Egyetemi Könyvtár Pécsi Egyetemtörténeti Gyűjteménye Képadatbázisát, az eKÉPEK-et, melyet a Történeti Gyűjtemények osztályának munkatársai (Csóka-Jaksa Helga, Dezső Krisztina, Jusztinger Antalné, Schmelczer-Pohánka Éva) készítettek.

A képgyűjtemény tartalmazza a Pécsi Tudományegyetem és jogelőd intézményei archív, adattári és digitális fotódokumentumait: a rektorok, dékánok, professzorok, tanárok, diákok portréi mellett az egyetem fontosabb rendezvényein, tanévnyitóin, diplomaosztóin, kirándulásokon és egyéb összejövelelein készült képeket, valamint az egyes korszakok egyetemi épületeinek fotóit.

Az adatbázis a www.lib.pte.hu honlapon a Katalógusok menüből érhető el.

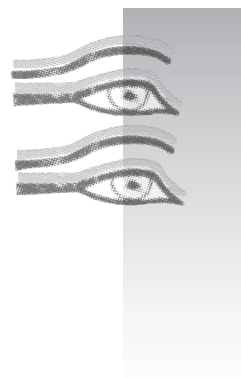
Közvetlen elérése a képekkel együtt:

<http://corvina.tudaskozpontpecs.hu/WebPac.kep/CorvinaWeb?action=advancedsearchpage>).

A képgyűjtemény leírásai a közös CORVINA-katalógusban is megtalálhatók a képek nélkül.

A cím és tárgyszó mezőben személyekre, épületekre (utcanévvel) és eseményekre lehet keresni. Az adatbázis akadálymentesített és hosszú rekordjai a vakok és gyengén látók számára is tartalmaznak leírásokat az egyes fényképekről.

(Katalist, 2012. október 11. Schmelczer-Pohánka Éva híre alapján)

Fogva tartott képzelet?

A fogvatartottak olvasási és könyvtárhasználati szokásairól

AMBERG Eszter

„A képzelet sokkal fontosabb, mint a tudás. A tudás véges. A képzelet felöleli az egész világot.”

(Albert Einstein)

„Amikor egy fogvatartott mögött becsapódik a börtön kapuja, azzal nem veszíti el emberi mivoltát; elméje nem zárul le az ötletek előtt; szellemét továbbra is táplálja a vélemények szabad és nyílt cseréjével; és nem ér véget sóvárgása az önbecsülés iránt, sem pedig az önmegvalósításra való törekvése.”

(Thurgood Marshall)

A Könyvtári Intézet 2012 áprilisában felmérte* a fogvatartottak, azon belül a jogerősen elítéltek olvasási és könyvtárhasználati szokásait a hazai büntetés-végrehajtási intézetekben¹ a Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnoksága

(BVOP) Fogvatartási Ügyek Főosztályával előre egyeztetett kérdőív segítségével. E kérdőív – a kontinuitás és az adatok összehasonlíthatósága érdekében – nagyrészt *Gereben Ferenc* szociológus, olvasáskutató kérdőív² tartalmazza,

* A börtönkönyvtárak hazai szerepével, működésük jellemzőivel AMBERG Eszter: Könyvtárak a peremhelyzetben élők szolgálatában. Börtönkönyvtárak 2006–2010 = Könyvtári Figyelő, 2012. 2. sz. 241–254. p. tanulmánya foglalkozott. Az elítéltek oktatásban, különösen a könyvtáros felsőoktatásban és a szakirányú képzésben való részvételéről folyóiratunk következő számában *Kőszegi Szilvia* és *Varga Zoltán* tanulmányában olvashatnak bővebben.

Más országok börtönkönyvtáiról a Library Trends 2011. (vol. 59. no. 3. Winter) tematikus száma adott körképet. A kanadai és japán helyzet ismertetésén kívül a tanulmányok többsége az európai országok gyakorlatának bemutatására fókuszál, többek között az olasz, spanyol, francia, lengyel, angol, skandináv börtönkönyvtári körülményekről ad tájékoztatást. (A szerk.)

amelyet egyrészt aktualizáltunk, azaz büntetés-végrehajtási kontextusba helyeztük, másrészt pedig kiegészítettük olyan speciális kérdésekkel, amelyek kifejezetten csak a büntetés-végrehajtás során merülhetnek fel. Kutatásunk adatait – amennyiben lehetséges volt – összevetettük egyrészt az Országos Széchényi Könyvtár (OSZK) és a Társadalomkutatási Intézet (TÁRKI) 2005-ben lefolytatott³, másrészt az OSZK 2010-ben végzett országos reprezentatív vizsgálatainak eredményeivel is.

Az adatfelvételben az adott büntetés-végrehajtási intézet (a továbbiakban: bv. intézet) kultúráért felelős nevelőtisztjei működtek közre, akiknek segítségét ezúton is köszönjük. Az országszerte kiküldött 600 kérdőívből 557 db érkezett vissza kitöltve, tehát 557 elítéltet tudtunk megkérdezni olvasási és könyvtárhasználati szokásairól, ami a jogerősen elítéltek 4,5%-át jelenti.

A minta nemek szerinti megoszlása

Nem	a 2012-es vizsgálat mintája		2012 áprilisában jogerősen elítéltek
	Fő	%	%
Férfi	506	91%	93%
Nő	51	9%	7%

Nem	a 2012-es vizsgálat mintája		2012 áprilisában jogerősen elítéltek
	Fő	%	%
Összesen	557	100%	100%

A minta életkor szerinti megoszlása

Életkor (év)	2012-es vizsgálat mintája		2012 áprilisában jogerősen elítéltek
	Fő	%	%
16-20	39	7%	2,5%
21-30	123	22%	97,5%
31-40	196	35%	
41-50	121	22%	
51-60	38	7%	
61-70	7	1%	
Ismeretlen	33	6%	100%
Összesen	557	100%	

A minta legmagasabb iskolai végzettség szerinti megoszlása

Iskolai végzettség	a 2012-es vizsgálat mintája		2012 áprilisában jogerősen elítéltek
	Fő	%	%
8 osztálynál kevesebb	49	9%	15%
8 osztály	103	19%	52%
Szakmunkás bizonyítvány, szakképzés érettségi nélkül	170	31%	20%
Érettségi	139	25%	10,5%
Főiskola	47	8%	1,5%
Egyetem	19	3%	1%

A táblázat folytatódik

A táblázat folytatása

Iskolai végzettség	a 2012-es vizsgálat mintája		2012 áprilisában jogerősen elítéltek
	Fő	%	%
Tudományos fokozat (PhD, doktori cím, stb.)	2	0%	0%
Ismeretlen	28	5%	0%
Összesen	557	100%	100%

A táblázatok adataiból jól látható, hogy a minta nem volt reprezentatív, hiszen a mintasokaság legfontosabb rétegződési adatai eltérnek az alapsokaság vagy populáció (a felmérés időpontjában Magyarországon jogerősen elítéltek) rétegződési arányaitól.

A mintába kerültek túlnyomó többsége 16–64 év közötti férfi volt, akiknek átlagéletkora 34 év volt; a megkérdezettek 6%-a viszont nem árulta el életkorát. A nemek aránya megfelelő lenne mintavételünkben, de a fiatalkorúak⁴ felülreprezentáltak, ráadásul esetünkben a megkérdezett 39 fiatalkorú mind férfi volt.

Tudjuk, hogy az iskolázottság szintje az olvasás mennyiségét és minőségét is meghatározza. A mintába kerültek tizede felsőfokú végzettséggel, ötöde 8 osztállyal, negyede érettségivel, harmaduk pedig szakmunkás bizonyítvánnyal rendelkezik. Láthatjuk, hogy a 8 osztályt vagy annál kevesebb osztályt végzettek meglehetősen alulreprezentáltak a mintánkban, hiszen a valóságban a jogerősen elítéltek populációjának kétharmadát teszik ki, míg az érettségivel, főiskolai vagy egyetemi diplomával rendelkezők aránya nagyon magas (36%), miközben a valóságban a jogerősen elítélteknek csak a nyolcadát (13%) teszik ki. Jóllehet a mintasokaságot a bv. intézetek parancsnokai véletlenszerűen választották ki, mégis megállapítható, hogy mintasokaságunk az alapsokasághoz képest képzettebb, ezért vizsgálatunk eredménye vélhetően nem reprezentálja hűen a magyarországi elítéltek olvasási- és könyvtárhasználati szokásait.

A szabadidős tevékenységekről

A Bv. kódex⁵ 36. § (1) bekezdésének l-m) pontjai értelmében az elítélt jogosult – többek között – pihenésre, szabadidőre, önképzésre és a bv. intézet művelődési és sportolási lehetőségeinek igénybevételére: a 40. § (2) bekezdése szerint a szabadidő hasznos felhasználása érdekében lehetőséget kell biztosítani az elítéltek művelődésére és sportolására. A Bv. szabályzat⁶ 75. § (1)-(2) bekezdése alapján az elítélt – a házirendben előírtaknak megfelelően – jogosult szabadidejében az intézet által biztosított művelődési és sportprogramokon részt venni. Az elítéltek számára az intézet vagy az öntevékeny szervezet műkedvelő csoportokat, szakköröket szervezhet.

Ugyanakkor a büntetés-végrehajtás rendjét vétkesen megsértő elítélttel szemben magánelzárás is alkalmazható, amely fenyítés végrehajtása alatt az elítélt nem veheti igénybe a büntetés-végrehajtási intézet művelődési és sportolási lehetőségeit, és sajtóterméket sem olvashat.⁷

A szabadidős tevékenységek népszerűsége

Tevékenységek	2010-es	2012-es
	felmérés átlaga	
Beszélgetés	3,70	3,38
Zenehallgatás	3,63	3,85
Televíziózás, DVD- és videónézés	3,82	3,74

A táblázat folytatódik

A táblázat folytatása

Tevékenységek	2010-es	2012-es
	felmérés átlaga	
Könnyűzenei koncerten részvétel	2,34	3,12
Komolyzenei koncerten részvétel	1,78	2,73
Újság- és folyóirat-olvasás	3,22	3,86
Könyvolvasás	2,61	3,96
Könyvtárlátogatás	1,92	3,61
Színházi előadáson részvétel	2,44	3,13
Műkedvelő foglalatosság (zenélés, éneklés, színjátás, festés)	2,16	2,93
Önképzés, nyelvtanulás	2,38	3,63
Vallási tárgyú foglalkozásokon részvétel, meditálás, elmélkedés	2,21	2,79
Irodalmi szakkörben részvétel	n. a.	2,63
Sportolás (foci, testépítés stb.)	2,52	3,64

Mint láthatjuk, a bv. intézet szabadidős tevékenységei között az olvasás, a zenehallgatás, a televíziózás és a sportolás a legkedveltebb, a könyvtárlátogatást pedig a 7. helyen, a közepmezőnyben találjuk. A legnagyobb különbséget a két preferencialista között a könyvtárlátogatás és a könyvolvasás terén láthatjuk. Érdekes volt megfigyelni, hogy míg a 2010-es országos vizsgálat szerint a beszélgetés kedvelt tevékenységnek számít a társadalomban, addig a bv. intézetekben kevésbé kommunikatívak egymással a fogvatartottak, viszont a jogerősen elítéltek jelentős része rendszeresen olvas és látogatja a bv. intézet zárt falain belül a könyvtárat – nem úgy, mint társadalmunkban –, ami magyarázható azal, hogy a szabadidős tevékenységek szűkösebb választéka áll rendelkezésre a fogvatartottaknak. Az is igaz, hogy e fenti tevékenységek egy ré-

sze (pl. a sportolás, az irodalmi szakkörben való részvétel stb.) az egyes bv. intézetekben különböző mértékben áll az elítéltek rendelkezésére. A Legfőbb Ügyészség 2005. évi munkaterve alapján a főügyészségek büntetés-végrehajtási felügyeleti és jogvédelmi ügyészei a bv. intézetekben megvizsgálták a fogvatartottak foglalkoztatásának aktuális helyzetét.⁸ A vizsgálat megállapította, hogy az önképzésre a fogvatartottak – nyilatkozataik szerint – naponta átlagosan egy órát fordítottak, ami havi harminc óra elfoglaltságnak felel meg. A művelődési és szabadidős programokon a fogvatartottak havi 10–12 órát töltöttek el, sportolással havi átlagban 20–25 óra közötti időt, ami naponta átlagosan 45 perc elfoglaltságot jelentett.

Az egyéb szabadidős tevékenységek közül a leginkább kedveltek közé tartozik a kártyajáték, a számítástechnikai tanfolyamon részvétel és az írás (levélírás, rapszövegek írása), de akad, aki rejtvényt fejt vagy csak álmodozik a szabadidejében.

A televíziózást, DVD- és videónézést preferálják a legtöbben társadalmunkban a 2010-es vizsgálat szerint, míg a bv. intézetekben e tevékenység lecsúszott a dobogós helyezésről. Mindazonáltal megállapítottuk, hogy az elítéltek 96%-a szokott televíziót nézni, 90%-uk napi rendszerességgel. A bv. intézetekben nincs minden egyes zárkában televízió, de lehetőség van arra, hogy a fogvatartottak saját készüléket tartsanak maguknál, és ugyanez vonatkozik a rádiókészülékre is. Az elítéltek 87%-a szokott rádiót hallgatni, háromnegyedük naponta.

A sajtó- és könyvolvasásról

Amint az előzőekben láthattuk, a könyv- és újságolvasás a legkedveltebb szabadidős tevékenység a mintánkban szereplő jogerősen elítéltek között. A női elítéltek az olvasásnál és a könyvtárlátogatásnál jobban csak zenét szeretnek hallgatni a szabadidejükben. A fiatalok preferencia listáján a zenehallgatás, a televízió-

zás és a sportolás a legkedveltebb szabadidős tevékenység, a könyvtárlátogatás a középmezőnyben helyezkedik el, az olvasás pedig az utolsó előtti helyen van.

A sajtótermékek olvasási gyakorisága

Mit olvas	Rendszeresen	Gyakran	Ritkán	Soha	Nem válaszolt	Összesen
Napilapot	20%	23%	36%	4%	17%	100%
Hetilapot	17%	29%	28%	4%	22%	100%
Folyóiratot, havilapot	25%	32%	22%	2%	19%	100%
Börtönújságot	17%	13%	36%	12%	22%	100%

A megkérdezett elítéltek 91%-a szokott sajtótermékeket olvasni. Saját bevallásuk szerint ötödük rendszeresen olvas valamilyen napilapot, minden hatodik elítélt olvas rendszeresen hetilapot és börtönújságot, negyedük pedig rendszeresen olvas folyóiratokat. Ezek alapján megállapíthatjuk tehát, hogy a legtöbb elítélt rendszeresen de legalábbis gyakran folyóiratokat olvas leginkább, míg legkevésbé a börtönújságot forgatják.

A sajtóterméket olvasók több mint négyötöde (83%) nevezte meg konkrétan az általa gyakrabban olvasott lapokat, amelyek a következők:

A napilapolvasás gyakorisága

	Felnőtt férfiak		Nők		Fiatalok		Összes elítélt	
	cím	%	cím	%	cím	%	cím	%
1.	Blikk	34%	Blikk	26%	Blikk	20%	Blikk	32%
2.	Nemzeti Sport	14%	Népszabadság	6,5%	Nemzeti Sport	6%	Nemzeti Sport	12%
3.	Bors	9%	Blikk Nők, Bors, Magyar Nemzet, Népszava	4%	Bors, Metropol, Népszava, Világgazdaság	3%	Bors	8%
4.	Népszabadság	7,5%					Népszabadság	7%
5.	Magyar Nemzet	6,5%					Magyar Nemzet	6%

Észrevehetjük, hogy a bulvár sajtó messze a legkedveltebb a napilapok között, hiszen az elítéltek harmada, a nők negyede és a fiatalok férfi elítéltek ötöde naponta a Blikkből szerzi információit a világról. Mint később azt látni fogjuk, szintén a Blikket rendeli meg saját költségén a legtöbb elítélt. A Nemzeti Sportot már csak a férfiak 14%-a olvassa, míg az országos politikai-közületi napilapokat 6–7%, ugyanakkor a fiatalok férfi elítéltek szinte abszolút nem olvassák őket.

A hetilapolvasás gyakorisága

	Felnőtt férfiak		Nők		Fiatalok		Összes elítelt	
	cím	%	cím	%	cím	%	cím	%
1.	HVG	19%	Nők Lapja	43%	Hot, Story	17%	HVG	17%
2.	Autó-Motor, Story	9%	Meglepetés	39%	Nők Lapja	14%	Story	12%
3.	Figyelő, Hot	4%	Story	37%	Füles, Kiskegyed	6%	Autó-Motor	8%
4.	168 óra, Füles, Heti Válasz, Képes Autó Expressz, TVR-Hét	3%	Kiskegyed	35%			Nők Lapja	6%
5.	Best, Hetek, Kiskegyed, Zsaru Magazin	2%	Best	17%			Hot, Kiskegyed	5%

A hetilapolvasás esetében megállapíthatjuk, hogy leginkább a női elítéltekre jellemző, akik legfőképpen a női életmód és bulvár hetilapokat olvassák, csakúgy, mint a fiatalok. A felnőtt férfi elítéltek zömmel a gazdasági, autós és politikai-közületi hetilapokat forgatják elsősorattal. Sőt az Autó-Motor, a Figyelő, a Hetek, a Heti Válasz és a Képes Autó Expressz hetilapok olvasása csak rájuk jellemző, míg a Meglepetést kizárólag a nők, a Kiskegyed és a Nők Lapja hetilapoknak pedig a négyötödét a női elítéltek olvassák.

A folyóirat-olvasás gyakorisága

	Felnőtt férfiak		Nők		Fiatalok		Összes elítelt	
	cím	%	cím	%	cím	%	cím	%
1.	CKM	22%	Praktika	9%	CKM	14%	CKM	20%
2.	Playboy	20%	Elixir, National Geographic	6,5%	Bravo, Ifjúsági Magazin, Playboy	8,5%	Playboy	17%
3.	3. évezred, National Geographic	9%	3. évezred, Börtönűjság, Bravo, Cosmopolitan, Elle, Hihetetlen	4%	Magyar Horgász, National Geographic, Sikeres Sporthorgász, Tattoo	3%	3. évezred, National Geographic	8%
4.	Látkép	5%	Családi Lap, Látkép	2%			Látkép	4%
5.	Auto Bild, Hihetetlen, IPM, Sikeres Sporthorgász	3,5%					Auto Bild, Hihetetlen, IPM, Sikeres Sporthorgász	3%

Megfigyelhetjük, hogy a folyóiratok közül mind a felnőtt, mind a fiatalokú férfi elítéltek elsősorban a férfi életmód magazinokat olvassák. Ezen kívül a felnőtt férfiak inkább az ismeretterjesztő-tudományos folyóiratokban, míg a fiatalokúak az ifjúsági és hobby lapokban mélyülnek el. A női elítéltek a hobby-kreatív, a női életmód és az ismeretterjesztő-tudományos magazinokat preferálják.

A Bv. kódex 36. § (1) bekezdésének m) pontja értelmében az elítélt jogosult – többek között – sajtótermékek megrendelésére.

A sajtótermékek rendelése

	Felnőtt férfiak		Nők		Fiatalokúak		Összes elítélt	
	cím	%	cím	%	cím	%	cím	%
1.	Blikk	15%	Nők Lapja	21%	Hot	50%	Blikk	14%
2.	Playboy	12%	Meglepetés, TVR-Hét, Ügyes	17%	Best, Blikk, Füles, National Geografic, Playboy, Tattoo	25%	Playboy, TVR-Hét	10%
3.	CKM	11%	Bravo, Füles, Story	12,5%			CKM	9%
4.	Autó-Motor	10%	Barikád, Blikk, Kiskegyed, Praktika	8%			Autó-Motor, Füles, HVG	8%
5.	HVG, Nemzeti Sport	9%	168 óra, Best, Hot, HVG, National Geografic, Zsaru	4%			Nemzeti Sport	7%

Saját költségére átlagosan az elítéltek ötöde (22%) rendel sajtótermékeket, vizsgálatunk szerint a női elítéltek kb. fele, a felnőtt férfiak ötöde és a fiatalokú férfiak 10%-a. Megállapíthatjuk továbbá, hogy közülük a legtöbben a Blikket rendelik. A saját költségükön sajtótermékeket vásárló felnőtt férfi elítéltek ezen kívül a vezető férfi életmód magazinokat, autós és gazdasági hetilapokat és a Nemzeti Sportot, a nők jellemzően a női életmód magazinokat és rejtvényűségeket, a fiatalokúak pedig nagyrészt a bulvárlapokra fizetnek elő.

A könyv olvasás gyakorisága

	2005-ös	2010-es	2012-es
	felmérés megkérdezetteinek százalékában		
Egyet sem olvasott az utóbbi 12 hónapban	60%	50%	4%
1-3 könyvet elolvasott az utóbbi 12 hónapban	8%	10%	6%
Negyedévenként legalább egy könyvet elolvasott	16%	20%	19%
Havonta átlagosan legalább egy könyvet elolvasott	16%	19%	71%

A megkérdezettek 89%-a szokott könyvet olvasni a tankönyveken kívül, ráadásul kb. háromnegyedük (71%) havonta átlagosan legalább egy könyvet elolvasott. Mint arra már a fentiekben is rámutattam, amíg a 2010-es országos reprezentatív vizsgálatban a könyvolvasás a szabadidős tevékenységek preferencia listáján a közepmezőnyben helyezkedett el, addig a jögerősen elítéltek rangsorában az első helyen találtuk. Arról is volt már szó, hogy jelen vizsgálatunk nem reprezentatív, mivel mintánk – többek között – sokkal kvalifikáltabb a populációnál, ami magyarázza a könyvolvasók nagy arányát is. Tudjuk, hogy az olvasási képesség összefüggésben áll nemcsak az elítélt vagy a szülők (elsősorban az anya) iskolai végzettségével, hanem a reális önismerettel egyaránt. Popper Péter pszichológus remekül rávilágít erre: „*A jó könyvek rólunk szólnak. Megmutatják, hogy kik és mik vagyunk, s hogy mivé kellene válnunk. Vagyis hogyan kellene élnünk a világban.*”⁹ A bv. intézetek falai között az olvasásnak különösen hang-

súlyos szerepe van a fogvatartottak társadalmi *reszocializációjában*. A fogvatartottak az olvasás által felismerhetik egyrészt azt, hogy nincsenek egyedül a problémáikkal, másrészt pedig azt, hogy az, ahogyan az adott olvasmányra reagálnak, valójában róluk, saját érzelmeikről szól. Ezáltal fejleszthetik személyiségüket és elmélyíthetik önismeretüket is.

A mintánkban szereplő elítéltek – saját bevallásuk szerint – elsősorban ismeretszerzés, tájékozódás, másod- és harmadsorban pedig szórakozás, illetve művelődés, tanulás céljából olvasnak. Vagyis összhangban a szakirodalom korábbi megállapításaival, az olvasásnak a bv. intézetekben betöltött további két fontos funkciója (a reszocializáción kívül) az *információszerzés* és a *rekreáció*. Ezen kívül több válaszadó az olvasás céljaként a szókincs bővítést említette, de előfordult olyan is, aki a figyelemelterelést, az önismeret, empátia elősegítését vagy a szellemi frissesség fenntartását jelölte meg.

A legutóbbi olvasmányok szerzői

	2005		2010		2012	
	az összes olvasmány százalékában					
	szerző	%	szerző	%	szerző/mű	%
1.	Brown, D.	3,5%	Lőrincz L. L.	3,8%	Biblia	3,2%
2.	Steel, D.	3,4%	Steel, D.	3,5%	Brown, D. ; Follet, K. ; Frei T.	2,9%
3.	Jókai M.	2,7%	Rejtő J.	3,2%	Lőrincz L. L.	2,7%
4.	Wass A.	2,1%	Gárdonyi G.	3,1%	Coelho, P. ; King, S. ; Rejtő J.	1,9%
5.	Rejtő J.	1,7%	Jókai M.	2,6%	Smith, W.	1,6%

A vizsgálat időpontjában, illetve azt közvetlenül megelőzően az elítéltek harmada olvasott magyar irodalmat. A legtöbb válaszadó legutóbb a Bibliát olvasta, emellett pedig elsősorban Dan Brown, Ken Follett, Frei Tamás és Lőrincz L. László műveit. Másodsorban Paulo Coelho, Stephen King, Rejtő Jenő és Wilbur Smith műveit, harmadsorban pedig Henri Charrière, Stieg Larsson, Müller Péter és Danielle Steel könyveit

olvasták. Természetesen a fiatalkorúak olvasmányai között feltűnik több kötelező olvasmány is (pl. Gárdonyi Géza: Egri csillagok, Shakespeare: Rómeó és Júlia). A női elítéltek ez év tavaszán jellemzően Frei Tamás, Dan Brown és Paulo Coelho könyveit olvasták.

Az utóbbi két országos reprezentatív vizsgálat során legnagyobb arányban említett szerzők közül a megkérdezettek listáján is szerepelnek

Dan Brown (2,9%), Lőrincz L. László (2,7%), Rejtő Jenő (1,9%), Danielle Steel (1,3%) és J. K. Rowling (1%).

A legutóbbi olvasmányok beszerzési forrása

	2005-ös	2010-es	2012-es
	felmérés megkérdezetteinek százalékában		
Mostanában vette	27%	21%	3%
Ajándékba kapta	9%	14%	11%
Családi könyvtárból	29%	15%	6%
Kölcsön kapta ismerőstől, (zárkatárstól)	16%	15%	21%
Könyvtárból	7%	3%	55%
Egyéb, illetve nincs válasz	12%	32%	4%

A táblázatból jól kiolvasható, hogy a két országos reprezentatív vizsgálat eredményei fordítottan arányosak a jelenlegi, nem reprezentatív, elitáltak körében végzett felmérésünk eredményével. Míg az országos reprezentatív vizsgálatok során kiderült, hogy a könyvtárból történő kölcsönzés gyakorlatilag marginális szerepet játszik, addig a bv. intézetek falai között jelentős arányt képvisel. Ugyanakkor, míg az országos vizsgálatok azt állapították meg, hogy a legutóbbi olvasmányok döntő részét vásárlás útján és ugyan egyre csökkenő mértékben, de a családi könyvtárból szerezték be a megkérdezettek, addig a bv. intézetekben ez jellemző legkevésbé a közismert anyagi és szociális hátrányból adódóan. Az ismerőstől való kölcsönzés

és az országos vizsgálatok szerint egyre növekvő mértékű ajándékozás, nagyjából hasonló arányt képvisel a bv. intézetek zárt világában is. Külön érdekesség, hogy a válaszadók közül valaki a legutóbbi olvasmányát „*lopta a csurmában*¹⁰”. Végezetül, de nem utolsó sorban fel szeretném hívni figyelmüket arra, hogy az országos reprezentatív vizsgálatok során 20%-kal nőtt azok aránya, akik elzárkóztak a válaszadástól, ugyanakkor az elitáltak körében végzett felmérés során a válaszadást megtagadók aránya szinte nem is érzékelhető.

A kérdőívünket kitöltő elitáltak csaknem kétharmada (62%) úgy nyilatkozott, hogy zárkájában saját könyvekkel rendelkezik. Összesen 1516 db kötetről tettek említést, azaz átlagosan 5 db könyvet birtokolnak cellájukban, amelyeket, mint a fenti táblázatból kitűnik, javarészt ajándékba kaphattak, pontosabban küldhettek be nekik családtagjaik, rokonaik, barátaik.

Korábban már megállapítottuk, hogy a beszélgetés az elitáltak szabadidős tevékenységi listáján a középmezőnyben helyezkedik el. Mindazonáltal az is érdekelt bennünket, hogy szoktak-e egyáltalán könyvekről beszélgetni, és ha igen, kivel. A könyvolvasó elitáltak 71%-a nyilatkozott úgy, hogy szokott könyvekről társalogni, mégpedig a válaszadók kétharmada (a nők 85%-a) a zárkatársával, fele (a nők harmada) baráttal, ismerőssel, míg a könyvtárossal a negyedük (a nők 39%). A legkevésbé jellemző, hogy a nevelőtisztrel beszélgetnének olvasmányélményeikről, tapasztalataim tükrében ez a nevelők nagyfokú leterheltségével, nem pedig érdektelenségével magyarázható.

A legkedveltebb szerzőkről és művekről

A legkedvesebb szerzők gyakorisága

	Felnőtt férfiak		Nők		Fiatalok		Összes elítelt	
	a könyv olvasók százalékában							
	szerző	%	szerző	%	szerző	%	szerző	%
1.	Lőrincz L. L.	6,7%	Steel, D.	11%	Petőfi S.	20,6%	Lőrincz L. L.	5,8%
2.	Rejtő J.	6,5%	Coelho, P.	8,8%	Fekete I., Móra F.	8,8%	Rejtő J.	5,2%
3.	King, S.	5%	Jókai M., King, S., Roberts, N.	6,6%	Arany J., Jókai M., József A., Kölcsey F.	5,8%	King, S.	4,6%
4.	Jókai M.	4,2%	Berkesi A., Brown, D., Márai S., Mikszáth K., Müller P., Petőfi S.	4,4%	Brown, D., Christie, A., Csernus I., Gárdonyi G., Lőrincz L. L., Mikszáth K., Steel, D., Dosztojevszkij	2,9%	Jókai M.	4,4%
5.	Brown, D.	4%	Austen J., Bronte E., Fekete I., Kundera, M., Mann, T., Móricz Zs., Szabó M.	2,2%			Petőfi S.	4,2%

	2005-ös		2010-es		2012-es	
	felmérés könyv olvasóinak százalékában					
	szerző	%	szerző	%	szerző	%
1.	Jókai M.	22,1%	Jókai M.	9,2%	Lőrincz L. L.	5,8%
2.	Mikszáth K.	6,4%	Petőfi S.	5,6%	Rejtő J.	5,2%
3.	Móricz Zs.	6,3%	Mikszáth K.	4,9%	King, S.	4,6%
4.	Moldova Gy.	5,8%	Rejtő J.	4,4%	Jókai M.	4,4%
5.	Rejtő J.	4,8%	Móra F.	3,1%	Petőfi S.	4,2%

A könyvolvasó elítéltek 40%-ának (a fiatalok felének, a női elítéltek harmadának) nincs kedvenc írója. Ez esetben markánsabban elválík a nemek közötti különbség, mint a legutóbbi olvasmányok szerzői esetében, hiszen csak a női elítéltek kedvencei körében találjuk Jane Austent és Emily Brontet. A fiatalok kedvenc szerzőinek kétharmada az iskolai kötelező olvasmányok alkotói, csakúgy, mint a legutóbbi olvasmányok szerzői esetében is láthattuk. Sajnos, ez is alátámasztja azt a korábbi megállapításomat, hogy a fiatalok esetében az olvasás egyáltalán nem népszerű szabadidős tevékenység, hiszen az iskolában tanult magyar és világirodalmi kánon szerzőin kívül alig említettek meg más alkotókat.

Ahogy az országos reprezentatív vizsgálatok során korábban már bebizonyosodott, a kedvenc írók listája esetünkben is, hangsúlyeltolódásokkal ugyan, de jelentős átfedést mutat a legutóbbi olvasmány szerzőjével. Ugyanakkor örömmel állapíthatjuk meg egyrészt, hogy szignifikáns

különbség mutatkozik a magyar szerzők említése terén, hiszen, míg a legutóbbi olvasmányok szerzőinek egyharmada volt csak hazai (31%), addig a kedvenc szerzők kicsit több, mint a fele (52%) magyar. Másrészt az is szembetűnő, hogy míg a legutóbbi olvasmányok szerzői között csak elenyésző számban találunk szépirodalmi klasszikus szerzőt, addig a kedvenc írók listáját zömmel ők teszik ki.

A hazai líra is képviselteti magát listánkon Petőfi Sándor személyében. Igaz, a legutóbbi olvasmányok szerzői között csekély számban találunk költőket (Ady E., József A., Weöres S.), ugyanakkor a kedvenc szerzők 10%-át a magyar líra klasszikusai teszik ki (Ady E., Arany J., Babits M., József A., Kölcsey F., Petőfi S., Radnóti M., Vörösmarty M.).

Az utóbbi két országos reprezentatív vizsgálat során legnagyobb arányban említett szerzők közül a megkérdezettek listáján is szerepelnek Rejtő Jenő (5,2%), Jókai Mór (4,4%) és Petőfi Sándor (4,2%).

A legkedvesebb olvasmányok

	Felnőtt férfiak		Nők		Fiatalkorúak		Összes elítélt	
	az összes olvasmány százalékában							
	mű	%	mű	%	mű	%	mű	%
1.	Gárdonyi G.: Egri csillagok	3,9%	Dumas, A.: Monte Cristo grófja; Hemingway, E.: Akiért a harang szól; Sienkiewicz, H.: Quo vadis; Szabó M.: Abigél	0,4%	Molnár F.: A Pál utcai fiúk	0,6%	Gárdonyi G.: Egri csillagok	4,2%
2.	Brown, D.: A Da Vinci-kód	3%	Austen, J.: Büszkeség és balítélet; Bronte, C.: Jane Eyre, Brown, D.: A Da Vinci-kód; Coelho, P.: Az alkímista; Dante, A.: Isteni színjáték; Jókai M.: Az aranyember; Kenneth, C.: Május Manhattanben; Mann, T.: A varázshegy; Márai S.: A gyertyák csonkig égnek; Mitchell, M.: Elfújta a szél; Müller P.: Szerettkönyv; Roberts, N.: Délidő; Steel, D.: Tiltott szerelem; Vonnegut, K.: Az ötös számú vágóhíd	0,2%	Beljajev, A.: A kétéltű ember; Gárdonyi G.: Egri csillagok; Rideg S.: Indul a bakterház	0,4%	Brown, D.: A Da Vinci-kód	3,5%

	Felnőtt férfiak		Nők		Fiatalok		Összes elítelt	
	az összes olvasmány százalékában							
	mű	%	mű	%	mű	%	mű	%
3.	Follett, K.: A katedrális	2,4%			Brown, D.: A Da Vinci-kód; Fekete I.: Tüskevár, Vuk; King, S.: Rémkoppantók; Lőrincz L. L.: A lépőlidérce; Móra F.: A kincskereső kisködmön	0,2%	Follett, K.: A katedrális	2,4%
4.	Brown, D: Angyalok és démonok	2%					Brown, D: Angyalok és démonok; Coelho, P.: Az alkimista; Dallos S.: Aranyecset	2%
5.	Coelho, P.: Az alkimista; Dallos S.: Aranyecset	1,8%					Dumas, A.: Monte Cristo grófja; Jókai M.: A kőszívű ember fiai	1,8%

A megkérdezett könyvolvasó elítéltek majdnem fele (47,5%) nem adott választ arra a kérdésünkre, hogy mely olvasmányaira emlékszik vissza legszívesebben. A 297 válaszadó 289 szerző 491 művét, köztük 89 magyar szerző 163 művét említette, azaz a kedvenc olvasmányok harmada hazai szerző tollát dicséri. A fenti táblázat is rámutat arra, hogy a legkedveltebb olvasmányok terén igen nagy volt a szórás, azaz számos mű csak egyetlen említéssel szerepel listánkon. Feltűnő továbbá, hogy a kedvenc olvasmányok háromnegyede nem az iskolai kötelező olvasmányok közül került fel listánkra, bár ez a fiatalokra kevésbé igaz, az ő listájuk fele kötelező

olvasmány. A felnőtt férfiak és az összes elítelt listáját az egyik legismertebb magyar történelmi regényünk vezeti, amely egyben kötelező olvasmány is. Meglepő módon mindkét listán feltűnik Dallos Sándor legjelentősebb műve, a Munkácsy Mihályról szóló kétkötetes életrajzi regényének második része az Aranyecset. Mind a férfiak, mind a nők listáján szerepel két kortárs író, Dan Brown A Da Vinci-kód és Paulo Coelho Az alkímista című regénye. Érdekes az is, hogy a női elítéltek esetében az élen nem a tipikus női irodalom áll, hanem Dumas, Hemingway és Sienkiewicz regényei.

Az utóbbi egy évben olvasott könyvek tematikája

	Felnőtt férfiak		Nők		Fiatalkorúak		Összes elítelt	
	a könyvolvasók százalékában							
	téma	%	téma	%	téma	%	téma	%
1.	történelmi regény	58%	szerelmes regények	75%	vers	59%	tankönyv, nyelvkönyv	56%
2.	tankönyv, nyelvkönyv	56%	tankönyv, nyelvkönyv	55%	kalandregény	50%	történelmi regény	54%
3.	kalandregény	55%	krimi, detektívregény	47%	tankönyv, nyelvkönyv ; mese	47%	kalandregény	53%
4.	krimi, detektívregény	53%	történelmi regény ; vers	40%	sport, hobbi	41%	krimi, detektívregény	51%
5.	term.tud.-os, műszaki, mezőgazdasági	43%	ezoterikus irodalom ; kalandregény	35%	krimi, detektívregény	35%	term.tud.-os, műszaki, mezőgazdasági	40%
6.	sport, hobbi	38%	életrajzi regények	33%	szerelmes regények	32%	sport, hobbi ; vers	36%
7.	vers	33%	klasszikus szerzők szépirodalmi művei ; társad.-i (és család-) regény	29%	történelmi regény ; term.tud.-os, műszaki, mezőgazdasági	29%	klasszikus szerzők szépirodalmi művei	31%
8.	életrajzi regények ; klasszikus szerzők szépirodalmi művei	31%	mese	27%	fantasztikus regény	26%	életrajzi regények ; szerelmes regények	30%
9.	útleírás, útikönyv	29%	term.tud.-os, műszaki, mezőgazdasági ; útleírás, útikönyv	22%	klasszikus szerzők szépirodalmi művei ; társ. tud.-ok, politika, művészet	23%	útleírás, útikönyv	28%
10.	társ.tud.-ok, politika, művészet	28%	fantasztikus irodalom	18%	életrajzi regény ; novella ; útleírás, útikönyv	20%	társ.tud.-ok, politika, művészet	26%
11.	fantasztikus irodalom	27%	kortárs szerzők szépirodalmi művei ; novella	15%	társad.-i (és család-) regény	18%	fantasztikus irodalom	25%
12.	szerelmes regények	25%	sport, hobbi	13%	ezoterikus irodalom ; kortárs szerzők szépirodalmi művei	15%	társad.-i (és család-) regény ; mese	23%

	Felnőtt férfiak		Nők		Fiatalkorúak		Összes elítélt	
	a könyvolvasók százalékában							
	téma	%	téma	%	téma	%	téma	%
13.	társad.-i (és család-) regény	22%	társ.tud.-ok, po- litika, művészet	7%			novella ; ezoterikus irodalom	19%
14.	mese	21%					kortárs szer- zők szépiro- dalmi művei	15%
15.	novella	19%						
16.	ezoterikus irodalom	18%						
17.	kortárs szer- zők szépiro- dalmi műve	15%						

A kedvenc szerzőkre és a legkedvesebb olvasmányokra vonatkozó kérdésünkkel ellentétben arra a kérdésre, hogy milyen fajta, milyen témájú könyveket olvasott az utóbbi egy évben, a könyvolvasó elítéltek 91%-a válaszolt. Mint láthatjuk, a tankönyvek, nyelvkönyvek, a történelmi- és a kalandregény, valamint a krimi, detektívregény előkelő helyet foglalnak el valamennyi listán. Ugyanakkor a kortárs szerzők szépirodalmi művei, a novella és (a nőket kivéve) az ezoterikus irodalom sereghajtók a listákon. A fenti táblázatunkból kiolvasható, hogy a női könyvolvasó elítéltek háromnegyede, a fiatalok fele és a felnőtt férfi elítéltek negyede választ magának olvasnivalót az érzelmes, romantikus, szerelmes regények közül. Verset elsősorban a fiatalok és a női elítéltek olvasnak, a meseolvasás ugyancsak a fiatalokra jellemző. A sport, hobbi témakör mind a fiatalok, mind a felnőtt férfi elítéltek kedvenc témái közé tartozik, ugyancsak negyedük érdeklődik a fantasztikus irodalom iránt is, ellentétben a női elítéltekkel, ahol a lista végén találjuk e témákat. A könyvolvasó elítéltek harmada olvassa klasszikus szerzők szépirodalmi műveit, a fiatalok kivételével az életrajzi regényeket, továbbá a felnőtt férfiak az útleírásokat és útikönyveket, a női elítéltek pedig a társadalmi (és család-) regényeket. A természettudományos, műszaki, me-

zőgazdasági szak- és ismeretterjesztő irodalom olvasása is leginkább a felnőtt férfi elítéltekre jellemző, csakúgy, mint a társadalomtudományok, politika, művészet témakör, amely iránt a legkevésbé a női elítéltek érdeklődnek.

Irodalmi példaképek

Kíváncsiak voltunk arra is, hogy az elítélteknek van-e irodalmi példaképe, és ha igen, kicsoda és miért. Sajnálattal vettük tudomásul egyrészt, hogy erre a kérdésre érkezett a legkevesebb válasz, mindösszesen csak 93 elítelt válaszolt (az összes megkérdezett elítelt 17 %-a, a könyvolvasó elítéltek 19%). Másrészt a válaszolók félreértették kérdésünket, négy kivétellel írókat, költőket, filozófusokat és történelmi személyiségeket neveztek meg példaképükként. A következőkben ezekből szeretnék néhány gyöngyszemet kiemelni, a négy valódi irodalmi példakép után természetesen.

Egy női elítelt Mitchell, M.: *Elfújta a szél* című regényéből Scarlettet nevezi meg példaképének, „mert céltudatos, kitartó, és leküzdö az egész világot és önmagát is”. Három felnőtt férfi elítelt közül az egyik Benya Kriket, az odesszai betörők vezérét állította maga elé példaképnek, aki Iszaak Babel *Odesszai történetek* c. novel-

lafüzérének főhőse, mert „*az életvitelemben, minden mozdulatomban az ő idealizált képe inspirált és a jövőben is követni igyekszem*”. A másik férfi elítélt példaképe pedig Fazekas Mihály elbeszélő költeményének furfangos eszű libapásztora, Lúdas Matyi, mert „*ő háromszor adta vissza Döbröginek*”. Végül a harmadik férfi úgy nyilatkozott, hogy hálás Krúdynam, hogy megteremtette neki Szindbádöt, aki iránytűje volt életének.

Az írói, költői példaképek közül a legtöbben Petőfit, József Attilát, Adyt, Müller Pétert, Rejtőt, Dosztojevszkijt és Villont nevesítették. És hogy miért? Petőfi Sándor „*tájköltészetével, hazaszeretetével, valamint egyszerű életútjával és azzal, hogy nagyon jól tudta érzékelteni az alföldi táj szépségét*” nyerte el az egyik férfi elítélt tetszését. Egy másik elítélt úgy fogalmazott, hogy Petőfi „*a nemzeti hazafias demokratikus felfogása miatt, meg persze a szabad szelleműsége és a szabadság előtérbe helyezése miatt*”, egy harmadiknak pedig azért ő a példaképe, mert bebizonyította, hogy „*a Nép egyszerű fiából is lehet valaki nagy hazafi*”. Sőt, egy fiatalos elítélt szerint „*a haza becsületét is neki köszönhetjük*”.

József Attila az egyik férfi elítélt szerint „*a tisztasága és a benne dúló érzelmek miatt*”, egy másik szerint pedig azért lehet példakép, mert „*a származásából eredő hátránya ellenére kitartott költői pályája mellett és a meggyőződése nem ingott meg soha. Édesanyjához való tisztelete, ragaszkodása példaértékű a mai társadalom számára*”. Egy fiatalos elítéltnek pedig azért idol, mert „*szívből és őszintén cselekedett és nagyon csinálta, amit csinált*”.

Ady Endre azért áll példaként egy férfi elítélt előtt, mert „*nagyon sok hasonlóságot vélek felfedezni a verseinek sorai között rejlő világnézete és a magam szemlélete között*”. Egy másik férfi úgy fogalmazott, hogy Ady „*szerelmes típus volt és szerette a szép nőket, ahogy én is*”.

Müller Péterrel kapcsolatban az egyik elítélt azt írja, hogy „*éretten, bölcsen, érthetően ír az élet legalapvetőbb kérdéseiről, és kibontja az alapvető dolgokat a lélek és a metafizika szem-*

pontjai szerint”. Egy másiknak azért példaképe, mert „*több kudarc ellenére sem adta fel az írást, kb. 20 évet várt, míg kiadásra került az első könyve*”.

S végül Rejtő Jenő „*a humora és a világnézete*” miatt, Dosztojevszkij azért példa az egyik elítélt szerint, mert „*ő is ártatlanul ült börtönben*”, és Villon azért, mert „*csak a mának élt és úgy ahogy akart*”.

Két férfi elítélt a görög és római filozófusokat nevezte meg példaképként, mert „*nagy gondolkodók voltak az élet nagy dolgairól, meg tőlük származik a demokrácia*”.

A történelmi személyiségek közül a legtöbb válaszadó Kossuth Lajost jelölte meg példaképként egyrészt, mert „*igaz magyar volt, és ezt tetteivel is bizonyította*”, másrészt, mert „*40 évig emigrált Magyarországról*”. Egy női elítélt a harmadik Magyar Köztársaság első elnökét, az író és műfordító Göncz Árpádot említette példaként, mert „*ő fordította le A Gyűrűk Urát magyarra*”. Indoklás nélkül még több történelmi személyiséget is megneveztek, például Dzsingisz kánt, Nelson Mandela-t, Nagy Sándort, Napóleont és Széchenyi Istvánt. A példaképek sorában két pápát is találunk, X. Pius pápát, akinek „*személyisége, munkássága, töretlen munkabírása*” tett mély benyomást az egyik elítéltre, és II. János Pál pápát, aki „*az egyházáért, az emberekért élt*”.

A könyvtárhasználatról

Kutatásunk során, az olvasási szokások megvizsgálása mellett, célul tűztük ki a jogerősen elítéltek könyvtárhasználati szokásainak feltérképezését is. Felettébb kíváncsiak voltunk arra, hogy a bv. intézeti könyvtárak jelenlegi szolgáltatásai és választéka mennyire elégítik ki a fogvatartottak igényeit, illetve mennyiben szolgálják a szabadulásuk utáni társadalomba való sikeres visszailleszkedésüket.

Amint arról a tanulmány elején szót ejtettünk, a bv. intézet szabadidős tevékenységei között a könyvtárlátogatás a középmezőnyben helyezke-

dik el (a női elítéltek kivételével, az ő listájukon a zenehallgatás és az olvasás után következik), nem így tapasztaltuk ezt a 2010-es országos reprezentatív vizsgálat során, ahol az utolsó előtti a listán. Ezt azzal magyaráztuk, hogy a bv. intézetekben a szabadidős tevékenységek palettája kisebb, és intézetenként különbözik a választék. Annyi azonban bizonyos, hogy a könyvtárlátogatás potenciálisan, azaz létező lehetőségként minden bv. intézetben biztosított, hiszen könyvtár minden bv. intézetben található. De erre a kérdésre majd egy gondolat erejéig még visszatérünk a bv. intézeti könyvtárak nyitva tartásával kapcsolatban.

A könyvtári tagok aránya

	2005-ös	2010-es	2012-es
	felmérés megkérdezetteinek százalékában		
Soha nem volt könyvtári tag	44,7%	52%	10,6%
Most nem, de régebben az volt	43,8%	35,4%	19,7%
Jelenleg könyvtári tag	11,5%	12,6%	63,7%
Nem válaszolt	0%	0%	6%

A fentiekben vázolt okokból kifolyólag tehát, az országos reprezentatív vizsgálatok eredményeivel ellentétben megállapíthatjuk, hogy a jogerősen elítéltek csaknem kétharmada jelenleg tagja az adott bv. intézet könyvtárának. A válaszadó felnőtt férfi elítéltek 67%-a, a női elítéltek 71%-a, a fiatalok 15%-a nyilatkozott úgy,

hogy jelenleg könyvtári tag. Valószínűleg a látszólagos könyvtárhasználók száma ennél magasabb, hiszen korábban már azt is megállapítottuk, hogy legutóbbi olvasmányát az elítéltek több mint a fele (55%) a könyvtárból kölcsönözte ki, ötödük pedig kölcsönkapta zárvatársától, ismerőstől (21%), feltételezve, hogy a kölcsönadott könyvek között könyvtári is akad, nem csak ajándékba kapott vagy olyan, amit vásároltak.

A könyvtári tagok egyharmada (32%) szakmunkás bizonyítvánnyal, másik harmada (30%) érettségivel, 15,5%-uk főiskolai vagy egyetemi diplomával rendelkezik, míg 16,5%-uk 8 osztályt vagy annál kevesebbet végzett, 6%-uk pedig nem válaszolt az iskolai végzettséget firtató kérdésünkre. Az országos reprezentatív vizsgálatok a könyvtárhasználók iskolai végzettségének vonatkozásában az érettségi „vívóasztal” jellegét¹¹ állapították meg. Ezzel ellentétben jelen nem reprezentatív vizsgálatunk sokkal kiegyensúlyozottabb képet mutat az érettségivel rendelkező (45,5%) és nem rendelkező (48,5%) bv. intézeti könyvtárhasználók arányát tekintve, azonban, véleményem szerint, mivel az érettségivel, főiskolai vagy egyetemi diplomával rendelkezők aránya mintánkban meglehetősen felülreprezentált, ezért az érettségivel rendelkező könyvtárhasználók aránya a valóságban még kevesebb lehet. Ez arra utal, hogy a bv. intézetekben az is használja a könyvtárat, aki a szabad életben ezt nem tenné (a korábban már ismertetett okokból), vagyis a bv. intézeti könyvtárakra és könyvtárosokra igencsak nagy szerep hárul a fogvatartottak oktatása, művelése, információval való ellátása, rekreációja és nem utolsósorban reszocializációja során.

A bv. intézeti könyvtárhasználat gyakorisága

	Felnőtt férfiak	Nők	Fiatalkorúak	Összes elítél
	a megkérdezettek százalékában			
	%	%	%	%
hetente többször	17%	16%	10%	16%
hetente	22%	29%	36%	24%
havonta	27%	25%	15%	26%

A táblázat folytatódik

A táblázat folytatása

	Felnőtt férfiak	Nők	Fiatalkorúak	Összes elítelt
	a megkérdezettek százalékában			
	%	%	%	%
negyedévenként	7%	8%	8%	7%
félévenként	1%	2%	0%	1%
ritkábban	10%	6%	18%	10%
nem válaszolt	16%	14%	13%	16%

A válaszadó könyvtárhasználó elítéltek negyede havonta (26%), illetve hetente (24%), hatoduk hetente többször is (16%), míg 7%-uk negyedévente látogatja bv. intézetének könyvtárát. A fiatalok esetében a kiugró 36%-os heti látogatottság mögött a tököli gyakorlat, vagyis az oktatást kiegészítő, heti órarend szerinti könyvtári csoportfoglalkozások (pl. helyesírási gyakorlatok, szociális kompetenciafejlesztés, kommunikációs tréning, önismereti játékok, stb.) állhatnak. Végezetül azt is megállapíthatjuk, hogy a harmincas éveiben járó, érettségivel nem rendelkező, kevésbé képzett válaszadó elítéltekre jellemző, hogy félévente vagy ritkábban keresik fel intézetük könyvtárát.

A bv. intézeti könyvtár szolgáltatásairól

A megkérdezett elítéltek több mint a fele (59%) elégedett a bv. intézeti könyvtár jelenlegi szolgáltatásaival (amelyek főként a könyvkölcsönzést, a helyben használatot, a könyvtári foglal-

kozásokat és rendezvényeket jelentik), 17%-uk nem válaszolt, negyedük (24%) pedig elégedetlenségének adott hangot. A bv. intézeti könyvtár szolgáltatásaival elégedetlenek kétharmada a könyvtár választékát, az új könyvek hiányát és azt kifogásolta, hogy nem, vagy csak rövid időre jut el a könyvtárba. Ezekre a kérdésekre a későbbiek során még visszatérünk a könyvtár választékával és nyitva tartásával való elégedettséget firtató kérdéseink elemzésekor. A maradék egyharmad elégedetlen válaszadó a számítógép- és internethasználat, valamint a katalógusok hiányát, továbbá a sajtótermékek, a könyvtári foglalkozások és rendezvények szűkös választékát nevezte meg elégedetlensége legfőbb okaiként. Akadt olyan is, aki azért nem elégedett, mert „sok könyvet, mint pl.: tudományos, földrajzi és természeti könyveket nem nagyon lehet kölcsönözni”. Többen megjegyezték, hogy vagy több könyvet szeretnének kölcsönözni alkalmanként, vagy a jelenlegi havonkénti látogatásnál sűrűbben, legalább kéthetente szeretnének eljutni a könyvtárba. Végül, de nem utolsósorban sokan a könyvtári helyiségek szűköségét, kis befogadóképességét is megemlítették.

Milyen könyvtári szolgáltatásokat venne igénybe?

	Felnőtt férfiak	Nők	Fiatalkorúak	Összes elítelt
	a megkérdezettek százalékában			
	%	%	%	%
e-book használata helyben	44%	37%	28%	42%
e-book kölcsönzése	40%	27%	36%	38%

A táblázat folytatódik

A táblázat folytatása

	Felnőtt férfiak	Nők	Fiatalkorúak	Összes elítelt
	a megkérdezettek százalékában			
	%	%	%	%
DVD lejátszás helyben	53%	53%	77%	54%
zenehallgatás helyben	51%	41%	67%	51%
EU információ	41%	31%	23%	39%
fénymásolás	49%	47%	36%	47%
nyomtatás	47%	47%	38%	46%
fogyatékossgal élők számára speciális dokumentumok szolgáltatása	14%	16%	23%	15%
fogyatékossgal élők számára a speciális dok. használatát segítő technikai eszközök szolgáltatása	17%	10%	23%	17%
folyóirat kölcsönzés	53%	35%	26%	50%
könyvtári rendezvények	36%	31%	23%	35%
könyvtárközi kölcsönzés	39%	31%	33%	38%
nemzetiségek könyvtári ellátása, nemzetiségi gyűjtemény	18%	14%	15%	18%
számítógép használata	74%	72%	72%	72%

A jelenlegi könyvtári szolgáltatásokon kívül a megkérdezett jögerösen elítéltek háromnegyede (74%) a számítógépet használná, fele pedig DVD-t nézne (54%) vagy zenét hallgatna (51%) legszívesebben a könyvtárban, továbbá folyóiratot kölcsönözne (53%), fénymásolna (47%) vagy nyomtatna (46 %). Amint a táblázatból kiolvashatjuk a válaszadó fiatalkorúak listáján a könyvtári DVD használat (77%) megelőzi a számítógép használatot (77%), folyóiratot pedig a felnőtt férfi elítéltek fele (50%), a nők harmada (35%) és a fiatalkorúak negyede (26%) kölcsönözne szívesen. A szolgáltatások preferencialistájának közép mezőnyében az e-könyvek helyben használatát (42%), illetve kölcsönzését (38%), valamint az EU-információ-szolgáltatást (39%), a könyvtárközi kölcsönzést (38%) és a könyvtári rendezvényeket (35%) találjuk. A válaszadók legkevésbé a különböző nemzetiségi

gyűjteményeket (18%) és a fogyatékossgal élők speciális dokumentumait (17%) és azok használatát segítő technikai eszközöket (15%) vennék igénybe.

A bv. intézeti könyvtár választékáról

A kutatásban résztvevő elítéltek fele (53%) elégedett, ötödük (19%) nem válaszolt, míg több mint a negyedük (28%) elégedetlen a bv. intézeti könyvtárak választékával. Ugyanakkor a válaszadó női és fiatalkorú elítéltek kétharmada elégedettségének adott hangot.

A válaszadó elégedetlen elítéltek harmada (35%) azért nem elégedett bv. intézetének könyvtárával, mert „*nagyon kevés az új könyv, sajtótermék egyáltalán nincs, a filmek ezerévesek, élvezhetetlenek. Ebben a gazdasági környezet-*

ben a változás esélye minimális! Aki hosszabb ítéletet tölt, és az átlagnál többet olvas, annak elfogynak egy idő után a lehetőségei. Ez egy olvasó ember számára szörnyű.” Egy másik elítélt szerint „az ember, aki szereti a könyveket, soha nem lehet elégedett, mert jelen intézetben nem juthat hozzá ahhoz a rengeteg új könyvhöz, ami megjelenik.”

Negyedük (24%) a szakirodalom elavultságára vagy hiányára panaszlik: „bizonyos témakörök hiányoznak, ami viszont van, az 20-30 példányszámban elérhető, de senkit nem érdekel. Új könyveket nem nagyon lehet találni.” Más úgy fogalmazott, hogy „sajnos sok olyan könyv van, ami már nagyon régi, ebből kifolyólag elavultak a benne leírtak. Érvényes ez többek közt a tudományos, műszaki, szakmai stb. könyvekre. Hozzá kell tennem viszont, hogy szépirodalomból, lektútból, életrajzból, útkönyvből és történelmi könyvekből bőséges a kínálat, melynek egy része a Somogyi-könyvtárnak köszönhető.”

Ötödük (19%) annak adott hangot, hogy az őt érdeklő témákban kevés a könyv: „kicsi a választék az érdeklődési körömből, nagyon sokat többször is olvastam”. „Sajnos a hosszan bent töltött évek alatt az engem érdeklő könyvek nagy részét már elolvastam.” Megint más azt írja, hogy számára „kissé kommersz” a választék, „több értékes (nem pénzben értve) könyv kellene a nyálas szerelmes regények és sematikus, igénytelen krimik számának rovására”.

Tizedük (11%) szerint „a nyelvtanuláshoz szükséges feltételek hiányoznak”, elsősorban a nyelvkönyveket és az idegen nyelvű könyveket hiányolják, de volt olyan is, aki szerint „a nyelvtanuláshoz nélkülözhetetlen hanganyagok hallgatása nem biztosított. Kultúrállamban a fogvatartottak részére nemcsak hanglejátszók tartása, hanem az internet-használat is megszokott. Ma már biztonsági okokra való hivatkozás nem elfogadható, különösen a jogerősen elítéltek és büntetésüket töltők esetében.”

5–5 %-uk pedig a sajtótermékeket és a vallásos témájú könyveket hiányolja a bv. intézeti könyvtárak választékából.

A bv. intézeti könyvtár nyitva tartásáról

A megkérdezett elítéltek több mint a fele (58%) elégedett, 17%-uk nem válaszolt, és negyedük (25%) elégedetlen a bv. intézeti könyvtárak nyitva tartásával. Itt is elmondhatjuk, hogy a válaszadó női és fiatalkorú elítéltek kétharmada elégedett. Tovább árnyalva a képet, az elégedetlenek háromnegyede (76%) jelenleg tagja a bv. intézet könyvtárának, továbbá harmaduk hetenként (31%) vagy havonta (31%) látogatja a könyvtárat, sőt 17%-uk hetente többször is, míg 9%-uk csak negyedévente, illetve 6%-uk fél évente vagy annál is ritkábban jut el a könyvtárba.

A könyvtári nyitva tartással elégedetlenek fele (46%) tehát – saját bevallása szerint – havonta vagy annál is ritkábban tudja használni bv. intézetének könyvtárát. Közülük rengetegen hangsúlyozták, hogy alkalmanként kevés könyvet lehet kölcsönözni, továbbá, hogy „keves idő jut a válogatásra, mindig kapkodni kell.” A könyvtárban eltöltött időt többen azért is keveslik, mert így nem tudnak hozzáférni a prézens állományhoz. „Miután dolgozom, munkaidőm pontosan megegyezik a könyvtár nyitva tartásával. Sok olyan könyvet olvasok, amihez nélkülözhetetlen az akár közepesnél is mélyebb stúdium, ami a kézikönyvtárban van, nem lehet kölcsönözni. Marad a szombat, de amikor elvileg délig nyitva tartó könyvtárat a biztonsági ellenőrzés miatt 10 órákor el kell hagyni. Kérdés: mire való akkor a kézikönyvtár? Tudom, hogy ez nem civil könyvtár és mindenféle partikularitásnak helye nincs, csak mégis rossz néha. Biztosan nem csak én vagyok ilyen bolond, olvasós.”

Az általunk megkérdezett könyvtári tagok 10%-a részt vesz valamilyen szakmát adó képzésben, 18%-a alap-, közép- vagy felsőfokú tanulmányokat folytat, 60%-uk pedig dolgozik a bv. intézetben. Sokan panaszkodtak arra, hogy meglehetősen körülményes, nehézkes számukra a könyvtár látogatása, mivel tanulás vagy munka után már nincs, vagy csak nagyon rövid ideig van nyitva a könyvtár. „Dolgozó körze-

ten vagyok, amikor a zárkánkba érünk, sokszor még le sem pakolhatunk, már akkor jelzik, hogy lehet menni könyvtárba, így sokszor lemaradok a lehetőségekről. Sok esetben már lementek a könyvtárba, amikor mi beérünk a munkából.” Egy másik elítélt úgy nyilatkozott, hogy „*valamikor hetente sikerül kijutni, valamikor hetekig nem. A használat idejéről nem vagyok tájékoztatva. A kölcsönzés ideje rövid, szeretnék használni bizonyos könyveket (lexikon, szótár), amelyeket a zárkában nem lehet, illetve nem akarok magammal vinni.”*

A könyvtár szerepe a reszocializáció során

Végezetül szeretnénk volna megvizsgálni a bv. intézeti könyvtáraknak a fogvatartottak társadalmi visszailleszkedésében betöltött szerepét. Kíváncsiak voltunk arra, hogy szabadulásuk után hányan látogatják továbbra is a könyvtárat. Erre a kérdésünkre a választ nem várhattunk a bv. intézetektől, hiszen ott csak addig tartózkodik az elítélt, ameddig büntetését tölti. Az utógondozás során se volt arra lehetőség, hogy e kérdésünkre választ kapjunk, így megpróbáltunk közvetlenül a visszaesőket megkérdezni.

Saját bevallása szerint, az általunk megkérdezett elítéltek negyede (27%) visszaeső, többszörösen visszaeső. Kétharmaduk (65%) jelenleg tagja a bv. intézet könyvtárának, 17%-uk most nem, de valamikor könyvtári tag volt, míg 15%-uk soha nem volt könyvtári tag. Egyharmaduk (30%) havonta, negyedük (26%) hetente, 13%-uk pedig hetente többször is, míg 17%-uk negyedévente vagy annál ritkábban látogatja a bv. intézetnek könyvtárát. Tehát a visszaesők kétharmada (69%) legalább havonta eljut a könyvtárba, továbbá a visszaesők 60%-a nyilatkozott úgy, hogy a szabadlábon töltött idő alatt is meglátogatta valamelyik nyilvános szolgáltatásokat nyújtó könyvtárunkat.

Összefoglalás

Az előzőekben közölt, nem reprezentatív vizsgálatunk adatai rámutattak arra, hogy a felmérésben részt vevő jogerősen elítéltek jelentős része rendszeresen olvas és látogatja bv. intézetének könyvtárát. Az általunk megkérdezett elítéltek 91%-a szokott sajtótermékeket, 89%-uk pedig könyveket olvasni. A könyvolvasó elítéltek 60%-ának van kedvenc szerzője, 52,5%-nak pedig kedvenc olvasmányélménye is van, irodalmi példaképe azonban a megkérdezettek 83%-nak nincsen jelenleg.

A felmérésben részt vevők kétharmada jelenleg tagja a bv. intézet könyvtárának, de ennél is többen lehetnek a látens könyvtárhasználók. Megállapítottuk, hogy – többek között – a könyvtárhasználók nagy száma miatt kulcsfontosságú szerepe van a bv. intézeti könyvtáraknak és könyvtárosoknak a fogvatartottak oktatása, nevelése, tájékoztatása, rekreációja és reszocializációja során. A börtönkönyvtárak kiemelt feladata tehát, hogy szolgáltatásaik révén elősegítsék a fogvatartottak, mint a társadalmi kirekesztődés által különösen fenyegetett csoport visszailleszkedését a társadalomba. Ahhoz viszont, hogy a hazai bv. intézetek könyvtárai e feladatnak maximálisan megfeleljenek, a jövőben mindinkább fejleszteni kell őket. Gondolok itt elsősorban a könyvtáros szakemberek alkalmazására vagy a könyvtárért felelős nevelők szakirányú továbbképzésére; a könyvtár nyitva tartásának megváltoztatására annak érdekében, hogy a tanuló és a dolgozó fogvatartottak is hozzáférjenek mind a prézens, mind a kölcsönözhető állományhoz; a számítógépek és az elektronikus katalógusok alkalmazására a könyvtárban; a könyvtár választékának kibővítésére sajtótermékekkel és nyelvkönyvekkel. Ezáltal a könyvtárak még hatékonyabban tudnák elősegíteni a fogvatartottak társadalomba való sikeres visszatérését.

Fontos továbbá, hogy e reintegráció fokozatos legyen, azaz még a szabadságvesztés ideje alatt lépésről-lépésre kell elmélyíteni az elítélt és a társadalom közötti kapcsolatot. Mivel a leg-

több elítéltnak együtt kell élnie a társadalommal szabadulása után, ezért ösztönözni kell őket a különböző nyilvános- és közszolgáltatások használatára, a közösségi intézmények igénybevételére is. A könyvtár mint felzárkóztató, esélyteremtő intézmény ajtót nyithat és átvezetheti a fogvatartottakat a tudásalapú társadalomba.

Az ALA szellemi szabadsággal kapcsolatos kézikönyvének releváns fejezete¹² szerint a demokratikus társadalomban való részvétel megkívánja a korlátlan hozzáférést az aktuális társadalmi, politikai, gazdasági, kulturális és tudományos információkhoz. A börtön falain kívül elérhető információk és gondolatok elengedhetetlenek a fogvatartottak sikeres visszailleszkedéséhez. Egyrészt a tanulás igényli a szabad hozzáférést a széles körű tudáshoz, másrészt pedig a külvilág információinak, gondolatainak elfojtása, kvázi cenzúrázása sem készíti fel a fogvatartottakat a szabad életre. Még a tényleges szabadságvesztésre ítélték is megérdemlik az információkhoz vagy az irodalomhoz való hozzáférést, egy ablakot a világra.

Tanulmányomban már utaltam arra, hogy az olvasás az egyik építőköve a sikeres reszocializációs folyamatnak. A könyvtárak a bv. intézetek falain belül és kívül egyaránt lehetővé teszik a fogvatartottaknak és hozzátartozóiknak, hogy olvassanak, ezáltal pedig mind maguk, mind családjuk megbirkózzon azzal a töréssel, amit a bűnelkövetés és az azt követő szabadságvesztés okozott életükben.

Nem titok, hogy általában mindenütt a fogvatartottak iskolai végzettsége alacsonyabb a társadalmi átlagnál. Kőszegi Szilvia és Varga Zoltán tanulmányában majd olvashatjuk, hogy ez utalhat arra is, hogy az elítéltek többségénél zavar keletkezett a szocializációs folyamatokban. E zavarok kiküszöbölése elsősorban az oktatás feladata. A bv. intézeti iskolák nagy mértékben hozzájárulnak az analfabéta, valamint a funkcionális analfabéta fogvatartottak számának csökkentéséhez is. Ugyanakkor szeretném hangsúlyozni, hogy a bv. intézetek könyvtárai nemcsak információkat vagy olvasnivalókat, hanem szocializációs készségeket is közvetítenek, mint pl.

önismeretet, önbizalmat, fejlett kommunikációt, toleranciát, ezenkívül az önálló döntéshozatalban, a kulturális fejlődésben, a kulturális szocializációban is jelentős szerepet játszanak.

Fontos küldetésnek tartom, hogy az elítélteket fogékonnyá tegyük a kultúra iránt, amely erősíti a tanulási készséget, a nyitottságot, a kulturáltságot és új magatartásmintákat is közvetít, ami által a jövőben javulhatnak a társadalomba való beilleszkedési esélyeik, és sikeresen érvényesülhetnek a munkaerő-piacon is. Véleményem szerint ezen elvárásoknak egyik legfontosabb eszköze és színtere, az iskolával karöltve, a könyvtár.

Jegyzetek

1. Nevezetesen: az Állampisztasági Országos Büntetés-végrehajtási Intézetben, a Balassagyarmati Fegyház és Börtönben, a Budapesti Fegyház és Börtönben, a Fiatalokorúak Büntetés-végrehajtási Intézetében, a Kalocsai Fegyház és Börtönben, a Közép-Dunántúli Országos Büntetés-végrehajtási Intézetben, a Márianosztrai Fegyház és Börtönben, a Pálhalmi Országos Büntetés-végrehajtási Intézetben, a Sátoraljaújhelyi Fegyház és Börtönben, a Sopronkőhidai Fegyház és Börtönben, a Szegedi Fegyház és Börtönben, a Szombathelyi Országos Büntetés-végrehajtási Intézetben, a Tiszaöldi Országos Büntetés-végrehajtási Intézetben, a Váci Fegyház és Börtönben, a Fővárosi Büntetés-végrehajtási Intézetben, a Bács-Kiskun Megyei Büntetés-végrehajtási Intézetben, a Baranya Megyei Büntetés-végrehajtási Intézetben, a Békés Megyei Büntetés-végrehajtási Intézetben, a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Büntetés-végrehajtási Intézetben, a Győr-Moson-Sopron Megyei Büntetés-végrehajtási Intézetben, a Hajdú-Bihar Megyei Büntetés-végrehajtási Intézetben, a Heves Megyei Büntetés-végrehajtási Intézetben, a Jász-Nagykún-Szolnok Megyei Büntetés-végrehajtási Intézetben, a Somogy Megyei Büntetés-végrehajtási Intézetben, a Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Büntetés-végrehajtási Intézetben, a Tolna Megyei Büntetés-végrehajtási Intézetben, a Veszprém Megyei Büntetés-végrehajtási Intézetben és a Zala Megyei Büntetés-végrehajtási Intézetben.
2. GEREBEN Ferenc: Könyv, könyvtár, közönség. OSZK. Budapest, 1998. <<http://mek.oszk.hu/01700/01742/01742.pdf>> [2012. augusztus 14.]; GEREBEN Ferenc: Olvasás és könyvtárszociológiai vizsgálatok Magyarországon. In: Könyvtárosok kézikönyve. 4. kötet Határterületek. Szerk.

- Horváth Tibor, Papp István. Bp. Osiris, 2002. 17–50. p.
Az általunk összeállított kérdőívet a folyóirat online változatához mellékeljük.
3. NAGY Attila – PÉTERFI Rita: Olvasás, könyvtár- és számítógéphasználat. Gyorsjelentés a TÁRKI és az OSZK 2005-ös vizsgálatáról = Könyvtári Figyelő. 2006. 1. sz. 31–45. p.
<http://ki.oszk.hu/kf/kfarchiv/2006/1/nagy.html> [2012. november 12.]
 4. A fiatalok – vagyis akik a bűncselekmény elkövetésekor 14. életévüket betöltötték, de a 18.-at még nem – szabadságvesztésüket 21. életévük eléréséig tölthetik a fiatalok büntetés-végrehajtási intézeteiben.
 5. A büntetések és intézkedések végrehajtásáról szóló 1979. évi 11. tvr.
 6. A szabadságvesztés és előzetes letartóztatás végrehajtásának szabályairól szóló 6/1996. (VII. 12.) IM rendelet
 7. 1979. évi 11. tvr. 42. § (6) bek. d) pont és 6/1996. (VII. 12.) IM rendelet 5. számú melléklet 5) pont
 8. ALEKU Mónika – CSORDÁS Sándor – PACSEK József: A fogvatartottak foglalkoztatásának és programlehetőségeinek jelenlegi helyzete = Bűnügyi Szemle, 2006. 1. sz. 65–78. p.
 9. POPPER Péter: Ők – én vagyok. Budapest, Saxum, 2003. 8. p.
 10. Zárható helyiség, ahol a rabok várakoznak.
 11. NAGY Attila – PÉTERFI Rita: Olvasás, könyvtár- és számítógéphasználat. Gyorsjelentés a TÁRKI és az OSZK 2005-ös vizsgálatáról = Könyvtári Figyelő, 2006. 1. sz. 37. p.
 12. Prisoners' Right to Read. An Interpretation of the Library Bill of Rights. In: Intellectual Freedom Manual. 8th ed. The ALA Council, 2010.
<<http://www.ifmanual.org/prisoners>> [2012. 10. 05.]

Beérkezett: 2012. október 10.

Füzéki István Emlékérem – 2012

2012. október 24-én az idén is átadták a Füzéki István Emlékérmét.
Az idei díjazott *Hanák Gábor* történész-filmrendező, az Országos Széchényi Könyvtár Történeti Interjúk Tárának volt vezetője.

A díjat 2002-ben alapította a névadó testvére, Füzéki Bálint. A díjazott személyére a Magyar Könyvtárosok Egyesülete elnöksége, szervezetei és szekciói tesznek javaslatot, de rajtuk kívül javaslattevési joga van valamennyi könyvtár munkatársának vagy olvasójának.

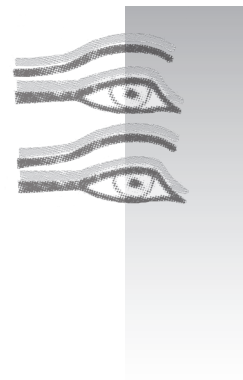
A díj odaítéléséről kuratórium határoz, amely négy korábbi díjazottból és a Magyar Könyvtárosok Egyesülete elnöksége által delegált elnökből áll.

A Füzéki István Emlékérem alapító irata:
http://mke.info.hu/wpcontent/uploads/2010/10/Fuzeki_emlekerem_alapito.pdf

A Füzéki István Emlékérem eddigi díjazottjairól itt lehet olvasni:
<http://mke.info.hu/tevekenysege/dijak/mke-dijak/fuzeki-istvan-emlekerem>.

Forrás: OSZK, 2012. 10. 25.

(IFLA-HUN, 2012. október 27. Haraszi Katalin tájékoztatójából)

Ki szavatol a...?

Helyzetjelentés a tudományos lektorálás állásáról

HAJNAL WARD Judit

Előjáróban a lektorálás szerepéről

A tudományos közlemények értékét, egyebek között, az alapján szokás megítélni, hogy melyik folyóiratban jelent meg az adott cikk. A kutatók színvonalas és magasan kvalifikált kiadványban kívánják tudományos felfedezéseiket a nagyvilág elé tárni, hiszen a tudománymetriai mutatókkal mérhető teljesítmény presztízskérdés és a szakmai előrehaladás alapvető feltétele. Egy folyóirat minőségének legfontosabb meghatározói az impakt faktor és a tudományos lektorálás. Sok tudományágban szinte alig jegyzik a nem lektorált folyóiratokat. A nagyobb tekintély és potenciálisan nagyobb idézettség reményében a kutatók a tudományosan lektorált (*peer-reviewed*, más szóval *refereed*) folyóiratokban publikálnak, kivéve, ha a cikk gyors átfutási időt igényel, vagy maga a megjelenés a fontos.

A szakmai lektorálás a közzési folyamatban hozzáadott értéknek minősül.

Tudományosan lektorált folyóiratnak nevezzük azokat az időszaki kiadványokat, amelyek cikkeit a főfoglalkozású, szakmabeli és technikai szerkesztőkön kívül az adott szakterület legjavából válogatott szakmai lektorok minősítik, fogadják el közzésre, vagy esetleg utasítják el. A tudományos lektorálás rigorózus folyamata során tehát a tanulmányt más, megfelelő szakértelemmel rendelkező kutatók értékelik. A lektorálás a szerzők számára komoly megmérettetés: az olvasóközönség várható reakciója azonnal lemérhető, és a kutatás menete során esetleg elkövetett hibák feltáruhatnak, mielőtt a szöveg nyomtatásba kerülne. A tudományos lektorálás több lépésben és változatos módon zajlik. E folyamat közös eleme a közzésre benyújtott írás alapos vizsgálata előre megállapított tartalmi és formai kritériu-

mok alapján (mint például a téma időszerűsége, a tudományos kutatás minősége, a szöveg tudományos nyelvi stílusa, a hivatkozások megfelelő volta stb.). A lektorálási szempontok alapvetően két kérdésre keresik a választ: mennyiben járul hozzá az adott kutatás a szakterület fejlődéséhez, és beleillik-e a közlemény a folyóirat arculatába tartalmilag és formailag.

A lektorált folyóirat nem tévesztendő össze a *referált folyóirattal*. A referálás azt a folyamatot jelenti, ahogyan az adott folyóirat közleményeit egy közösség számára elérhetővé teszik általában rövidített, kevésbé tudományos nyelven tömörített formában, amolyan *ízelítőként* (ennek angol megfelelője az *abstracting*). A lektorálás ténye és folyamata a folyóirat honlapjáról és a nyomtatott lapban is nyomon követhető. Hivatatosan lektorálnak számít az a folyóirat, amely a legátfogóbb folyóirat-névmutató, az *Ulrich's Periodical Directory* adatbázisában lektoráltként szerepel.*

A tudományos lektorálást igen sok kritika érte és éri napjainkban is. Egyesek csak felesleges lépésnek tartják, míg mások egészen odáig mennek a leminősítésben, hogy egyenesen a gondolatok szabad áramlása elé helyezett akadálnak tekintik. A szűkebb területekre specializálódott tudományágak és a folyóiratok közötti egyre erősödő verseny a rangos szerzők jó minőségű kézíratainak megszerzéséért azonban azt eredményezte, hogy a tudományos lektorálás folyamata intézményesült és elkerülhetetlenné vált a XX. században. A következőkben a tudományos lektorálás történetét, folyamatát és jelenlegi helyzetét kívánjuk áttekinteni, anélkül, hogy a vitás kérdésekben állást foglalnánk.

A tudományos lektorálás története

Jóllehet már Hippokratész és Arisztotelész szövegeiről is feltételezhető, hogy a szerzőn kívül más is dolgozott rajta, az első dokumentálható, szakmabeliek általi bírálat állítólag az időszámításunk szerint 854 és 931 között Szíriában élt Ali Al Rahwi *Orvosi etika* című kötetéhez fűződik. Ebben a műben és későbbi változataiban az szerepel, hogy a kezelőorvosnak feljegyzéseket kell készítenie a beteg állapotáról két példányban minden egyes vizit alkalmával. A beteg felgyógyulása vagy elhalálozása után egy helyi orvosokból álló csoport aztán górcső alá vette az összegyűjtött jegyzeteket, amelyek alapján döntést hoztak arról, hogy helyesen járt-e el a kezelőorvos a beteg ellátása során (Al Kawi, 1997 és Ajlouni és Al Khalidi, 1997, idézi Spier, 2002).

A legelső tudományos folyóiratnak tekinthető kiadvány, az 1665-ben indult *Journal des Scavans* nem alkalmazott külső lektorokat a megjelenésre kerülő cikkek közlése előtt. Az első tudományos lektorálás az Edinburgh-i Királyi Társaság (Royal Society of Edinburgh) által 1731-ben kiadott *Medical Essays and Observations (Orvosi tanulmányok és megfigyelések)* című folyóiratnál történt. Az első lektorált orvostudományi gyűjtemény szerkesztői kijelentik, hogy a lektorált cikkek nem feltétlenül jobbak minőségileg, mint azok, amelyek nem mentek át a folyamaton. A lektorálás nem garantálja a kutatás hitelességét és pontosságát, és végső soron a szerzők felelősek a minőségért és a szavahihetőségért (Kronick, 1990).

A tudományos lektorálás történetében 1863 tekinthető egy másik fontos dátumnak, amikor az Amerikai Nemzeti Tudományos Akadémia (National Academy of Science) megalakulása lehetővé tette a tudomány szervezett finanszírozását, beleértve a tudományos eredmények

* A magyarországi lektorált folyóiratokat az MTA Magyar Tudományos Művek Tára (MTMT) adatbázisa regisztrálja. A hazai és nemzetközi lektorált folyóiratok rangsorolt listája megtekinthető és letölthető az MTA Doktori Bizottság weblapján: http://mta.hu/fileadmin/files/mta_felepites/doktori/Kovetelmenyek92008.doc. (A Szerk.)

közlését is. A tudományos lektorálás igazából a második világháború után indult fejlődésnek további két országos intézmény, az Amerikai Nemzeti Tudományos Alapítvány (National Science Foundation) és az Amerikai Nemzeti Egészségügyi Intézet (National Institute of Health) létrehozásával, amelyek legfontosabb feladatai közé tartozik a tudományra szánt anyagi források odaítélése az arra érdemesek között. A döntési mechanizmusban azóta is jelentős szerepet játszanak a mérhető eredmények, közöttük a publikációk száma, minősége és egyéb tudományometriai mutatók.

Nem hanyagolható el a technika fejlődésének hatása sem a tudományos lektorálás kibontakozásában. Köztudott, hogy a számítógép és az internet robbanásszerű változást idézett elő a könyv- és folyóirat-kiadásban. Nem szabad alábecsülnünk azonban egy ezeket megelőző, hasonlóan forradalmi újítás, az 1959 óta kereskedelmi forgalomban lévő fénymásológép szerepét sem: ennek segítségével vált lehetővé az írások sokszorosítása, majd ezt követően a bírálókhoz történő gyors eljuttatása. A fénymásolás elterjedése ugyancsak egybe esik a tudományos tevékenység növekedésével szerte a világon.

A fentiekben vázolt irányvonalak napjainkban is érvényesek. A mai lektorálás az első lektorált folyóirat nyomdokain bontakozott ki és virágzik azóta is, annak ellenére, hogy menet közben súlyos kifogások merültek fel vele szemben, például, hogy elfogult, igazságtalan és nem hatékony (erről ld. később). Az első lektorált folyóirat szakterületéhez hasonlóan, a leginkább lektorálásra szoruló témák az orvostudomány, az egészségügy és a természettudományok köréből kerültek ki. A közlésre benyújtott tanulmányok szakmai bírálatát egyrészt a tudományágak nagyfokú specializálódása tette elengedhetlenné. A szerkesztőnek, a megfelelő saját szakismeret hiányában, szüksége volt a folyóirattól független kutatók szakértelmére annak megítélésében, hogy az írás közölhető-e. Másrészt az állami támogatásnak köszönhetően jelentősen megnőtt a kutatások száma, amivel együtt járt az igény az eredmények mielőbbi publikálására

is. A folyóiratok száma és terjedelme azonban nem feltétlenül tartott lépést a kutatások sokasodásával. Mindezek a tényezők fontos szerepet játszottak abban, hogy versenyhelyzet alakuljon ki a kutatók és a kutatóintézetek között.

A növekvő számú szerzők azóta is egyre nagyobb harcot folytatnak a közlendő cikkekkel nem arányosan emelkedő közlési lehetőségekért. Mindez a szerkesztőségi gyakorlat teljes átalakítását követelte, beleértve a szakmai lektorálást is. Az egyes tudományos folyóiratok különböző időszakokban szembesültek a megnövekedett cikkmennyiséggel változatlan oldalszám és kiadvány-gyakoriság mellett, és látták szükségét szaklektorok alkalmazásának (Burnham, 1990). A tudománytörténet azt mutatja, hogy a lektorálási folyamat némiképp esetlegesen alakult, és különféle, változatos módokon zajlott. A lektorálásban leginkább érintett rangos folyóiratok közül a neves orvostudományi folyóirat, a *Lancet* egészen 1976-ig nem tartotta fontosnak a közlés előtti tudományos megmérettetést. A *British Medical Journal (BMJ)* viszont már 1893 óta elküldi cikkeit szakmai lektoroknak. A *JAMA*, az Amerikai Orvostudományi Társaság folyóirata (*Journal of the American Medical Association*) a negyvenes évekig kizárólag belső szakmai lektorokat alkalmazott, és csak ritkán kérte ki kívülről szakemberek véleményét.

A hozzá nem értők által „összedobott” vagy éppen csak pontatlanságokat tartalmazó közlemények leginkább az orvostudományi témákban jelenthetnek veszélyt a nagyközönség számára. Nem véletlen, hogy az első lektorált folyóirat e szakterületről való, és a lektorálásról írt tanulmányok jelentős része is ezeket a kérdéseket érinti, illetve orvos-biológiai és természettudományi folyóiratokban jelent meg. A Medline adatbázisban a peer review és a peer review/health care tárgyszavakkal keresve több mint hétezer tanulmányt kapunk (amiből kb. 1200 a második tárgyszó). A cikkek közül 78 a tudományos lektorálás szakirodalmát tekinti át összefoglaló tanulmányként (*review article*), a cikkeket követő irodalomjegyzék pedig további kiindulópontként szolgál az érdeklődők számára.

A tudományos lektorálásról megjelent tömérdek könyv és tanulmány mellett rendszeresen rendeznek konferenciákat is a témáról. Ezek közül kiemelkedik a *JAMA* és *BMJ* által az elsősorban orvos-biológiai lektorálásra összpontosító kongresszus, ami 2013-ban immár hetedik alkalommal kerül megrendezésre. A rendezvényt első alkalommal 1986-ban tartották, és azóta négyévente rendszeresen összejönnek a szakma képviselői az időszerű témák megvitatására. A *JAMA* több ízben is teljes számot szentelt a témának.

A lektorálás folyamata, a folyamat résztvevői, a lektorálás típusai

Napjainkban a lektorálás folyamata szervezett formában, előre meghatározott keretek között történik a végső cél szem előtt tartásával, amely a beküldött kézirat eredeti vagy módosított formában való közlése, vagy a közlés elutasítása. A kézirat beérkezésekor először a folyóirat főállású szerkesztőinek kezébe kerül a tanulmány, akik eldöntik, hogy az írás egyáltalán elindítható-e a lektorálás útján. Ennek a folyamatnak az angol neve a *triaging*, ami az orvosi mindennapi gyakorlatból kölcsönzött, majd később katonai frontvonalbeli orvoslásban is elterjedt fogalom, melynek elsődleges jelentése „betegosztályozás”. A kifejezés azt a folyamatot takarja, amikor a betegekkel először találkozó, a felvételükkel foglalkozó intenzív egység villámsebességgel értékeli a behozott sérülteket, betegeket, és az állapotuk súlyossága alapján prioritási sorrendet állít fel a kezelésükre. A folyóiratcikk-közlésben ez az első szűrő, amelynek során a szerkesztők azt vizsgálják, hogy a téma egyáltalán beleillik-e a folyóirat arculatába, megfelel-e a folyóirat által támasztott formai követelményeknek. Egy nem megfelelő módon megformázott szöveg, beleértve nem a lap által megkövetelt módon összeállított irodalomjegyzéket vagy hivatkozást, azzal a következménnyel járhat, hogy a cikk már ezen a ponton kihullhat a rostán. A szerzőt

a szerkesztő értesíti, hogy tanulmányát lektorálás nélkül közölhetetlennek ítélték. Vagyis sok minden eldől szerkesztői szinten, és bár konkrét adatokat nem szívesen közöl egyik folyóirat sem, a szerkesztői körök szóbeszéde szerint folyóirat-típustól függően a cikkek minimum tíz, de akár negyven-ötven százaléka is fennakadhat ezen a szűrőn. Ez a szám elsőre magasnak tűnik, de a hivatalos elutasítási arányokat figyelembe véve érthető, hogy a szerkesztők nem akarják fölöslegesen igénybe venni a szakmai lektorok idejét, energiáját és tehetségét az egyértelműen közölhetetlennek ítélt írások elbírálására (pl. a *JAMA*, a honlapján található adat szerint, a beküldött kéziratok mindössze kilenc százalékát közli). A pszichológiai témájú tanulmányokat közlő folyóiratok esetében is nagy a verseny a szerzők között, a neves lapok a beküldött cikkek 80–90 százalékát utasítják vissza (Suls és Martin, 2009). Más források szerint a beküldött cikkek mindössze két százalékát közlik első változatban, jöllehet 20–40 százalékra becsülik a javítás után végül közlésre elfogadott cikkek arányát (Eichorn és VandenBos, 1985). A *Journal of Pediatrics* 25 százalék alatti elfogadási arányt ismer be (Garfunkel et al., 1990).

Jelentős az eltérés a különböző tudományterületeken mind az átfutási idő, mind pedig a visszautasítások számát illetően, amelynek okai közt említhető a tanulmányok eltérő terjedelme mellett az is, hogy bizonyos tudományokban a legfontosabb felfedezések mindössze néhány rangos lapban jelennek meg. Az elfogadási arány és átfutási idő eltéréseiről szólva megjegyzendő, hogy ugyanazon folyóiraton belül is lehetnek különbségek az egyes műfajokon belül, mint például az új tudományos eredményeket közlő eredeti tanulmány (*original article*) vagy a szakirodalmat áttekintő összefoglaló tanulmány (*review article*) közreadása között. Egyes cikktípusokat egyáltalán nem is lektoráltatnak, ilyen például a vezércikk (*editorial*) vagy az olvasói levél.

Ha a szerkesztők lektorálásra alkalmasnak ítélik a cikket, vagyis elérte a második lépcsőt, akkor egy előre összeállított szaknévsorból felkérnek két szakmai lektort, akik feladata a közlemény

szakmai szempontú lektorálása (a szaklektori keretbe történő bekerülésről lásd később). Ezen a ponton a szerző értesítést kap, hogy írását szakmai bírálatra küldték. Általában két szakember egymástól függetlenül határoz arról, hogy a cikk közölhető-e vagy sem. A döntésüket megjegyzésekkel kommentálják. A döntés lehet a teljes elutasítás vagy az, hogy a kézirat feltételek nélkül elfogadható. A köztes és leggyakoribb megoldás, amikor a lektor bírálataiban változtatásokat javasol, illetve bírálataiban magyarázatot kér a számára nem egészen világos pontokat illetően. Ez esetben, a megfelelő kiegészítések és módosítások után a cikk közölhetőnek minősülhet. A változtatások végrehajtása azonban még nem garantálja a publikálást, az újraírt változatot ugyanis ismételt lektoráltathatják.

A lektorálás folyamatában a legtöbb variáció a közlésre módosításokkal elfogadott cikkekkel való bánásmódban tapasztalható. Kisebb módosítások esetén a szerkesztő dönthet az újraközlésről. Ha a tanulmány a „módosításokkal újra beadható” minősítést kapja, akkor a tartalmilag kiegészített és átírt szöveg újabb lektoráláson mehet át. Kiegészítések és módosítások kérhetők olyan előre meghatározott vonatkozásokban, amelyeket a folyóirat lektorálási folyamata diktál. Ezek közül megemlítnék néhányat: az orvos-biológiai és természettudományi tanulmányok esetében például a kutatás bemutatásának és értelmezésének pontosítása, a fő rész bővítése vagy tömörebbé tétele, az anyagok és módszerek részletesebb, megfelelőbb leírása, a táblázatok átszerkesztése a jobb illusztráció érdekében, az ábrák kifejezőbbé tétele (beleértve a képminőséget és a képaláírást), a statisztikai adatokra vagy módszerekre vonatkozó kifogások, a hivatkozások időszerűsége, az irodalomjegyzék frissítése, a pontatlanságok javítása, fogalmazás- és stílusbeli kérdések, az angolt nem anyanyelvként beszélő szerzők esetében nyelvi-grammatikai problémák javítása. Ez utóbbi esetben szokás javasolni egy anyanyelvi lektor szolgálatainak igénybevételét a nyelvi-stilisztikai javításokhoz az ismételt benyújtás előtt. A kifogás gyakoriságát mutatja, hogy egész sor cég

alakult világszerte, amelyek fő célja a nem angol anyanyelvű szerzők tudományos munkáinak nyelvi lektorálása. Ezt a folyóiratok honlapjukon közzétehetik ajánlott, a kéziratbeadást megelőző eljárásként, de egyes folyóiratok szerkesztői igazolást is kérhetnek az anyanyelvi lektorálás bizonyítékául.

A szerkesztők szerepe a publikálási és lektorálási folyamat során igen fontos: a kézirat gondozása és a folyamat zavartalan lebonyolításának biztosítása mellett kiterjed a szerzőkkel és a szakmai lektorokkal való kapcsolattartásra is. A munkakör angol megnevezése (*managing editor*) is azt sugallja, hogy inkább menedzserre van szükség a folyóiratnál, mint szerkesztőre. Egy másik típusú szerkesztő, az úgynevezett *copy editor*, vagyis kontrollszerkesztő, elsősorban a szöveg nyelvi gondozását végzi, és nem kerül kapcsolatba a szerzőkkel és lektorokkal. A szerkesztő munkáját szerkesztőségi asszisztens segítheti, aki napjaink munkaerőpiacát tekintve sok esetben ugyanolyan kvalifikált szakember, mint maga a szerkesztő. Mindkét munkakör bizalmas, és kisebb, önálló szerkesztőségek esetében, amelyeket még nem kebelezett be valamelyik folyóirat-aggregátor, a szerkesztői munkának szerves része a szerzői jogi ügyek intézése és az engedélyek beszerzése, a számítógépes ismeretek napra készen tartása, a folyóirat propagálása sajtóközlemények és konferencia-részvétel révén, és végül, de nem utolsósorban, a tudományos közlemények publikálásában mutatkozó tendenciák nyomon követése, illetve az ezekre reagáló változtatásokról szóló javaslatoknak a szerkesztőbizottság elé tárása.

A tudományos lektorokat általában a szerkesztő és a szerkesztőbizottság verbuválja a bizottság és a szűkebb szakma képviselői közül. Ily módon kialakul egy lektori keret, amelynek tagjai közül az adott kézirat beérkezése után ki lehet választani a megfelelő szakembereket. Tudományos lektornak lenni egy rangos folyóiratnál komoly szakmai elismerésnek és nagy dicsőségnek számít, ezért általában anyagi ellenszolgáltatás nem jár érte. A kutatók az ilyen típusú munkát szellemi tőkének és befektetés-

nek tekintik. A szakmai önéletrajzon jól mutat az önkéntes szakmai tevékenység, és hosszabb távon bőven megtérül az az idő, amit egy-egy cikk elbírálásával töltenek. A lektorokat általában jó előre megkérdezik, hogy tudják-e vállalni az adott közlemény bírálatát. Erre, folyóirattól függően, egy-két hónapos határidőt kapnak. A legtöbb lektor, saját publikálási tapasztalataiból kiindulva, igyekszik határidő előtt teljesíteni a feladatot. Mint sok minden egyéb a lektorálást illetően, gyakran vitatott az a kérdés is, hogy ki a szakmai szempontból megfelelő, elfogulatlan bíráló. Könnyen megeshet ugyanis, hogy a lektor a szerző számára potenciális szakmabeli versenytárs is egyben. Egy tanulmányt mindig többen, legalább ketten lektorálnak. A lektorok száma például az Amerikai Pszichológiai Társaság által kiadott folyóiratok esetében folyamatos növekedést mutat az évek során. Az ötvenes években legfeljebb két bíráló olvasta a beküldött kéziratokat, de a kilencvenes évektől kezdődően a rangosabb folyóiratok három vagy négy lektornak is kiadhatják ugyanazt a cikket (Finke, 1990).

A szakmai lektor döntését, miszerint a cikk közölhető vagy sem, általában hosszabb-rövidebb megjegyzésekkel egészíti ki, amelyeket a szerkesztő juttat el a szerzőhöz, a lektor nevének titokban tartásával. Egyes folyóiratok kettős „vak” lektorálást alkalmaznak (*double blind peer review*), amikor a szerző személye nem ismeretes a lektor előtt. Ebben az esetben a szerzőtől azt kéri, hogy szövegéből távolítsa el minden olyan adatot, megnevezést és utalást, amely kilétét vagy intézményi hovatartozását felfedhetné. Ez a gyakorlat nyilván egy nagyobb országban, széles szakterületen és nemzetközi viszonylatban valósítható meg. A kisebb tudományágakban, ahol szinte mindenki ismer mindenkét, vagy legalábbis közelről követik egymás munkáját, a szerző személyének titokban tartása aligha lehetséges. Egy másik megoldás az, amikor a szakmai lektor aláírja a lektori jelentést, és a szerzőhöz névvel ellátva jutnak el javaslatai. A különféle lektorálási folyamatoknak vannak előnyei és hátrányai, ezekről később bővebben

lesz szó a lektorálást ellenző és támogató vélemények ismertetésénél.

A technológia napjainkban nagy segítséget nyújt a lektorálás körülményes folyamatában. A kézirat elektronikus módon történő benyújtásának változatai az e-mailhez csatolt fájltól a bonyolult kézirat-menedzselő programokig terjednek, kinek-kinek anyagi lehetőségei szerint. Egy komolyabb szoftver hosszabb távon megtérülő befektetés, beszerzésével időt és jelentős költségeket takarít meg a gyakran szerény körülmények között működő, állandó emberi erőforráshiánnyal küszködő szerkesztőségekben. Az egyik ilyen program a testre szabható *Editorial Manager*, amelynek valamelyik változatát honlapjuk szerint mintegy 4500 szerkesztőség használja. A beküldött kéziratok alapján megszabott összegbe kerülő program a közlési folyamat teljes egészét képes egy platformon lebonyolítani. A szerző az online rendszerben nyújtja be kéziratát, és itt követi nyomon annak státuszát. A lektorok ugyancsak a rendszer keretein belül kapják és teljesítik feladatukat. Az esetleges szerzői jogi engedélyek és szerződések szintén a szoftver részét képezik. Minden tranzakciónak nyoma van dátummal és megjegyzésekkel, esetleges számítógép által generált válaszokkal, és az egyes mezők kereshetők is. Mindez nagyban megkönnyíti a szerkesztő munkáját, jöllehet a személytelenség és az emberi elem szinte teljes hiánya a szerző és a folyóirat közti kapcsolatban felmerülhet negatívumként.

Érvek a lektorálás mellett és ellen

A tudományos lektorálási folyamat legfőbb eredménye a nem odavaló tartalmak és a folyóirat színvonalának nem megfelelő cikkek kiszűrése, jöllehet ezek megítélése szubjektív és vita alapját képezheti. Ahhoz azonban nem fér kétség, hogy az elfogadott közlemények a javítások után az eredeti kézirathoz képest jobb minőségű szövegváltozatban kerülnek kiadásra. Erre utal az *Annals of Internal Medicine* folyóiratban megjelent tanulmányok sorról sorra tör-

ténő összehasonlítása az eredeti kézirattal, ami azt eredményezte, hogy a ténylegesen közölt cikk, legalábbis a szerkesztők véleménye szerint, minőségileg lényegesen javult öt kategóriában a lektorok javaslatai alapján: túl sok információ, túl kevés információ, pontatlan információ, rossz helyen szereplő információ és szerkezeti problémák (Purcell, Donovan, Davidov, 1998).

A lektorálás ellen sokan elsőként az időtényezőt hozzák fel érvként: a közbeiktatott lépcsők időigényessége miatt a folyamat feleslegesen késleltetheti a megjelenést. Az átfutási idő, vagyis a kézirat beküldésétől a közlésig terjedő időszak az elektronikus beadást megelőző periódusban akár egy évnél is hosszabb lehetett. A benyújtás, a bírálatok elkészítése és a szerzőhöz való eljuttatása után az esetleges változtatásokat követő újabb beadás hosszú hónapjai alatt sokat változhat a tudomány és különösen annak finanszírozása, a versenytársak kutatásairól nem is beszélve. Az internet jelentősen felgyorsította az átfutási időt, a közlési folyamatot menedzselő szerkesztőségi szoftver alkalmazások révén pedig további idő nyerhető a szerzők, lektorok és szerkesztők számára.

Egy másik gyakori ellenérv a lektorált folyóiratok ellen, hogy a tudományos elbírálás számos vonatkozásban egyáltalán nem bizonyul hatékonnak, például nem feltétlenül képes kiszűrni a kutatás alapvető hiányosságait, a módszertani fogyatékosságokat, az esetleges ellentéteket, az etikátlan tudományos magatartást és gyakorlatot, sőt a korrupciót sem. A szerzőnek juttatott anyagi és egyéb ellenszolgáltatások (rendszeres fizetés, konzultációs vagy szakértői honorárium, részvény vagy egyéb finanszírozás) kiderítésére a szakmai lektorálás folyamata egyáltalán nem ad módot. Bizonyos gyorsan fejlődő szakterületeken, mint például a gyógyszeripar, biotechnológia és genetika, a tudományos és az ipari érdekeltségek összemosódása különösen megnehezíti a szerzői és bírálói objektivitást.

A legnagyobb ellenvetés a lektorálás ellen a bírálók esetleges elfogultsága a szerző személye, intézményi, esetleg nemi hovatartozása, a kutatott téma, a témához való hozzáállás vagy egyéb

egyéni érdekeltség miatt. Egy elfogult lektor bírálatára nyomán a folyóirat elutasíthat kitűnő és innovatív tartalmakat, vagy a tekintélyelvűség íratlan szabályainak engedelmeskedve könnyen a pozitív diszkrimináció csapdájába eshet. Egyetlen kutató sem szívesen adja a nevét egy olyan tanulmányhoz szakmai lektorként, amely saját intézményét vagy kutatását kedvezőtlen fényben tünteti fel, míg egy jóbarát vagy közeli kolléga cikke esetleg jobb bírálatot kaphat, mint amilyet érdemel. De ha csak az átfutási időt nézzük, a versenytárs kutatóintézet publikációjának késleltetésével könnyedén idő nyerhető, mialatt a saját vagy munkatársak által folytatott hasonló kutatást befejezik és publikálják.

Egy gyakran idézett tanulmány (Ceci és Peters, 1982) szerint a szakmában közismert, jónevű intézmények tekintélyes tudósai által már közlésre elfogadott és leközölt tanulmányokat a lektorok igen nagy száma utasította el a szerző valós kiletének ismerete hiányában. Kísérletük során újra lektoráltattak tizenkét cikket, amelyek szerzőit ismeretlen nevekre cserélték. Ugyancsak megváltoztatták az intézményi hovatartozást, a rangos kutatóhelyet egy a szakmában kevésbé jegyzett intézménnyel helyettesítették. A cikkeket kiküldték bírálóknak, akik ez esetben nem sejtették, hogy egy kísérlet részei. A lektorálás során mindössze három tanulmányról derült ki, hogy már valahol korábban megjelent. Ennél is fontosabb az, hogy a fennmaradó kilenc cikkből nyolcat utasítottak vissza a bírálók mint alacsony színvonalú, közlésre alkalmatlan írást. A kísérlet arra enged következtetni, hogy a lektorok a szerző és intézménye iránti elfogultsága okozta a nagy arányú elutasítást.

Köztudott, hogy a megszokottól eltérő nézet és nem hagyományos megközelítés a lektorok kedvezőtlen bírálatát válthatja ki. A két legismertebb példa a Hans Krebs által leírt citromsavciklus (más néven Szentgyörgyi-Krebs ciklus) és a Barbara McClintock nevéhez fűződő mobil genetikai elemek első közlése a *Nature* című folyóiratban: sikertelennek bizonyult, jóllehet később a mindkét tudós Nobel-díjban részesült felfedezéséért (Kilwein, 1999). További

tizennyolc orvosbiológiai eset dokumentálható, amikor a tudományos lektorálás jelentős felfedezések útjába állt, és az úttörő felfedezést közölni szándékozó tanulmányt a lektori jelentések alapján visszautasították (Horrobin, 1990). Ide tartoznak még az egyéb okokból váratlanul és kiszámíthatatlanul nagy hatást kiváltó tudományos felfedezések, amit a matematikában és statisztikában „fekete hattyú” jelenségnek szokás nevezni. Az elnevezés onnan ered, hogy Ausztrália felfedezése előtt az emberek csak fehér hattyút ismertek, a fekete színű változat felfedezése az új kontinensen alapjaiban változtatta meg addigi tudásukat a vízimadárról. Általánosítva, a fogalom olyan jelenségre vonatkozik, amikor a meglévő információk alapján nem lehet a következő eredményeket megítélni. A kifejezés a libanoni származású Nassim Taleb, a New York-i Egyetem (NYU) professzora révén vált népszerűvé a közgazdaságtudományban. Az ilyen típusú eseményeket nem lehet előre megjósolni, azonban hosszú távú hatásuk sorsdöntő az emberiség történetében (mint például a 2001. szeptember 11-i események).

Egy másik közismert publikációs botrány arra hozható példaként, hogy a szakmai lektorálás folyamata nem feltétlenül fogja kiszűrni a csalókat sem. Hwang Woo-suk, dél-koreai őssejtkutató kénytelen volt beismerni, hogy az általa a *Science* című rangos tudományos folyóiratban közölt cikkek tartalma nem felel meg a valóságnak. Igazából neki sem sikerült emberi sejteket klónoznia. A nagyszabású csalás időközben világhírűvé vált kitervelője hazájában börtönbüntetést is kapott. A szélhámoságot mesterfokon űző kutató olyan alapos háttérrel kreált a csaláshoz, hogy a közmegegyezés szerint a szakmai lektoroknak esélyük sem volt arra, hogy gyanakodjanak (Couzin, 2006). Ugyancsak széles körben ismeretes a Bell Laboratórium esete, ahol egy kutatói támogatással és háttérrel nem rendelkező fiatal kutató száznál is több tanulmányt közölt 1998 és 2002 között különféle neves lapokban, amelyek közül jónéhány szakmai áttörést jelentett. Amikor fény derült a kutatásainak valós értékére, egy későbbi vizsgálat kiderítette,

hogy a cikkeket bíráló lektorok számos esetben átsiklottak a súlyos szakmai fogyatékoságok és tévedések fölött, közöttük olyan neves tudományos folyóiratok, mint a *Nature* és a *Science* lektorai is (Benos et al., 2006).

Ugyancsak vitatott kérdés a lektorok személyének és intézményi hovatartozásának felfedése a szerző előtt, illetve teljes nyilvánosságra hozatala. A jelenleg elterjedt gyakorlat szerint a lektor előtt általában ismeretes a szerző személye, de a szerző nem szokta tudni, kik bírálták cikkét. A szerző és lektor kilétének ismerete több variációt enged meg a lektorálási folyamatban. Az angol szakkifejezés, a *blinding* azt jelenti, hogy a szerző személyét és hovatartozását elrejtik a lektor előtt, a szerzőre és intézményére vonatkozó utalások hiányoznak a szövegből. A szerző oldaláról nézve, *unmasking* a neve annak az eljárásnak, amelynek során felfedik a szerző előtt, ki lektorálta tanulmányát. Míg egyes bírálók szívesen adják a nevüket a döntésükhöz és a szerzőhöz intézett javaslataikhoz, mások teljesen elzárkóznak ettől a megoldástól. A bíráló névtelenségét a lektorálási folyamatot ellenzők felelőtlenséggel és rosszindulattal párosítják, a lektorok névtelensége véleményük szerint aláásza a folyamat megbízhatóságát. A teljesen nyílt lektorálási folyamatban minden átlátható, mind a szerző, mind a lektor tudja, kivel van dolga. Ennek egyik változata, amikor egy nagyobb közösség képezi a bírálók csoportját.

Elvileg a szerző kilétének titokban tartásával az a szerkesztőség célja, hogy a bírálók megőrizték elfogulatlanságukat, de a szerző személye nem minden esetben marad ismeretlen a lektor előtt. Az orvos-biológia terén 23–42 százalékos arányban tudták a bírálók a szerző kilétét beazonosítani (Suls és Martin, 2009). Egy másik kísérlet során 73 százalékos eredményt kaptak a szerző kilétének elrejtésére a bírálók előtt, ugyanakkor azt találták, hogy a bírálatok minősége, a szerkesztők véleménye szerint legalábbis, jelentősen javult. Ennek hátterében persze az is állhat, hogy a lektorok alaposabb munkát végeztek, tudván, hogy megfigyelés alatt állnak (McNutt, 1990). Egy másik kutatás során egy már közölt tanul-

mányba szándékosan beépítettek olyan elemeket, amelyek rontották az írás színvonalát, majd ezeket, a szerző kilétének elrejtésével, újra kiadták lektorálásra. Jóllehet a talált hibákat illetően nem volt jelentős különbség az eredeti bírálatok és az újabb keletűek között, az alacsonyabb minőségű tanulmányt nagyobb számban javasolták azok a bírálók, akik előtt nem volt ismeretes a szerző személye. Az igazsághoz tartozik, hogy a bírálók nem a szűkebb szakmai körből kerültek ki, ami némiképp befolyásolja az eredményt (Goodle, 1998).

Egy cikknek a tudományos közösségre gyakorolt hatását hagyományosan az idézettségéből szokás megítélni. Érdemes odafigyelni arra a tanulmányra, amelynek szerzői öt évre visszamenőleg vizsgálták meg huszonnyolc közgazdaságtudományi folyóirat közleményeinek idézettségi mutatóit. Azoknak a cikkeknek az idézettsége, amelyeknek a szerzősége rejtve maradt a bírálók előtt magasabbnak bizonyult, mint amikor a lektorok tudták, hogy ki írta a tanulmányt. Kár, hogy nincsenek adatok arról is, mennyiben volt sikeres a szerző kilétének titokban tartása (Labans és Piatt, 1999).

Mindent összevetve, a szakirodalom szerint a szerző eltitkolása nem feltétele a sikeres folyamatnak, és nem is mindig eredményez elfogultságoktól mentes szakmai lektorálást (Garfunkel at al, 1994). A bíráló véleményével ellentétes állásfoglalás, a hagyományostól eltérő gondolkodásmód vagy épp radikálisan új ötletek, lett légyen ismert a szerző vagy sem, óhatatlanul is negatív döntésre készíthetik a lektort. A bíráló személyének felfedése a másik lektor és a szerző előtt nyilvánosságra hozhatja az érdekek ütközését, és általában az egész folyamatot transzparenssé teszi. A jelentésüket aláírásukkal ellátó lektorok kritikája építő jellegű, megjegyzései udvariasabbak, mint a személyüket elrejtő kollégáiké. Ugyanakkor az aláírók nagyobb arányban javasolták a cikket közlésre, mint a nem aláírók (McNutt, 1990). Egyes feltételezések szerint sokkal kevesebb kutató vállalkozik a lektorálás hálátlan feladatára, ha a nevét felfedik a szerző és a többi bíráló előtt.

Nem esett még szó a lektorálás szeszélyeiről

és a lektorok közötti véleménykülönbségekről, vagyis azokról a jelenségekről, amikor a két bíráló véleménye homlokegyenest ellentétes, vagy ami ennél is gyakrabban fordul elő, hogy más és más ellenvetéseket tesznek ugyanazon szöveg kapcsán. Egy tanulmány 153 cikk négyszáz bírálatát vetette össze, és csupán elenyésző arányú egyezést talált a lektori jelentésekben, konkrétan egy-egy bírálópárra lebontva mindössze 0,44 százalékban volt kimutatható átfedés az ugyanazon cikkekre vonatkozó két jelentés között (Fiske és Fogg, 1990). A szerkesztők minden bizonnyal tudatában vannak a lektorok közti véleménykülönbségnek, és az is feltételezhető, hogy esetleg szándékosan választanak olyan lektorokat, akik más és más szempontból fogják a tanulmány esetleges fogyatékoságait azonosítani. A szándékosan ellenséges lektor koncepciója sem ismeretlen sokak előtt. Az érvelés szerint a tudománynak valójában olyan lektorokra van szüksége, akik úgy állnak a cikkhez, mintha ügyészek lennének. Mivel a lapterjedelem miatt a legtöbb tanulmányt elutasítják, a kéziratok többségének minősége pedig a középmezőnybe tartozik, a legcélravezetőbb megoldás a szörszálhasogatás. A szerző feladata, hogy tanulmányát mintegy védőügyvédként megvédje a felhozott kifogásokra adott magyarázataival (Bornstein, 1991).

A lektorált folyóiratok tekintélyénél tartva térjünk vissza az idézettségre mint mérhető tudománymetriai értékelésre. Ugyanis különbséget kell tenni a folyóíratra vonatkozó és magára a tanulmányra vagy a szerzőre vonatkozó mutatók között. Habár a kutatók minél rangosabb folyóiratban kívánják írásaikat elhelyezni, a lap rangja és az cikk megjelenését követő idézettségi adatok között nem feltétlenül van szoros összefüggés. Kétségtelen, hogy a magas impakt faktorú, tehát tekintélyes kiadványokban megjelent cikkek idézettsége magasabb, de ezek a lapok is gyakran közölnek alacsony szintű írásokat, amelyeket soha senki nem idéz. Ezzel szemben sűrűn idézett munkák jelentek meg kisebb lapokban, és az is közzismert, hogy sok, nagyon magas citációs mutatókkal rendelkező közleményt a tekintélyes folyóiratok lektorai sorozatosan visszautasítottak (Starbucks, 2005).

A tudományos lektorálás alternatívái és jövője

A lektorálás folyamatában számos tényező variálható. Az egyes módozatok mellett időnként újabb alternatívák bukkannak fel és kavarznak kisebbfajta vihart a tudományos és kiadói körökben, míg más módosításokat lelkesen fogad egy-egy kutatói közösség.

Az úgynevezett nyílt lektorálásnak több változata lehetséges, a közös vonás a lektor személyének nyílt feltárása és az elbírálási folyamat átláthatósága. A négy legrangosabb orvostudományi folyóirat egyike, a *BMJ* 1999-ben vezette be a nyílt lektorálási gyakorlatot. Minden lektor nevét adja és aláírja az általa készített bírálatot. Az igazsághoz tartozik az is, hogy a beküldött kéziratok fele kihullik az első, szerkesztőségi rostán, és csak a másik fele kerül ki lektorálásra egy vagy két bírálóhoz, akik munkájukért ötven font honoráriumban részesülnek. A cikk elfogadásáról vagy elutasításáról egy alkalmi szerkesztőbizottság hozza meg a végső döntést, amelynek tagjai az adott cikkhez rendelt szerkesztőn kívül egy külső tanácsadó és egy statisztikus is. A bizottság tagjai alaposan átolvassák és megvitatják a tanulmányt a szokásos szempontok alapján (a téma jelentősége, eredetisége és a tanulmány minősége). Az írás benyújtásától számítva 8–10 héten belül születik meg a döntés. Ha változtatásra van szükség, a szerzőnek négy hetet adnak a módosított kézirat benyújtására. Végezetül álljon itt egy számadat az eredeti tanulmányok elfogadási arányára, ami mindössze hét százalék (Suls és Martin, 2009).

A nyílt lektorálás egy másik példája a *PLoS* (*Public Library of Science*) gyakorlata. A *PLoS* az egyik legjelentősebb propagálója a tudományos eredményekhez való nyílt hozzáférésnek. Az általuk publikált folyóiratok többé-kevésbé ugyanazt a lektorálási gyakorlatot követik. A beérkezett tanulmányt elsőként egy belső szakmai lektor, vagyis a szerkesztőbizottság valamelyik tagja olvassa át, akinek feladata mindössze a kutatás vagy kísérlet lefolytatása és elemzése során

esetleg elkövetett durva hibák felfedezése. A tanulmány fontosságáról szóló döntést ezen a ponton kifejezetten ellenzik. Ha a cikk átmegy az első szűrőn, akkor közzéteszik a *PLoS* oldalán, ahol az olvasók az egyes részeket kommentálhatják, illetve a teljes írást minősíthetik. Mindezt a szerkesztőbizottság figyelemmel kíséri az idézettséggel együtt, majd a jó kritikát kapott és gyakran idézett cikkeket kiemelten ajánlják az olvasói kör figyelmébe. A lektorálási folyamat ezen változatának legnagyobb pozitívuma, hogy szinte azonnal visszajelzést kap a szerző a tanulmányáról, mégpedig meglehetősen széles körből, és ebből az is kiderül, hogy az egyes cikkek fogadtatása nem feltétlenül áll arányban a folyóirat tekintélyével (Suls és Martin, 2009). A *Nature* folyóirat 2006-os kísérlete a nyílt lektorálás bevezetésére viszont teljes kudarc volt. A lap néhány hónapig megnyitotta a vitát a nagyközönség számára azon szerzők írásainak közlés előtti értékelésére, akik ebbe előzetesen beleegyeztek. A nyilvános lektorálással párhuzamosan folyt a hagyományos elbírálás is. A nyilvános oldalon a hozzászólóknak regisztrálniuk kellett magukat. A megjegyzéseket és adatokat a szerkesztők összesítették és elemezték, majd megállapították, hogy a kísérlet kudarcot vallott, és nem kívánják a közeljövőben a nyílt lektorálást bevezetni (Fitzpatrick, 2010).

Egy másik nyílt hozzáférésű adatbázis, az 1991-ben Los Alamosban alapított *arXiv* ennél is nyitottabb a lektorálás kérdésében, és nem hagyományos módon biztosítja a tudományos munkák elérhetőségét. Korábban a fizikusok a cikkek megjelenés előtti változatait olvasták, hogy mielőbb hozzáférjenek az eredményekhez. Az Internet bevezetésével ez a gyakorlat úgy módosult, hogy a cikkeket egy szerveren archiválták, innen az *arXiv* név. Az *arXiv* lényegében egy teljesen automatizált elektronikus levéltár és folyóirat-letöltő központ, amit jelenleg a Cornell Egyetem könyvtára üzemeltet az *arXiv* tanácsadó testületének szellemi irányításával. A témák napjainkban a fizikán kívül más természettudományokra és az informatikára is kiterjednek. A publikálás ezen a fórumon a következőképp

zajlik: a cikkét közzétenni kívánó kutató először az *arXiv* moderátorának nyújtja be írását, aki ellenőrzi, hogy annak témája odaillő-e, és a szöveg megfelel-e a tudományos kommunikáció elfogadott követelményeinek. Új szerzőknek, akik nem tartoznak valamely elismert kutatóhelyhez, ezt megelőzően át kell esniük egy procedúrán is, amelynek során igazolódik, hogy a szakmai közösség aktív tagjai. A bírálók nem a fogyatékoságokra koncentrálnak, hanem azt vizsgálják, hogy a téma beillik-e a választott szakterület arculatába. Ezután teszik közzé a cikket, amit ettől kezdve bárki elolvashat. Ha a szerző bármilyen oknál fogva változtatni kíván az eredeti tanulmány szövegén, akkor azt is feltöltheti az eredeti mellé: az újabb és régebbi változatok békésen megférnek egymás mellett. Az efféle szabad gondolatcsere értékét a szigorúbb elbíráláshoz szokott kutatók gyakran megkérdőjelezzik. Az *arXiv* érvelése szerint az egyes szakmai csoportok belső ellenőrzési mechanizmusa elegendő az oda nem való tartalmak kiszűrésére. Mások arra is rámutatnak, hogy számos nagy tudományos hatással rendelkező tanulmány marad elektronikus változatban, amelyek szerzői meg sem kísérlik a hagyományos, lektorált folyóiratban történő közlést, mivel úgy érzik, mondanivalójuk elérte a megfelelő szakmai közösséget. Az *arXiv*-on található tanulmányok nagyrészt hagyományos közlésre is benyújtják (70 százalékát folyóiratokba, 20 százalékát konferenciakötetbe). A két különböző típusú publikáció más és más célokat szolgál, és az *arXiv*-típusú szakmai eszmecsere hatékonyan működhet az olyan szakterületeken, ahol a kutatók igen gyakran másokkal együttműködve végzik munkájukat (Suls és Martin, 2009, Fitzpatrick, 2010).

A közlést megelőző értékelések ellenzői azt is vitatják, hogy egyáltalán mérhető-e előzetesen egy tanulmány szellemi értéke és hatása a szélesebb társadalmi körökre. Egyesek a tenyérjós-lással emlegetik egy lapon, míg mások új folyamatokat és mutatókat javasolnak a tudományos tevékenység értékelésére, amelyek jóval túlmutatnak a lektorálás, az idézettség, a h-index és hasonló, többé-kevésbé hagyományosnak számító elemek körén.

Az egyik ilyen kezdeményezés, amire érdemes odafigyelni, az *altmetrika* (altmetrics.org), amelynek hívei a tudományos lektorálást is újszerű módon fogják fel. Az altmetrika kifejezést egy Jason Priem nevű észak-karolinai PhD-hallgató alkotta, aki kolléganőjével, Heather Piwowarral együtt hozta létre tavaly szabadidejében az első alternatív metrikai eszközt, amelynek *total-impact* lett a neve. Az időközben anyagi támogatást is nyert projekt egész lavínát indított el tudományos és könyvtárosi körökben, beleértve a témában szervezett tanácskozásokat és konferenciát a nagyszámú online folytatott párbeszéd mellett. Érvelésük szerint a tudományos tevékenység más formákban ölt testet, és maguk az értékelendő egységek is nagy változatoságot mutatnak. A tudományos kutatásokat a formális tanulmányok helyett inkább az általuk nyers tudománynak nevezett dolgok kötik össze, ami lehet a kutatás során összegyűjtött adathalmaz, egy jól megírt kód vagy kísérleti terv. A tudományos publikáció fogalma mellé bevezették a *szemantikus publikációt* és a *nanopublikációt*, ahol az idézett elem nem a teljes cikk, hanem annak egyik érve vagy bekezdése csupán. A harmadik típusú összekötő a szerző általi publikálás, például blogok vagy meglévő munkákhoz adott megjegyzések és kiegészítések formájában. A sokféle mutató a változatos tudományos életben sokféleképpen mérhető. Az altmetrikai honlapon szereplő manifesztum melletti ábrán a tudományos tevékenység hatását a következő négy területre osztják:

- 1) a felhasználás (letöltések, az oldal látogatása),
- 2) a szakmai bírálat (lektorálás),
3. az idézettség,
4. altmetrics (tárolás, linkek, könyvjelzők, az adott cikkről folyó beszélgetések (Holbrook, 2012)).

Az altmetrika ígéretesnek tűnik, mert ezzel a tudományos hatást lehet mérni egy adott tudományos területen a hagyományos szűrőkön kívül eső vonatkozásokban is. Az altmetrikára azért lehet hosszabb távon szükség, mert a különböző szempontok alapján mért eredményeket

összegegyítve jobban meg lehet ítélni a tudományos tevékenység valódi hatását. Az almetrika gyors eredményekre képes a nyilvános API (Application Programming Interface) révén, emellett minden része transzparens és nyitott, nemcsak az adatok, hanem a folyamat során használt scriptek és algoritmusok is. Az almetrika az impakt faktorról ellentétben nem a folyóirat hatását méri, hanem a tartalomét, vagyis a cikkét. Az idézettségi mutatókkal szemben almetrikával a hagyományos tudományos publikációkon kívüli tudományos hatás is mérhető (például egy nagy hatású, de kevésbé idézett tanulmány vagy egy nem lektorált folyóiratban megjelent írás tudományos hatása). A jól megtervezett almetrikai eszköz nem manipulálható, és a nagymennyiségű adathalmazban a statisztikai módszerekkel könnyen tetten érhető bármilyen tudományos turpisság. A *Mendeley* adatbázis olvasottságán alapuló *ReaderMeter* (magyarul kb. Olvasó-leolvasó) az egyik első példája az almetrikai eszköznek.

Záró gondolatok

A szakirodalomban és azon túl megoszlanak a vélemények, hogy egyáltalán szükség van-e a szakmai lektorálás lépcsőjére a tudományos közlési folyamatban. Bár jelentős számú, lektorált folyóiratban közzétett írás és interneten, közösségi fórumokon olvasható, nem lektorált bejegyzés ellenzi a szakmabeliek formális bírálatát, sokak szerint nagy veszteség lenne, ha a szerzők nem kapnának lehetőséget arra, hogy a publikálás előtt szembesüljenek a szakmai kritikával. Az egészségügy területén pedig különösen fontos a közlés előtti megmérettetés a betegek védelme érdekében. Egyesek egészen odáig mennek el, hogy megdupláznák a lektorálási folyamatot a tudományos felfedezések klinikai gyakorlatba történő bevezetése során (Haynes et al., 2006). A szakma általi megmérettetés egy tanulmány véglegesítése folyamatában azonban többféleképpen is történhet.

A szakmai lektorálás mindössze egyetlen apró tényező egy nagyobb horderejű tudományos-

társadalmi kérdésben. Kérdés, hogy a tudományos kommunikáció valóban paradigmaváltás előtt áll-e. Az egészségügynél maradván, jelenleg a tudományos felfedezések és eredmények közlési gyakorlata szerint például az Amerikai Élelmiszerügyi és Gyógyszeripari Hivatal (FDA) által nem preferált hozzáállás vagy az alternatív gyógyászatba sorolható módszerek és megoldások jó színtere az internet és a webkettes alkalmazások. Közismert, hogy négy amerikaiból három túlsúlyos, aminek következtében valamilyen krónikus betegségben szenved (szív- és érrendszeri megbetegedés, cukorbetegség, metabolikus szindróma, és akkor még az autoimmun betegségeket nem is említettük). Ezek hagyományos orvosi kezelése jelenleg túlnyomóan gyógyszerekkel és műtéti úton történik. A józan ész sugallta étrendi módosítások az érdekelt mamutcégek érdekeit sértik. Az átlagember minden további nélkül túladagolhatja a recept nélkül vásárolható gyógyszerek ezreit, de például a feketenadálytő nevű gyógynövény forgalmazását betiltották, tudományos eredményekre hivatkozva. Ezeket átgondolva nem véletlen, hogy a hivatalos tudományos kommunikáción kívül eső fórumokon egyenesen élelmiszeripari és gyógyszergyártó maffiáról beszélnek, valamint hogy e betegségek alternatív kezeléséről nem nagy valószínűséggel fogják a publikációk a hagyományos folyóiratok lapjait megtölteni.

A kardiológiai rehabilitációban az elmúlt évtizedekben bekövetkezett gyökeres változások jó példái annak, hogy a tudományos eredményeket alapvetőnek hitt igazságok megdöntésével lassan lehet a mindennapi használatba átültetni. A szívinfarktuson átesett betegeket nem is olyan régen még hat hétig teljes ágynyugalomra kárhoztatták, mondván, hogy így gyógyul legjobban a károsodott szívizomzat. A mozgást ezután fokozatosan vezették be, napi ötperces sétákkal kezdve. A szívbetegekkel végzett tudományos kísérletek azonban azt bizonyították, hogy a fizikai aktivitás révén gyorsabban javul a betegek állapota. A rehabilitációban napjainkban ott szerepelnek az aerob tevékenységek, mint a gyaloglás, kerékpározás és úszás, valamint a súly-

zózás az izomerő, izomtömeg és a rugalmasság növelésére az edzésadag fokozatos emelésével. A paradigmaváltásban azonban nagy szerepet játszanak a döntéshozói mechanizmusok is. Az USA-ban a dohányzás mértékének jelentős csökkenéséhez és az alkoholfogyasztás szigorú kordában tartásához minden bizonnyal hozzájárultak a tudományos eredmények, jóllehet az utolsó szó a törvényhozóké.

Valamilyen szűrőre és értékrendszerre mindenképp szükség van. Hányszor olvastunk már színes magazinokban vagy népszerű honlapokon olyan cikket, ami csak féligazságon alapult? Vagy ennél is rosszabb, téveszmét, helytelen szakkifejezéseket tartalmazott? Az eredeti cikknek csak az összefoglalóját olvasó, a lapzártá miatt időhiánnyal küszködő, esetleg kevésbé körültekintő szerző miatt vagy az idegennyelv-tudás hiányosságai miatti leiterjakabok révén be-becsúsznak kisebb-nagyobb tévedések. A tömegek bölcsességére alapozó közösségi oldalakon szerencsére szinte mindig akad olyan, aki helyreigazít, és ez a megoldás, a *crowdsourcing*, vagyis az olvasók és felhasználók forráskénti igénybevétele, jó megoldás lehet a tudományos lektorálásban is. Ugyanakkor nem szabad elfelejtkeznünk az angol nyelvben *mumpsimus* néven ismeretes jelenségről, ami lényegében egy berögződött téveszmére vagy az ezt követőkre utal. E szó eredetének hátterében állítólag egy írástudatlan pap áll, aki a mise során a *sumpsimus* szó helyett következetesen *mumpsimust* mondott, és a javító szándékú kritikák ellenére csökönyösen ragaszkodott a maga *mumpsimusához*. A tudomány sem mentes ettől a jelenségtől, és ha a többszörös fordításon és tömörítésen átment szövegeket vesszük alapul, akkor érthető az olyan típusú zűrzavar, mint például az alkoholizmussal kapcsolatos tanulmányokban és egyéb szövegekben a *binge-drinking* esete. A magyarra *nagyivónak* (máshol *rohamivásnak*) fordított szó helyes eredetije az angolban *heavy episodic drinking* lenne. Ez az egy alkalommal történő, nagy mennyiségű alkohol fogyasztására utal, amit a szervezet képtelen lebontani, tehát idő- és mennyiség-meghatározást is takar.

A *binge-drinking* kifejezés azonban kiirthatatlanul elterjedt, és úgy tűnik, szakmai berkekben hiába vetik fel, hogy a lektor feladata lenne a hibás előfordulás kijavíttatása a szerzővel. A magyar szövegeket olvasván pedig csak elmerenghetünk azon, hogy miként is lehetséges az, hogy a legtöbb nagyívó a szakirodalom szerint nem feltétlenül minősül alkoholistának, mivel nem alkoholfüggő. A cikk elején megmagyarázott lektorált vs. referált folyóirat szembeállítás hasonló félreértés eredménye lehet.

Kétségtelen, hogy a kutatók körében elindult egy folyamat, miszerint mindennapi munkájuk színteréül egyre inkább a világhálót választják. A tudományos közösségi alkalmazások közül a *Mendeley* és a *Zotero* mindegyike negyvenmilliónyi cikket tárol saját bevallása szerint, ami jelentősen több, mint a *PubMed*-en elérhető tartalom. Itt találhatók az agyonolvasott, de hivatalosan sose idézett, a hagyományos lektorált folyóiratokon kívül eső írások, míg az emlékezetes kávéházi tudományos témájú párbeszédet felváltották a közösségi oldalak tartalmi. Ha meg kívánjuk őrizni az előzetes tudományos elbírálást, a lektorálás története és a jelenlegi gyakorlat ellentmondásainak ismeretében kialakulhat bennünk, milyen az ideális lektorálás: gyors és hatékony, kizárja az elfoglaltságot és tekintélyelvűséget, emellett tudományos párbeszédre buzdít építő kritikájával. A legtöbb szerző egyetért abban, hogy az elbírálás folyamatában nincs helye sem az esetlegességnek, sem pedig az innovatív kutatás kordában tartásának, mert a fő cél mindig az, hogy a tanulmány végleges, közölt változatának színvonala legyen minél magasabb a szerző, a folyóirat és az egész tudományos közösség érdekében.

Irodalom

- Al- KAWI, M. Z.: History of medical records and peer review = Annals of Saudi Medicine, vol. 17. 1997. no. 3. 277–278. p.
- AJLOUNI, K. M. – Al-KHALIDI, U.: Medical records, patient outcome, and peer review in eleventh-century Arab medicine

- = Annals of Saudi Medicine, vol. 17, 1997. no. 3. 326–327. p.
- BENOS, D. J. – BASHARI, E. – CHAVES, J. M. – GAGGAR, A., KAPOOR, N. – LAFRANCE, M. – MANS, R. – MAYHEW, D., MCGOWEN, S. – POLTER, A. – QADRI, Y. – SARFAR, S. – SCHULTZ, K. – SPLITTGERBER, R. – STEPHENSON, J. – TOWER, C. – WALTON, R. G. – ZOTOV, A.: The ups and downs of peer review = Advances in Physiology Education, vol. 31. 2007. no. 2. 145–152. p.
- BORNSTEIN, R. J.: Manuscript review in Psychology: Psychometrics, demand characteristics, and an alternative model = Journal of Mind and Behavior, vol. 12. 1991. no. 4. 1991. 429–468. p.
- CECI, S. J. – PETERS, D. P.: Peer review—a study of reliability = Change, vol. 14. 1982. no. 6. 44–48. p.
- EICHORN, D. H., – Vandenbos, G. R.: Dissemination of scientific and professional knowledge = American Psychologist, vol. 40. 1985. 1301–1316. p.
- FINKE, R. A.: Recommendations for contemporary editorial practices = American Psychologist, vol. 45. 1990. 669–670. p.
- FISKE, D. – FOGG, L.: But the reviewers are making different criticisms of my paper! Diversity and uniqueness in reviewer comments = American Psychologist, vol. 45. 1990. 591–598. p.
- FITZPATRICK, K.: Peer-to-peer review and the future of scholarly authority = Social Epistemology, vol. 24. 2010. no. 3. 161–179. p.
- GARFUNKEL, J. M. – ULSHEN, M. H., HAMRICK, H. J. –LAWSON, E. E.: Effect of institutional prestige on reviewers' recommendations and editorial decisions = Journal of the American Medical Association, vol. 272. 1994. 137–138. p.
- HOOLBROOK, B.: Peer review, altmetrics, and ex ante broader impacts assessment – a proposal. CM Web Science Conference 2012 Workshop, Evanston, IL, 21 June 2012 (<http://altmetrics.org/altmetrics12/holbrook/>) [2012. november 19.]
- HORROBIN, D. F.: The philosophical basis of peer review and the suppression of innovation = Journal of the American Medical Association, vol. 263. 1990. 1438–1441. p.
- KILWEIN, J. H.: Biases in medical literature = Journal of Clinical Pharmacy and Therapeutics, vol. 24. 1999. 393–396. p.
- KRONICK, D. A.: Peer review in 18th-century scientific journalism = Journal of the American Medical Association, vol. 263. 1990. 1321–1322. p.
- McNUTT, A. – EVANS, A. T. – FLETCHER, R. H. – FLETCHER, S. W.: The effects of blinding on the quality of peer review: A randomized trial = Journal of the American Medical Association, vol. 263. 1990. 1371–1376. p.
- PURCELL, G. P. – DONOVAN, S. L. – DAVIDOFF, F.: Changes to manuscripts during the editorial process: characterizing the evolution of a clinical paper = Journal of the American Medical Association, vol. 280. 1998. 227–228. p.
- STARBUCK, W. H.: How much better are the most-prestigious journals? The statistics of academic publication = Organization Science, vol. 16. 2005. 180–200. p.
- SULS, J. – Martin, R.: The air we breathe: A critical look at practices and alternatives in the peer-review process = Perspectives on Psychological Science, vol. 4. 2009. no. 1. 40–50. p.
- SPIER, R.: The history of the peer-review process = Trends in Biotechnology, vol. 20. 2002. no. 8. 357–358. p.

Beérkezett: 2012. szeptember 27.

Megjelent a Magyar Könyvszemle és a MOKKA-R Egyesület füzetei sorozat 5. kötete Sylvae Typographicae címmel.

A kiadvány az Országos Széchényi Könyvtárban 2012. április 16-án,
a Régi Magyarországi Nyomtatványok (RMNy) 4. kötetének megjelenése
alkalmából rendezett ünnepélyes konferencia előadásait adja közre.
A kiadvány megvásárolható az OSZK könyvesboltjában 1900 forintos áron,
illetve megrendelhető a kiadványtár e-mail címén
(kiadvanytar@oszk.hu).

Műhely

Forrásleírás és hozzáférés

Az új angol-amerikai katalogizálási szabályzat (RDA) és kritikája

DUDÁS Anikó

„Az RDA, *Resource Description and Access* (Forrásleírás és hozzáférés), az angol-amerikai katalogizálási szabályzat második kiadását (AACR2) felváltó új katalogizálási szabvány. Habár szorosan kötődik az AACR2-höz, mégis egészen más, mivel elméleti keretekbe helyezkedik, digitális környezetre tervezték és szélesebb alkalmazási területet fed le, mint elődje.”¹ Chris Oliver, az RDA szövegének olvasószerkesztője ezekkel a szavakkal vezette be a 2010-ben, párhuzamosan nyomtatott formában és interneten is közreadott új angol-amerikai szabályzatról írt kézikönyvét. A cserelapos változatnál minden bizonnyal sokkal fontosabb forrás lesz az ún. *RDA Toolkit* online eszköztár, amely nemcsak az

új, hanem a régi változatot is tartalmazza; praktikus felületen nyújt segítséget a katalogizáláshoz, összeköti a régi és új paragrafusokat, összeveti a számítógépes kommunikációs formátumokkal, valamint eligazítást nyújt az elméleti háttérrel. Az RDA Toolkit forrásanyagát 2012 nyarán próbához hozzáféréssel tekintetem át. Számos szakirodalmi publikáció foglalkozik az új szabályzat kérdéseivel és sok körülmény megismerhető a hivatalos honlapokról elérhető jelentősebb vitanyagokból, közleményekből és hírekből is. A következőkben válogatott forrásanyag és szakirodalom alapján először összefoglalom az RDA elméleti hátterét és újdonságait, ezt követően áttekintem a MARC 21 bibliográfiai csereformá-

tumot érintő következményeit. Írásom harmadik részében az RDA-t ért kritikákról szölok, végül pedig az anglofon területeken kívüli recepcióról, az aktuális fejlesztésekről és a várható irányvonalakról adok áttekintést.

1. Az RDA – (Resource Description and Access – Forrásleírás és hozzáférés) keretei

Az RDA kiadástörténete

Az angol-amerikai katalogizálási szabályzatok története több évszázadra nyúlik vissza. A modern szabályzatok XIX. századi legjelentősebb brit előzménye *Sir Antonio Panizzi* kilencvenegy szabályt tartalmazó gyűjteménye, amely a British Museum nyomtatott katalógusának összeállításához készült (1841). Észak-Amerikában a század második felében *Charles C. Jewett* és munkatársa, *Charles C. Cutter* tevékenysége emelkedik ki. Máig meghatározó hatású *Cutter Rules for a Dictionary Catalog* c. szabályzata (1876), annak is főként a teoretikus bevezetőt tartalmazó 1904-es, negyedik kiadása, amelyben a bostoni könyvtáros a katalógus alapfunkcióiról értekezik. Több éves egyeztető munka eredményeként 1908-ban az amerikai (American Library Association, ALA) és a brit könyvtári szövetség (Library Association of the United Kingdom, LAUK) közös, 174 paragrafust tartalmazó normatívát adott ki, külön amerikai és brit kiadásban. A két változat csupán néhány ponton tért el egymástól, az eltéréseket kölcsönösen jelölték.²

A mai gyakorlatot meghatározó angol-amerikai katalogizálási szabályzat első kiadása 1967-ben látott napvilágot (*Anglo-American Cataloguing Rules, AACR*), ismét eltérésekkel, kétféle verzióban. A második, 1978-as kiadást viszont már egységes gyűjteménnyé szerkesztették, erre röviden csak *AACR2*-ként szokás hivatkozni.

Az eltelt emberöltőnyi időszak alatt azonban

gyökeresen átalakult a technológia, ezzel együtt jelentősen megváltozott a kommunikáció módja, a dokumentumok megjelenési környezete és hozzáférési lehetőségei. A katalógusok hagyományos papírcéduláit felváltották a digitális rekordok. A 90-es évektől számos elméleti munka született, amelyek végső célja a dokumentumokra vonatkozó információkezelés gyakorlatának digitális környezetbe történő hatékonyabb átültetése, illetve a műszaki-informatika innovatív kiaknázása. A nyomtatott hordozók mellett megjelentek a digitális dokumentumok, és tömegesen bukkannak fel eddig még nem ismert, a weben született új dokumentumtípusok, amelyeknek bibliográfiai kezelése nehézkes vagy egyenesen megoldhatatlan a régi módszerekkel és az érvényben lévő szabályok alkalmazásával.

Az RDA munkaanyag első fejezetei 2005-ben születtek, a teljes tervezet 2008-ra készült el. A kéziratot szakmai vitára bocsátották, az eredményeket átvezették, a kéziratot 2009 júniusában véglegesítették, a szabályzat szövegét pedig 2010 júniusában tették közzé. Ugyanez az esztendő a tesztelés éve is volt, amelynek eredményeiről részletes beszámoló és elemzés készült a tanulságok levonásával, amelyek a fejlesztés további lépéseit is meghatározták.³ Párhuzamosan, a Toolkit rendszerben többféle segédanyaggal a webes változat is elérhetővé vált. Az RDA aktuálisan érvényes szövegének elsődleges forrása tehát a webes felületen elérhető folyamatosan frissülő változat.

Az új szabályzat tágabb szemlélettel kívánja lefedni a dokumentumkezelés területeit, ezért címében is általánosabban fogalmaz: *Resource Description and Access*, magyarul *Forrásleírás és hozzáférés*.

A dokumentum a nemzetközileg elfogadott koncepciókhoz, teoretikus keretekhez, bevált katalogizálási elvekhez és gyakorlathoz igazodik. Elméleti alapja az entitás-kapcsolat analízissel készült FRBR (*Funkcional Requirements for Bibliographic Records – A bibliográfiai tételek funkcionális követelményei*) és FRAD (*Functional Requirements for Authority Data –*

A besorolási (autorizálási) adatok funkcionális követelményei) tanulmány, illetve modell. Az új szabályzat sok ponton tartja magát az ISBD-hez is (*International Standard for Bibliographic Description*), megfeleléseket keres az eddigi hagyományokkal, ám szemléletében máshonnan közelít és más irányba kanyarodik el.

Az RDA hangsúlyozottan *adattartalmi* szabvány: kijelöli a forrásleírási és hozzáférési adatok körét és meghatározza leírásuk módját. Nem titkolt reménye, hogy a bibliográfiai adatok előállítóit ösztönözni fogja arra, hogy a számítógépes alkalmazások és a szemantikus web elvárásainak megfelelően tálalják a feltárt információkat. A szabályzat közreadásával egyidőben kidolgozták a technológiai megvalósítás foratókönyvét is. A leendő adatbázis-struktúra megköveteli, hogy a kezelendő információk a jelenleginél jobban tagolódjanak és pontosabban legyenek definiálva. Az RDA-t úgy alkották meg, hogy lehetőség szerint, s főként az átmenet ideje alatt, a mai csereformátumokkal operáló rendszerekben továbbra is alkalmazható legyen, ugyanakkor kövesse a fejlődési tendenciákat és kompatibilis legyen a szemantikus webbel.

Mi indokolta az új szabályzat kidolgozását?

Az utóbbi fél évszázadban a dokumentumok és a bibliográfiai adatok környezetében visszafordíthatatlan folyamatoknak lehetünk tanúi. A felhasználói igények átalakulása; a globális keresőrendszerek domináns volta, használói szokásokat alakító ereje; a web-technológián alapuló eszközrendszer dinamikus fejlődése; maguknak a dokumentumtípusoknak az átalakulása, új formák, műfajok, médiumok születése; a digitális világ színesebbé, komplexebbé válása új szabályzat kidolgozását indokolták. *Oliver* meghatározónak tartja e jelenségek kapcsán azt, hogy a hálózati környezetben felbukkanó új média- és tartalmi formák a könyvtárak, valamint a használók körében is minőségi változásokat hoztak.⁴ *Liz Miller* a következőket emeli ki:⁵

– Habár az AACR2-t sokféle dokumentumtípus

bibliográfiai számbavételére tették alkalmassá, elsősorban a hagyományos anyag feltárására tervezték. A nem hagyományos dokumentumokra vonatkozó előírások a nyomtatott kiadványok katalogizálási szabályainak némi átformálásával jöttek létre, melyeket utólagosan toldottak hozzá a szabványhoz.

– Az AACR2 a bibliográfiai közlés előírásait dokumentumtípusonként önálló fejezetekbe foglalja: külön-külön tárgyalja a hangfelvételek, a kartográfiai dokumentumok, a mozgóképek és a videofelvételek szabályait. Az új kommunikációs technológia viszont olyan formátumokat is létrehozott, amelyek az előzőek mindegyike vagy több médium keveredése. A régi szabályzatban az egyes hordozók leírásánál a tartalom került előtérbe (például ilyen a kartográfiai dokumentum, a grafika vagy a háromdimenziós tárgy), míg mások a fizikai hordozó szerint különültek el (hangfelvétel, mozgókép, videofelvétel, számítógépes fájl, mikrofilm). Ugyanakkor egy elektronikus hordozón megjelent térkép például olyan forrás, amelyik több típusba is besorolható. Az AACR2 alapján ilyen esetekben nem dönthető el, hogy mi szerint kell eljárni: a kartográfiai vagy az elektronikus dokumentumok szabályai szerint kell-e leírni a dokumentumot?

– Az AACR2 hátránya az erős anglofon háttér. A nemzetközi információcsere megköveteli, hogy általánosabb szabályokat használjunk, s ez az egyoldalúság ne érződjön.

Az AACR2 tartalmával, felülvizsgálatával és módosításával foglalkozó testület (Joint Steering Committee for Revision of AACR2) 2004-ben egy újabb, harmadik kiadás (AACR3) összeállításának szándékával kezdett hozzá az átdolgozáshoz. A tanácskozások során azonban világossá vált, hogy nem elegendő mérsékelten átdolgozni az instrukciókat, összevonni a szóródó, aprózódó előírásokat, javítani a hibákat. Nem megfelelő eljárás az újabb felbukkanó dokumentumtípusokra újabb és újabb leírási szabványokat gyártani, amelyekben sok a redundáns elem; megismétlődnek bennük az általánosan alkalmazható regulák, a speciálisak pedig is-

mét csak aprólékos eseti előírások maradnak. A fizikai hordozóra fókuszáló szemlélet nehézkessé tette az AACR bővítését. Új összeállítás mellett szólt mindezekon kívül az időközben körvonalazódó teoretikus modellek bevonása, így a szabályok rendszere is más felépítésű lett.⁶ A szemlélet módosulását a szabályzat szokatlan címe is jelzi, s a tartalmi gondozást vállaló bizottság is módosított elnevezéssel működik (Joint Steering Committee for Development of RDA, a továbbiakban JSC).⁷

Az FRBR és FRAD mint elméleti keret

A *Párizsi Alapelvek* címmel emlegetett egyezményes nyilatkozat 1961-es datálású, a benne foglalt princípiumokra épülnek a nemzetközi katalógizálási irányelveket és útmutatókat tartalmazó IFLA dokumentumok, melyeknek következő láncszemei a 70-es és 80-as években lefektetett nemzeti katalógizálási szabályzatok voltak.

Az ezredforduló után, közel egy évtizedes munkával az 1961-es alapelvek felülvizsgálatára is sor került, ennek eredményeként jelent meg 2009-ben a *Nyilatkozat a nemzetközi katalógizálási alapelvekről (Statement of International Cataloguing Principles, a továbbiakban ICP)* című dokumentum.⁸ Az RDA-ba a nemzetközi katalógizálási alapelvek is beépültek.

1990-ben az IFLA bizottságot hozott létre, amelynek feladata a bibliográfiai rekordok felhasználói szemszögű funkcionalitásának meghatározása volt. A *Functional Requirements for Bibliographic Records* (FRBR) dokumentum (1998, javított kiadása 2009) általánosító szemlélettel, az adatbázis-tervezésben kedvelt entitás-kapcsolat modellre képezi le a bibliográfiai univerzumot. Millerrel egyetérthetünk abban, hogy a modell a könyvtári alkalmazásokban jelenleg használt relációs adatbázis-modelleknél komplexebb szerkezetű,⁹ így érthető, hogy a váltás korántsem valósulhat meg máról-holnapra. Az FRBR besorolási (vagy azonosító, tágabban: autorizálási) adatokra kiterjesztett modellje a *Functional Requirements for Authority Data* (FRAD, 2009). Az RDA szorosan követi a két

modellt.

Mit jelentenek az új modellek?

Oliver a két, RDA-t meghatározó modellről azt mondja, hogy ezek a bibliográfiai univerzum megértési – értelmezési módját foglalják magukban. Meghatározzák azokat a feladatokat, amelyeket a forrásfeltárás során teljesíteni kell, és bemutatják azt, hogy a különféle bibliográfiai és besorolási adatok hogyan vesznek részt a feladatok sikeres elvégzésében. Az FRBR elméletileg és logikailag koherens alapokat nyújt, amelyekre a forrásfeltárási tapasztalatok fejlettebb eszközei bizton támaszkodhatnak.¹⁰

A két modell tehát absztrakciós szinteken, logikai vonalvezetéssel ragadja meg a bibliográfiai kontextusban előforduló entitásokat, attribútumaikat és a rájuk jellemző kapcsolatokat. A két dokumentumban entitás-elemzési technikával első lépésként elkülönítik azokat az entitásokat, amelyek a bibliográfiai rekordok felhasználói számára fontosak. Ezután meghatározzák a bibliográfiai eligazodásban, a kereséseknél vagy a találatok értelmezésénél nélkülözhetetlen entitásokat és az attribútumok közötti kapcsolattípusokat.¹¹ Mindezzel a katalógizálási szabályzatoktól és alkalmazásoktól függetlenített, pusztán funkcionális szempontból hangsúlyos pontokra világítanak rá. Az FRBR – *Tillett* magyarázatában – nem adatmodell, nem metaadatséma, nem egy meghatározott rendszer terve és struktúrája, hanem a bibliográfiai univerzum konceptuális leképezése.¹² Miller pedig azt emeli ki, hogy az FRBR-ben megjelenő fogalmak régóta benne rejlenek a katalógizálási és a besorolási/azonosító adatok rendszerében, ezek nem teljesen ismeretlenek a szakma számára, ebben a keretben viszont világosabban kirajzolódnak és könnyebben megérthetők a köztük lévő összefüggések.¹³

Hogy a bibliográfiai gondolkodásban és gyakorlatban a két funkcionalitásra fókuszáló tanulmány miben újszerű s miben kevésbé – hosszasan elemezhető, ezt átugorva annyit röviden megjegyezhetek: a modellek új megközelítés-

módot jelentenek ugyan, de régi csapásokon haladnak, amikor a bibliográfiai univerzumból alkotott tradicionális felfogásunkat képezik le.

A felhasználói feladatok

Az RDA a felhasználói feladatokat (user tasks) helyezi középpontba, ezekből a célokból indul ki. Könyvtári környezetben a katalogizálókra és a katalógusadatokat kereső, forráskutatást végző emberekre gondolunk, informatikai környezetben azonban nemcsak az emberi, hanem a gépi felhasználókat is számításba kell vennünk.

A felhasználói feladatok kicsit másképp fogalmazódnak meg a modellekben és a nemzetközi katalogizálási alapelvekben, és másképp jutnak kifejezésre attól függően is, hogy bibliográfiai adatokról vagy besorolási (azonosító, autorizálási) adatokról van-e szó. A felhasználói feladatokra való irányultság és az egyes dokumentumok szerinti különbségek a következők:

- FRBR: *find, identify, select, obtain* (találd meg, azonosítsd, válaszd ki, szerezd meg)
- FRAD *find, identify, contextualize, justify* (találd meg, azonosítsd, helyezd kontextusba, igazold)
- ICP: *find, identify, select, obtain, navigate* (találd meg, azonosítsd, válaszd ki, szerezd meg, navigálj)
- RDA: a bibliográfiai leíró adatokra: *find, identify, select, obtain* (találd meg, azonosítsd, válaszd ki, szerezd meg)
- RDA: a besorolási (autorizálási) adatokra: *find, identify, clarify, understand* (találd meg, azonosítsd, tisztázd, értsd meg).

Az FRBR a felhasználói feladatokat a következőképp határozza meg:

- *megtalálni* (find) azt a forrást, amely a felhasználó keresési kritériumainak megfelelő;
- *azonosítani* (identify) azt az egyetlen megfelelő forrást, amelyet a felhasználó keresett és megkülönböztetni más hasonló forrásoktól;
- *kiválasztani* (select) azt a forrást, amelyik a legjobban megfelel;

- *megszerezni* (obtain) a forrást, hozzájutni a kívánt dokumentumhoz.¹⁴

Az RDA átveszi az FRBR által kijelölt felhasználói feladatokat.

A FRAD szempontjából a felhasználói feladatok egy kissé más szempontúak:

- *megtalálni* (find) azt az entitást (létezőt) vagy entitások csoportját, amely(ek) megfelelnek a kívánt keresési kritériumoknak (például ha entitásra, attribútumaikra vagy kapcsolataikra keresünk, egy vagy kombináltan több kritérium meghatározásával);
- *azonosítani* (identify) az entitást (ebbe beletartozik a megkülönböztetés is);
- *kontextusba helyezni* (contextualize) az entitást, azaz megfelelő információs környezetbe helyezni a személyt, testületet, művet, helyet és az egyéb entitásokat; tisztázni az entitás és a megnevezése közötti összefüggést (például legyen világos melyik a vallási név és melyik a világi név);
- *igazolni* (justify), például dokumentálni a kitüntetett hozzáférési pont alakjára esett választás indokait.¹⁵

A FRAD-ban a felhasználói feladatok az FRBR-rel megegyezők, de kiegészülnek a navigálás feladatával: a katalógus tegye lehetővé a hozzáférési pontok közötti tájékozódást, és kapcsolja össze az összetartozó dolgokat.

Az RDA a felhasználók bibliográfiai adatokra irányuló általános céljait ugyanúgy látja, mint az FRBR, de a besorolási adatokra más szemmel néz: a 'találd meg', 'azonosítsd' intenciók mellett inkább a világosságot vagy egyértelműséget és a megértést tartja fontosnak: 'tisztázd', 'értsd meg'.

Az FRBR és FRAD entitás-kapcsolat modellek

Az entitás-kapcsolat modellben az entitás valamilyen létezőt reprezentál. Az FRBR modell három entitáscsoportot különít el. Minden entitásnak vannak attribútumaik (jellemzőik, tulajdonságaik), s az entitások között kapcsolat-típusoknak szintén vannak meghatározott attribú-

tumaik. A bibliográfiai leírásokban részletezve, elkülönítetten, megfelelő metaadatokkal ellátva szükséges rögzíteni az entitásokra és az attribútumokra vonatkozó információkat. A modellek fogalmi gerince és az attribútumok aprólékos definiálása, amennyiben az elemek a keresőeszközökben is kezelhetőkké válnak, a megjelenítő felületeken az információk strukturálását javíthatja. Ezzel a felhasználó a hatalmas adathalmazok közepette világosabb és pontosabb adatok alapján azonosíthatja és választhatja ki a számára legmegfelelőbb forrást.¹⁶

Az FRBR

Az FRBR¹⁷ különböző absztrakciós szinteken az entitásoknak három csoportját különíti el (*1. ábra*):

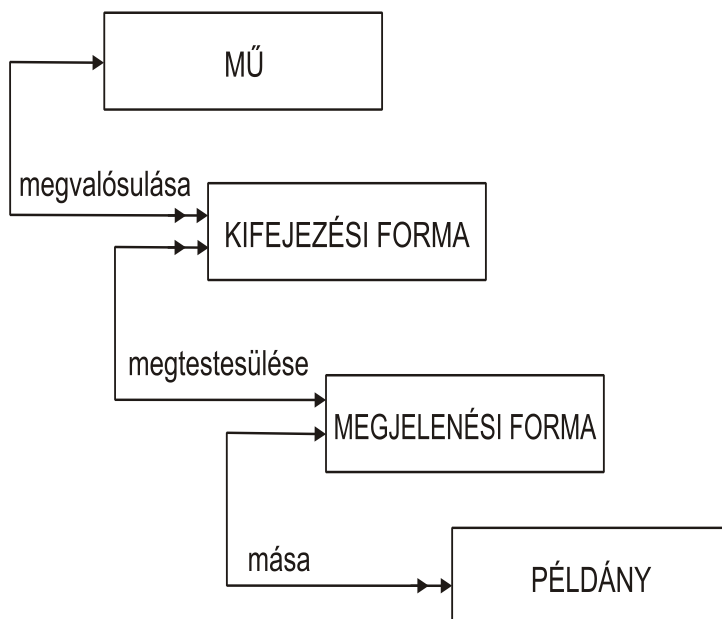
Az 1. entitáscsoportba tartoznak a szellemi vagy művészeti alkotások, a következők szerint:

- *mű* (work)
- *kifejezési forma* (expression)
- *megjelenési forma* (manifestation)
- *példány* (item).

A *mű* elvont fogalmi szinten utal valamely szellemi alkotásra (például Shakespeare: *Hamlet*). A *kifejezési forma* a műnek a tartalom kifejezésére felhasznált közrendszeren vagy formanyelven keresztüli megvalósulására, kifejeződésére utal: a nyelvi sajátosságokra, a rögzítéshez felhasznált jelölőrendszerre (például a nyelv, az írásrendszer, az ábrázolás; kotta, térkép stb.). A *Hamlet* dráma, szöveges mű, de valaki fel is olvashatja, ekkor már más kifejezési formát ölt. Lehetnek különböző nyelvű fordításai. A magyar nyelvű fordítás más kifejezési forma, mint az eredeti angol. Az *Ómagyar Mária-siralom* mai nyelvre történő átírata is más kifejezési forma, mint az eredeti középkori szöveg. A *megjelenési forma* a mai bibliográfiai leírás gyakorlatában a leírás egységeként kezelt entitás: egy adott

kiadásban megjelent dokumentumok csoportja, azaz az azonos példányok egy egységnek felfogható csoportja. Már kevésbé absztrakt, mint az előző két entitás, de ezt is csak elvonatkoztatással gondolhatjuk el. Az FRBR megfogalmazása szerint a megjelenési forma a mű, illetve a mű adott kifejezési formájának fizikai megtestesülése. Olyan ismérvekkel jellemezhetjük, mint az ISBN, a fizikai terjedelem, a fizikai hordozó, a kiadásjelzés stb. (Arany János *Hamlet*-fordításának különböző években megjelent kiadásai, öregbetűs változat stb.)

Míg a kifejezési forma a forrás tartalmi azonosságára vagy éppenséggel az eltérésekre utal (például egy mű különböző nyelvű fordításai), addig a megjelenési forma az azonos tartalom különböző fizikai megjelenésére utal (ugyanaz a tartalom, de különböző a megjelenési idő, más a kiadvány mérete, más az oldalszám szerinti terjedelem, más a kiadó, más a kiadvány fizikai hordozója: könyv, CD, hálózati pdf fájl stb.).¹⁸ A *példány* a legkevésbé absztrakt entitás, a leírás ebben az esetben már egy-egy konkrét, érzékelhető darabra, példányra, egyedi előfordulásra, a mű egy hiteles másolatára, mására vonatkozik. A példányra jellemző attribútumok a példányazonosító, az ujjlenyomat, a provenencia (eredet), a kiállítástörténet stb.

1. ábra

*Az FRBR 1. adatsoportjának entitásai*¹⁹

A négy entitás önmagában nem állhat meg: a példány leírásakor egyben a művet is reprezentáljuk, és fordítva, mű sem létezhet objektíváció, megtestesült, érzékelhető forma nélkül. Az FRBR-modell gyakorlati haszna abban is várható, hogy a mű szintű reprezentálással a metaadat-rendszerek hatékonyabban össze tudják gyűjteni a valamilyen vonatkozásban összetartozó forrásokat, valamint világos elrendezésben mutathatják be a művek különféle változatait és kiadásait, illetve egyéb összefüggéseikkel is feltárhatókká válnak. A kollokáció (összegyűjtés), az azonosítás és az értelmezhető összefüggések feltárása (összekapcsolás) elmaradhatatlan alapkövetelmények.

A 2. entitáscsoport az 1. csoport entitásainak keletkezésével, tartalmával, terjesztésével, megőrzésével összefüggésbe hozható *személy* (person) és *testület* (corporate body).

A 3. entitáscsoport: olyan további entítások, amelyek a művek, alkotások témájaként, azok tárgyául szolgálnak, ezek körébe tartozhat valamennyi entitás az 1. és 2. csoportból (egy mű például szólhat egy másik műről vagy egy személyről), valamint a következők:

- *fogalom* (concept)
- *tárgy* (object)
- *esemény* (event)
- *hely* (place).

A modell pontosan meghatározza az entítások egymás közötti kapcsolatát is. Kétirányú, kölcsönösséget jelölő kapcsolat például a 3. entitáscsoportban szereplő *tárgy*: egy mű tárgya lehet egy vagy több fogalom, azaz egy mű foglalkozhat egy vagy több fogalommal, és fordítva, egy fogalom felől közelítve, a kapcsolódások révén megtudhatjuk, hogy egy fogalom melyik *mű*(vek) tárgya.

A FRAD

A besorolási (azonosító, autorizálási) adatok modellje (a FRAD) a bibliográfiai univerzumban előforduló, névvel megnevezett entításokat

reprezentálja. A könyvtári rendszerekben ezek az adatok ellenőrzött szótárakba is rendezhetők. A FRAD tanulmány elsősorban a könyvtári területre jellemző funkcionális követelményeket tartja szem előtt, de figyelembe veszi a hasonló adatokra vonatkozó, más ágazatokban kialakult igényeket is.

A magyar terminológiában hagyományosan *besorolási adatoknak* nevezik azokat a névadatokat, amelyek kereső-, egységesítő, útbaigazító és rendezőelemekként működnek, s emellett azonosító feladatokat is teljesítenek. Amikor azonban a hagyományosnál tágabb és komplexebb értelmezésre van szükség, jómagam az *autorizálási adatok* kifejezést használom.

A besorolási adatokat mondhatjuk *azonosító* adatoknak is, ha például az azonosító szerepüket szeretnénk előtérbe állítani.

Nem minden szakterületen használják a „besorolási” kifejezést. A levéltári leírási szabvány magyar fordításában, indokolt hangsúlyeltolással, az „authority record”-ot *azonosító leírásnak* fordították.²⁰ Jómagam több helyütt az idegen szót veszem át, és *autorizálási* adatokról szólok (volt, hogy a latin nyelvű szógyökre visszavezethető „auktorizálási” jelzőt használtam), s el tudnám fogadni az „autoriter” szóhasználatot is. Ennek egyszerű oka az, hogy az autorizálási adatok komplex feladatokat teljesítenek, összetett fogalomegyütteshez kötődnek. Sokféle adatféléseget, funkciót, leíró elemet, ember és gép számára értelmezendő, strukturális és szemantikai kapcsolati elemekkel ellátott vezérlő, irányító, rendszerező, hitelesítési, visszajelző, referenciális és metaadatot kell értenünk az autorizálási adatokon, s idegen nyelven ezt fejezik ki az „authority data” kifejezéssel. Összetett feladattá vált a digitális információs térben szétszórtan fellelhető, sokféle adattárban meglévő azonos entításra vonatkozó információk összerendelése, a nem azonosakra vonatkozók megkülönböztetése, a különféle névtárak és névterek integrált, szemantikus, többféle céllal történő kezelése és megfeleltetése a felhasználói ismeretekkel, a kulturális sokszínűséggel, az interaktív keresések folyamán megnyilvánuló kognitív

folyamatokkal, az információ-reprezentációs technikákkal, és az ezeket övező világgéppel, kulturális jelenségekkel. Az RDA ezeket a célokat és körülményeket is figyelembe veszi.

Mint hogy a FRAD, természetéből adódóan csak a könyvtári besorolási adatokra fókuszál,²¹ az egyszerűség kedvéért, használjuk most a *besorolási adatok* kifejezést az „authority data” fordítására.

Az egyszerűsített modellben (2. ábra) három entitás szerepel: (1) a bibliográfiai univerzumban lévő entitás, amelyet (2) név és/vagy azonosító által ismerünk, valamint (3) az ellenőrzött hozzáférési pont, amelynek alapja az entitás neve. A katalogizálás folyamán a neveket és az azonosítókat az ellenőrzött hozzáférési pontok megszerkesztésére használjuk. A FRAD terminológiájában az „ellenőrzött hozzáférési pont” (controlled access point) a kitüntetett formákat és a variánsokat is jelenti, tehát egy adott rendszerben az egységesített, a szabványos, strukturált, formalizált vagy nem különösebben megszerkesztett, de számbavett és a kitüntetett

hanem entitásként kezeli a neveket (a tulajdonneveket, névpótlókat, címeket és a közneveket is), az azonosítókat és a kontrollált hozzáférési pontokat is,

- entitásként kezeli a szabályokat,
- külön entitástípusként felveszi azokat a szakmai szervezeteket, irodákat, amelyek a hozzáférési pontok állományát szerkesztik, megalkotják és gondoskodnak az alkalmazott szabályzatokról, azonosítókról (könyvtárak, nemzeti és más bibliográfiai intézetek, konzorciumok, múzeumok, archívumok, jogkezelők stb.).

A két modell (FRBR, FRAD) az RDA-ban

A szabályzat tartalomjegyzéke az RDA Toolkit honlapról is elérhető, a teljes szöveghez azonban csak előfizetés útján lehet hozzáférni. A tartalomjegyzék szerkezetéből már első pillantásra is világosan látszik, hogy az FRBR és FRAD modellek három komponense köré csoportosulnak a leírási és adatformálási szabályok, s érintik

mind az entitások, mind az attribútumok, mind a kapcsolatok rögzítését. Az entitások leírásának instrukciói először a három entitáscsoport attribútumait veszik sorra majd az entitások kapcsolatainak rögzítési utasításai következnek.

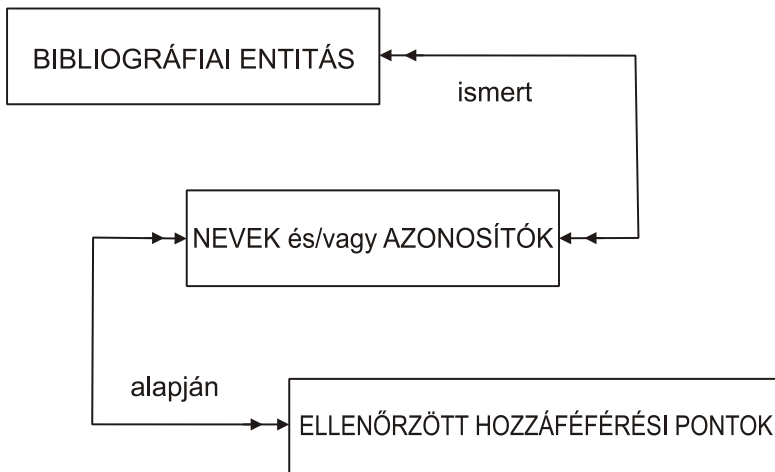
A legszembevetőbb különbség a régi szabályzathoz képest a *megjelenési forma*, a *példány*, a *mű* és a *kifejezési forma* terminus megjelenése és a hozzájuk rendelhető attribútumok és kapcsolatok módszeres rögzítése. A tartalomjegyzék az ajánlott katalogizálási munkafolyamat lépéseit követi, s ön-

magában is tükrözi a szemléletbeli fordulatot:

1. szakasz – A megjelenési forma és a példány attribútumainak rögzítése;
2. szakasz – A mű és a kifejezési forma attribú-

2. ábra

A FRAD entitás-kapcsolat egyszerűsített alapmodelljének diagramja²²

hozzáférési ponthoz hozzákapcsolt változatokat is magában foglalja.

A FRAD kibővíti az entitások körét:

- bevezeti önálló entitásként a családot,
- a FRBR-től eltérően nem attribútumként,

- tumainak rögzítése;
3. szakasz – A személy, a család és a testület attribútumainak rögzítése;
4. szakasz – A fogalom, a tárgy, az esemény és a hely attribútumainak rögzítése;
5. szakasz – Az elsődleges kapcsolatok rögzítése;
6. szakasz – A forrásokkal összefüggő személyek, családok és testületek kapcsolatainak rögzítése;
7. szakasz – A mű témájának rögzítése;
8. szakasz – A művek, kifejezési formák, megjelenési formák és példányok közötti kapcsolatok rögzítése;
9. szakasz – A személyek, családok és testületek közötti kapcsolatok rögzítése;
10. szakasz – A fogalmak, tárgyak, események és helyek kapcsolatainak rögzítése.

A két modell – amint azt Oliver megjegyzi – a bibliográfiai és a besorolási adatok természetének megfelelően összehangolt, logikus felépítést kölcsönöz az új szabályzatnak.²³ Az egyes pontok az AACR2-nél több adatelemre térnek ki, közöttük mindazokra az entitásokra is, amelyeket a két adatmodell számontart. A személyeket leíró, besoroló és azonosító attribútumok kitérnek például a következő, a könyvtári adatolásban eddig figyelmen kívül hagyott elemekre: a személy neve, a személlyel kapcsolatos ország, tartózkodási hely, cím, munkahely, nyelv, egyéb életrajzi információk, azonosító.²⁴ Az ISBN-t a *megjelenési forma* leírásánál kell feltüntetni. Az egységesített cím nem elégséges az új szabályzatban: meg kell különböztetni a *mű* kitüntetett hozzáférési pontját (authorized access point) és a *kifejezési forma* kitüntetett hozzáférési pontját. A *tételfej* (magyarul másképp: egységesített besorolási adat, angol: heading) kifejezést *nem* használja az új szabályzat, helyette a *hozzáférési pont* (access point) terminust alkalmazza.²⁵

Oliver kiemeli, hogy maga az RDA nem az elmélet kimunkálásának a helye, hanem a már kimunkált elméletnek gyakorlati alkalmazását jelenti. Olyan praktikus instrukciókat adó szabálygyűjtemény, amely az FRBR és FRAD

fogalmi kereteibe ágyazódik, átveszi azok terminológiáját, szem előtt tartja, mi a releváns információ a felhasználók számára és az adatok tömegében milyen információk helyezhetik megfelelő kontextusba az adatelemeket úgy, hogy a felhasználó megtalálhassa azt, ami a számára a legmegfelelőbb.²⁶

Az RDA adattartalmi szabvány, kijelöli és meghatározza azoknak az adatelemeknek a körét, amelyek a források leírásához és a hozzáféréshez szükségesek, valamint utasításokat ad az adatelemek megformálására. Ezek az elemek a katalogizálási szabályzatok alapvető tartalmi egységei. Az elméleti fejezeteken kívül az adatelemek részletesebb tagolása azonban további többletet is nyújt a régi szabályzattal szemben, s ez a szegmentáltság lehetővé teszi azt, hogy az adatokat ne csak egy jelölőnyelvre lehessen átültetni, s ne csak egyetlen megjelenítési vagy hivatkozási stílushoz lehessen felhasználni. Az RDA részben hozzáilleszthető a könyvtári rendszerek jól ismert metaadat-sémáihoz (MARC 21, Dublin Core – DC, Metadata Object Description Schema – MODS), így a jelenleg széles körben használatos formátumokkal is alkalmazható. Ugyanakkor a szabályzat tág teret hagy a leendő technológiai fejlesztések számára, s elősegíti, hogy a hálózati környezetben, a weben is aktív szerepet kaphassanak az RDA szerkezetű metaadatok.

Az RDA alapján megadott és definiált metaadatelem-készlet formálisan is regisztrálható metaadat-elemeket jelent, amelyek szerves alkotóivá válhatnak a web-környezetnek. Oliver kiemeli, hogy a bibliográfiai és autorizálási adatok RDA elemei független, elkülönített egységek, amelyek önálló funkciót tölthetnek be a keresési folyamatokban. A meglévő adatcsere-formátumok egyes mezőinek vegyes tartalmú, hosszú adatsorait is szétbontja apróbb szemcsézettségű (granularity) információegységekre.²⁷ A nagyobb mérvű tagolás növeli a precízebb keresés lehetőségét és variálhatóvá teszi a megjelenítést, a felhasználó számára kedvezőbb lehetőségeket biztosítva. Az előrendezett, csak egyféle struk-

túrában rögzített hozzáférési pontok (besorolási adatok) akár el is tűnhetnek, a keresőrendszer pedig a beírt névalak vagy nyelv alapján rugalmasan és intelligensen alkalmazkodhat az aktuális helyzethez.²⁸

Az RDA nemzetközi együttműködés eredménye, megalkotásában ausztráliai, kanadai, nagy-britanniai és amerikai intézmények és szervezetek vettek részt, ám a kidolgozó országok többségi nyelvén kívül más közösségekben is megállja a helyét. Az instrukciók például különféle nyelvekhez, írásmódokhoz, számozási rendszerhez, naptárhoz, mértékegységhez igazíthatók hozzá. Számoltak azzal is, hogy az új szabályzatra való áttérés nem történhet meg egyszerre és mindenhol egy időben, ezért lehetőséget kell adni a régi és az új szabvány egymás melletti érvényesülésének, s ugyanígy a csereformátumok/sémák párhuzamos működését is biztosítani kell. Az RDA szerinti tagolás, a kapcsolati elemekre fordított hangsúlyos figyelem megfelelő technológiával, a metaadatok „jólformáltsága” révén jelentősen jobbíthatja a webes környezetben végzett kutakodás menetét.²⁹ Úgy tartják, az RDA-adatok e tulajdonságaiknak köszönhetően kitörhetnek a könyvtári katalógusok szűk világából, a legkülönbözőbb környezetekben is hasznosíthatók lesznek, s részt vállalhatnak a szemantikus web alakításában is.³⁰

2. Az új szabályok

Újdonság az elvek, a célok és a konceptuális modellek közvetlen belefoglalása a szabályzatba; a rugalmasabb keretrendszer; az alapelemek (core element) bevezetése; a bővíthetőség; a nemzeti, intézményi vagy akár az azokon belüli kisebb szervezeti egységek sajátos igényei szerint kialakítható munkafolyamat; az egyedi tervezésű részletek szerkeszthetősége.

A következőkben a legfontosabb változásokat vesszük szemügyre.

Egyszerűsítés

Sok dolog egyszerűbb lett. Érvénybe lép a „*Vidd,*

ahogy látod!” vagy „*Írd, ahogy látod!*” („Take What You See”) leírási elv. Kevesebb a kivétel, nagyobb jelentőséget kapnak a hozzáférési pontok, az ellenőrzött szótárak használata, több magyarázó megjegyzést lehet készíteni a katalógus nyelvén. Kiiktatták a latin szakszavakat; megszüntették a rövidítéseket; háromnál több szerző is felsorolható – nem indokolt ugyanis többé a cédulák korlátozott méretére hivatkozva megkurtítani a leírás szövegét, sem kihagyni belőle fontos információkat.

Reprezentációs elv

Másik magyarázata is van a dokumentumon lévő információkhoz való hű ragaszkodásnak, ez az ún. *reprezentációs elv*: a forrást leíró adatoknak a forrás önreprezentációját kell visszaadniuk. Oliver meglátása szerint, azzal, hogy ez az elv a szabályzat egyes pontjaiba is beépült, egyszerűsödik a forrásleírás, ám ennél sokkal fontosabb az, hogy megnyílik az út az adatok automatikus begyűjtése, a metaadat-aratás és az újrafelhasználás előtt.³¹

A mű és a kifejezési forma entitások katalógizálása

Az RDA a két entitás leírásának, a hozzáférést biztosító adatelemeknek és a kapcsolatok rögzítésének instrukcióit is tartalmazza. A *mű* alapelemei közé tartozik minimálisan a mű kitüntetett címe és a mű azonosítója. A mű kitüntetett címét összetettebb szerkezetű hozzáférési pont esetében megelőzi(k) a szerzői hozzáférési pont(ok) adatai. A mű attribútumainak további alapelemei lehetnek: megkülönböztető elemként a mű formája/műfaja (a MARC 21 formátumban a 380-as mező adata), a mű keletkezésének dátuma (például az értekezéseknél), a mű keletkezésének helye, zeneműveknél egyéb azonosító adatok, például a zenemű számozási adata, opus- és műjegyzékszám stb. Hozzá kell kapcsolni természetesen a megfelelő szerző/testület entitásokat is. A mű tartalmi feltárását is ezen a szinten kell elvégezni a tárgyszavak és más tar-

talomfeltárássra szolgáló rendszerek megfelelő elemeinek – a fogalmi, tárgyi stb. entitások – összekapcsolásával.

A *kifejezési forma* leírásához alapelemként a cím, az azonosító, a tartalom típusa és a nyelv használható. További alapelemek lehetnek például a kifejezési forma keletkezésének dátuma, a kartográfiai dokumentumoknál a méretarányok.

Rövidítések

- Nem kell rövidíteni a közreműködői szerepeket ('szerk.', 'ford.' stb.), hanem úgy kell átírni a kiadványról, ahogyan ott feltüntették.
- Mást sem kell rövidíteni: a kiadó nevét, gyakori városneveket, a '[s.l.]', '[s.n.]', '[s.d.]', 'p.' latin rövidítéseket. Helyette természetes nyelvű szöveggel kell utalni ezekre a jellemzőkre (például: '[a kiadás helye nincs feltüntetve]'; '[a kiadó neve nincs feltüntetve]').
- Néhány kivétel van csak, főként a fizikai leírásra vonatkozóan. A mértékegységek az RDA szerint szimbólumok, nem pedig rövidítések – a 'cm' után ezért nem kell pontot tenni.
- Megszűnnek a zeneművek címében előforduló funkciók rövidítései is, ezután ezeket is teljes hosszukban ki kell írni.
- A librettók ezután a librettó szerzőjénél szerepelnek, a zeneszerzőhöz további hozzáférési ponttal kapcsolódnak.
- A kiadásjelzést nem kell formalizálni (arab számra átírni) és rövidíteni. Ha a kiadványon úgy jelenik meg, hogy 'Harmadik kiadás', ezt betűhíven ugyanígy kell visszaadni a leírásban is.

A Cím és szerzőségi közlés adatcsoportot

- Az angol nyelvű címeknél, a nagybetűs írásmódot meg lehet tartani a forráson lévő cím írásmódjának megfelelően. Erről, akárcsak a többi alternatív megoldásról, az egyes szolgáltatók saját állásfoglalást alakíthatnak ki.
- Nincs szükség többé a címben előforduló hi-

bák vagy elütések jelölésére és kijavítására, közvetlenül a címbe illesztett szögletes zárójelben. A címben megjelenő rendellenességeket az AACR2 szerint '[sic]' jelzéssel kellett korrigálni. Most változatlanul kell átírni a hibával megjelent címet. A javított címet címváltozatként lehet felvenni és a Megjegyzésben szöveges információt fűzni a korrekcióról. Kivételek a sorozati és integráló kiadványok.

- A közös főcímmel megjelenő kötetek önálló címei korábban a megjegyzés mezőbe kerültek. Most az RDA opcionális megoldást kínál, az egyedi művek címei mint kapcsolódó művek szerepelhetnek.
- A Cím és szerzőségi közlés adatcsoport információinak átírási forrására vonatkozó előírások szigora enyhült: párhuzamos cím például csak a főforrásról volt vehető, az RDA szerint viszont bárhonnan, a forrás egészéből származtatható.
- Új szabály: szerzőségi közlést külső forrásból is meg lehet állapítani, s az eddigi gyakorlattól eltérően, csak akkor kell szögletes zárójelet alkalmazni, ha külső forrásból származik ez az információ.

A „háromig” szabály elvének elhagyása

- A „háromig” elv érvényét veszíti: a régi szabvány szerint három szerzőig az egyes szerzők bekerültek a katalógusba, ha háromnál több szerző, szerkesztő, testület volt a dokumentum létrehozói között, akkor viszont csak az elsőnek volt szerencséje, a többi helyett az '[et al.]' rövidítés állt. Az általános korlátozás megszűnik: több szerző/közreműködő esetén bejegyezhető továbbra is csak az első, a többire viszont összefoglalóan kell utalni ('[és még hatan]'); de alternatívaként mód van akár az összes közreműködő felsorolására és hozzáférési pontként való feltüntetésére is. Az RDA arra törekszik, hogy valamennyi szerző kereshetővé váljon, s ezzel már az indexelő szolgáltatások eljárásához közelít.

Hozzáférési pontok

- Korlátozás nélküli számban rögzíthető a mű létrehozásában közreműködő személy, család, testület a hozzáférési pontok között is.
- A fő- és melléktétel elve nem érvényesül. Az online katalógusokban a kitüntetett hozzáférési pontra azonban továbbra is szükség van a *mű* és a *kifejezési forma* leírásának megjelenítésénél, illetve a *kifejezési formák* összegyűjtésénél. A MARC 21 formátumban ennek jele az lesz, hogy szerzői főtétel alá kerül be minden szerzői mű, tekintet nélkül arra, hogy hány szerző írta a művet (a 100-as mezőbe akkor is bekerül az első szerző, ha négy vagy annál több szerző közös művéről van szó).
- Nagyobb prioritást kapnak az egységesített címek: mind a *mű*, mind a *kifejezési forma* szintjén szükség van rájuk a hozzáférési pontok megszerkesztésénél. A két entitás számára is meghatározták az azonosításhoz, a leíráshoz és az adatkezeléshez szükséges elemeket, attribútumokat. Az angol-amerikai katalogizálási gyakorlatban besorolási szerkezetként a 'Szerző. Cím' formula vált elterjedté. Az RDA is ezeket az elemeket használja fel a mű és a kifejezési forma összegyűjtéséhez, az autorizáló adatok körében azonban egyéb elemeket is regisztrál. Példánk csak a priorizált hozzáférési pont elemeit mutatja be az RDA szabályzati pontjai szerint és a MARC 21 besorolási adatok formátumban.³² (1. táblázat)

- A Biblia részeinek, könyveinek egységesített címei is változnak. Megszűnik az AACR2 szerinti 'O.T.' és 'N.T.' rövidítés (Old Testament – Ószövetség; New Testament – Újszövetség). Az Ószövetség és az Újszövetség teljes szövegkiadásai ezentúl a teljes névvel fognak szerepelni ('Biblia. Ószövetség'; 'Biblia. Újszövetség'). Viszont, az egyes könyvek kiadásai közvetlenül a Biblia névelemet követik: 'Biblia. Eszter'. Az eljárást azzal magyarázzák, hogy ezzel elkerülhető az az ellentmondás, hogy a nem keresztény bibliakiadásokra is a keresztény kánon szerinti besorolásokat kell alkalmazni.³³

Az információhordozó általános megnevezése helyett

Az információhordozó általános megnevezése (General Material Designation, GMD, 245 \$h) a nem nyomtatott anyagok esetében a cím szövegébe ékelve szerepelt – nem kötelező jelleggel (például: 'hangzó anyag', 'elektronikus forrás', 'mikrofilm'). A megjelölés általános dokumentumosztályokra utalt, abból a célból, hogy a leírás kezdeti pontján felhívja a figyelmet a dokumentumtípus általános kategóriájára. A megjelölés azonban sok problémát okozott: furán ékelődött be a cím szerves elemei közé; összemosta a dokumentum- és információhordozó kategóriákat, a kategóriák átfedték egymást és redundáns elemként ismétlődtek meg a leírás

1. táblázat

A mű és kifejezési forma hozzáférési pontjainak elemei

A mű hozzáférési pontja	
RDA elemek	19.2 Dickens, Charles, 1812-1870 6.2.2 Pickwick papers
MARC 21	100 1# \$a Dickens, Charles, \$d 1812-1870. \$t Pickwick papers

A kifejezési forma hozzáférési pontja	
RDA elemek	19.3 Dickens, Charles, 1812-1870 6.2.2 Pickwick papers 6.11 Polish
MARC 21	100 1# \$a Dickens, Charles, \$d 1812-1870. \$t Pickwick papers. \$l Polish

más pontjain, hiszen a médiára és a fizikai hordozóra vonatkozó információk következetlenül a bibliográfiai leírás egyéb más adatsorozatjában is szerepeltek.

Az általánosító osztályok – és részben a dokumentum speciális jellemzőinek típusai – helyett most három adatmező, illetve az adatmezőkben megadható attribútumértékek nyújtanak információt a forrás általános jellemzők szerinti típusáról. Oliver rámutat arra, hogy a három új típus segítségével most határozottabban meg lehet különböztetni a *kifejezési forma* és a *megjelenési forma* információit.³⁴ A deskriptorok a kifejezési és megjelenési forma szintjén jellemzik a forrást, a következők szerint:³⁵

1. tartalom (content), a *kifejezési forma* attribútuma, amely a *műről* is nyújt információt; alapelem (például 'szöveg', 'kép', 'zene', 'tárgy'),
2. média (media), a *megjelenési forma* megkülönböztetésére szolgáló attribútum, egyben a hordozóhoz kapcsolódó attribútum (például 'hangzó'; 'távoli elektronikus'),
3. hordozó (carrier), a *megjelenési forma* szintjén jelenik meg, a médiatípusnál konkrétabb; alapelem (például 'hangszalag').³⁶

Ezzel a régi szabályzatban keveredő szemponthoz korrigálják: a dokumentum tartalmi közvetítő közegét például külön lehet választani a fizikai hordozótól. Ezeket az információkat a keresőrendszer webes felületén nem kell feltétlenül a bibliográfiai leírás részeként szövegesen is megjeleníteni. Szerepelhetnek helyettük ikonok vagy a kíséző sávok ezek alapján kínálhatnak fel szűkítést, illetve más segédrendező menüpontokba, füzettákba integrálódhatnak.

A tartalom, a média és a hordozó típusa egyúttal besorolási adatféleség is, mert a források kategorizálására szolgálnak. Ezért szótárból választható adatelemek. A szótár terminusait az RDA köré csoportosuló szótár-megfeleltetéssel (vocabulary mapping) foglalkozó szervezetek készítették el, illetve frissítik (JSC, ONIX, DCMI Bibliographic Metadata Task Group, ALA Publishing). A vonatkozó RDA adatelem-

definíciók és leírások, valamint az adatértékek szótára hozzáférhető a nyílt metaadatok regisztrumában.³⁷

Az RDA nem foglalkozik különösebben azzal, hogy az adatok hogyan jelenjenek meg a képernyőn, ezt a kérdés az egyes szoftverek hatáskörébe utalja. A szabályzat elsősorban az adatok rögzítésével és szerkezetével foglalkozik, s arra törekszik, hogy az adatelemeket a lehető legnagyobb részletezettséggel, ember és gép számára egyaránt értelmezhető módon különítse el, hogy aztán a dekonstruált adathalmazt az igények szerint más-más formában lehessen összeállítani, átstrukturálni és felhasználni.

A MARC és más sémák szerinti megfeleltetések

Az RDA tehát hangsúlyozottan adattartalmi szabvány: csak a regisztrálandó adatok körére, megformálásuk módjára és összekapcsolásukra összpontosít. Az átmeneti időszak és a folyamatos szolgáltatások biztosítása érdekében megfeleltették (mapping) az ISBD, az AACR2, a MARC 21 és a MODS adatelemét. Ennek dokumentációja az RDA Toolkit rendszerében található meg, ahol egy-egy entitást leíró RDA elemkészletnek megtekinthetők az XML sémái is.

A Library of Congress gondozásában lévő MARC 21 csereformátumon számos módosítást hajtottak végre, hogy minél inkább lefedjék az RDA-ba belefoglalt adatelemek körét, több esetben az adatelemek szegmentáltsága is tovább finomult.

Példák a MARC 21 változásaiból:³⁸

- Az egyik legjelentősebb módosítás a tartalom, média és hordozó típus hármasságának beiktatása új hívójelű mezőkkel (336, 337, 338), amelyek a 245-ös mező \$h almezőjének felelnek meg. A mezők ismételhetők, az RDA ajánlása szerint annyi jellemzőt kell feltüntetni, amennyi szükséges a leírt dokumentum típusának érzékeltetésére. Egy rekord a táblázatban szereplő valamennyi paramétert is tartalmazhatja. (2. táblázat)

2. táblázat

A tartalom, média és hordozó típusa

Hívójel	MARC mező	Indikátor	Rögzített adatok
336	Content type	##	\$a performed music \$b prm \$2 rdacontent
337	Media type	##	\$a audio \$b s \$2 rdamedia
337	Media type	##	\$a computer \$b c \$2 rdamedia
338	Carrier type	##	\$a audio disc \$b sd \$2 rdacarrier
338	Carrier type	##	\$a computer disc \$b cd \$2 rdacarrier

- Új almezők bevezetésére volt szükség a 008 mezőben az 'online' és 'közvetlen elektronikus' hozzáférések jelölésére (\$o és \$q almezőjelek).
- Jelentősen bővült a személyt leíró rekord formátuma, hogy az RDA-nak megfelelő új attribútumokat befogadhassa, hogy a kapcsolatjelölőket el lehessen helyezni, illetve, hogy a további, azonosításhoz szükséges hivatkozásokat, leírásokat és egyéb speciális adat elemeket megfelelő részletességgel lehessen regisztrálni.
- A 100-as mező kibővült a \$e közreműködői szerep (relator) jelölésére szolgáló almezővel, amely valójában nem a szerzői besorolási rekord része, hanem a szerző és a mű kapcsolattartó kifejező jelölő. A szerzők neve mellett ezt a metaadatot akkor is meg kell adni, ha a mű elsődleges szerzőjéről van szó: ' \$e author'.
\$a Munro, Alice, \$d 1931-\$e author
\$a Porter, Kalan, \$e composer, \$e singer
- A tartalom típusa (336) önálló besorolási formátumot is kapott, hiszen olyan kategorizáló elem, amelyhez természetes nyelvű kifejezés, mesterségesen kialakított kódjelzés, internetes azonosító (URI, uniform resource identifier – egységes forrásazonosító) is hozzárendelhető, valamint különféle kapcsolatok is tartoznak hozzá.
- Számos kapcsolatjelölő is gazdagítja a formátumot. A mű–mű, mű–kifejezési forma és más kapcsolatok rögzítésére is kialakították a szükséges mezőket, almezőket.

A MARC azonban nem alakítható át úgy, hogy minden tekintetben egybevágjon az RDA szemléletével. Nem módosították például a 300 \$b almezőt (egyéb fizikai jellemzők), amelynek 14 különféle RDA elem felel meg.³⁹ Olyan új keretrendszer kifejlesztésére lett szükség, amely a korszerű digitális környezetben rugalmas és hatékony szolgáltatást tud nyújtani.⁴⁰

Az új formátum kialakításáig és a további, átmeneti idő alatt is, a MARC formátumot fenntartják. A folyamatosságot biztosítja a MARC 21 átalakítása az RDA leírások befogadására és megosztására a bibliográfiai és más metaadatokat kezelő közösségekkel. Az új keretrendszernek viszont kezelnie kell a kapcsolt metaadatokat és illeszkednie kell a szemantikus webhez. A szöveges adatértékekkel operáló kapcsolatkezelés helyett a digitális rendszerekben kedvezőbb URI-kal azonosított kapcsolati elemek beépítése szükséges. A MARC átstrukturálása az FRBR-entitásszintek kezelésére nehézkes, és sok vonatkozásban nem is valósítható meg. Hátrányos az is, hogy a csereformátumot csak a könyvtárakban használják, más kulturális örökséget gondozó, hasonló adatokat feldolgozó és tartalomszolgáltató közösségekben nem terjedt el, így közöttük nincsen remény olyan szélesebb és korszerűbb adatszolgáltatási együttműködésre sem, amely erre a formátumra volna alapozható.

3. Az RDA kritikája

Az új szabályzat a széles körben elterjedt MARC 21 formátumnak is sejteti a végét, vagy legalábbis jelentős átalakítását, és előrevetíti a jelenleg használatos könyvtári szoftverek módosulását, esetleges cseréjét. Ehhez hozzá kell számítani az áttéréssel járó egyéb körülményeket is: a tanfolyamok költségeit, az új szabályzat alkalmazásának kezdeti nehézségeit, ami alatt lassabb a munkavégzés. Mindez jelentős pénzügyi ráfordításokba kényszerítheti a könyvtárakat, amire nem lesz minden intézmény ugyanabban a pillanatban és egyformán képes. Az RDA-ra való áttérés forgatókönyvében számítanak ezekre a nehézségekre: soká lesz még tapasztalható, hogy a korszerűsödés útjára lépő nagyobb, befolyásosabb könyvtárak mellett nagy számban lesznek olyan kisebb intézmények, például az iskolai könyvtárak, amelyek megelégszenek a régi szabállyal és a régi formátummal. Ennélfogva, a közös katalógusokban még soká kétféle rekordra lehet számítani.

Az RDA-ról sok pozitív és sok negatív kritika jelent meg. Széles körben vitatták és vitatják formális és informális fórumokon. A következőkben *Liz Miller*, *Kevin M. Randall* és *Mirna Willer* egy-egy cikke alapján foglalom össze a szakmai közvéleményben felmerülő megjegyzéseket.

Felhasználói funkciók

Liz Miller utal arra, hogy az integrált könyvtári rendszerek megújítására is szükség lesz, amelyek meg tudják jeleníteni és hasznosítani tudják az újabb adatelemeket. Ám, a szemantikus webnek is el kell jutnia abba a fejlődési stádiumba, amelyben az RDA interoperabilitási képességeit kamatoztatni tudja a könyvtárakon kívüli rendszerek között is. Miller az RDA kritikáit összefoglalva a következőket írja: Az FRBR alapelvei kiemelik a négy felhasználói funkciót, ám nem készültek olyan tanulmányok, amelyek alátámaszthatnák, hogy valóban ezek a legfontosabbak, illetve, hogy épp ezeket szükséges

körvonalazni.⁴¹ Ellenpontként *Jan Pisanski* és *Maja Žumer* felhasználók körében végzett kutatásait említhetjük meg. A szerzőtársak sok kiadást megért és többféle feldolgozásban ismert szöveges művek példáin keresztül a bibliográfiai világkép mentális logikai alakzatainak hasonlóságát vizsgálták az FRBR-rel. A konceptuális modell helytállónak bizonyult.⁴²

Költségek

Egy másik megfontolás a bevezetés költségessége. Az RDA segédanyagának alapdíja kettőnél több felhasználó esetén 380 \$, egy felhasználónál 195 \$, a nyomtatott változat 150 \$. Az AACR2 nyomtatott változata és online elérhető anyagai a katalógizálási segédletek szolgáltatási rendszerén keresztül használhatók a teljes rendszer előfizetésével (Cataloger's Desktop), amely egy felhasználónak 95 \$, több felhasználónál 525 és 685 \$ között mozog. Az RDA online segédletére viszont külön elő kell fizetni.⁴³ További jelentős költség a katalógizálók átképzése, tanfolyamok szervezése, a könyvtári rendszerek megújítása, cseréje.

A szemantikus web még nem valóság!

Hiányosságként emlegetik, hogy az RDA-t olyan informatikai környezetre tervezték meg, ami még nem létezik. A szemantikus web fejlesztése folyamatban van, sokan kételkednek benne, hogy az iránta táplált remények valóra válnának. Ehhez kapcsolódik egy további aggodalom is: még nincsenek olyan könyvtári rendszerek, amelyek kiaknázhathatják az RDA-ban rejlő lehetőségeket. Az RDA mellett egy másik kezdeményezés is körvonalazódik azok körében, akik meg szeretnék újítani a katalógizálás szabályait, de nem szeretnék áttérni az RDA-ra (Cooperative Cataloging Rules, 2009).⁴⁴

„Mi az az FRBR és miért bízunk benne vakon?”

Az új szabályzatot övező elméleti koncepcióról számos kérdés merül fel. Randall a könyvek ka-

talogizálásának és a cédulakatalógusok előállításának hosszú tradíciójára hivatkozva, valamint az ISBD nyolc adatcsoportját, a régi szabályzatot és a MARC-ot védelmezve, úgy tűnik, megkérdőjelezi az FRBR újdonságértékét. Azt tartja, hogy az FRBR-ben az egyedüli novum csupán maga a modell, de amit tárgyal – az entitások, attribútumok, kapcsolatok és a használói feladatok – olyan dolgok, amelyek mindig is immanszen jelen voltak, csak hogy nem ugyanúgy ismertük őket, ahogyan az FRBR sajátos szóhasználattal azt kifejezi. Az FRBR, meglátása szerint, csupán egy formális tanulmány arról, amit mindig is csináltak a katalogizálók: elemzi a katalógusrekordok struktúráját és célját, s olyan logikai szerkezetet vázol, amelyben a bibliográfiai adatok diszkrét elemekből és a köztük lévő kapcsolatokból állnak.

A felvetett kételyek azonban szertefoszlának, amikor a szerző elismeri, a megvalósulás szintjén az FRBR logikai váza új adatstruktúrát és katalogizálási szabályrendszert ígér, amellyel jól lehet kezelni és keresni a változatos forrásokat – és remélhetőleg, a jövőben megjelenő, ma még ismeretlen dokumentumtípusokra is alkalmazható lesz. Az előző katalogizálási szabályok módoszerétől az RDF-nek az a megközelítésmódja is különbözik, hogy minden elemet megnevez és definiál a bibliográfiai metaadatokban, az instrukciók pedig az adatelemek értékének rögzítésére irányulnak.⁴⁵

Mirna Willer a modellek szerepét mérlegelve megállapítja, hogy azok nemcsak az elméleti keretet valamint a belőle következő tartalmat és szerkezetet adják, hanem az RDA szóhasználatának forrásait is jelentik. Ez viszont elentmondáshoz vezet: noha az RDA bizonyos

részletekben erősen kötődik az ISBD-hez, nem követi az ISBD-t felülvizsgáló munkacsoport korábban világosan kifejezésre juttatott döntését, miszerint az ISBD nem veszi át az FRBR terminológiáját.⁴⁶

A könyvtárosok nem elméleti gondolkodók

Erre a következtetésre juthatunk, amikor Randall aggodalmát olvassuk arról, hogy sok könyvtáros nehezen érti meg az FRBR koncepciót, s maga az FRBR tanulmány sem könnyű olvasmány. Ha a könyvtáros nem érti a mű, a kifejezés és a megjelenés közötti kapcsolatokat, akkor reális elvárás-e tőle, hogy ezeket az adatokat majd kezelni tudja?⁴⁷ Ehhez annyi megjegyzést fűzhetek, hogy a nehézséget minden bizonnyal belátták az RDA készítői, hiszen a visszajelzésekben mélyreható elemzések készültek, melyek alapján elkészítették a további teendők listáját, ami között szerepel a megfelelőbb oktatás és a szabályzat szövegének érthetőbb, egyszerűbb nyelvezetre való átfogalmazása.⁴⁸ Az RDA webes segédanyagait nemcsak a könnyebb olvashatóság érdekében, hanem sok egyéb szempontból is folyamatosan fejlesztik, a frissítések listáját is közzéteszik. A webes segédanyag könnyen kezelhető, áttekinthető szerkezetű, a csatolópontok jól használhatók, személyre szabható beállításokat kínál fel, és sokféle segítség, magyarázat, útmutató érhető el róla. Az alternatív megoldásoknál közvetlenül átléphetünk a Library of Congress saját irányelveit tartalmazó útmutatóihoz (Library of Congress Policy Statements, LCPS). (3. ábra)

3. ábra

*Részlet az RDA Toolkitből a hivatkozásokkal az RDA más pontjaihoz (RDA ikon)
és a Library of Congress speciális irányelvéhez (LCPS ikon)*

RECORDING PREFERRED TITLES FOR PARTS OF SACRED SCRIPTURES

6.23.2.9 Parts of the Bible

Record the preferred title for parts of the Bible as instructed under **6.23.2.9.1–6.23.2.9.7** **RDA** as applicable.

6.23.2.9.1 Testaments

For the Old Testament, record *Old Testament* as a subdivision of the preferred title for the Bible.

For the New Testament, record *New Testament* as a subdivision of the preferred title for the Bible.

6.23.2.9.2 Books **LCPS**

For books of the Catholic or Protestant canon, record the brief citation form of the Authorized Version as a subdivision of the preferred title for the Bible.

EXAMPLE

Bible. Ezra

Bible. Revelation

Az adatok közötti kapcsolatok

Az új szabályzat indokoltsága melletti érvelésként foghatjuk fel Randall magyarázatát az RDA J függelékéről (Appendix J). Ez a függelék tartalmazza az FRBR 1. csoportjába sorolt entitások különféle entitásszintek közötti relációinak jelölőit (a mű, kifejezés, megjelenés és példány között). A jelölők főként a gépi feldolgozást, a kimeneti oldalon pedig a megjelenítést segítik. Például egy filmről szóló ismertető 'a (mű) ismertetője' jelölőt kapja, míg a film DVD megjelenésének beharangozását tartalmazó cikk ugyanazzal a jelölővel, de más szinten, 'a (megjelenési forma) ismertetője' paramétereivel köti össze az entitást és a róla szóló ismertetőt. Miért van erre szükség? Egy emberi lény könnyen és gondolkodás nélkül meg tudja ítélni azt, hogy egy kritika általában szól-e a műről vagy pedig bizonyos hordozóhoz vagy műpéldányhoz kötötten szólnak a bírálók egy adott műről, a gépnek ezzel szemben specifikus struktúrában kell ezeket a tényezőket leírni.

Hátrányként említhető, folytatja Randall, hogy

az FRBR kapcsolatok megállapítása és rögzítése fáradtságosabb munkát jelenthet, mint egy AACR2 szabályzat alapján történő átlagos leírás elkészítése. Az AACR2-ben, ha rejtve és kezdetlegesen benne is vannak az FRBR-ben megkülönböztetett entitások, nem jutnak strukturáltan is kifejezésre, de ez már a régi szabvány fogyatékoságaként róható fel. Az AACR2 katalógus-rekord-központú, fő és melléktételekkel operál, míg az RDA az azonosítást és a kapcsolatokat helyezi előtérbe.⁴⁹

Nincs még kellően kipróbálva

Az FRBR-ről sokan gondolják, hogy még kipróbálatlan, ezért nem lehet alapja egy új, gyökereiben átdolgozott katalógizálási szabályzatnak. A bizalmatlanságot Randall azzal oldja, hogy megemlíti, az OCLC FRBR-t alkalmazó projektjeit: a FictionFinder szépirodalmi művek kiadásait csoportosító keresőrendszerét és az ugyanazon művek különböző kiadásaira generált közös azonosítót, az xISBN-t.⁵⁰

A szekér húzza-e az ökröt?

A klasszikus mondással Randall arra a szakmai szóbeszédben fellángolt vitára utal, amelyben a szabályok bevezetését elhamarkodottnak látják, mivel még nem készült el hozzá a megfelelő formátum. A MARC a kiaknázás felső határához érkezett, hangsúlyozza Randall, s az RDA szabályaira való adaptálását már nem lehet maradéktalanul megvalósítani. A MARC azonban nem „halhat meg” addig, amíg nincs utódja. Ezért felmerül a kérdés, bölcs dolog-e a szekérrel húzatni az ökröt, azaz előbb bevezetni az új szabályokat, s csak azután gondoskodni a számítógépes formátumról? Egyesek úgy gondolják, először ez utóbbit kellene létrehozni, s csak azután nekilátni a szabályzatok kidolgozásának. Akárhogyan is okoskodunk, Randall az RDA-nak ad igazat. A hangsúly először az FRBR-ben megfogalmazott entitások definiálására került, a következő lépésben pedig meg kell tudnunk, milyen metaadat-elemekre van szükségünk. Miután ezeknek az elemeknek a sajátosságait felfedtük, csak azután kerülhet sor a megfelelő metaadat-séma megtervezésére.⁵¹

A sorozatok formátum-problémái

A MARC-ot egy bizonyos határig még hozzá lehet idomítani az RDA-hoz, ám a megfelelés több ponton elakad. Randall azt a problémát is megemlíti, hogy a MARC-ban nem megfelelő a sorozatok cím és szerzőségi közléseinek kezelése. Az összetettebb esetekben a főcím, a párhuzamos cím, az egyéb cím, a sorozathoz tartozó szerzőségi közlés, a párhuzamos szerzőségi közlés stb. egyetlen hosszú adatsorba, a 490-es mező \$a almezőjébe kerül. Az RDA ezzel szemben világosabb tagolást tesz lehetővé, s a leendő formátumnak ezt a tagolást tudnia kell közvetíteni.

Feltűnő, írja, Randall, hogy az RDA-ban nem található meg a „folytatódó forrás” (continuing resource) terminus, s felmerül a kérdés, ez nem tekinthető-e visszalépésnek.⁵² Az AACR2 mérőföldkő volt a sorozati kiadványok kezelésében.

A 2002-es revízió során átdolgozták az időszaki kiadványokkal (serials) foglalkozó 12. fejezetet és új terminológiát vezettek be: az *időszaki kiadvány* és a beolvadó egységekkel frissülő *integráló forrás* közös elnevezéseként a *folytatódó forrás* kifejezés került a szövegbe. A fejezetet összehangolták az ISBN-nel és az ISSN gyakorlattal, a napi munka segítésére külön útmutató is készült. Az RDA szerkezete viszont más: a sorozati kiadványokkal foglalkozó részek nem kerültek külön specifikus fejezetbe, ehelyett a szabályzatban szétszórta találhatók meg a leírásukkal foglalkozó utasítások. Randall ugyanakkor megállapítja, hogy szükségtelenül bonyolítaná az RDA szerkezetét, ha a háromféle forrásra (sorozat/időszaki, integráló, illetve kombináltan a folytatódó kiadványok) külön-külön leírási szabálysorozat volna érvényes. Az AACR2-nek köszönhető az időszakosság tágabb felfogása, megértése és kezelése a szakmában, az RDA kontextusában viszont a „folytatódó kiadvány” emlegetésére nincsen szükség az instrukciók szintjén.⁵³

Tesztelés

Az RDA bevezetésének többszöri elhalasztása némi bizalmatlanságot keltett. Az RDA tesztelésében különféle könyvtártípusok, köztük könyvtárellátó cégek, rendszerfejlesztők és könyvtárosképző iskolák is részt vállaltak. A tapasztalatok azt mutatták, hogy a tanulási időszak meglehetősen sok időt és fáradságot vett igénybe, az új szabályzat használata nehézkes, s bizonyos rutinnal is bonyolult.⁵⁴ A tesztidőszak eredményeinek részletes elemzése viszont sok biztató jelet mutatott: a katalógizálók többsége elégedett volt az RDA újításaival, a felhasználók számára érthetőbb szerkezetével, s megalapozottnak tartotta bevezetését. Elfogadhatónak bizonyult a „háromig” szabály módosítása és a többi kisebb-nagyobb módosításnak is általában pozitív fogadtatása volt a tesztelők körében. A negatívumok között említették a terminológia megértésének nehézségét, egyes mezők halmozott információit (például a terjedelemről).⁵⁵

A szöveg nehézkességére vonatkozó bírálatok hatására a testvér-dokumentumok szövegeinek összehasonlításával olvashatósági tesztet végeztek. Az olvashatóságot elismert, bejáródott módszerekkel, automatizált statisztikai vizsgálatokkal végezték (a szavak hosszúsága, a szavak mondatonkénti száma stb.). Az eredményként kapott indikátorok azt mutatták, hogy az RDA szövegértési nehézségi fokozata elsőfokú végzettségnek megfelelő. Az RDA szövege szakszöveg, megértéséhez megfelelő képzettség szükséges, ebben nincsen semmi különös. A visszajelzéseknek mégis nagy fontosságot tulajdonítottak, a szöveget tovább finomították a könnyebb megértés és használat elősegítésére.⁵⁶ A web-felület segédanyagai mára már a tesztelési időszak tapasztalatait hasznosítják. Az RDA Toolkit a kezdeti lépésektől a napi munkafolyamatok megtervezéséig nyújt segítséget, alkalmas oktatások megszervezésére, elméleti és praktikus célú segítséget ad, gazdag példaanyaggal segíti az ismerkedést az új szabályzattal, a megértést és a gyakorlati munkát.

4. A szemantikus web felé

A sokmillió rekordot hordozó MARC formátum nem alkalmas a webbe való integrálásra. Az RDA maradéktalan alkalmazásának feltétele a MARC helyettesítése más, komplexebb feladatokat kezelni tudó formátummal, új bibliográfiai keretrendszer kifejlesztésével.⁵⁷

A feladat teljesítésére külön program jött létre 2011-ben (Bibliographic Framework Transition Initiative), amely nagyobb léptékben látott hozzá az átalakulás feltételeinek megteremtéséhez. A MARC 21 formátum az 1960-as évek végétől teljesít szolgálatot a bibliográfiai adatok kötelekében, az új irányzat viszont az adatkapcsolt (linked data) technológia felé mutat. A fejlesztések nem jelentik az elmúlt évtizedek vívmányainak elhanyagolását: megtartják, illetve tovább szeretnék fokozni a robusztus adatcserét, az erőforrások megosztását és a katalogizálás költséghatékonyságát. A fejlesztésekről szóló egyezteté-

sek a formátum hivatalos partnereivel, a kanadai és brit felekkel (Library and Archives Canada, British Library) valamint más együttműködőkkel folyik (Deutsche Nationalbibliothek, más nemzeti könyvtárak, könyvtári szolgáltatásokat nyújtó ügynökségek, MARC-ot használó intézmények, a MARC-kal foglalkozó bizottságok, többek között az ALA MARBI bizottsága, a kanadai MARC bizottság és a nagy-britanniai BIC Bibliographic Standards Group).⁵⁸

2012. május 22-ei hír, hogy a Kongresszusi Könyvtár (Library of Congress) a korszerűbb technológiára való áttérési munkálatok felgyorsítása érdekében szerződést kötött a szemantikus web és a könyvtári szabványok összekapcsolásában járatos, valamint a kapcsolt adatok (linked data) technológiát támogató nyílt forráskódú eszközök könyvtári alkalmazásaiban jelentős eredményeket felmutató *Zepheira* céggel egy új modell és prototípus kifejlesztésére. A megbízástól biztonságos áttérést várnak a MARC-ról a leendő bibliográfiai informatikai keretrendszerre.⁵⁹

Ezekkel a változásokkal a könyvtári adatok is hozzájárulhatnak a szemantikus web megvalósulásához. A szemantikus web alapja a Resource Description Framework (RDF) keretrendszer, amely RDF tripleteket alkalmaz. A tripletek afféle háromszögellési pontok: három tagból álló egyszerű kijelentő mondatok, amelyek az RDF terminológiája szerint alanyt, állítmányt és tárgyat tartalmaznak. A tripletek részeit URI azonosítók jelölik a weben, amelyeket a számítógépek már könnyen össze tudnak kapcsolni. Randall példájával illusztrálva, egy triplet a következő módon épül fel:

William Shakespeare (alany) szerzője (állítmány) a Lear királynak (tárgy) ⁶⁰

A kapcsolt könyvtári adatok és a szemantikus web az utóbbi időben élénk érdeklődést vált ki a könyvtári rendszerek fejlesztésében. A W3C konzorcium 2010-ben alakította meg a Library Linked Data Incubator Group elnevezésű csoportot, melyhez 2011-ben az ALA is csatlakozott egy külön erre a célra létrehozott csoportosulással (Linked Library Data Interest Group). Az

RDA kiadásánál már a kapcsolt adatok lehetőségeit is szem előtt tartották. A projekt kezdeti valójában 2007-re nyúlnak vissza, az RDA elemeket és kapcsolatokat ekkor jegyezték be a nyílt metaadatok regisztrumába (Open Metadata Registry) és az RDA szótárba. Ez a projekt képezheti bölcsőjét az új RDA kommunikációs formátumnak is.⁶¹

Az átállás időpontja

A Library of Congress RDA-ra való áttérésének napját 2013. március 31-ére tűzték ki. Az amerikai nemzeti partnerintézmények valamint a brit, kanadai és az ausztráliai nemzeti könyvtárak szintén 2013 első negyedévében tervezik bevezetését. A programban szorosan együttműködő Deutsche Nationalbibliothek sem marad le sokkal: 2013 közepe tájára tették az RDA-ra váltás idejét.⁶²

Az RDA az angol nyelvterületen kívül – EURIG

A forrásleíró keretszabályzat alakulását sok európai intézmény is követte, főként azok, amelyek az AACR2 több-kevesebb adaptálással honosított változatát használják, illetve ahol az RDA bevezetését határozottan fontolgatták. 2009-től ugyanis felmerült egy európai érdekszövetség megalakulásának gondolata; az előkészületek után 2011. szept. 27-én Koppenhágában formálisan is megalakult az európai RDA érdekeltiségi csoportja, *European RDA Interest Group* (EURIG) elnevezéssel.⁶³ Az alapító intézmények (British Library, Svéd Királyi Nemzeti Könyvtár, Die Deutsche Nationalbibliothek, Biblioteca Nacional de España) nyilatkozatot adtak ki, amelyben kifejtik: minthogy az RDA szabályzat nemzetközileg elfogadott elvekre, modellekre és szabványokra alapozó katalógizálási szabályzat, Európában is érdeklődésre tarthat számot. Az EURIG figyelemmel kíséri a fejleményeket, részt vesz a fejlesztésekben, elősegíti a szabályzat európai igényekkel való harmonizálását, segíti a fordítómunkát, az RDA bevezetését és alkalmazását.⁶⁴

Az RDA első európai bemutatása Koppenhágában, 2010. augusztus 8-án volt. Kilenc nemzeti könyvtárból vettek részt az EURIG és a JSC által szervezett szemináriumon és megvitatták az RDA alkalmazásának lehetőségeit. A legelszántabbak a németországi és franciaországi képviselők voltak, akik kinyilvánították: a dokumentumtípusonkénti előírás-sorozatok helyett az FRBR-re alapozva dolgoznának ki egységes szabályrendszert. Az RDA bevezetésekor azonban az egyes országok továbbra is megtartának sajátos nemzeti jellegzetességeiket, illetve kihasználnák az RDA nyitottságát, opcióit az egyes kultúrák és katalógizálási hagyományok arculatának megőrzésére.⁶⁵

Az EURIG írásom időpontjában 30 intézményt tömörít (Magyarországról nincs tagintézmény). Az RDA német fordítása 2012-ben már megjelent a Walter de Gruyter kiadónál.⁶⁶ Az RDA Toolkit hírei között pedig egy újabb tudósítás a spanyol nyelvű fordítás készültéről ad hírt.⁶⁷

Az RDA-t nemzetközi használatra tervezték, gyakorlati megnyilvánulása ennek az ALA (American Library Association) 2012. évi kongresszusának egyik ülése az új koncepció befogadásáról más országokban és nyelvterületeken. Több régióban folynak a vizsgálatok az RDA adaptálásáról, bevezetéséről. Az új érdeklődők között van Dél-Amerika, Új Zéland, és Kína két legjelentősebb konzorciuma: a nemzeti könyvtár és a kínai akadémiai könyvtár és információs hálózat közös szervezete.⁶⁸

Összefoglalás

Az RDA, *Resource Description and Access – Forrásleírás és hozzáférés* új korszakot nyit a katalógizálásban. Jelentős változásokat hozhat a könyvtári adatok szerepében, a dokumentumok (források) feltárásának módjában és a keresés hatékonyságában, ugyanakkor nyitott a ma még nem ismert felhasználások iránt is. A szabályzat a katalógizálás hagyományainak vívmányait megtartva és újraértelmezve lép tovább, vállalva információs korszakunk kihívásait. Az

elméleti háttérrel, a tágabb koncepciót és a lehetőségek kiaknázására tett törekvéseket megértve, reményünk lehet arra, hogy az elmúlt ötven év számítógépes katalógusainak kritikáit hamarosan elfeledhetjük. Az új szabványról és a hozzá kapcsolódó eszközökről bizonyára lesznek újabb kritikáink és újabb elvárásaink, miközben a bibliográfiai feltárás lényege nem változik. A magam részéről reménykedem abban, hogy az RDA hozzá tud járulni a feldolgozó munka megkönnyítéséhez, az adatkezelés minőségét jobbra teszi, valósággyá válhat a metaadatok vándorlása, újrahasznosulása és kreatív beágyazása. Ha eddig olyan érzésünk volt, hogy a jelenlegi feltételek közepette még mélyen a digitális őskorban járunk, az új keretbe helyezett katalógizálás jó eséllyel nyújthat reményt arra, hogy a digitális paleolitikumtól már eltávolodhatunk.

*

Köszönetnyilvánítás

A tanulmány részben a Magyar Ösztöndíj Bizottság (MÖB, Balassi Intézet) által támogatott, 2012-ben folytatott horvátországi tanulmányút eredményeként született. Itt mondok köszönetet Mirna Willernek is a szíves együttműködésért.

Irodalom

Az internetes források meglétének legutóbbi ellenőrzési dátuma 2012. december 4.

1. Elsődleges források

RDA források

RDA honlap <http://www.loc.gov/aba/rda/> és

RDA Toolkit <http://access.rdatoolkit.org/> American Library Association ; The Canadian Library Association ; CILIP (Chartered Institute of Library and Information Professionals).

The RDA (Resource Description and Access) Vocabularies. Open Metadata Registry. <http://rdvocab.info/>

Joint Steering Committee for Development of RDA. Working documents. 2005-
<http://www.rda-jsc.org/working2.html>

Report and recommendations of the U.S. RDA Test Coordinating Committee. 9 May 2011, revised for public release 20 June 2011

<http://www.loc.gov/bibliographic-future/rda/source/rdatesting-finalreport-20june2011.pdf>

Testing Resource Description and Access (RDA). Library of Congress, Working Group on the Future of Bibliographic Control. Honlap.

<http://www.loc.gov/bibliographic-future/rda/>

Egyéb elsődleges források

ALA Connect. RDA Worldwide, June 24, 2012 <http://ala12.scheduler.ala.org/node/258>;

EURIG honlap <http://www.slahte.org.uk/eurig/>

EURIG – Cooperation Agreement, 2011. http://www.slahte.org.uk/eurig/docs/EURIG_cooperation_agreement_2011.pdf

[FRAD] Functional Requirements for Authority Data: a Conceptual Model : final report, December 2008. Ed. by GLENN E. Patton ; IFLA Working Group on Functional Requirements and Numbering of Authority Records (FRANAR). München, Saur, 2009. (IFLA Series on Bibliographic Control ; vol. 34) ISBN 978-3-598-24282-3

[FRBR] Functional Requirements for Bibliographic Records : final report. IFLA Study Group on the Functional Requirements for Bibliographic Records. Amandé, corrected, 2009. <http://www.ifla.org/en/publications/functional-requirements-for-bibliographic-records>

[FRBR (magyar)] A bibliográfiai tételek funkcionális követelményei : zárójelentés. Készítette az IFLA Bibliográfiai Tételek Funkcionális Követelményei Munkacsoportja ; ford. BERKE Barnabásné. Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, 2006. <http://www.ifla.org/files/cataloguing/frbr/frbr-hu.pdf>

[ICP] Statement of International Cataloguing Principles [Nyilatkozat a nemzetközi katalógizálási alapelvekről]. IFLA, 2009. http://www.ifla.org/files/cataloguing/icp/icp_2009-en.pdf vagy <http://www.ifla.org/publications/statement-of-international-cataloguing-principles>

[ISAAR (CPF)] KENYERES István: A második nemzetközi szabvány: az ISAAR (CPF) [bevezető]. ISAAR (CPF) : szervezetek/testületek, személyek, családok levéltári azonosító leírásának (authority record) nemzetközi szabványa, második kiadás. Ford. KENYERES István, KRUSZLICH Péter, TAKÁCS Edit. = Levéltári Szemle, 55. évf. 3. sz. (2005), p. 32–70.

[ISBD] International Standard Bibliographic Description (ISBD).

Area 0 : Content, Form and Media Type Area. Recommended by the ISBD Review Group ; approved by the Standing Committee of the IFLA Cataloguing Section. International Federation of Library Associations and Institutions, December, 2009. http://www.ifla.org/files/cataloguing/isbd/area-0_2009.pdf

Library of Congress Bibliographic Framework Initiative. Honlap <http://www.loc.gov/marc/transition/>

Library of Congress Bibliographic Framework Initiative Update Forum ALA Midwinter Meeting, Dallas, Texas January 22, 2012. Meeting Summary <http://www.loc.gov/marc/transition/pdf/bibframework-alamw-minutes-2012.pdf>

MARC 21 Format changes to accommodate RDA (Draft). Library of Congress. Marc Standards. Honlap. A jegyzék legutóbbi frissítése: 04/05/2011 <http://www.loc.gov/marc/formatchanges-RDA.html>

MSZ 3423/1-83 A bibliográfiai leírás besorolási adatai. Fogalom-meghatározások

2. Szakirodalom

A brief history of AACR. JSC RDA honlap. Kronológia. <http://www.rda-jsc.org/history.html>

BLAKE, Virgil L. P.: Forging the Anglo-American cataloging alliance: descriptive cataloging, 1830–1908. = *Cataloging & Classification Quarterly*, vol. 35 no. 1–2 (2002), p. 3–22.

CATO, Anders: RDA in Europe: making it happen! EURIG–JSC Seminar on RDA,

Copenhagen, Denmark, August 8, 2010. = *Cataloging & Classification Quarterly*, vol. 49 no. 1 (2011), p. 54–61.

COYLE, Karen: RDA vocabularies for a twenty-first-century data environment. = *Library Technology Reports*, 46/2 February/March (2010), 39 p.

DUDÁS Anikó: A besorolási adatok egységesítésének problémái a dokumentumleírásban. PhD értekezés. 2005 (2006). <http://mek.oszk.hu/08400/08416/>

GU, Ben: Recent cataloging-related activities, Chinese library community. *Scat News*, No 36, December 2011, p. 9. <http://www.ifla.org/files/assets/cataloguing/scatn/scat-news-36.pdf>

MILLER, Liz: Resource Description and Access (RDA) : an introduction for reference librarians. = *Reference & User Services Quarterly*, no. 50 (2011), p. 216–222.

OLIVER, Chris: *Introducing RDA : a guide to the Basics*. London, Facet Publishing, 2010. 128 p. ISBN 978-1-85604-732-6

PISANSKI, Jan – ŽUMER, Maja: User verification of the FRBR conceptual model. = *Journal of Documentation*, vol. 68 no. 4 (2012), p. 582–592.

RÁCZ Ágnes: A kiadványok bibliográfiai számbavétele ; Leíró katalogizálás. 3.1.2.2. Az entitás-kapcsolat modell. In: *Könyvtárosok kézikönyve*. Szerk. Horváth Tibor, Papp István. 2. köt., Feltárás és visszakeresés. Budapest, Osiris, 2001. (Osiris Kézikönyvek), p. 196–201.

RANDALL, Kevin M.: RDA: end of the world postponed? = *The Serials Librarian*, no. 61 (2011), p. 334–345.

TILLET, Barbara B.: FRBR and cataloging for the future. = *Cataloging & Classification Quarterly*, vol. 39 no. 3 (2005), p. 197–205.

TILLET, Barbara B.: What is FRBR? A conceptual model for the bibliographic universe. Library of Congress Cataloging Distribution Service, revised February 2004. <http://www.loc.gov/cds/downloads/FRBR.PDF>

WIGGINS, Beacher: Library of Congress announces its long-range RDA training plan. Library of Congress, Updated March 2, 2012. Hír a honlapról. http://www.loc.gov/catdir/cps/news_rda_implementation_date.html

WILLER, Mirna: A Review of „Introducing RDA: A Guide to the Basics”. = *Cataloging & Classification Quarterly*, vol. 50 no. 4. (2012), p. 337–341.

Jegyzetek

1. Oliver, 1. Ahol másképp nem jelölöm, ott a fordítások tölem származnak (D.A.)
2. Részletesebben I. hozzá Blake; Dudás, a vonatkozó részleteket a II., III. és IV fejezetekből, 24–159.; rövid kronológiai áttekintés: A brief history of AACR, JSC RDA honlap <http://www.rda-jsc.org/history.html>
3. Report and Recommendations of the U.S. RDA Test Coordinating Committee. 9 May 2011, revised for public release 20 June 2011 <http://www.loc.gov/bibliographic-future/rda/source/rdatesting-finalreport-20june2011.pdf>
4. Oliver, 2.
5. Miller, 217.
6. Vö. Miller, 219 és Oliver, 37–45.
7. A JSC RDA fejlesztésével foglalkozó bizottság honlapja:

- <http://www.rda-jsc.org/>
8. ICP. Első változata *Frankfurti Alapelvek* elnevezéssel vált ismertté, 2003-ból.
 9. Miller, 218.
 10. Oliver, 1.
 11. Vö. FRBR, 3., FRAD, 17.
 12. Tillett (2005), 197–198.
 13. Miller, 216.
 14. FRBR, 8, 79.
 15. FRAD, 83.
 16. Oliver 22, Miller, 218.
 17. Magyar nyelvű összefoglalója: Rácz, 196–201.
 18. Oliver, 22.
 19. Az ábra alapja: FRBR, 14. Az ábrán a kettős nyíl egy vagy több megvalósuló entitásra utal, a fordított irányba mutató szimpla nyíl egyetlen entitásba való befoglalást jelez. Felhasználtam Berke Barnabásné magyar fordítását, amelyről egy helyen eltértem: a *Megjelenési forma* és a *Példány* közötti viszonyra (exemplified) a *mása* kifejezést használok a „szemléltetése, példázata” helyett. Megfelelő volna a „példányosulása” kifejezés is, az objektumorientált programozás nyelvezetéből kölcsönözve. Vö. FRBR (magyar), 21.
 20. ISAAR (CPF), 35. o./14. jegyzet
 21. Csak a könyvtári besorolási funkcióval ellátott adatokra fókuszál; nem tárgyalja a tárgyi feltárással kapcsolatos attribútumokat és kapcsolatokat és az adatkezeléssel kapcsolatos feldolgozó információkat sem (például az adatkezeléskor hozott döntések dokumentálása, a változatok referencia-adatai stb.). Vö. FRAD, 15–16.
 22. A FRAD 19. oldalon lévő ábrája alapján.
 23. Oliver, 26.
 24. Vö. RDA Toolkit, 9: Identifying Persons (A személyek azonosítása).
 25. A felsorolt jellemzőkre Oliver is felhívja a figyelmet, vö. Oliver, 24–26, 33.
 26. Oliver, 13–17.
 27. Oliver, 57., 93–97.
 28. Uő., 57–58.
 29. Uő. 1–3.
 30. Uő., 92.
 31. Oliver, 62. A reprezentációs elvről bővebben I. uő., 62–66.
 32. A példák az RDA Toolkit RDA – MARC 21 szemléltető anyagából származnak. A magyar nyelv szempontjából érdemes megjegyeznünk, hogy az RDA nem módosított az eddigi angol-amerikai gyakorlaton, miszerint a személynév családnév elemét (aminek a megjelenítésben rendszó funkciója van), nyelvre való tekintet nélkül, a sorrendi pozícióval és *vesz-szóval* jelöli. Magyar nyelvű felhasználói környezetben a vesszőt, mint írásjelet, ki kell iktatni. Ez azonban már megjelenítési kérdés, amivel az RDA nem foglalkozik.
 33. Vö. Joint Steering Committee for Development of RDA. Working Documents, 2005-. A dokumentumgyűjteményen belül: 5JSC/LC/8 *Bible Uniform Titles* szakasz címnél, a 2006–2007 közötti egyeztetés anyaga.
 34. Oliver, 51.
 35. A GMD helyett beépülő besorolások előzménye többek között az ISBD kiegészítése az ún. 0. adatszoporttal, vö. International Standard Bibliographic Description (ISBD). Area 0 : Content, Form and Media Type Area.
 36. Bővebben I. Oliver, 50–56.
 37. L. hozzá az RDA Toolkit honlapról: Announcement: Publication of RDA terms for Content, Carrier, Media type vocabularies <http://www.rdatoolkit.org/content/325> valamint Nyílt metaadatok regisztruma: Open Metadata Registry. The RDA (Resource Description and Access) Vocabularies <http://rdvocab.info/>.
 38. A változások listája megtekinthető a MARC 21 honlapjáról: MARC 21 Format changes to accommodate RDA (draft) <http://www.loc.gov/marc/formatchanges-RDA.html>. A MARC 21-hez kapcsolódó szemléltetések az RDA Toolkit honlapján közzétett példaanyagból származnak.
 39. Oliver, 84.
 40. Library of Congress Bibliographic Framework Initiative. Honlap. Lásd a 2012. május 22-ei híryanagot <http://www.loc.gov/marc/transition/news/modeling-052212.html>
 41. Miller, 219.
 42. L. hozzá Pisanski – Žumer cikkét.
 43. Uő., 220.
 44. Uo.
 45. Uő., 337.
 46. Willer, 337–338. Az ISBD pontos megfeleltetése az FRBR-rel még nem készült el.

47. Randall, 337–338.
48. Report and Recommendations..., 3.
49. Randall, 338–339.
50. Uő., 339.
51. Uő., 339–341.
52. Uő., 341.
53. Uő., 341–342.
54. Uő., 333–334. és Report and recommendations..., 40–111., szemléletes például az új és régi szabályzat alapján készített bibliográfiai leírások időráfordítás szerinti összehasonlító táblázata a 65. oldalon.
55. Report and recommendations...
56. Report and recommendations..., 79–82.
57. Library of Congress Bibliographic Framework Initiative Update Forum ALA Midwinter Meeting, Dallas, Texas January 22, 2012. Meeting Summary <http://www.loc.gov/marc/transition/pdf/bibframework-alamw-minutes-2012.pdf>
58. Bibliographic Framework Transition Initiative. <http://www.loc.gov/marc/transition/>
59. Bibliographic Framework Transition Initiative. News, May 22, 2012 <http://www.loc.gov/marc/transition/news/modeling-052212.html>
60. Randall, 340.
61. Uő., 340–341. és Coyle, ez utóbbi önálló tanulmány a bibliográfiai adatok, az entitás-kapcsolat modellek, metaadat-modellek és az RDA lehetséges szerepéről a weben, ismeretve a szükséges technológiai átalakításokat is.
62. Library of Congress Announces Its Long-Range RDA Training Plan (Updated March 2, 2012), hír a LoC honlapjáról http://www.loc.gov/catdir/cpsol/news_rda_implementation_date.html
63. EURIG honlap <http://www.slahte.org.uk/eurig/>
64. EURIG – Cooperation Agreement http://www.slahte.org.uk/eurig/docs/EURIG_cooperation_agreement_2011.pdf
65. Cato
66. A német kiadás bibliográfiai adatai: RDA : Resource Description and Access. ALA [Hrsg.], CLA [Hrsg.], CILIP [Hrsg.]. Berlin, De Gruyter, 2012. 1096 p. ISBN 978-3-11-026789-1
67. RDA in Translation – Spanish. RDA Toolkit. News www.rdatoolkit.org/translation/Spanish+&cd=1&hl=en&ct=clnk&client=firefox-a
68. A konferencia előadásainak bemutatói elérhetők az ALA Connect honlapról (szekció: RDA Worldwide); a kínai érdeklődésről l. továbbá Gu, 9.

Beérkezett: 2012. július 26.

Három új adattár a szegedi Klebelsberg Könyvtár CONTENTA repozitóriumában

A Szegedi Tudományegyetem Klebelsberg Könyvtárban folyó digitalizálási projektek aktuális eredményeként a valaha volt összes szegedi egyetemi folyóirat, tudományos acta és évkönyv vált elérhetővé elektronikusan is.

Az új tudományos és szépirodalmi adatbázisban több mint kilencven egyetemi esztendő bő
170 ezer oldalon megjelent 11 ezer cikket böngészgethetik a látogatók
46 millió kereső-kifejezés segítségével.

Digitalizálták a Szegedi Tudományegyetemhez és jogelődjeihez köthető egyetemtörténeti jelentőségű kiadványokat, hallgatói lapokat is, melynek keretében virtuálisan a hasonmás és a teljes szöveg is olvasható, lapozgatható, így például a hatvanéves Szegedi Egyetem című újság valamennyi száma.

A harmadik adatbázis a digitálisan elérhető különféle periodikák kincsestára.

A három új adatbázis és a hozzájuk kapcsolódóan fejlesztett közös keresőszolgáltatás az SZTE
Klebelsberg Könyvtár repozitórium-rendszerébe illeszkedik.

A repozitóriumok Contenta gyűjtőnév alatt találhatók meg az intézmény honlapján (E-források), illetve a <http://contenta.bibl.u-szeged.hu> címen. Közös keresőjük:

<http://opac2.bibl.u-szeged.hu/szteda/contenta>

(Katalist, 2012. november 8. Kokas Károly híre alapján)

Műhely

IFLA-állásfoglalás a kötelezpéldányokról

<http://www.ifla.org/publications/ifla-statement-on-legal-deposit>

A kötelezpéldányoknak fontos szerepe van a nemzeti írott örökség megőrzésében és elérésében. A kiadók és a könyvtárak közösen munkálkodnak annak érdekében, hogy a kötelezpéldányokra vonatkozó szabályozás világszerte sikeresen működjön, tekintet nélkül arra, hogy milyen formátumról vagy technológiáról van szó.

Háttér-információk

Az UNESCO kötelezpéldány-törvényről szóló útmutatója úgy határozza meg a kötelezpéldányt, mint „törvénybe foglalt kötelességet, amely előírja, hogy bármely intézmény – legyen az akár üzleti vállalkozás, akár más – és bármely magánszemély, aki több példányban hoz létre akármilyen jellegű dokumentumot, köteles abból egy

vagy több példányt beszoigáltatni az erre kijelölt nemzeti intézménynek.”

Számos országban van kötelezpéldány-törvény, de a rendszer működhet önkéntes alapon is. Egy megbízható és hatékony kötelezpéldány-rendszerre minden országban szükség volna. A kötelezpéldány-beszoigáltatás akkor a legsikeresebb, ha a kijelölt nemzeti őrzőhelyek (rendszerint könyvtárak) és a beszoigáltatás felelősei (rendszerint a kiadók vagy a szerzők) között szoros az együttműködés.

A kötelezpéldányok beszoigáltatásának előnyei

© Azzal, hogy minden egyes, különféle hordozón publikált nemzeti kiadvány példányai

megbízható őrző intézményhez kerülnek, a kötelezpéldányok lehetővé teszik és biztosítják a nemzet írott örökségének széleskörű gyűjtését.

- ☉ A kötelezpéldányok révén lehetséges a kiadványok széles körű, szabványos katalogizálása és nyilvántartása a könyvtárak, könyvkereskedők, kiadók, tudósok és a nagyközönség javára; az őrző intézmény a kötelezpéldányok által tud nemzeti tájékoztató és információs központként működni, amely elősegíti a nemzeti írott örökség legkülönbözőbb szegmenseinek tanulmányozását és kutatását.
- ☉ A kötelezpéldányok segítik a megőrzést, hozzájárulnak a nemzeti írott örökség hosszú távú fennmaradásához.
- ☉ Végül, a kötelezpéldányok alapvető jelentőségűek az információs szabadság és az informált állampolgárok társadalmának fenntartása szempontjából.

A kötelezpéldányokkal kapcsolatos megfontolások

- ☉ A beszoigáztatandó példányok számát arra a minimális mennyiségre kell korlátozni, amennyi a jelen igényeinek ésszerű kielégítéséhez és a jövőbeni elérés végett szükséges hosszú távú megőrzéshez elegendő. A szabályozást nem szabad arra felhasználni, hogy az ország könyvtárai ingyenes kiadványokhoz jussanak hozzá.
- ☉ A dokumentum beszoigáztatásának és magának a dokumentumnak a költségeit a beszoigáztatónak kell viselnie. Digitális publikációk esetén ebbe beletartoznak azok a szoftverek vagy egyéb, az elérést szolgáló technikai eszközök is, melyek megtekintésükhöz szükségesek. Ezek beszoigáztatását megkönnyítendő esetleg speciális megoldásokra és gyakorlati intézkedésekre is szükség lehet.
- ☉ A beszoigáztatásra a publikálás után mielőbb sort kell keríteni.

☉ Az őrző intézménynek biztosítani kell, hogy a beszoigáztatott dokumentumokról gondoskodjanak, azokat felelős és megbízható módon kezeljék.

☉ Az őrző intézménynek biztosítani kell továbbá a kötelezpéldányok megőrzését. Ebbe beleértendő a szerzői jog által védett dokumentumok másolása vagy átírása, olyan mértékben, ahogy ez a megőrzéshez feltétlenül szükséges. A beszoigáztatott anyagot úgy kell hozzáférhetővé tenni, hogy az ésszerűtlen módon ne sértse a jogtulajdonos érdekeit.

☉ Mivel a kötelezpéldányokról általában a nemzeti törvényhozás dönt, országonként eltér a megoldás. Nagyobb egységességre törekedni (pl. a beszoigáztatandó példányok számát tekintve) nem lehetséges és nem is kívánatos. Azonban egy olyan világban, ahol az információk egyre kevésbé ismernek országhatárokat, fontos alapelv, hogy a kötelezpéldányokat megőrző könyvtárak képesek legyenek a kötelezpéldányokat ugyanúgy hozzáférhetővé tenni, ahogy a többi állományt, továbbá hogy a kiadókat ne tegyék ki értelmetlen igényeknek, és hogy a kiadók a beszoigáztatás követelményeinek egyszerűen és könnyen tudjanak eleget tenni.

A felhasználók által előállított tartalom

Az elektronikus kiadványok egy-egy nemzet írott örökségének jelentős és integráns részét képezik, emiatt be kell vonni őket a kötelezpéldányok beszoigáztatásába, beleértve az internethasználók által létrehozott és megosztott tartalmakat is. A digitális technológiák a gyors adatátvitel révén megkönnyítik a kötelezpéldány-szoigáztatást, és jobban szolgálják a katalogizálás, az indexelés, a rögzítés és a kezelés összetett feladatainak megoldását, továbbá biztosítják a példányok elérését. Ám ahogy az internettel egyre bővül annak a lehetősége mindenki számára, hogy tartalmakat publikáljon online, az ilyen kiadványok

esetében nem lehetséges a teljes körű gyűjtés; ehelyett ezt a követelményt reprezentatív válogatások teljesítenék. A digitális technológia új aggodalmakat is támaszt amiatt, hogy lehetőség van a beszolgáltatott dokumentumok jogszerűtlen megváltoztatására, sokszorosítására és terjesztésére. A kiadóknak és könyvtárosoknak össze kell fogniuk annak biztosítása érdekében,

hogy a beszolgáltatott dokumentumok használóinak és a szerzői jog tulajdonosainak jogos igényei érvényesüljenek ebben a most kialakuló környezetben

(Ford.: Murányi Lajos)

*Elfogadta az IFLA elnöksége
a 2011. december 7-i ülésén (Hága, Hollandia)*

Kötelező letét vagy „köteles harács”? – gondolatok a kötelesspéldány-szolgáltatás céljairól

DANCS Szabolcs

Az IFLA közlemény fordítása

Az elektronikus kiadványok kötelesspéldányainak szolgáltatásáról szóló eszmecsere¹, amely az utóbbi időben bontakozott ki a kiadói iparág és a könyvtári szféra szereplői között, arra hívta fel a figyelmünket, hogy olykor maguk az érdekelt könyvtárosok sem rendelkeznek világos elképzelésekkel a kötelesspéldány-rendeletek célkitűzéseit illetően.

Ezért tartottam fontosnak, hogy az IFLA 2011 decemberében napvilágot látott kötelesspéldány-szolgáltatásra vonatkozó közleményének fordítását mielőbb megismertessük a szakmai

nyilvánossággal. A dokumentumból kiemelttem néhány olyan megállapítást, amelyhez az értelmezés egyértelművé tétele érdekében kiegészítést fűztem.

A „megőrzés” mint kulcsfogalom

„A kötelesspéldányoknak fontos szerepe van a nemzeti írott örökség megőrzésében és elérésében.”²

„Az őrző intézménynek biztosítania kell továbbá a kötelesspéldányok megőrzését.”

A megőrzést az IFLA-állásfoglalás már az első mondatában megemlíti. A kiadók és könyvtárak

között létrejövő különféle egyeztető fórumokon mi is hangsúlyoztuk, hogy felfogásunkban a kötelespéldányok beszolgáltatása mindenekelőtt a nemzeti kultúrvagyon hosszú távú megőrzését szolgálja, amely megőrzés – természetesen – nem önmagáért való, végső célja a szolgáltatás, mindenekelőtt pedig a tudományos megismerésre irányuló – jelen és jövőbeli – kutatói tevékenység támogatása.

A megőrzés és elérés kapcsolatára hívja fel a figyelmet az állásfoglalás egy másik mondata: „*A beszolgáltatandó példányok számát arra a minimális mennyiségre kell korlátozni, amennyi a jelen igényeinek ésszerű kielégítéséhez és a jövőbeni elérés végett szükséges hosszú távú megőrzéshez elegendő*”. A „megőrzés” tehát kulcsfogalom mindazok érvrendszerében, akik igyekeznek a piaci szféra érintettjeit meggyőzni a kötelespéldány-szolgáltatás hasznosságáról, hogy egyszersmind megteremtsék a szükséges alapot a jogszabályi előírások hatékony érvényesítéséhez elengedhetetlen társadalmi konszenzushoz.

Érdekellentét?

„*A kiadók és a könyvtárak közösen munkálkodnak annak érdekében, hogy a kötelespéldányokra vonatkozó szabályozás világszerte sikeresen működjön, tekintet nélkül arra, hogy milyen formátumról vagy technológiáról van szó.*”

Már a közlemény második mondata felhívja a figyelmet a könyvkiadók és könyvtárak kapcsolatának fontosságára, valamint a kötelespéldányra vonatkozó megfontolások között találjuk a következő, ugyancsak kiemelésre érdemes kitétel: „*fontos alapelve, hogy a kötelespéldányokat megőrző könyvtárak [...] a kiadókat ne tegyék ki értelmetlen igényeknek, és hogy a kiadók a beszolgáltatás követelményeinek egyszerűen és könnyen tudjanak eleget tenni.*”

A két szféra szereplői közötti viszonyt ugyanakkor némiképp beárnyékolják a régi sztereotípiák, illetve az azokból fakadó kölcsönös vádaskodások. Egyes kiadók a „non-profit gondolkodást,”

a privát szektor érdekeinek vétkes figyelmen kívül hagyását róják fel az amúgy – vélekedésem szerint – „jobb sorsra érdemes” könyvtári alkalmazottaknak, míg utóbbiak előszeretettel feledkeznek meg arról, hogy a könyvkiadás nem csupán a népszerű művek, lektűrök piacra dobását jelenti, hanem a kevésbé jól jövedelmező, tudományos igényű munkák megjelentetését is kedvezőtlen piaci környezetben. A – látszólagos – érdekellentétek indukálta vita nem új keletű, és nem egyszer éppen a kötelespéldány-kérdés körül kulminálódik. Így történt például „a nyomdatermékek tudományos célokra szolgáló kötelespéldányainak beszolgáltatásáról” szóló 1897. évi XLI. törvénycikk megjelenése idején is, mert a törvény a kiadók és nyomdák harsány elégedetlenségét vonta maga után. Az Esti Újság „köteles harács”-ról és a könyvtárak „potya”-példányairól cikkezett.³

Napjainkban a könyvtárak és kiadók csatája a külföldi frontokon is zajlik, szerepük, feladataik folyamatos újragondolására készítetve az identitáskeresésben általában amúgy is aktív könyvtárosokat. Érdekes szemlélet, és a könyvtárak szerepének különös (félre)értelmezése olvasható ki például *Arnaud Nourry*nak, az Hachette Livre kiadói csoport elnök-vezérigazgatójának a legutóbbi párizsi könyvszalon alkalmával adott interjújából, amelyben azt fejtegeti, hogy az elektronikus könyvek kölcsönzése azért nem prioritás a kiadók számára, mert a könyvtárak fő célkitűzése nem más, mint az anyagi javakban szűkölködők állami támogatása, és minekutána az e-könyvolvasó-készülékek tulajdonosai nem sorolhatók ebbe a csoportba, a könyvtár missziójával nehezen egyeztethető össze az e-könyvek kölcsönzése.⁴ A szociális funkciót előtérbe állító érvelés indokoltságát azonban az ilyen irányú vizsgálódások kevésbé támasztják alá. Meggyőző erejű például a Library Journal negyedévente megjelenő melléklapja, a Patron Profiles legelső, 2011 októberében megjelent száma⁵, amely egy közelmúltban elvégzett felmérés eredményeit ismerteti. Ebből – többek között – kiderül, hogy aligha tartható az a vélekedés, amely szerint a könyvkölcsönzés a kiadói bevételek csökke-

néséhez vezet. Valójában az a helyzet, hogy az olvasók jellemzően a könyvtárakban ismerkednek meg azokkal a művekkel, amelyeket azután megvásárlásra kiválasztanak. Az aktív olvasók egyszersmind aktív könyvvásárlók, ilyenformán a könyvtár a kiadók egyik fontos marketingpartner. (A mi szemszögünkből, sajnos, gyöngéje lehet ezeknek az állításoknak, hogy egy alapvetően más gazdasági környezetben végzett amerikai felmérés eredményeire építenek.)

Magyar viszonylatban érezhető áttörést jelentett a kiadói iparág és a könyvtárak vitájában az Országgyűlési Könyvtárban 2012 októberében megrendezett, „Nemzeti emlékezet és digitális hozzáférés – digitális emlékezet és nemzeti hozzáférés. Elektronikus dokumentumok a könyvtárakban” című konferencia, ahol a közös érdek és egymásrautaltság felismerése az együttműködés és a párbeszéd fontosságáról győzte meg a kiadói és könyvtári oldal képviselőit.

A kötelezpéldány mint a gyarapítás forrása

„A beszoigáltatandó példányok számát arra a minimális mennyiségre kell korlátozni, amennyi a jelen igényeinek ésszerű kielégítéséhez és a jövőbeni elézés végett szükséges hosszú távú megőrzéshez elegendő. A szabályozást nem szabad arra felhasználni, hogy az ország könyvtárai ingyenes kiadványokhoz jussanak hozzá.”

Az állásfoglalásból azt olvashatjuk ki, hogy a kötelezpéldány-szoigáltatásnak tipikusan nem feladata, hogy – afféle közvetett állami dotációként – a kiadványok gyűjtőköri alapokon nyugvó elosztása révén támogassa a gyarapítási forrásokban szűkölködő szakkönyvtári vagy nyilvános könyvtári ellátást. Európában a kötelezpéldányra jogosult közgyűjtemények jellemzően egy jól körülhatárolható, kevés tagból álló intézményi kört alkotnak. Csehországban például a hatályos jogszabály⁶ értelmében a Cseh Nemzeti Könyvtár (Národní knihovna

České republiky), a brünni Morva Tartományi Könyvtár (Moravská zemská knihovna v Brně), az Olmützi Állami Tudományos Könyvtár (Vědecká knihovna v Olomouci) és a kiadó székhelye alapján illetékesként megállapított állami könyvtár részesülnek kötelezpéldányban az országban megjelent – nem periodikus-jelleű – kiadványokból. Svédországban a nemzeti könyvtár mellett hat egyetemi könyvtár jogosult egy-egy kötelezpéldányra.⁷

Összefoglalva: a megőrzés és az elézésről való gondoskodás minimális céljain való indokolatlan „túlerjeszkedés” a kurrens piacba való beavatkozást jelent, amelynek hatásaként a piaci szereplők – közel sem meglepő módon – a tevékenységük megsarcolásaként, „kötelezpéldányadóként” (vö. „köteles harács”) értelmezik azt az intézményt, amelynek egyébiránt maguk is haszonélvezői.

„Kötelező letét”

„Az őrző intézménynek biztosítania kell, hogy a beszoigáltatott dokumentumokról gondoskodjanak, azokat felelős és megbízható módon kezeljék.”

A közlemény eredeti, angol nyelvű szövegében az „őrző intézmény” helyén a „letétkezelő”-nek is fordítható „custodian” szó szerepel. Vélekedésem szerint az angol „legal deposit”, a francia „dépôt légal” jobban kifejezi az intézmény jogi természetét, mint a német „Pflichtexemplar”, illetve ennek magyar tükörfordítása, a „kötelezpéldány” kifejezés. Míg utóbbi a kiadványok előállítóinak, addig az angol és francia kifejezés a kötelezpéldányra jogosult közgyűjteményeknek a kötelezettségét domborítja ki, lévén jogi értelemben a letéteményes az, akit kötelezettség terhel a letevő által rábízott dolog megőrzésére vonatkozóan. A „kötelezpéldány” szó elsődleges olvasata tehát egy némiképp fonák jogi értelmezést sugall, a „kötelező letét” fogalma ugyanakkor, miközben magában foglalja az – alapértelmezésben jogosultnak tekintendő – letevő kötelezettségét

a példányok letétbe helyezésére, kellőképpen hangsúlyozza a közgyűjtemények (letétkezelők) kötelezettségét a megőrzés tekintetében.

Összegzés

A kötelezpéldány-szolgáltatás mindenekelőtti célja tehát a nemzeti kiadványtermés korántsem öncélú, a jövőbeni kutatás és művelődés feltételeit megteremtő, hosszú távú megőrzésének biztosítása, amelyet lehetőség szerint a piaci érdekek figyelembevételével, azok sérelme nélkül szükséges megvalósítani. Ezt szolgálja a kötelezpéldányok letét-jellegének hangsúlyozása, valamint a könyvtári gyarapítás közvetett dotációjának korszerű szemléleten nyugvó, megfontolt gyűjteményszervezési politikát lehetővé tevő, közvetlen támogatási rendszerrel való felváltása.

Irodalom

1. Ennek egyik fontos állomása volt a MKE Jogi Szekció által szervezett „Elektronikus kötelezpéldány-szolgáltatás” című

kerekasztal-beszélgetés, amely a Magyar Könyvtárosok Egyesülete 44. vándorgyűlése keretében került megrendezésre, Győrben, 2012. július 13-án. A vitaindító előadás nyomtatásban is megjelent, ld.: DANCS Szabolcs: Az elektronikus kötelezpéldányok könyvtári szolgáltatása = Tudományos és Műszaki Tájékoztatás, 59. évf. 2012. 10. sz. 407–414. p.

2. A fejezetcímeket követő idézőjeles kiemelések a Könyvtári Figyelő jelen számának 751-753. oldalain megjelent, „IFLA-állásfoglalás a kötelezpéldányokról” címet viselő dokumentumból valók.
3. A kötelezpéldány-szolgáltatás magyarországi történetéről bővebben TÓTH András vonatkozó művében olvashatunk: TÓTH András: A kötelezpéldány-szolgáltatás története Magyarországon – <http://mek.oszk.hu/03200/03248/03248.htm>
4. <http://www.actualitte.com/bibliotheques/ebooks-les-bibliotheques-fatiguees-du-comportement-de-hachette-36770.htm>
5. Library patrons and ebook usage = Library Journal. Patron Profiles, vol. 1. no. 1. (October, 2011.)
6. Zákon o neperiodických publikacích č. 37/1995 Sb. ze dne 8. února 1995 – http://www.nkp.cz/pages/webz_konpv_neper.htm
7. <http://www.kb.se/english/services/deposits/faq/>

Beérkezett: 2012. november 19.

Kibővült a PROQUEST e-könyves szolgáltatása ebrary-címekkel

A ProQuest további négyszázezer, a könyvtárak állományban található e-könyv hozzáférhetővé tételével erősíti szolgáltatását. A ProQuest Serials Solutions 2011 elején indexelte a HathiTrust tartalmát a Summon Discovery Service nevű szolgáltatásában, néhány hónappal később bemutatta az ebrary teljes szövegű keresőjét, most pedig valamennyi ebrary-címet kereshetővé tettek.

A cég „Global Student E-book” elemzéséből kiderült, hogy a megkérdezettek 47%-a azért nem használja az e-könyveket, mert nincs róluk tudomása. Azáltal, hogy a Summon Discovery indexeli az összes ebrary-címet, megoldódik ez a probléma.
(http://www.serialssolutions.com/en/press_room/detail/2020)

Múltunkból

Kovács Máté és a Magyar Enciklopédia*

POGÁNY György

Elöljáróban

Kovács Máté viszonylag rövidre szabott életútja sikerekben és eredményekben gazdag volt; szakmai munkálkodásának megannyi kezdeményezése – értelemszerűen többé-kevésbé megváltozott formában – még ma is, negyven évvel halála után a hazai könyvtárügy számos területén megfigyelhető. Vagyis munkássága – és még inkább személyes példája, szakmai elkötelezettsége, humánuma – korántsem csak a tudománytörténet része, hanem napjaink magyar könyvtárügyében megkerülhetetlenül jelenlévő

és érzékelhető entitás. Ugyanakkor természetesen akad pályafutásában olyan elem is, amelyben csupán az előkészítő munka alapjait tudta lerakni, a ténylegesen kifejlődött és megvalósult forma jól érzékelhetően más lett, mint ahogyan annak idején elgondolta. Szakirodalmi munkásságában, elméleti fejtegetéseiben arra figyelmeztette olvasóit, hogy a jelenségeket történetiségükben kell vizsgálni, a szakmai koncepciók és tettek elválaszthatatlanok egyrészt saját koruk szakmapolitikai paradigmáitól, másrészt pedig a szakmai intézményrendszert determináló politikai, gazdasági és társadalmi közegtől. Kovács Máté a magyar történelem olyan válsá-

* A tanulmány a Magyar Könyvtárosok Egyesülete 2012. évi győri vándorgyűlésén, július 13-án a Kovács Máté tiszteletére tartott emlékülésen elhangzott előadás szerkesztett változata.

gokkal teli korszakában élt és alkotott 1906 és 1972 között, amikor ezek a válságok alapvetően meghatározták az értelmiségi lét és cselekvés kereteit, vagyis – más szavakkal – Ő is elmondhatta volna, amit a régi erdélyiek: „*Tudtuk, mit kellett volna tenni, de tettük, amit lehetett*”. A körülmények, a feltételek ritkán voltak nem-hogy jónak, de legalább csak elviselhetőnek mondhatók, és ezek szorításában kellett a gondjaira bízott területen, kisebb vagy nagyobb hatáskörben és felelősséggel értéket teremteni és létrehozni.

Szakmai pályafutásában kétségtelenül a kevésbé sikeresek közé tartozik a *Magyar Enciklopédia* szerkesztőségének élén töltött időszak. Egy grandiózus tervet kellett volna elégtelen eszközökkel és gyakran ellenérdekeltségű közegben megvalósítania úgy, hogy a művelődéspolitikai elvárás menet közben többször módosult. Ha azt tekintjük mi, az utókor a siker vagy kudarc egyedüli mércéjéül, hogy Kovács Máté irányításával megvalósult-e, megjelent-e a Magyar Enciklopédia, akkor a kudarc egyértelmű, hiszen nem készült el a vállalkozás. Ha viszont arra is kiterjesztjük a figyelmünket, hogy Kovács Máté időszaka után hogyan és mikor fejeződött be, illetve jelent meg az általános tartalmú és kellően részletes új magyar ismerettár, akkor szükségszerűen arra a következtetésre jutunk, hogy az erre a feladatra fordított erőforrások, valamint az elosztásukban döntő művelődéspolitikai akarat távol, nagyon távol volt a tényleges szükségletektől, ezért nem a vállalkozás éppen aktuális felelős vezetőjének, hanem a magyar művelődés- és tudománypolitika egészének kudarcáról kell beszélnünk.¹ Ha figyelmünket kiterjesztjük arra a tényre is, hogy a Kovács Máté által lefektetett és létrehozott szervezeti kereteknek, illetve a kidolgozott elméleti alapoknak komoly része volt abban, hogy az 1950-es évek végétől kezdődően az *Akadémiai Kiadón* belül működő lexikonszerkesztőségnek számos szaklexikon (és a nagyon is vitatható színvonalú *Új Magyar Lexikon*) kiadása köszönhető, akkor hajlamosak leszünk méltányosabban megítélni Kovács Máté erőfeszítéseit. Sajátságos és ugyanakkor

jellemző a korabeli magyar tudománypolitikára és -etikára, hogy az 1959 és 1962 között kiadott hatkötetes *Új Magyar Lexikon* előszava semmilyen utalást sem tesz az előmunkálatokra, úgy tünteti fel magát, mintha a semmiből hozta volna létre a vállalkozást az Akadémiai Kiadó szerkesztősége és személy szerint a főszerkesztő, *Berei Andor*.² Vitathatatlanul más volt az *Új Magyar Lexikon* – már csak terjedelmében is, hiszen a Magyar Enciklopédia esetében egy monumentális terjedelmű kiadványra, valamint annak egy rövid, kétkötetes népszerű változatára vonatkoztak a tervek –, de nem készülhetett volna el a középterjedelmű ismerettár oly rövid idő alatt, ha nem álltak volna rendelkezésre például az összegyűjtött címszavak vagy a szerkesztői munka részletes szabályzatai. A későbbi kutatás feladata lesz tisztázni az 1960-as években az Akadémiai Kiadónál közreadott lexikonok kapcsolatát a Kovács Máté-féle Magyar Enciklopédiával és a vállalkozás keretében tervezett egyéb ismerettárakkal.

Jelen tanulmány arra tesz kísérletet, hogy működésének ezt a viszonylag kevésbé ismert területét elemezze, és a gazdagodó, mind élettelibb Kovács Máté-portréhoz szolgáltatson adalékokat. Forrástanulmány, mert alapvetően egy forrásanyagra, nevezetesen a hagyatékában található iratanyagra támaszkodik, vagyis mellőzi – részben kényszerűségből, az idő rövidsége miatt – az MTA levéltárában található forrásokat. Mint fentebb szó volt róla, a későbbi kutatás feladata lesz a teljes forrásanyag feldolgozása után átfoogóan és a részletekbe menően feltárni az 1945 utáni hazai lexikonkiadás egészét és abban Kovács Máté úttörő szerepét.

A Magyar Enciklopédia és a szocialista tudománypolitika

A Magyar Enciklopédia megindítására, szerkesztésére vonatkozó javaslat 1951-ben került fel. A nem sokkal korábban megalapított Akadémiai Kiadó szótárszerkesztősége indít-

ványozta, hogy *Apáczai Csere János Magyar Encyclopaediája* megjelenésének közelgő 300. évfordulója alkalmából a hazai tudományosság egy új, korszerű egyetemes ismerettár kiadásával emlékezzen meg a műről és a szerzőről.³ A Magyar Tudományos Akadémia a javaslattal érdemben foglalkozott, előkészítő bizottságot hívott életre, amely grémium előzetes tervjavaslatot dolgozott ki és azt döntésre a kormány elé terjesztette. A Minisztertanács 1953. decemberében az előterjesztést 516/6-/e/1953. sz. határozatában elfogadta és a megvalósítással a Magyar Tudományos Akadémiát bízta meg.⁴

A közelgő évfordulón túl természetesen számos egyéb ok is közrejátszott a felvetés elfogadásában. Magyar nyelven nem állt rendelkezésre kellően részletes, tudományosan megbízható és korszerű ismerettár, az utolsó ilyennek tekinthető vállalkozás az 1911-ben indult *Révai Nagy Lexikona* volt, melynek második pótkötete, a kiadvány 21. tomusa 1935-ben jelent meg. A két világháború közötti korszak egyetemes enciklopédiái vagy színvonalukban voltak vitathatók, mint a *Tolnai Új Világlexikona* 1926-1933 között napvilágot látott 21 kötete, vagy csonkán maradtak, ilyen volt a színvonalasnak és kellően részletezőnek indult *Gutenberg Nagy Lexikon*: 1931-1932-ben 10 kötet megjelent a vállalkozásból, a lexikon addig azonban még csak az F-betűig jutott el (Felméri az utolsó szócikk). A *Singer és Wolfner* által 1936-1942 között kiadott *Új Idők Lexikona* 24 kötetes, vagyis elég terjedelmes, a valóságban azonban ezek meglehetősen vékony tomosok voltak. A lexikon folyamatos lapszámozással 6256 oldal terjedelmű, tehát egy fizikai egység mintegy 300 lapot tartalmaz. (Összehasonlításképpen: a *Révai* egy-egy kötete átlagosan 800 oldal, összesített terjedelme így csaknem háromszorosa az *Új Idők*ének.) Ezek a lexikonok szükségszerűen elavultak voltak, azonban az 1945 utáni időszak túlpolitizált és túlideologizált felfogásának megfelelően a korábbi munkák megítélésénél többről volt szó, mint a tudományos ismeretek gyarapodásából vagy az adatok módosulásából természetesen következő egyszerű elavulásról. Azt a világ-

képet és értékrendet ítélték alapjaiban túlhaladottnak és tudománytalannak, sőt politikailag károsnak, amelyet ezek a művek képviseltek. A Nagy Szovjet Enciklopédia „a nemzetközi osztályharcnak fontos eszköze” – szögezte le *Mátrai László*⁵, és ez általános elvárás volt a magyar vállalkozással kapcsolatban is. Ennek megfelelően hasonló értelemben foglalta össze Kovács Máté a Magyar Enciklopédia alapvető rendeltetését: úgy kell elkészíteni, hogy a korszerű társadalmi nevelés és az önművelés tömeghatású eszköze, a szocialista tudat erősítője legyen, ugyanakkor segítse a munkáját végző termelő embert a tudományos kutatásban, a termelésben és a gyakorlati tevékenység más szektoraiban. Az enciklopédiának az egyetemes és a magyar művelődés lényeges, időszerű és közérthető ismereteinek olyan rendszeres tárházává kell válnia, amely korszerű és megbízható ismereteket nyújt műveltségünk egész területén. A szocializmus felé haladó társadalom igényeinek figyelembe vételével kell szerkeszteni, a marxizmus-leninizmus elméletére támaszkodva minden ismeretet értékelni kell, és szükség esetén társadalmunk szemlélete szerint pártosan át is kell értékelni azokat.⁶ Azonos szellemben fogalmazta meg egy aláírás és keltezés nélküli gépirat a Magyar Enciklopédia mutációjának szánt *Kis Magyar Lexikon* szerkesztésénél követendő ideológiai irányelveket, a világnézeti és politikai követelményeket. A dokumentum azt is egyértelművé tette, hogy „A régi és új harcában optimistán kell állást foglalnunk”.⁷

A szerkesztősi munka kezdetei

A rendelkezésre álló forrásokból nem lehet megállapítani, hogyan, kinek a javaslatára lett Kovács Máté az operatív munkát irányító főszerkesztő poszt betöltője. Kinevezése mellett szólt közismerten nagy munkabírása, átfogó műveltsége, lényeglátó képessége, illetve olyan adottságai, mint szervezői, vezetői tapasztalatai, könyvtárigazgatóként elért eredményei. Ezekben az években az MTA illetékeseinek is

állandó látókörében volt, hiszen a számtalan gonddal-bajjal küszködő *Akadémiai Könyvtár* irányítása is feladatai közé tartozott; a bibliotéka vezetését 1952-ben egy három főből – Mátrai László, *Haraszthy Gyula*, Kovács Máté – álló grémium vette át, a tényleges irányító azonban Kovács Máté volt.⁸ Megkockáztatható az állítás, hogy bizonyos mértékig készült is a feladatra. Fennmaradt egy Debrecenben, az *Egyetemi Könyvtárban* 1952. január 21-én kelt gépelt és aláírás nélküli előterjesztés, amelyben arról van szó, hogy a felállítandó munkacsoportnak ki kell gyűjteni a nagy külföldi egyetemes enciklopédiák és lexikonok magyar vonatkozású szócikkeit. A cél az – olvasható az anyagban –, hogy megfelelő áttekintés legyen arról, milyen új szócikkeket kellene elkészíteni és a külhoni kiadványokban elhelyezni. A jegyzék hét nagy lexikon anyagának átnézését indítványozta.⁹ Kovács Máté 1954. február 18-án kelt felterjesztésében foglalta össze főbb elképzeléseit a Magyar Enciklopédia szerkesztéséről és kiadásáról.¹⁰ A dokumentumban áttekintette az enciklopédia és a lexikon műfaji sajátosságait, taglalta előnyeiket, hátrányaikat. A két rokonműfaj közötti elvi különbséget a szócikkek terjedelmében és átfogó jellegében határozta meg. Mindkét megoldásnak megvan a maga létjogosultsága – hangsúlyozta –, de javaslata szerint a magyar vállalkozásnak a szovjet mintát kell követnie, amelyben a két lehetséges megoldás előnyeit sikerült ötvözni azok hátrányai nélkül. Vagyis a *Nagy Szovjet Enciklopédia* részletes szócikkei kellő alaposággal és a jelenségek közötti logikai kapcsolatot is érzékeltetve mutatják be a legkülönbözőbb dolgokat, ugyanakkor a lexikális jellegű, rövidebb ismeretek is megtalálhatók az enciklopédiában tömör megfogalmazásban. Előzetes számításai szerint a magyar ismeret-tárnak mintegy 120 000 címszót (szócikket és a szükséges utalókat) kellene tartalmazni, ez hozzávetőleg 20 000 oldal terjedelmet töltené meg 20 kötetben. Kötetenként 6000 cikkel számolt, 900 oldalnyi szöveggel és 6 nyomtatott ív (96 oldal) illusztrációval és térképpel. Az eladási árról is végzett számításokat, eszerint 15

ezer példány esetén kötetenként 182 forint, 30 ezernél 138 forintba kerülhetnének a tomosok. Utóbbi példányszámot feltételezve a 20 kötet ára 2800 forint lenne. Javasolta, hogy az enciklopédiát magánszemélyeknek havi 30 forintos részletfizetéses kedvezménnyel forgalmazzák. A terjesztést és a szükséges propagandát, az egész vállalkozást ismertető kampányt az első kötet megjelenése előtt két évvel célszerű elkezdni. Önálló *Enciklopédia Ügynökség* megszervezésével számolt, ez kezelné az előfizetéseket és a részletek könyvelését. Az iratban vázolta a szerkesztőségi munka menetét, vagyis a címszavak összegyűjtését a különféle lexikonokból, szótárakból, szakfolyóiratokból és egyéb forrásokból, ezt a munkafolyamatot követi majd a szócikkek írása. A felkérendő szerzők kiválasztásával kapcsolatban az MTA állásfoglalását kérte arról, hogy a szerkesztőség a szakirodalmat figyelve saját hatáskörében bízjon meg személyeket, vagy pedig az Akadémia illetékes osztályai jelölnek-e szakembereket. A cikkek leadása után kezdődhet a lektorálás és a nyomdai előkészítés. A következő munkafolyamat az illusztrációk, térképek összeválogatása, előkészítése, majd a nyomdai munkákkal fejeződik be az Enciklopédia szerkesztése és kiadása. A szócikkek írásánál három lehetséges kategóriát különített el: egyszerűen, probléma nélkül megírhatók, kevés változtatással átvehető szövegek és végül a „problémás” cikkek csoportja, ahol tudományos vagy akár ideológiai egyeztetés is szükséges lehet. Külön kitért a lektorálás kérdésére: két szakmai ellenőr munkáját tartotta szükségesnek, abban az esetben pedig, ha eltérő véleményt fogalmaznak meg, az MTA illetékes osztálya lenne a döntő fórum. A két szakmai lektoron kívül minden egyes szócikket átnézett volna egy ideológiai lektor is.

A dokumentumban vázolta a munka előzetes ütemezését. A címszógyűjtésre az 1954 és 1957 közötti éveket jelölte meg, a szócikkek írására pedig az előkészítő munkák lezárulta után 1956-tól került volna sor. Az első kötetnek 1958-ban kellett volna napvilágot látnia, ettől kezdve évente három kötet kiadásával számolt, az utol-

só tomust eszerint 1964 körül vehették volna kézbe az olvasók.

Az előterjesztés természetesen csupán előzetes program, a lehetséges megoldást vázolja az ütemezés megjelölésével. Kovács Máté az anyagban nem tért ki a konkrét szerkesztőségi feladatokra és a szervezeti formára sem: ez nem is lehetett feladata tervezetének. Azt a célt azonban, hogy a döntéshozók előzetes áttekintést kapjanak az elvégzendő munkák mennyiségéről, időbeli ütemezéséről és az enciklopédia terjedelméről, minden szempontból elérte. Számolt a korról is, jól érzékelhetően tisztában volt a válalkozás politikai-ideológiai követelményeivel, ezért indítványozta külön ideológiai lektor foglalkoztatását. Egy másik, nagyjából ugyanekkor, 1954. március 15-én keltezett irata szerint az enciklopédia szerkesztésében, különféle munkálataiban egyébként számos intézménynek, pontosabban az intézmények munkatársainak is szerepet szánt. Értelemszerűen elsősorban a tudományos intézeteket és az egyetemi tanszékeket vette számba, de a közreműködő intézmények sorában a könyvtárakat is felsorolta. Az előkészítés során fontosnak tartotta többek között, hogy készüljön egy belső tanulmány a lexikonok, enciklopédiák történetéről, és egy bibliográfia összeállítását is felvetette. A munkában elsősorban az *MTA Könyvtára*, az *OSZK*-ra, a *FSZEK*-re, a budapesti és a debreceni *Egyetemi Könyvtár*ra, valamint a *Közgazdaságtudományi Egyetem* bibliotékájára számított.¹¹

Osztrovski György, az MTA főtitkára 1954. március 3-án kelt átiratában tájékoztatta Kovács Mátét az Akadémia teendőiről a Magyar Enciklopédia szerkesztésében és kiadásában.¹² A Minisztertanács az előkészítő munkálatokra 1954-ben 1 200 000 Ft-ot hagyott jóvá, és a megszervezendő szerkesztőség induló létszámát 19 főben határozta meg.¹³ Az akadémiai határozat szerint a tényleges munkálatoknak 1954. március 1-jén kell kezdődni, a szerkesztőség irányítója főszerkesztői minőségben Kovács Máté. Az Enciklopédia szerkesztősége az *Akadémiai Kiadó* szervezetén belül áll fel, de önálló gazdálkodási egységként és a kiadó osztályaitól függetlenül

működik. A főszerkesztő felel a tudományos terv végrehajtásáért, a pénzügyi keretek betartásáért. Hatáskörébe tartozik a szerkesztői munkák díjazásának megállapítása és az összegek utalványozása. A tudományos terv végrehajtásának ellenőrzését az MTA Elnöksége magának tartja fenn. A szerkesztőség megfelelő munkakörülményeinek megteremtését és a szerkesztői munka gazdasági előfeltételeit az Akadémiai Kiadó igazgatója köteles biztosítani, és az Enciklopédia főszerkesztőjével együtt kell kialakítania a szerkesztőség és a kiadó közötti együttműködés formáit – tudatta a főtitkári levél. A szerkesztőség a Budapest V., Váci u. 81. szám alatt kezdte meg működését. A főtitkári leiratban röviden említés történt arról, hogy az ellenőrző szerv funkcióját az MTA a maga hatáskörébe vonta, ez a grémium egy későbbi elnökségi határozatban felállított *Szerkesztőbizottság* lett. A testület feladatait, hatáskörét nem határozták meg pontosan, így várható volt különféle konfliktusok kialakulása.

A létrejött szerkesztőség munkatársainak egy részét az MTA delegálta. *Fülöp Géza* visszaemlékezése szerint olyan személyeket helyeztek oda, akikkel vagy tudományos okok miatt nem tudtak mit kezdeni, vagy akik nem jöttek ki környezetükkel. Ugyanakkor többeket Kovács Máté hozott a szerkesztőségbe: volt, akit belső munkatársként, mást külsősként foglalkoztatott; többnyire olyan kiemelkedő képességű értelmiségieket, akiket azokban az években politikai okokból félreállítottak vagy néhányukat le is tartóztattak, és nem sokkal a szerkesztőség megalakítása előtt szabadultak.¹⁴ (Ne feledjük: a *Sztálin* halála utáni hónapokban vagyunk, amikor *Rákosi* miniszterelnöki leváltása után némi politikai enyhülés kezdődött el.) Utóbbiak közé tartozott *Bassola Zoltán*,¹⁵ *Gortvay György*,¹⁶ *Kiss Árpád*,¹⁷ *Voit Pál*,¹⁸ *Pataky Ernő*.¹⁹ *Fülöp Géza* nem említi, de közéjük sorolható *Kerék Mihály* is.²⁰ A szerkesztőség munkatársairól 1958 elejéről egy névsorral rendelkezünk, ekkor összesen 48 fő volt státusban, közülük 32 személy szerkesztői és 16 munkatárs adminisztratív besorolású volt.²¹

Az 1954-ben felállt szerkesztőség megindította a szükséges előmunkákat. Az év során elvégzett feladatokról Kovács Máté beszámolójából értesülhetünk.²² Eszerint megtörtént a szerkesztési munka főbb irányelveinek kialakítása, elindult a címszavak gyűjtése. Elkezdtek a különféle szempontból vitásnak tartott kérdések összegyűjtését, a szakértői címjegyzék összeállítását és egy bibliográfia szerkesztését. Elkészült az egyes tudományágak szisztematikus vázlata a címszóanyag későbbi csoportosítása, ellenőrzése céljából. A Nagy Szovjet Enciklopédia addig megjelent kötetait behatóan tanulmányozták, és magyarországi használatáról helyzettelemzés készült.

A beszámolóból képet kaphatunk a szerkesztési munkáról. A címszavakat két példányban rögzítették egy – Kovács Máté kifejezésével – „címszókarttyára”.²³ Az egyik példányból betűrendes kartotékrendszert készítettek, ez az „*Enciklopédia leendő tartalmának leltára és váza*”. A másik példányból szakokra bontott rendszer készült, és a cédulákat szisztematikus vázlat alapján rendezték. A szerkesztők ezen a példányon tettek javaslatot a megírandó szócikk terjedelmére, az illusztrációkra, a bibliográfiára.

A jelentésben Kovács Máté jelezte, hogy a tiszteletdíjak rendszere nem megfelelő, alaposan át kell dolgozni. Az év végén a szerkesztőség létszáma már 24 főre emelkedett, de további létszámbővítést tartott szükségesnek a folyamatosan bővülő feladatok színvonalas elvégzéséhez. A tervezett létszám a következő lett volna: 1955: 43, 1956: 84, 1957: 142 fő. A munkatársi gárda bővítésének szükségességét a Nagy Szovjet Enciklopédia példájával támasztotta alá: a szovjet vállalkozás kb. 30 000 oldalát 487 munkatárs nyolc év alatt készítette el, a magyar 20–24 000 oldalas lesz és tíz év alatt 142 főállású szakember készíti el. Mindez azt jelenti, hogy a szovjet enciklopédia közreműködőinek létszáma a feladathoz és az elvégzéshez megszabott időhöz viszonyítva mintegy kétszerese a magyarénak. Az anyagban kitért az Akadémiai Kiadóval való viszonyra; megítélése szerint ez nem megfelelő, és felvetette: meg kellene fontolni, nem lenne-e

jobb a teljesen önálló szervezeti forma. Bírálta a Váci utcai elhelyezést is: a kijelölt helyiségek szűkek, sötétek és zajosak (egy garázs felett voltak az irodák), a szerkesztőségi munka végzésére alkalmatlanok, és elégtelen segédeszköz áll rendelkezésre.²⁴

Az 1954-es évről összeállított beszámolóban több utalás található a Nagy Szovjet Enciklopédiára. Vitathatatlan, hogy a döntéshozók és a magyar művelődéspolitikai akkori formálói számára a *Bolszaja Szovetszkaja Enciklopedija* jelentette a követendő mintát. A marxista-leninista tudományosság alapművének szánt vállalkozás első kiadása 1935 és 1947 között jelent meg 65 kötetben. A második, átdolgozott kiadásról 1949-ben született meg a kormányrendelet, és 1950–1958 között tették közzé 51 tomosban az új edíciót. Az MTA mint a magyar vállalkozás szellemi irányítója és felelőse 1954-ben Mátrai László akadémikust, a Budapesti Egyetemi Könyvtár igazgatóját mint a Magyar Enciklopédia Szerkesztőbizottságának elnökhelyettesét és Kovács Máté főszerkesztőt tanulmányútra küldte a Szovjetunióba az ottani szerkesztőség munkájának tanulmányozására. Az utazásra 1954. október 2-a és október 28-a között került sor.²⁵

Mátrai László és Kovács Máté elsősorban a szerkesztőség és a szerkesztőbizottság működését tanulmányozta. Bizonyos működési problémák, hatásköri tisztázatlanságok ugyanis már a kezdeti időkben érzékelhetővé váltak a Magyar Enciklopédia körül. A tanulmányút célja tehát annak tisztázása volt, hogy a szovjetek hogyan oldják meg ezeket a kérdéseket, és a tapasztalatokat figyelembe véve miként lehet kialakítani az elvi irányító és a végrehajtó operatív testület kapcsolatát, működését. A több hétig tartó tanulmányút során részletesen megismerték a címszószerkesztés munkáját, betekintést nyertek a szakszerkesztőségek működésébe, és külön tanulmányozták a szerzők, lektorok, szerzők kapcsolatrendszerét. A jelentésben kitértek a honorárium kérdésére is. Megállapították, hogy a Szovjetunióban az Enciklopédia szerkesztése és kiadása állami ügy, ezért „*A korszerű ME [Magyar Enciklopédia] létrehozása nálunk*

is nemzeti ügy”.²⁶ Ugyanakkor világossá tették, hogy nem a Szovjet Enciklopédia szerkesztői gyakorlatának mechanikus átvételére kell törekedni, és a szerkesztési módszerek sem ültethetők át egy az egyben: „*Olyan módszereket és megoldásokat kell tehát találnunk, amelyek lehetővé teszik, hogy a ME korszerű tudományos színvonalon és nyomdatechnikai kiállításban, kellő terjedelemben, de népgazdaságunk teljesítőképeségével összhangban készülhessen el*”.²⁷ A szovjet enciklopédia minőségéből nem, legfeljebb mennyiségéből (terjedelem) lehet engedni. Javaslatuk szerint a Magyar Enciklopédia szerkesztésének és kiadásának konkrét feladatait három intézmény, a szerkesztőség, az Akadémiai Kiadó és az Akadémia Nyomda közösen végezné, a szükséges koordináló feladatot pedig egy újonnan létrehozott testület, az *Enciklopédia Kiadói Bizottság* látná el.²⁸ Sürgető feladatként jelölték meg, hogy el kell készíteni a kiadásra és a szerkesztésre vonatkozó szabványokat, és fel kell mérni a pontos pénzügyi és anyagtervet, továbbá tisztázni kell a térképek és a képanyag előállításához rendelkezésre álló műszaki kapacitást.

Az 1954-es év kétségtelenül az előkészítés éve volt, ugyanakkor vitathatatlan, hogy hosszú ideig kísérlet sem történt az MTA mint irányító szerv és a szerkesztőség mint végrehajtó testület közötti kapcsolatok és működés, vagyis a hatáskörök tisztázására. Erre csak egy 1954. december 1-jén kelt aláírás nélküli anyagban történt próbálkozás.²⁹ A dokumentum leszögezte: az Enciklopédia legfőbb elvi irányító grémiuma az MTA Enciklopédia Szerkesztőbizottság. A testület elnöke az MTA elnöke, tagjai a tudományok képviselői és a főszerkesztő. A Szerkesztőbizottság az Enciklopédia elvi jelentőségű kérdéseivel foglalkozik, állásfoglalásokat tesz közzé, jóváhagyja a költségvetést, félévente a főszerkesztő beszámolóját alapján megvitatja az elvégzett munkát, kijelöli a szakmai tanácsadókat. A grémium negyedévente tart ülést, határozatait egyszerű szótöbbséggel hozza, sürgős ügyekben az elnök dönthet.

A testület működéséről Kovács Máté hagyaté-

kában mindössze egy jegyzőkönyv található.³⁰ Bizonyos akadémián belüli gondokra utal, hogy az egyik tag, *Vadász Elemér* akadémikus nem értette, miért van jelen, miért kapott meghívót az ülésre: ott értesült az elnöklő *Rusznák Istvántól*, hogy az MTA elnökségi határozata értelmében lett tagja a testületnek. Az ülésen megvitaták Mátrai László és Kovács Máté tanulmányúti beszámolóját, ennek részeként a terjedelmes és részletes jegyzőkönyv alapvetően azt a vitát rögzítette, hogy a Szerkesztőbizottság milyen szerv legyen: ténylegesen döntő és tanácsadó – ebben az esetben az Akadémián képviselt valamennyi diszciplína képviselőjének részt kell venni a munkában – vagy egy jobbra csak formális hatáskörrel rendelkező, inkább reprezentatív testület. Érdemi döntés nem született, felhatalmazták a főszerkesztőt, vagyis Kovács Mátét és Mátrai Lászlót, a szerkesztőbizottság elnökhelyettesét a további teendők megtételéhez szükséges javaslatok kidolgozására.³¹

Erre hamarosan sor került. Kovács Máté elkészítette az együttműködést szabályozó dokumentumot és annak szöveges indoklását.³² Az anyag megállapítja: a Nagy Szovjet Enciklopédia szervezeti megoldása nálunk nem vehető figyelembe, nem hozható létre egy a moszkvaira emlékeztető hatalmas és önállóan működő szervezet. Arra kell törekedni, hogy a meglévő akadémiai szervek és vállalatok együttműködésével elvégezhető legyen a feladat, új szerveket csak végszükség esetén kell létrehozni. A Magyar Enciklopédia elkészítése és kiadása során hét funkciót különített el, ezekre a feladatokra kell megtalálni az alkalmas szervezetet. Kovács Máté megállapította: nincs elnökségi határozat az egyes feladatok és tevékenységek felelőseiről, ezért „*e szervek intézményes együttműködéséről jelenleg nem is lehet beszélni, ami máris azért igen nagy hátrány, mert a Magyar Enciklopédia megalkotásának következő fázisai elengedhetetlenül megkívánják e funkciók rendszeres ellátását s a megfelelő akadémiai szervek szoros és tervszerű együttműködését*”.³³ A megfelelő és mielőbbi döntés azért is szükséges, mert nélküle a nyomda, a kiadó, a hivatal és a szerkesztő-

ség sem fog együttműködni; egyes szervezetek tulajdonképpen egyértelmű felhatalmazásuk sincs, illetve sok egyéb teendőjük mellett el-sikkad az Enciklopédia ügye. Véleményét nem rejtette véka alá: meglátása szerint a Szerkesztőbizottság jelenlegi személyi összetételében és főleg működési módja szerint nem alkalmas az elvi döntések meghozatalára és a szellemi operatív irányítás kettős feladatának ellátására. A két funkciót, vagyis az elvi döntéseket és az operatív irányítást ketté kell választani, és külön szervekre kell ruházni. Az elvi döntések meghozatalában minden tudományterület képviselőjének jelen kell lenni, a nagy létszámú bizottság azonban nem kellően hatékony, ezért a mostaninál kisebb létszámú Szerkesztőbizottság felállítását javasolta.³⁴

Kovács Máté elgondolása szerint az Enciklopédiában közreműködő szervek és hatáskörük a következő lenne. A legfőbb elvi irányítás koordinálója és felelőse az újonnan megszervezett testület, az MTA Enciklopédia Főbizottság. A szerkesztés operatív irányítója és ellenőrzője ideológiai és tudományos szempontból az Enciklopédia Szerkesztőbizottság, amely a jelenleginél kisebb létszámban működik.³⁵ A szerkesztés konkrét teendőit az általa irányított szerkesztőség végzi. A kiadói feladatok felelőse az Akadémiai Kiadó, a nyomdai előkészítést az Akadémiai Nyomda végzi. A feladatkörökkel kapcsolatos igények és szükségletek tárca szinten történő gondozásáért az MTA Hivatala Vállalati osztálya felel, míg a kiadással kapcsolatos feladatok és tevékenységek koordinálása az Enciklopédia Kiadói Bizottsága hatáskörébe kerül.

A főszerkesztő nem volt könnyű helyzetben: az MTA grémiumai és az akadémikusok sokszor döntésképtelenek voltak, a napi ügyek kapcsán pedig egyre több súrlódás és hatásköri bizonytalanság volt érzékelhető a szerkesztőség és az Akadémiai Kiadó, valamint az MTA hivatalai között. Kovács Máté a „tisztá” tudományt képviselő akadémiai bizottságok és a hivatali, vállalati keretek között működő apparátus szorításába került. Kompromisszumkészsége és tárgyalási rutinja, kitartó következetessége azonban ered-

ményre vezetett, az év során döntés született a legfontosabb kérdésekben, az MTA lényegében elfogadta Kovács Máté előterjesztését. Az MTA határozata létrehozta az Enciklopédia Főbizottságot, ebben akadémikusok vettek részt, és lényegében valamennyi tudományág képviselője helyet kapott a testületben. A Szerkesztőbizottság létszáma csökkent, és ezáltal hatékonyabbá vált működése, a grémium a Főbizottság vezetőjéből és az MTA osztályainak képviselőiből tevődött össze. A Magyar Enciklopédia szerkesztősége is differenciálódott 1955-ben, a feladatok és a létszám bővülésével együtt. Négy szervezeti egységre tagolódott a szerkesztőség. Az alapvető szerkesztői munkát két, tudományágakat összefogó egység, a *Társadalomtudományi osztály* és a *Természettudományi és műszaki osztály* végezte. A diszciplínák közötti területek felelőse, illetve a szerkesztőségi munka egészét koordináló egység az *Általános szerkesztőségi osztály* volt, amely több csoportra tagolódott (terv- és módszertani, egyeztető és ellenőrző, komplex cikkek, tudománytörténeti, külföldi kapcsolatok, címszó és kartoték, illusztrációs, nyomdatechnikai). A gazdasági és fenntartói feladatok felelőse az *Igazgatási osztály* volt. Az ötödik szervezeti egység 1955-ben még nem állt fel, ezt később tervezték megszervezni. A *Kiadói Bizottság* nevű koordináló szervként működött volna, részben a szerkesztőség és az MTA különféle testületei közötti egyeztetést, illetve az országos hatáskörű szervekkel (*Országos Tervhivatal, Pénzügyminisztérium, Kiadói Főigazgatóság, Nyomda- és Papíripari Igazgatóság, Állami Könyvterjesztő Vállalat*) történő együttműködést, kapcsolattartást bízta volna rá Kovács Máté.³⁶

A szerkesztőség létszáma a feladatok bővülésével folyamatosan nőtt. Elsősorban a szerkesztőség belső és külső munkatársai közötti kapcsolattartás javítása, továbbá az elkészült belső szabályzatok, anyagok megismertetése és dokumentálása céljából Kovács Máté 1955-ben egy belső periodikumot indított. A kiadvány *Enciklopédia* címmel jelent meg, alcíme szerint *Körlevél a ME szerkesztősége számára*. A 2. számtól már nem rövidítve, hanem teljes alakban szerepelt

a Magyar Enciklopédia alak, és a fejléc kiszínesedett, piros nyomással készült. A kiadvány stencilezett formában látott napvilágot. Szerkesztője *Szentkláray Olga* volt, kiadóként a Magyar Enciklopédia Szerkesztőségét tüntették fel. Első száma 1955. november 9-én jelent meg, az utolsó, 14. pedig 1957. május 8-án. Beköszöntő cikkét Kovács Máté jegyezte, célként az elvi, szervezeti, módszertani problémák megvitatását jelölte meg, illetve itt szándékoztak közzétenni az elkészült szabályzatokat, szerkesztőségi dokumentumokat, különféle útmutatókat.

Az Enciklopédia egyes számaiból jól nyomon követhető a szerkesztőségi munka belső, kevésbé látványos, ám a majdan megjelenő kötetek szempontjából nélkülözhetetlen folyamata.³⁷ Milyen kérdésekkel foglalkoztak közleményei? A főszerkesztő nagyon fontosnak tartotta az egységes és szabatos terminológia használatát; a lapban megjelent írások egy része ezekkel a kérdésekkel foglalkozott, illetve a közlemények másik része megkísérelte elvi alapon kidolgozni, és szabályzat formájában közzétenni a szerkesztés során követendő eljárásokat. Többek között terjedelmes írás foglalta össze a tudnivalókat a címszóról és a címszóval logikailag kapcsolatban álló kifejezésekről (címszó részei, címszóalkotás, címszó stílusa, címszó megválasztásának nyelvi problémái, címszavak írása és tipográfia, címszó rövidítése, utalók, index).³⁸ Az Enciklopédia 4. számának cikkei a szakosított címszójegyzék kérdéskörét járták körül. Aprólékusan kidolgozták az utalások rendszerét, különböző típusait.³⁹ A periodikumban jelent meg a *Betűsoros címszójegyzék* című útmutató⁴⁰ és a betűrendezési szabályzat részletes példatárral ellátva.⁴¹ Ez utóbbihoz kapcsolódóan a lapban észrevétel is megjelent, az egyik munkatárs hibának tartotta, hogy nem utalt a dokumentum a gépi adatfeldolgozás speciális szempontjaira.⁴² Bizonyos fokú gépesítés a szerkesztőségi munkában kétségtelenül elkezdődött, alighanem lyukkártyás adatfeldolgozás és -rögzítés lehetett. Fülöp Géza említett visszaemlékezésében „*számítógépes feldolgozást*” említ, azonban nyilvánvalóan az akkori technológia értendő szavain.

Írása szerint a szerkezet kezelője Pataky Ernő volt,⁴³ és ő jegyezte a periodikumban a gépesítéssel kapcsolatos egyik írást.⁴⁴

A lapban jelentek meg a különböző tájékoztatók, tervezetek és ügyrendi jellegű dokumentumok is. Például részletesen kidolgozott anyag tekintette át az illusztrációk kérdését,⁴⁵ külön rovat indult egyes külföldi nagy enciklopédiákról, lexikonokról, azok jónak ítélt szerkesztési megoldásairól.⁴⁶ Főszerkesztői utasításként a lapban jelent meg a szerkesztőség munkarendje⁴⁷. Arra is akad példa, hogy csupán egy terjedelmes anyagot tartalmazott a periodikum, ilyen volt a korábban már tárgyalt Kovács Máté-tanulmány, a *Milyen legyen a Magyar Enciklopédia?* című.⁴⁸ Az Enciklopédia 8. számában beszámoló jelent meg *Hogyan áll a Kislexikon ügye?* címmel, ismertetve az anyaggyűjtés módszerét. A periodikumból tudható, hogy a szerkesztőségnek volt könyvtára: az újonnan beszerzett könyvek és folyóiratok jegyzékét rendszeresen közzétette a lap. A könyvtár egyébként naponta reggel 8–9 óra és délután 14–16 óra 30 perc között volt használható.

Összesen 126 belső tanulmány keletkezett a szerkesztéssel kapcsolatos tartalmi, technikai, módszertani kérdésekről 1955-ben, ezek egy része megjelent az Enciklopédiában, másik része a szerkesztőség irattárában volt hozzáférhető.⁴⁹ Az év során 214 000 címszót gyűjtöttek a munkatársak különböző magyar lexikonokból. Ezt az anyagot kiegészítették külföldi forrásmunkákból, elsősorban a Nagy Szovjet Enciklopédiából, és így újabb 200 361 fogalmat gyűjtöttek össze. Kovács Máté „kártyákról” beszél, vagyis a gyűjtött fogalmakat, neveket stb. kartonlapokon rögzítették. Az év során elkezdődött a több mint 400 000 „kártya” tudományszakok szerinti szétosztása és a szakszerkesztők ellenőrizték az anyagot; ha kellett, kiegészítették a gyűjtést. Az így elkészült 599 szűkebb szakterületre vonatkozó címszójegyzéket, összesen 11 000 oldal terjedelemben ismét átnézték, ellenőrizték, az esetleges szinonimákat kiszűrték, a több szakterületen is tárgyalandó személyek, fogal-

mak között utalókkal megteremtették a logikai kapcsolatot. Az egyik legnagyobb és természetesen sok vitát is kiváltó feladat a terjedelem kijelölése volt, ezt persze a munka azon fázisában még csak hozzávetőleges tervként lehetett meghatározni. Felkért szakértők minta-cikkeket írtak, ezek megvitatása is elkezdődött. Bonyolult és érzékeny kérdés volt az Enciklopédiába felveendő kortárs személyek köre, az egyeztetések elkezdődtek, és elindult a vitás, nehéz, bonyolult kérdések kidolgozása is.

Mindent összevetve, 1955-ben jelentős mennyiségű munka készült el, az előkészítő teendők tekintélyes része befejeződéséhez közeledett. Valamivel jobb körülmények között működött a szerkesztőség, a Váci utcai irodahelyiségekből 1955 elején az Oktatásügyi Minisztérium épületének V. emeletén kaptak 15 szobát, de pár héttel később ismét költözni kényszerültek, ezúttal a VI. emeletre, ahol 17 szobában helyezték el a szerkesztőséget. Gondot jelentett, hogy beruházási hitelkerethez nem jutottak, az MTA Központi Hivatala adott át író- és számológépeket, stencilgépet.⁵⁰

A megváltozott koncepció

A szerkesztőség feladatait abban a tudatban végezte, hogy az erőket és a rendelkezésre álló forrásokat a Magyar Enciklopédia elkészítésére kell koncentrálni. Bizonyos utalások ugyan már korábban is történtek arra, hogy a párhuzamosságok elkerülése érdekében az Enciklopédiához gyűjtött és elkészített anyagokat más lexikonokban is fel kell használni. Tulajdonképpen Kovács Mátétól sem volt teljesen idegen ez a gondolat: különböző írásaiban, tervezeteiben a szocialista lexikonkiadás fölényét éppen abban látta a kapitalistával szemben, hogy az tervszerű, és a társadalom tényleges szükségleteiből indul ki. Végso soron egymást kiegészítő lexikoncsaládokban gondolkodott, melyek egyik nagy csoportját alkotnák a tudományos jellegűek. Ezek kiindulási alapja a Magyar Enciklopédia, amely „az összefüggések következetes feltárásával”

igyekszik korszerű összefüggő képet adni az emberi művelődés egészéről, és annak ismereteit elmélyítenék a szakjellegű tudományos lexikonok; ezek lényegében egy-egy tárgykör betűrendes elrendezésű tudományos kézikönyvei lennének. A másik csoportba a népszerű kislexikonok tartoznak, az általános jellegű *Egyetemes Kis Lexikon* „az emberi műveltség korszerű ismeretanyagának közérdeklődésre leginkább számot tartható lényeges részét rövid cikkeken, rendszerint tömör meghatározásban, népszerű színvonalon” tartalmazza, és mellette a szakjellegű népszerű kézikönyvek sora állna az érdeklődő nagyközönség rendelkezésére. Utóbbiak egy-egy ismeretkör bevezető jellegű betűrendes összefoglalásai.⁵¹

Ha nem is volt tőle idegen a feladatok bővítése, azért jól érzékelhetően meglepetésként érte a művelődéspolitikai koncepció változása. 1955 nyarán merült fel az igény, hogy a sürgető közművelődési szükségletek kielégítése céljából az Enciklopédia munkálataival párhuzamosan el kell kezdeni az Egyetemes Kis Lexikon munkacímű, kétkötetesre tervezett kiadvány munkálatait. Valóban váratlan fejlemény volt, hiszen a szerkesztőség éppen csak felállt (az összes előzetesen tervezett státust egyébként nem is tudták betölteni, részben a megfelelő ismeretekkel rendelkező szakemberek hiánya miatt, de például közrejátszott ebben az is, hogy a szerkesztőségi szobákban helyhiány miatt egész egyszerűen nem tudtak újabb alkalmazottakat leültetni⁵²), kezdett „összerázódni” a gárda, és máris változtatni kellett a feladatokon. A szerkesztőség augusztusra elkészítette a kislexikon tervét és a szerkesztés elvi szempontjait. Ehhez kapcsolódott, hogy a Kiadói Főigazgatóság kezdeményezésére felvették a kapcsolatot három szaklexikon kiadását tervező kiadóval, és együttműködési megállapodást kötöttek a mezőgazdasági, a gyermeklexikon és a zenei lexikon szerkesztőségével.⁵³

A Magyar Enciklopédia szerkesztőségében is érzékelhetővé vált a korra jellemző kapkodás, a döntések átgondolatlansága. Kovács Máté mindezenre elkészítette az 1956. évi munkatervet,

s az engedélyezett létszámot 77 főben határozta meg az MTA, illetve a kormány döntése alapján. Az új esztendőben a főbb feladatok között említette a sokszorosított címszójegyzék szakmai egyeztetését külső szakemberek közreműködésével, a címszójavaslatok véglegesítését, jóváhagyását, a betűsoros címszójegyzék elkészítését, a kötethatárok megállapítását, az első kötetek címszóanyagának előkészítését a szócikkek írására, a különböző vitás kérdések tisztázását. Az Egyetemes Kis Lexikon szerkesztési feladatai között említette a külföldi lexikonok címszavainak bedolgozását a magyar anyagba, a címszójegyzék átvizsgálását, a magyar vonatkozású szócikkek megíratásának elkezdését.⁵⁴ A munkatervben sürgette a kormány végleges döntését a Magyar Enciklopédia kiadásáról, a példányszámról, a pontos határidők kitűzéséről.

A várt 1094/1956 (IX.27.) sz. kormányhatározat a Magyar Közlöny 1956. évi szeptember 27-ei 84. számában jelent meg.⁵⁵ A jogszabály rögzítette, hogy 24, egyenként 1000 oldalas kötetben kell megjelentetni. Az első három egység 1959-ben jelenik meg, attól kezdve évenként három tomos közreadását írta elő a határozat, így nyolc év alatt fejeződött volna be a vállalkozás. A példányszámot az előfizetések számától függően 40–50 000-ben határozta meg a kormány. A jogszabályban szó volt a Kis Magyar Lexikonról mint az Enciklopédia rövidített, népszerű kiadásáról és egy újabb, ezúttal idegen nyelvű vállalkozásról is. A kormányhatározat szerint *Encyclopaedia Hungarica* címmel 1967-től kezdődően az enciklopédia magyar vonatkozású anyagát megfelelő átdolgozással orosz és angol nyelven, szükség esetén még franciául és németül is ki kell adni. A kormány arról is döntött, hogy az Egyetemes Kis Lexikon munkálatait fel kell gyorsítani, és a két kötetnek 1958-ban meg kell jelenni. Ez azt jelentette, hogy szerkesztése elvált az Enciklopédiától, előbb kellett volna elkészíteni a rövidített változatot, mint a tudományosat.

De nem csak azt. A korábbi koncepciók szerint elkezdődött a különböző szaklexikonok közreadásának előkészítése is, az elgondolás szerint

ezek az Enciklopédia kiadása után jelentek volna meg. Az új helyzetben a sorrend megfordult: az elképzelés szerint most az Enciklopédia címszóanyagának és egyéb elkészült előkészítő anyagának felhasználásával előbb az egyes szaklexikonokat kell közreadni, majd később ezek átdolgozásával készülhet el a Magyar Enciklopédia. Kovács Máté reménykedett, hogy „*ez az újabb sorrend a gyakorlatban alkalmasabb megoldásnak bizonyul a korábbi elgondolásnál, mert így az olvasók sokkal hamarabb hozzájuthatnak a számukra legfontosabb részekhez s ezenfelül az Enciklopédia is jobban kiérlelt ismeretanyagból s nagyobb szerkesztési tapasztalattal készülhet el.*”⁵⁶

Az Enciklopédia szerkesztési munkálatai 1956-ban lelassultak, és előtérbe került az Egyetemes Kis Lexikon szerkesztése, fel kellett gyorsítani annak munkálatait. A Kis Lexikon kéziratát, 40 000 szócikket mintegy 2000 lapnyi terjedelemben a szerkesztőségnek az utasítás értelmében 1957. október 1-jén kellett átadni a nyomdának.⁵⁷ A szerkesztőség szervezeti felépítése és munkaterve is az új feladatnak megfelelően alakult.

A szerkesztőség 1957 elején a következő formában működött:⁵⁸

Főszerkesztő Kovács Máté,
titkár *Balogh Gyuláné*

Társadalomtudományi osztály:

Osztályvezető *Pálffy Ilona*

NYELVI, IRODALMI CSOPORT,

csoportvezető *Weger Imre,*

gépíró *Szentmihályi Jánosné.*

A csoport az alábbi kiadványok szerkesztésében vesz részt: *Kis Magyar Lexikon* (Weger Imre, Fülöp Géza, Nirschy Ott Aurél, Fodor Lászlóné); *Magyar Irodalmi Lexikon* (Fülöp Géza, Weger Imre, Boga István, Putnoky Istvánné); Világirodalmi Lexikon (Weger Imre, Fülöp Géza, Putnoky Istvánné).

MŰVÉSZETI CSOPORT,

csoportvezető Voít Pál,

gépíró Szentmihályi Jánosné.

A csoport az alábbi kiadványok szerkesztésében vesz részt: *Kis Magyar Lexikon* (Voit Pál, Eszláry Éva, Kovács Ferenc); *Filmllexikon* (Kovács Ferenc); *Művészettörténeti ABC* (Voit Pál, Eszláry Éva, Marosán Lajosné, Szmracsányi Marian); *Művészeti Lexikon* (Voit Pál, Eszláry Éva, Marosán Lajosné, Szmracsányi Marian).

TÖRTÉNELMI ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYI CSOPORT,
csoportvezető Pálffy Ilona,

gépíró Séra Zoltánné.

A csoport az alábbi kiadványok szerkesztésében vesz részt: *Kis Magyar Lexikon* (Pálffy Ilona, Jakab Zsuzsanna, Czinner Tamás, Makai Mária, Marosán Lajosné, Batár Attila, N. Kiss István, Dul Dezsőné); *Jogi Lexikon* (Jakab Zsuzsanna, Pálffy Ilona, Czinner Tamás).

Természettudományi osztály:

Osztályvezető Dux Erik,
adminisztrátor Wighardt Mária

FÖLDRAJZI ÉS FÖLDTANI CSOPORT,

csoportvezető Torday Kálmánné,
gépíró Domanits Györgyi.

A csoport az alábbi kiadványok szerkesztésében vesz részt: *Kis Magyar Lexikon* (Torday Kálmánné, Kubovics Imre, Földi Gusztáv, Neppel Ferenc) *Földrajzi helynevek szótára* (Földi Gusztáv); *Természettudományi Lexikon* (Torday Kálmánné, Földi Gusztáv, Neppel Ferenc).

BIOLÓGIAI ÉS ORVOSTUDOMÁNYI CSOPORT,

csoportvezető Pozsár Béla,
adminisztrátor Keviczky Lórándné.

A csoport az alábbi kiadványok szerkesztésében vesz részt: *Kis Magyar Lexikon* (Pozsár Béla, Gortvay György, Szondy György, Kerék Mihály, Szemes Gábor, Temes Ferencné); *Természettudományi Lexikon* (Pozsár Béla, Szondy György, Kerék Mihály, Temes Ferencné), *Orvosi szakszótár* (Gortvay György).

TERMÉSZETTUDOMÁNYI ÉS MŰSZAKI CSOPORT:

csoportvezető -----

MŰSZAKI CSOPORT:

A csoport az alábbi kiadványok szerkesztésében vesz részt: *Kis Magyar Lexikon* (Huberth István, Egressy Zoltán, Hoffmann Géza, Vargha Vilmos, Pataky Ernő).

TERMÉSZETTUDOMÁNYI CSOPORT:

A csoport az alábbi kiadványok szerkesztésében vesz részt: *Kis Magyar Lexikon* (Galambos Mihályné, Illényi András, Dux Erik, Zerinváry Szilárd); *Természettudományi Lexikon* (Dux Erik, Galambos Mihályné, Illényi András, Zerinváry Szilárd).

Gépíró Wighardt Mária.

Lexikográfiai Osztály:

Osztályvezető Zerinváry Szilárd,
adminisztrátor Pálfi Gyuláné

ÖSSZESZERKESZTŐ ÉS EGYEZTETŐ CSOPORT,

csoportvezető Molnár Albert,
munkatársak Maros Istvánné,
Szentkláray Olga,
Szelke Árpád,
Sztankóczy György,
Vietorisz Gyuláné

NYELVI ÉS STÍLUSSZERKESZTÉSI CSOPORT,

csoportvezető Süle Jenő.
Munkatársak Fodor Lászlóné,
Koch László,
Kovács Györgyné,
Kiss Árpád

KÉP- ÉS TÉRKÉPSZERKESZTÉS:

Koroknay István, Tóth Aurél

NYOMDAI SZERKESZTÉS:

Halmi Ferenc

ARCHÍVUM CSOPORT,

csoportvezető Simonffy Tóth Ernő.

Munkatársak Ludmann Lászlóné,
Solymos Gyuláné,
Genda Simonné,
Király Regina.
Gépíró Winkler Sándorné

Adminisztráció:

GAZDASÁGI ÜGYEK: Böhm Sándorné

SZÁMFEJTÉS: *Ludmann Lászlóné*
 KÉZBESÍTÉS: *Varjas Miklósné*
 TAKARÍTÁS: *Nagy Lászlóné, Rácz Rozália*

Meddig jutott el a Magyar Enciklopédia előkészítése 1956 nyarán? Teljes egészében elkészült a címszójegyzék, 140 000 tétel. Befejezéshez közeledett a szerkesztési munkát megszabó irányelvek és módszertani útmutatók kidolgozása, elindult az alapvető szócikkek tartalmi vázlatának összeállítása, az év során megtörtént a külföldi földrajzi nevek írásának egységesítése, és elkészült a fontosabb nem latin és nem cirill betűs írássok egységes átírási szabályzata. A szerkesztőség közreadta a részletes helyesírási útmutatót, elkészítették a szócikkek írásához kidolgozott szerzői tájékoztatót, és az év során számos mintacikket is megírtak, ezek megvitatása elkezdődött. Megindult a térképek, táblázatok tervezése és a szócikkekhez kapcsolódó bibliográfiai adatok gyűjtése, folytatódott a kortárs személyek névjegyzékének összeállítása valamint az azzal kapcsolatos egyeztetés.⁵⁹ Összegezve megállapítható, hogy a Magyar Enciklopédia előmunkálatai az év során eljutottak abba az állapotba, hogy tartható lett volna az első kötet eredetileg 1959-re tervezett megjelenése. Természetesen ennek előfeltétele lett volna, hogy elsősorban ezzel foglalkozzon a szerkesztőség.

A szerkesztőségi munka azonban nemcsak a kormánydöntés miatt akadozott. A forradalomról és annak következményeiről óvatos megfogalmazásban ugyan, de olvashatunk a dokumentumokban. November után a szerkesztőség számos külsős tagja ellen vizsgálat indult, mások ideológiailag elbizonytalanodtak.⁶⁰ Az ideológiai jellegű problémák abban az értelemben is megjelentek, hogy nyilvánvalóvá vált: nem lehet a forradalom után egyes jelenségekről, személyekről stb. ugyanúgy és ugyanazt írni, mint korábban. Mindez azt jelentette, hogy bizonyos munkálatokat előről kellett volna kezdeni. Ezek miatt a Magyar Enciklopédia szerkesztési munkáit szüneteltették.⁶¹ A külvilág ezekről a problémákról nem kapott tájékoztatást, az En-

ciklopédia szerkesztésének felfüggesztése okaként „főként gazdasági nehézségeket” említett Kovács Máté is.⁶²

Bernát György és Kovács Máté a közösen jegyzett áttekintésben a Kis Magyar Lexikonról (a dokumentumokban következetlen volt elnevezése, hol ezt, hol az Egyetemes Kis Lexikon alakot használta Kovács Máté is) biztatóbb fejleményekről számolt be. Elkészült 54 790 szócikk, vagyis a teljes terjedelem 93%-a, ezek mintegy felénél a lektorálás is megtörtént. Elkezdődött a lexikográfiai szerkesztés és az elkészült kéziratok tipografizálása, véleményük szerint 1958-ban mindkét kötet megjelentethető lesz. Ugyanakkor egy létező ideológiai problémára itt is felhívták a figyelmet. Mint írták: 1956 eszméi, ideológiai zavart okozott, a lexikonnak „*népünk és államunk világnézetét, a szocializmus felé haladó magyar társadalom mai törekvését*” helyesen kell tükröznie. Ez azonban most problematikus-sá vált, a cikkek egy része október előtt, alatt íródott, a személyek kiválasztása is egy korábbi állapotot tükröz. A cím is pontatlan.⁶³

Az alábbi javaslatokat fogalmazták meg: a cím legyen *Egyetemes Kis Lexikon*, mert jobban kifejezi a tényleges tartalmat. Indítványozták, hogy az MTA Elnöksége az addig elkészült anyagot szellemi, de főként ideológiai szempontból vizsgálja felül. Elsősorban a kézirat erre rászoruló társadalomtudományi részénél érezték fontosnak a világnézeti jellegű ellenőrzést. A tartalmi színvonal mellett fontos a megfelelő technikai minőség biztosítása is – vetették fel –, ezért kezdeményezték a jó minőségű nyomdai anyagok (papír, vászon, festék stb.) beszerzését elegendő mennyiségben.⁶⁴

A jelentésben érintették a tervbe vett tudományos szaklexikonok kérdését is. Megállapították, hogy ezekre nagy szükség van, hiszen a rendelkezésre állók elavultak. Véleményük szerint ezek szerkesztése sem tartalmi, sem pénzügyi, sem az anyagok tekintetében nem okoz akkora gondot, mint a nagy példányszámú általános enciklopédia vagy a kislexikon. A különböző kiadók részéről nagy érdeklődés figyelhető meg, a Kiadói Főigazgatóság ezért a Magyar Enciklo-

pédia szerkesztősége feladatául írta elő a szaklexikonok kiadását. A jelentés indoklása szerint helyesen, mert az Enciklopédia addigi szerkesztése során összegyűjtött anyag és tapasztalat felhasználható a szaklexikonok készítésénél, az előbb közreadott szaklexikonokból befolyó bevétel pedig felhasználható lesz az Enciklopédia munkájában. További haszonként említette meg az anyag, hogy a szerkesztőség munkatársainak egy része foglalkoztatható lesz a szaklexikonok készítésénél. Kilenc, az alábbi tárgyú szaklexikon terve került be a szerkesztőség feladatai közé: orvosi, magyar irodalmi, társadalomtudományi, művészeti, jogi, világirodalmi, pedagógiai, könyv és magyar életrajzi. A tudományos célú szaklexikonok közreadására a Kiadói Főigazgatóságon belül megalakult a *Lexikon Bizottság*, amely egyfajta koordináló feladatot látott el. A Kovács Máté és Bernát György által megfogalmazott határozati javaslat tervezete helyesli, hogy a szaklexikonok operatív koordinálását a Kiadói Főigazgatóság mellett működő Lexikon Bizottság látja el, és pozitív fejleményként értékeli, hogy az Enciklopédia szerkesztősége is bekapcsolódott ezekbe a munkákba.

Utólag nézve a fejleményeket és a kialakult helyzetet, túl soknak tűnnek a bizottságok és szinte követhetetlennek a feladatok, pedig még egy kérdéskör, a népszerű kis lexikonok ügye is szerepelt a jelentésben. Ezek a Kiadói Főigazgatóság Lexikon Bizottsága állásfoglalása szerint más kiadóknál (*Bibliotheca*, *Gondolat*, *Műszaki*) jelennének meg. Kovács Máté és Bernát György azonban megállapították, hogy egy részük az Enciklopédia szerkesztőségének feladatai közé kell hogy tartozzanak, ugyanis ezek lényegében az Egyetemes Kis Lexikon származékai. Elsősorban azért kívántak közreműködni a munkákban, mert a bevételt a Magyar Enciklopédia munkálataira lehetne fordítani (érzékeltető, hogy Kovács Máté a nem éppen biztató előjelek ellenére is szívügyének tekintette az Enciklopédia megjelentetését), illetve így remélték együtt tartani a szerkesztőséget. Ennek további működését fontosnak tartották mindketten, s azzal érveltek, hogy így lehet továbbfejleszteni

a lexikonkiadásban szerzett tapasztalatokat, és ezáltal lehetővé válik a külföldi lexikonok magyar anyaggal történő ellátása, és megoldható az állandó szerkesztőséggel a legkülönbözőbb hazai lexikonok munkáinak koordinálása is.⁶⁵

Egy vizsgálat és következményei

A fennmaradt dokumentumokból jól érzékelhető, hogy Kovács Máté 1957-ben elsősorban arra törekedett, hogy a szerkesztőséget megőrizze, és olyan feladatokat találjon számára, amelyek kapcsolódnak az Enciklopédiához. A szerkesztőségi létszám 1956-ban 93 főből állt, 1957 végére viszont már csupán 48 munkatárs próbálta elvégezni a feladatokat.⁶⁶ Tagadhatatlan, hogy egyre több probléma merült fel. Kovács Máté számos beadványban, írásos anyagban és nyilván személyesen, szóban is igyekezett felhívni a döntéshozók figyelmét a lexikonszerkesztés speciális követelményeire; arra, hogy a szerkesztőség Magyarországon úttörő munkát végez a módszerek és a megoldások kidolgozásában. Leszögezte, hogy egy lexikon csak akkor lehet korszerű és színvonalas, ha a legjobb szerzők közreműködése biztosítható, és ha a szerkesztőségnek ideje és módja van arra, hogy a kollektív szerző feladatkörét gondosan és lelkiismeretesen betöltse.⁶⁷

A nehézségek okának kiderítésére, az esetleges gazdálkodási szabálytalanságok tisztázására a Pénzügyminisztérium vizsgálatot rendelt el. Feltehetően az MTA vagy az Akadémiai Kiadó illetékesei kezdeményezhették a vizsgálatot, amelyre 1957. december 14-én került sor a szerkesztőség V., Szalay u. 10. szám alatti irodájában a PM Revizori Főosztálya két munkatársa, *Blézer Ferenc* és *Láng László*, valamint Kovács Máté jelenlétében.⁶⁸

A vizsgálat célja annak tisztázása volt, hogy a kitűzött feladatok elvégzésére a szerkesztőségnek juttatott 5,6 millió forintnak mi lett a sorsa, illetve mi okozta a tervfeladatok végrehajtásában mutatkozó késedelmet. A vizsgálat során elsősorban hét lexikonról volt szó. (A doku-

mentumban közölt elnevezéseket követem.) A jegyzőkönyv az adott lexikon címe után feltünteti a tervezett terjedelmet ívekben, a nyomdai leadás határidejét, a tervezett megjelenést, a tervben előirányzott és a ténylegesen felhasznált összeget:

A jelentés a munkaterv nem teljesítésének okát abban látta, hogy „a külső munkatársak munkabérére és tiszteletdíjára betervezett 2,7 millió Ft-ból szeptember 30-ig csupán 1,2 millió Ft-ot használtak fel. Ez azt jelenti, hogy főként a szaklexikonok címszavaihoz tartozó cikkek

Kis Lexikon	400 ív	1957. IX. 1.	1958. VII. 1.	1867e Ft.	841,4e Ft.
Filmllexikon	40 ív	1957. IX. 30.	1957. XII. 1.	196,6e Ft.	62,7e Ft.
Orvosi	180 ív	1957.IX.30.	1958. VI. 30.	584,8e Ft.	15,2e Ft.
Művészettörténeti ABC	40 ív	1957. VIII. 1.	1957. XII. 1.	176.6 e Ft.	79,1e Ft.
Nagy Magyar Enciklopédia (függő ügyek lezárása)				769,9e Ft.	134,2e Ft.
Magyar irodalmi Lexikon	340 ív	1958.III.1.	1958. XII.1.	549,4 eFt.	4,3e Ft.
Természettudományi Lexikon	400 ív	1958. VI. 1.	1958.XII.1.	654,4e Ft.	0 Ft.
Egyéb lexikonok				401,3eFt.	44,5e Ft.

A vizsgálat megállapította, hogy 1957 első kilenc hónapjában mintegy 2500 ezer forintot használtak fel úgy, hogy egyetlenegy esetben sem tartották be a nyomdába adás határidejét. Ezzel a szerkesztőség hátráltatta az MTA Elnökségének azt a tervét, hogy a kiadott könyvek megtérülési költségéből és jövedelméből finanszírozza a Nagy Magyar Enciklopédia és a többi szaklexikon szerkesztését és kiadását. A szaklexikonok kiadásának célja az volt – tartalmazza a jelentés –, hogy az Enciklopédia elhalasztása miatt a mindennapi munkákhoz a gyakorlati élet szükségleteit segítő, illetve kulturális szempontból is megfelelő segédlet álljon rendelkezésre. Ezt a célt a szerkesztőség nem érte el – rögzítette a jelentés. Azt viszont – folytatódott az anyag –, hogy a Magyar Enciklopédia szerkesztőségének munkatársai együtt maradjanak, teljes mértékben teljesítették: a szerkesztőség beralapját időarányosan a tervnek megfelelően felhasználták.

időben nem készültek el, ami végeredményben a művek megjelenési határidejének nagymértvű eltolódásához vezetett.”⁶⁹ A jelentés leszögezte azt is, hogy nyilvánvalóan tisztában voltak az év elején azzal, hogy a tervet nem fogják teljesíteni, ennek ellenére a felelős főszerkesztő nem tett javaslatot a terv módosítására. Továbbá nem biztosította azt sem, hogy a végzett munkák a minőségi követelményeknek a szükséges mértékben megfeleljenek. Ezért a főszerkesztő felelős 1., a szerkesztőség 1957. évi munkatervének nem teljesítéséért, 2., az eddig beérkezett szakcikkkel szemben – az MTA elnöke által a szerkesztőség munkáját szakszerűség szempontjából felülvizsgálni hivatott szakértői bizottság megállapítása szerint – felmerült minőségi kifogások fennállásáért, 3., részben ezek miatt a szaklexikonok megjelenésének elhúzódásáért, és végül 4., az elhúzódás hátrányos gazdasági és pénzügyi következményeiért.⁷⁰

A revizorok súlyos vádakat fogalmaztak meg.

Az aláírt példányon Kovács Máté jelezte, hogy a megállapítások ellen megteszi észrevételeit. Erre néhány héttel később került sor.⁷¹ A fontos dokumentum a lexikonszerkesztőség munkájának egészét áttekinti, és logikus magyarázatát adva az elmaradásnak, cáfolja a revizori vádakat. A terjedelmes anyag az általános megjegyzésekkel kezdődik, ebben hivatkozik *Milyen legyen a Magyar Enciklopédia?* című sokszorosításban, illetve a Magyar Tudományban megjelent írására.⁷²

A bevezető részek után tér rá Kovács Máté az érdemi válaszra. Leszögezi: a cikkírás és a lektorálás nem vonzó sem tudományos, sem anyagi szempontból, sok és gondos munkát követel, ugyanakkor röviden és tömören kell írni. Ugyan többnyire nem tartalmaz új tudományos eredményeket, de megírása ideológiai vagy szakmai szempontból is kényes feladat. Ezért csak az anyagi érdekeltség fokozásával lehet a jó szakemberek közreműködését biztosítani. A szerkesztőség megalakulása után valóban javasolta a honoráriumrendszer módosítását, még a szovjet megoldást is példaként állította a magyar szervek elé, azonban nem történt érdemi intézkedés. Olyan honoráriumrendszert tartott volna jónak, amely a rövidegét és a tömör megfogalmazást premizálja. Felvetése azonban sem akkor, sem később nem valósult meg; valójában a hazai tudományos munka megfelelő díjazása volt a probléma lényege, amit helyesen ismert fel.

A szerkesztői munka sajátossága – folytatta feljegyzését –, hogy viszonylag nagy a kéziratselejt, ami szükségszerűen drágítja a ténylegesen megjelent ívek költségeit. A selejt oka lehet a terjedelem túllépése, a rokon- vagy határterületek párhuzamosságából adódó szükségszerű ismétlődések, vagyis előzetesen nem lehet egészen pontos tervet készíteni a terjedelemre. Ráadásul ezek többször változhatnak a belső szakértői viták hatására, így előfordulhat, hogy a megrendelt és elkészült, kifizetett cikk végül nem jelenik meg. Becslése szerint a terjedelem túllépése akár a 25–30%-ot is elérheti egy lexikon esetében, és ezt a szerkesztés során kell eltüntetni. A lexikonszerkesztői munka ebből következően a

többi szerkesztői tevékenységnél sokkal idő-, munka- és költségigényesebb, vélekedése szerint a költségek akár a dupláját is kitehetik az egyéb szerkesztői munkának. Meglátása szerint az enciklopédia szerkesztősége mint kollektív szerző működik, vagyis nem egyedül a szerző hozza létre a lexikonban olvasható szócikket, annak végső formája a szerző és a szerkesztőség közös munkájaként készül el.

A dokumentumban kitért az idő kérdésére. Ezt nem lehet több munkatárs bevonásával csökkenteni, van egy bizonyos minimális idő, amire mindenképpen szükség van. Ezt a tényezőt a szerkesztőségi munka kezdetekor figyelembe vették, azonban időközben a sürgősség és a takarékoskosság követelményeivel szemben sajnálatosan háttérbe szorult, s részben ez okozta a nehézségeket. Összegzésül megállapítja, hogy Magyarországon még nincsenek tapasztalatok a lexikonszerkesztésben, ezeket menet közben kell megszerezni, ezért az első egy-két lexikon szükségszerűen kísérleti jellegű.⁷³

A jelentés bevezető része jó összefoglalása a szerkesztőségi munka lényegének. Alighanem saját magára is vonatkoztatta a tanulás szükségességét. Amikor megkapta a felkérést, tisztában volt nagy vonalakban a teendővel, de a szerkesztés megfelelő módszereit munka közben kellett kialakítani, vagyis vitathatatlanul számolni kellett a tévedéssel, a kudarccal is – ezért írta, hogy az első egy-két lexikon szükségszerűen csak kísérleti jellegű lehet.

Az anyag következő részében a konkrét 1957-es tervfeladatokkal kapcsolatban fejtette ki véleményét. Megállapította, hogy azok csak nehezen alakultak ki: nem utolsósorban a különböző, egymásnak ellentmondó vagy ideiglenes döntések jelentősen megnehezítették a tervfeladatok kialakítását. A végleges tervet a szerkesztőség ugyan feszítettnek ítélte meg, de a feladatok elvégzését lehetségesnek tartotta, és arra lelkesen vállalkozott. Azonban nyilvánvaló volt, hogy a Kis Lexikon és két szaklexikon nyomdakész kéziratának elkészítése csak az összes körülmény és feltétel kedvező alakulása esetén valósítható meg. Vagyis akkor, ha mindenki egy-

formán gondosan, a kívánt minőségben és főleg határidőre végzi el feladatát, továbbá a szerkesztőség támogatására hivatott szervek, hatóságok is messzemenően és idejében segítik munkáját. Mint időközben kiderült, a Kis Lexikonra vonatkozó előirányzat nem volt reális. A késedelemnek több oka volt. A legfontosabbat abban látta, hogy a Magyar Enciklopédia szerkesztéséről túl gyorsan kellett átállni tíz különböző jellegű, méretű és határidejű lexikon kiadására. Többször jelentősen csökkentették a szerkesztőség létszámát is, a munkatársak egy részét át kellett csoportosítani, új munkakört, új feladatokat kellett megtanulniuk. Nehezítette a helyzetet, hogy hosszú hónapokig nem volt adminisztratív és gazdasági vezető sem. Ezek miatt összességében nem sikerült biztosítani azt a nyugodt légkört, munkafegyelmet és elmélyedést, amit a feladatok megkívántak volna.

Nem volt megfelelő az együttműködés sem – folytatta – az MTA, a Kiadói Főigazgatóság, az Akadémiai Kiadó és a szerkesztőség között. Az MTA még mindig nem hozott döntést Kovács Máté és Bernát György közös, 1957. júniusi⁷⁴ beadványáról. A döntés elmaradása jelentősen hozzájárult a késéshez. Előnytelenül változott a helyzet a külső munkatársakkal kapcsolatban is. 1957 elején, a bizonytalan helyzetben, amikor nem lehetett tudni, hogy mikor indul újra a tudományos kutatás és publikálás, jeles tudósok is vállalták szócikkek írását, később azonban nagyon sokan visszaléptek. A felkért szerzők egy része viszont az ellenük indult fegyelmi vizsgálat miatt esett ki a munkából.⁷⁵

A feljegyzés következő részében a konkrét kiadványokkal kapcsolatos helyzetről adott számot. A Magyar Enciklopédia szerkesztése 1957 elején leállt, bár erről nincs kormányhatározat. A leállás során a függőben lévő követeléseket kiegyenlítették. A dokumentumban kifejtette, hogy a Magyar Enciklopédia szerkesztése során végzett munka eredményeként jelentős szellemi érték jött létre, ezek közé tartoznak a szerkesztés elméleti alapvetései, a szerkesztési irányelvek, a részletes lexikográfiai útmutatók. Elkészült az enciklopédia részletes terve; megtörtént a térké-

pek, illusztrációk szerkesztési elvének kidolgozása, és végül számtalan további szabályzatot is közreadott a szerkesztőség.

Áttérve a Kis Lexikonra megállapította, hogy 90 cikk kivételével a kézirat elkészült, mintegy 40 000 szócikk szövege rendelkezésre áll. Első menetben megtörtént a kézirat megmunkálása, vagyis az adatok ellenőrzése, a tartalom átnévése, a szerkezet és a stílus egységesítése, a helyesírás ellenőrzése lezárult. A kézirat azonban még nem adható nyomdába, mert további szerkesztői munkák vannak hátra, nem utolsósorban szükséges a kézirat ideológiai felülvizsgálata és a szócikkek egymás közötti arányosítása. A vitathatatlan csúszás elsősorban a szerzők és a lektorok késésével és a szerkesztőség átszervezésével magyarázható, de részben tervezési hibából adódnak – ismerte el. A szerkesztőség 1959-re akarta a lexikont megjelentetni, de a kiadást felsőbb kívánságra előre kellett hozni 1958-ra. 1956 októbere azonban minden munkában legalább hat hónapos eltolódást okozott. Ezért 1958 őszén kellene nyomdába adni, és így 1959-ban megjelenhetne a kötet. Hiba volt az 1958 őszi megjelenést még korábbra, 1958 tavaszára hozni. A felsőbb szervek a sürgős szükség-re hivatkozva, a pénzügyesek pedig a befektetés mielőbbi megtérülése miatt sürgették a határidő módosítását, és a szerkesztőség sem mérte fel reálisan a helyzetet – érzékelteti Kovács Máté a ránehezedő külső nyomást.⁷⁶

A kézirat minőségéről mostani formájában nehéz pontos képet alkotni, kétségtelenül vannak szakmai vagy főleg ideológiai szempontból kifogásolható részek, az év első felében a szerzők egy része erősen polgári szemléletű cikkeket írt, ezeket kétségtelenül át kellett dolgozni – olvasható. A szakmai színvonal azonban a szócikkek túlnyomó többségénél megfelelő. Kovács Máté arra a formális szempontokra hivatkozik, hogy a szerzők és a lektorok akadémikusok, egyetemi tanárok, tudományos kutatók, és „nehéz volna elgondolni, hogy ismert, jó nevű szakértők általában meg nem felelő munkát végezzenek” – írta a kissé tekintélyelvű indoklásban.⁷⁷ Ezzel kapcsolatban visszautasítja a revizori jelentésben

olvasható vádpontot, miszerint minőségi kifogásokat tartalmaz az MTA elnöke által felkért bizottság véleménye. Mint leszögezte, nem jutott el hozzá az anyag, ilyenről nincs tudomása, és azt „*az állítólagos megállapítást, hogy a cikkekkel szemben általában nagyarányú minőségi kifogást lehetne emelni, az elmondottak alapján megalapozatlannak kell tartanom.*”⁷⁸

Ezt követően áttért a szaklexikonok kérdésére. Több-kevesebb késés ezeknél is létezik – ismeri el. A késés egyik oka az, hogy sokszor a szerződéseket csak késve lehetett megkötni, így a munka eleve csúszással indulhatott meg. Voltak kiadói viták és ütközések is, például magyar irodalmi lexikont más kiadó is akart megjelentetni, az illetékes szervek előbb mindkettőt engedélyezték, majd később összevonták a két munkát. Az érintett kiadó, a *Bibliotheca* azután ezt a megállapodást felrúgta, így most újra a Kiadói Főigazgatóság döntésére várnak. Összefügg a magyar irodalmi lexikkal a világirodalmi ügye is. Egy darabig jól haladt az előkészítés, de később felmerült az illetékes szervezetben, hogy össze kell vonni a magyar és a világirodalmi lexikont, így a 300+400=700 helyett összesen 500 íven, vagyis jóval olcsóbban megjelentethető lesz az egységes irodalmi lexikon.

A természettudományi lexikonról csak most lett szerződés, de még mindig nincs szerződés a Művészettörténeti ABC-re, a Könyv Lexikonra,⁷⁹ az Orvosi Lexikonra. Ugyanakkor elkészült a Filmlexikon és – az előbbieket figyelembe véve némileg érthetetlenül – a Művészettörténeti ABC kézírata. Az eredmények között említette, hogy elkészült az összevont irodalmi lexikon címszójegyzéke és az orvosi, a sport, a fényképészeti, a méhéseti, valamint a könyv-lexikon előkészítő terve pedig folyamatban van. Elmarad viszont az Ifjúsági lexikon, a Szülők lexikona kiadása, és később valósul meg a Pedagógiai lexikon. Mint látható, egyes lexikonokról eddig sehol sem volt szó, a felsorolás jól érzékelteti azt a végtelenül átgondolatlan és kapkodó, ötletszerű döntési folyamatot, ahogyan eljutottak a szerkesztőséghez a különféle elképzelések.⁸⁰

A jelentés következő részében a szerkesztőség

működésére tért rá. Komoly bajok forrása – írja – a nem megfelelő szervezeti forma és egyes fontos személyi kérdések megoldatlansága. A szerkesztőség néhány éves működése alatt a különféle szervezeti formák váltogatták egymást, volt intézeti, volt vállalati, volt részlegesen önálló az Akadémiai Kiadón belül, vagyis állandósult az átmenetiség. Nem volt adminisztratív vezető, aki az igazgatási, személyzeti, gazdasági ügyeket irányította és összefogta volna. Ezek intézése megosztott a főszerkesztő és az egyes osztályok vezetői között, ami szükségszerűen egyesek túlterheléséhez vezetett. Mindezek a tudományos munkában is éreztették hatásukat. A felsőbb szervek ellenőrzése rendszeres volt, ugyanakkor tény, hogy egyes területek kiesését nem lehetett behozni. Utólag belátható, hiba volt a túlzottan feszített terv végrehajtását erőltetni, új terv vagy tervmódosítás kellett volna – ismeri el önkritikusan Kovács Máté. A munkatársak jól képzettek, motiváltak, az alkalmatlan munkatársak már kikerültek az állományból a több szakaszban végrehajtott leépítés során. A maga szerepéről megállapítja, hogy „*engem ez a feladat érdekelt, annak korszerű megvalósítását életem egyik fő tartalmának tekintettem.*”⁸¹ 1956 végén, 1957 elején érvényesült az MTA főtítkárának azon rendelkezése, amely a hatásköri megoszlásról szólt. Később azonban az Akadémiai Kiadó növekvő mértékben és közvetlenül avatkozott az ügyek intézésébe (személyi kérdések, szaklexikonok szerződése, költségkeret biztosítása, gazdálkodás ellenőrzése). Kovács Máté a dokumentumban felhozta, hogy írásos megbízása a Magyar Enciklopédia főszerkesztői tisztére volt, és bár többször kérte írásban hatáskörének pontos megállapítását, sem a Kis Lexikon, sem a szaklexikonok vonatkozásában nem kapott konkrét megbízást. Ezért amikor az MTA elnöke elrendelte a Magyar Enciklopédia munkálatainak szüneteltetését, 1957. június 30-án írásban benyújtotta tisztségéről való lemondását. Azóta a kilátásba helyezett döntésig „*csak az ügyek vitelére szorítkoztam*” – olvasható.⁸²

Az anyag végén ismét a gazdálkodás kérdéseire tért rá. Nyomatékosan visszautasította a vizs-

gálat azon sugalmazását, miszerint a szerkesztőségi rezsit időarányosan felhasználták, azonban nincs teljesítmény a kifizetések és a bérek mögött. A szerkesztőség tagjai rendszeresen, szorgalmasan dolgoztak, és hasznos munkát végeztek – állapítja meg. Az év elején ugyan a politikai helyzet miatt a szerkesztőségben is lazult a munkafegyelem, de hamar normalizálódott a helyzet ezen a területen is. Az tény, hogy az Enciklopédia leállítása és a Kis Lexikon munkálatainak intenzív felfutása között megfigyelhető volt bizonyos belső munkanélküliség, azonban a szerkesztőségi létszám felére csökkenésével és a Kis Lexikon munkálatainak felfutásával ez a részleges üresjárat áprilisban megszűnt.

Írása végén egyértelművé tette álláspontját: a revizorok megállapításai megalapozatlanok, a leírtak nem tárgyilagos elemzésen, hanem néhány összefüggéséből kiemelt adaton alapulnak. A jegyzőkönyv azt a látszatot kelti, mintha a munka teljesen eredménytelen lett volna. A kétségtelen lemaradás, mulasztás nem lényegi, hanem formai jellegű: a határidők helytelen kitűzése miatt következett be. Ennek a ténynek egy tárgyilagos vizsgálatból ki kellett volna derülnie, és akkor nem fogalmaztak volna meg ilyen szélsőséges megállapítást. Az előfordult tévedések, hibák, formai hiányosságok nem haladják meg az ilyen újszerű munkáknál elkerülhetetlen mértéket – zárul az irat.⁸³

Az 1957-es vizsgálatról, illetve az arra adott észrevételekkel azonban még nem zárult le Kovács Máté és a Magyar Enciklopédia kapcsolata, bár igazán érdemi dolgok már nem történtek. A szerkesztőségi munka ugyan folytatódott, de nyilvánvaló volt, hogy a lassan, nagyon lassan konszolidálódó Kádár-rendszer művelődés- és tudománypolitikájától várják a döntést a lexikonban érintettek, talán maga a főszerkesztő is. Kovács Máté kötelességtudóan elkészítette a szerkesztőség 1958-as munkatervét. Ebben lényegében csak a Kis Lexikkal kapcsolatos feladatok szerepeltek, így a kritikai olvasás elvégzése, a szöveg javítása, egyeztetése és egybeszerkesztése, a szuperlektorálás és a lexikográfiai szerkesztés konkrét határidőkkel megjelölve.⁸⁴ Távozási

szándékát a főszerkesztői tisztségről megerősítette Rusznyák Istvánnak, az MTA elnökének írt levelében. Közölte, hogy június 30-án beadott lemondását fenntartja, kéri felmentését, illetve a mielőbbi döntést. Bejelentette, hogy az ügyek vitelét Dux Erik osztályvezető látja el.⁸⁵ Az adott helyzetben más választása nem igazán volt, az ellene megindított vizsgálat nyilvánvalóvá tette, hogy elvesztette a döntéshozók bizalmát, a kibontakozást személye nem segíti, inkább hátráltatja. Berei Andor 1958 áprilisában tért haza Moszkvából, és elképzelhető, hogy Kovács Máté tudomására jutottak olyan hírek, miszerint kulturális területen, a lexikonszerkesztőség élén kívánják foglalkoztatni a korábbi rákosista gazdaságpolitikust.

Érdemi döntés azonban egy ideig még nem történt, a Kiadói Főigazgatóság változatlanul Kovács Mátét tekintette a Magyar Enciklopédia vezetőjének; például megpróbált lépni a lexikonok honorárium kérdésében. *Dr. Propper László* 1958. január 7-ére egyeztető tárgyalást hívott össze, amelyre őt is meghívták.⁸⁶ Az előterjesztett anyagban felhasználták Kovács Máté korábbi javaslatait.

A revizori vizsgálaton túl 1958 elején egy újabb ellenőrzés történt a szerkesztőségben. Úgy tűnik, hogy Kovács Máté ellenfelei mindenképpen szerettek volna „fogást találni” munkájában. Az újabb vizsgálat nem pénzügyi, hanem szakmai volt, és formailag az volt a célja, hogy a szerkesztőségi munka folytatásának további lehetőségeit vizsgálja meg. Az ellenőrzést a Kiadói Főigazgatóság munkatársa, dr. Propper László végezte.⁸⁷ Kovács Máté feljegyzéséből lehet rekonstruálni az észrevételeket: eszerint Propper elsősorban azért támadta Kovács Mátét és a szerkesztőséget, mert specialistákat kértek fel a szócikkek írására, a Kis Lexikon cikkeinek írására 528 személynek adtak megbízást. A Kiadói Főigazgatóság megbízottja által javasoltak szerint a szerkesztőség belső munkatársainak kellett volna és kellene a továbbiakban a magyar és a külföldi segédkönyvek alapján megírni a szócikkeket. Ugyanakkor Propper – önmagának is ellentmondva – az elkészült cikkek minőségét is

kritizálta. Nehéz elképzelni, hogyha a többnyire a specialisták által írt szócikkek tekintélyes részét szakmai szempontból gyenge minőségűnek vélte, miért gondolta úgy, hogy a nem specialisták jobb szócikkeket írnak. A jelentés ezen kívül feltételezte, hogy a mégiscsak elkészült anyagok nem találhatók meg, pontosabban azokat senki sem vette számba. Kovács Máté válaszul írt feljegyzésében tételesen visszautasította Proper pontatlan állításait és téves következtetéseit, a specialisták foglalkoztatását pedig a megfelelő színvonal miatt tartotta fontosnak.

Nem tudni, hogy ennek az újabb vizsgálatnak milyen következménye volt, hozzájárult-e ahhoz, hogy elfogadták Kovács Máté lemondását. A jelek szerint erre 1958 májusában került sor. Hogy milyen feltételekkel és milyen megállapodással fejeződött be a Magyar Enciklopédiánál végzett munkája, a jelenleg rendelkezésre álló forrásokból pontosan nem tisztázható. Azonban Kovács Máté kénytelen volt megállapítani, hogy a kontraktust az Akadémiai Kiadó nem tartotta be. Bernát Györgynek, a kiadó igazgatójának írt rövid levelében⁸⁸ utalt arra, hogy május 7-én megállapodtak, miszerint az Egyetemes Kis Lexikonban való közreműködését 1958. április 30-ával lezártak tekintik. Addig végzett munkájáról, a kifizetésekről a kiadó összeállítást készít, azonban – mint írta – „sajnálattal látom, hogy a megállapodásunk végrehajtása” nem történt meg.⁸⁹

Utójáték

Kovács Máté kapcsolata a hazai lexikonkiadással 1958-ban megszakadt. A Magyar Enciklopédia szerkesztőségének élén töltött néhány év kétségtelenül nem tartozik élete sikeres korszakához, irányításával egyetlen munka sem látott napvilágot. Ugyanakkor mégiscsak hozzájárult egy olyan szerkesztőség kialakításához, amelyik a következő években számos lexikon kiadását koordinálta. 1959-ben indult el az Új Magyar Lexikon, és 1962-ben zárult a vállalkozás a 6. kötet kiadásával. Mintegy 3500 oldal terjedel-

mével csaknem kétszerese a Kis Magyar Lexikon tervezett lapszámának, ugyanakkor meg sem közelíti az Enciklopédia tervezett 20 000 oldalát. Mégis, elképzelhetetlen, hogy ne használták volna fel a Kovács Máté időszakában készült anyagokat, ahogyan az 1960-as években közreadott szaklexikonokkal is történhetett. Ezekbe a kiadványokba is nyilván beépültek a Kovács Máté idején elkészített előmunkálatok, eredmények, a különböző szabályzatokban tesztet öltő szerkesztői koncepciók, vagyis voltak olyan tapasztalatok, amelyekre lehetett támaszkodni. 1972-ig, Kovács Máté haláláig az alábbi szaklexikonok jelentek meg az Akadémiai Kiadónál: *Atommaglexikon* (1963), *Diplomáciai és nemzetközi jogi lexikon* (1959, 2., átdolg. kiadás 1967), *Film kislexikon* (1964), *Fotólexikon* (1963), *Kislexikon* (1968), *Magyar életrajzi lexikon* 1–2. kötet (1967–1969), *Magyar irodalmi lexikon* 1–3. kötet (1963–1965), *Műszaki lexikon* 1–3. kötet (1970–1974), *Művészeti lexikon* 1–4. kötet (1965–1968), *Művészettörténeti ABC* (1961), *Orvosi lexikon* 1–4. kötet (1967–1973), *Természettudományi kislexikon* (1971), *Természettudományi lexikon* 1–6. kötet (1964–1968), *Új filmlexikon* 1–2. kötet (1971–1973), *Világirodalmi lexikon* (a 19 kötetben teljes lexikon első két kötete 1970-ben, illetve 1972-ben jelent meg, az utolsó 1996-ban).⁹⁰ A végül elkészült és megjelent lexikonok, ha nem is teljesen azonosak azzal, amit Kovács Máté több alkalommal és helyen is felsorolt, megfelleltethető az általa is kezdeményezett lexikonkiadói programmal, csakúgy, mint a kiadón belül létrejött szerkesztőség a Magyar Enciklopédia Szerkesztőségéből fejlődött ki.

Egy, az 1950-es éveknél lényegesen konszolidáltabb művelődés- és tudománypolitika részeként keletkeztek és jelentek meg ezek a lexikonok. Kovács Máté korábban utalt arra, hogy az első egy-két lexikon szükségszerűen kísérleti jellegű. Nos, az ő vitathatatlanul hálátlan kötelessége az volt, hogy kitapasztalja egy állandó lexikonszerkesztőség működésének módját és lehetőségét. Ahogyan Mózes sem jutott be az ígért földjére, úgy neki sem adatott meg, hogy több éves erőfe-

szítései jutalmaként a megvalósult eredményeknek részese legyen, és a köztudatból is kiszorult szerepe a magyar tudományos könyvkiadás ezen területe alapjainak lefektetésében.

Az eredetileg tervezett enciklopédia azonban soha nem látott napvilágot az Akadémiai Kiadónál, hiszen 1993-ban ugyan megjelent a Magyar Nagylexikon 1. kötete, azonban a kiadó privatizációja miatt bizonytalanná vált folytatása. Hogy sokszori próbálkozás és kudarc után mégiscsak befejeződhetett az ismerettár közreadása, az annak volt köszönhető, hogy egy új, a lexikon megjelentetésére vállalkozó kiadó megteremtette az anyagi feltételeket. Az alapokat (vagy az alapok lerakásához az egyik téglát, vagy ha még azt sem, akkor legalább a habarcsához némi kiscementet) azonban Kovács Máté tette le.

Irodalom, jegyzetek

1. Ld. erről többek között a sok évtizeddel későbbi 41/1991. sz. MTA elnökségi határozatot: Akadémiai Értesítő, 1991. október 8. 126–129. p., illetve GUNST Péter: A készülő Magyar Nagylexikon munkálatairól = Könyvtáros, 1990. 3. 147–152. p.; MERC Hajnalka: Fél évszázad hazai lexikonkiadása = Könyv, Könyvtár, Könyvtáros, 2004. 8. sz. 49–57. p.
2. Berei Andor (1900–1979) 1922-ben került a Szovjetunióba fogolycseré keretében későbbi feleségével, Andics Erzsébettel együtt. 1945-ben tértek haza és mindketten a Rákosi-rendszer vezető személyiségei lettek. Andics Erzsébet a történettudomány területén szinte élet-halál ura volt, Berei Andor pedig gazdaságpolitikusként, az Országos Tervhivatal elnökeként és a kormány tagjaként meghatározó pozíciót töltött be a magyar gazdasági élet irányításában. A forradalom után a Szovjetunióba menekültek, de 1958-tól ismét Budapesten éltek. Korábbi politikai befolyásukat és jelentőségüket nem szerezték vissza, így került Berei az addigi beosztásaihoz képest meglehetősen jelentéktelennek tekinthető posztra, az Új Magyar Lexikon főszerkesztői tisztségébe. Rövid életrajza: Új Magyar Életrajzi Lexikon 1. kötet. Bp. Magyar Könyvklub, 2001. 665. p.
3. KOVÁCS Máté: A Magyar Enciklopédia és a korszerű magyar lexikonok előkészítésének irányelvei és eddigi eredményei = Magyar Tudomány, 1957. 5–6. sz. 175–195. p., a kezdetről 187. p. A tanulmány megjelent különlenyomatban is.
4. Uo., az 1953-as kormányrendeletre utal: Határozattervezet 1955-ből. Aláírás nélküli gépelt másolat. 5 p. Kovács Máté hagyatéka. Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára Fond 210/201/11. (A továbbiakban Fond 210/....)
5. A Magyar Enciklopédia Szerkesztőbizottságának ülése 1955. I. 8. Jegyzőkönyv. 39. p. Fond 210/201/9.
6. Ezeket a kérdéseket Kovács Máté több írásában is kisebb-nagyobb hangsúlymódosulásokkal megfogalmazta: Milyen legyen a Magyar Enciklopédia? = Enciklopédia, 1956. 7. sz. 39 p. A szerkesztőség által stencilezett formában kiadott belső periodikumban közreadott anyag bővebb, 84 lap terjedelmű gépiratos változata ugyanazzal a címmel hagyatékában: Fond 210/201/28. Érinti a kérdést a 3. sz. jegyzetben idézett Kovács Máté mű is.
7. Világnézeti és politikai irányelvek a Kis Magyar Lexikon szerkesztéséhez. Gépirat, dátum nélkül, 5 p. Fond 210/202/52. Az idézet 5. p.
8. BÉNYEI Miklós: Kovács Máté. [Bp.], 2005, OPKM. 33–34. p., FÜLÖP Géza: Tanítvány – három munkahelyen = Könyv, Könyvtár, Könyvtáros, 1994. április. 32. p., röviden taglalja (nevek említése nélkül) a bizottság munkáját Sz. NÉMETH Mária: Az Akadémiai Könyvtár fejlődése és munkája a Magyar Tudományos Akadémia újjászervezése óta = Magyar Könyvszemle, 1956. 3. sz. 217–229. p. [http://epa.oszk.hu/00000/00021/00225/pdf/MKS_EPA00021_1956_72_03_217-229.pdf]. 2012. 11. 14.]
9. Fond 210/201/1. 1 p.
10. A Magyar Enciklopédia szerkesztésével és kiadásával kapcsolatos egyes kérdések. 4 p. Fond 210/201/3.
11. Fond 210/201/5. 3 p. A javasolt anyagok egy része a következő években elkészült.
12. Fond 210/201/4. 1 p. Az eredeti levél 1958. I. 4-én géppel írt és hitelesített másolata.
13. A 10. sz. jegyzetben i.m., 1. p. Fond 210/201/3.
14. FÜLÖP Géza, a 8. sz. jegyzetben i. m. 32–33. p.
15. Bassola Zoltán (1902–1968) középiskolai tanári oklevelet szerzett, 1938-tól a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumban dolgozott, a nyilas hatalomátvétel után nem tette le a hivatali esküt. 1945 után ismét a minisztérium munkatársa, 1946–1948 között államtitkári beosztásban. 1948-ban eltávolították, később nyugdíját is megvonták. Nyelvtanításból élt, majd 1959-től a Könyvtártudományi és Módszertani Központ munkatársa volt. Emlékiraiban pályája 1949-ig terjedő korszakáról számolt be; a kötetet az OPKM jelentette meg 1998-ban. (Ki voltam... Egy kultuszminisztériumi államtitkár vallomása.) Életrajza: Új Magyar Életrajzi Lexikon

1. kötet. Bp. Magyar Könyvklub, 2001. 492–493. p. Halála alkalmából rövid méltatása: Könyvtári Figyelő, 1968. 2–3. sz. 103. p., Könyvtáros, 1969. 1. sz. 36. p.
16. Gortvay György (1892–1966) orvos, orvostörténész. 1946–1949 között az Országos Közegészségügyi Intézet igazgatója volt, majd tisztségéből indoklás nélkül leváltották. Gyakorló orvosként működött, és az MTA újonnan felállított orvostörténeti szakbizottsága tagjául választotta. Ekkor tette közzé legjelentősebb művét: Az újkori magyar orvosi művelődés és egészségügy története (Bp. 1953). 1954. július 1-jétől a Magyar Enciklopédia orvostudományi szerkesztője lett. 1957–1960 között az Országos Orvostudományi Könyvtár és Dokumentációs Központ igazgatója volt, és egy ideig párhuzamosan vezette a Budapesti Orvostudományi Egyetem Központi Könyvtárát is. Életrajza: KAPRONCZAY Károly – KAPRONCZAY Katalin: Az orvostörténelem Magyarországon. Bp. OPKM, 2005. 89–92. p.
17. Kiss Árpád (1907–1979) tanár, pedagógiai szakíró, a XX. századi magyar neveléstudomány és oktatáspolitikai meghatározó személyisége. 1945 előtt gimnáziumi tanár, 1945–1948 között az Országos Köznevelési Tanács ügyvezető igazgatója, 1949–1950-ben az Országos Neveléstudományi Intézet munkatársa. 1951-ben letartóztatták, 1953-ban szabadult. Munkásságát gazdag szakirodalom tárja fel, ezeket is felsorolja rövid életrajza: Új Magyar Életrajzi Lexikon 3. kötet. Bp. Magyar Könyvklub, 2002. 940–941. p.
18. Voit Pál (1909–1988) művészettörténész. 1946–1949 között az Iparművészeti Múzeum igazgatója, 1949-ben hivatali visszaélés vádjával letartóztatták, a bíróság 1950-ben felmentette. Az 1950-es évek elején alkalmi munkákból élt, 1955-től az Enciklopédia, illetve az Akadémiai Kiadó Lexikonszerkesztőségében dolgozott. 1960-tól az Országos Műemléki Felügyelőség munkatársa. Munkásságát további irodalommal áttekinti: Új Magyar Életrajzi Lexikon 6. kötet. Bp. Helikon Kiadó, 2007. 1275–1276. p.
19. Pataky Ernő (1902–1996) agrárszakember, 1945 előtt a Földművelési Minisztérium tisztviselője, a nyilas hatalomátvétel után illegálisba vonult. 1945 után ismét a minisztériumban dolgozott, a fordulat idején eltávolították, fordításból és alkalmi munkákból élt. Később az Országos Mezőgazdasági Könyvtár és Dokumentációs Központ munkatársa, majd a KMK osztályvezetője. Nekrológja: H[orváth] T[ibor]: Pataky Ernő = Könyv, Könyvtár, Könyvtáros, 1996. szeptember. 41–42. p.
20. Kerék Mihály (1902–1990) agrárpolitikus, az 1930-as években a Belügyminisztériumban szociális problémákkal foglalkozott. 1945-ben a földreform egyik kidolgozója, 1945–1949 között az Országos Földhivatal elnöke. Állásából elbocsátották, alkalmi munkákból élt, 1954-től a lexikon szerkesztőség munkatársa. Életrajza: Új Magyar Életrajzi Lexikon 3. kötet. Bp. 2002, Helikon Kiadó. 869. p.
21. Fond 210/202/46. 1 p.
22. Beszámoló a Magyar Enciklopédia szerkesztőségének 1954. évi munkájáról és 1955. évi feladatairól. 1954. XII. 20-án keltezett stencilezett anyag. 20 p. Fond 210/201/8.
23. Uo. 5. p.
24. A 22. sz. jegyzetben i. m. 17–18. p., Fond 210/201/8.
25. A tanulmányútról több nyomtatott publikáció született: KOVÁCS Máté: Beszámoló a Nagy Szovjet Enciklopédia szerkesztőségében szerzett tapasztalatokról = Akadémiai Értesítő, 1954. 506. sz. 264–280. p., uő: A Nagy Szovjet Enciklopédia műhelyében = Szovjet Kultúra, 1955. 1. sz. 7–10. p. – A legteljesebb és Mátrai Lászlóval közösen jegyzett változat 1954. XI. 22-ei dátummal stencilezett formában jelent meg, és hagyatékában található: Jelentés a Nagy Szovjet Enciklopédia főszerkesztősége meghívására a Magyar Enciklopédia szerkesztőbizottsága és szerkesztősége részéről a Szovjetunióba kiküldött bizottság tanulmányútjáról. Bp. 1954. Sokszorosított. 33 p., 1 t. Fond 210/201/6.
26. Fond 210/201/6. 33. p.
27. Uo. 33. p.
28. Uo. 30. p.
29. Javaslat az Enciklopédia Szerkesztőbizottságának ügyrendjére. Stencilezett, 2 p. Fond 210/201/7.
30. A Magyar Enciklopédia Szerkesztőbizottságának ülése 1955. I. 8. Gépírat, 67 p. Fond 210/201/9.
31. Uo. 58. p.
32. Szabályzat a Magyar Enciklopédia megalkotásában résztvevő akadémiai szervek feladatköréről és együttműködéséről. Gépírat, dátum és aláírás nélkül, 13 p. Fond 210/201/27; nyilván egyszerre készült az anyaghoz tartozó indoklással, amely dátuma 1955. III. 5. A dokumentum címe: Indoklás a Magyar Enciklopédia megalkotásában résztvevő akadémiai szervek feladatköréről és együttműködéséről készített szabályzathoz. Gépírat, másolat, aláírás nélkül, de az iratra gépelve "főszerkesztő". 5 p. 210/201/12. (Továbbiakban: Indoklás)
33. Indoklás, 32. sz. jegyzetben i. m. 2–3. p.
34. Uo. 4. p.
35. A Szerkesztőbizottság 28 tagú volt, elnöke az MTA elnöke, Rusznyák István, helyettese Mátrai László, a szerkesztőség vezetője főszerkesztőként Kovács Máté. A tagok: Alexits

- György, Andics Erzsébet, Ábrahám Ambrus, Buzágh Aladár, Fejér Lipót, Fogarasi Béla, Fülep Lajos, Geleji Sándor, Illyés Gyula, Ivánovics György, Kodály Zoltán, Ligeti Lajos, Lukács György, Manninger Rezső, Németh Gyula, Osztrovszki György, Riesz Frigyes, Schulek Elemér, Soó Rezső, Straub F. Brunó, Szentágothai János, Szörényi Imre, Törő Imre, Vadász Elemér, Varga József. Vö. A Magyar Enciklopédia Szerkesztőbizottságának ülése 1955. I. 8. Gépirat, 67 p. Fond 210/201/9. 6–7. p.
36. **Beszámoló a Magyar Enciklopédia szerkesztésével kapcsolatban** 1955-ben elvégzett és 1956-ban tervezett munkákról. 1956. II. 7. Stencilezett anyag, 16 p., főleg a 8–13. p. Fond 210/201/17.
 37. **Az Enciklopédia megjelent számai Kovács Máté hagyatékában** található, kéziratári jelzetüket mellőzöm, a periodikumoknál szokásos módon hivatkozom a kiadványra.
 38. Enciklopédia, 1955. 2–3. sz. 2–25. p.
 39. Uo. 1956. 6. sz. 7–13. p.
 40. Uo. 1956. 9. sz. 1–24. p.
 41. Uo. 1956. 9. sz. Függelék. 5 p.
 42. Uo. 1956. 10. sz. 9. p.
 43. FÜLÖP Géza, a 8. sz. jegyzetben i. m. 33. p.
 44. PATAKY Ernő: [Cím nélküli közlemény] = Enciklopédia, 1956. 10. sz. 14–16. p.
 45. Enciklopédia, 1955. 1. sz. 2–4. p.
 46. Uo. 1955. 1.sz. 4–7. p.
 47. Uo. 1956. 6. sz. 2–3. p.
 48. Uo. 1956. 7. sz. 39 p.
 49. **Beszámoló a Magyar Enciklopédia szerkesztésével kapcsolatban** 1955-ben elvégzett és 1956-ban tervezett munkáitokról. 1956. II. 7. Stencilezett, 16 p. Fond 210/201/17. 1–4. p.
 50. Uo. 10–11. p. és KOVÁCS Máté: A Magyar Enciklopédia és a korszerű lexikonok előkészítésének irányelvei és eddigi eredményei, a 3. sz. jegyzetben i. m.
 51. Több írásában is érinti ezeket a kérdéseket, az idézetek a 3. sz. jegyzetben i. m. 185. p. A Magyar Enciklopédiáról és az egész vállalkozásról rövid cikket írt a Magyar Könyvszemlébe (A Magyar Enciklopédia előkészítése, 1955. 148–150. p.), az írásban utal az Egyetemes Kis Magyar Lexikonra és a külföld tájékoztatására szánt idegen nyelvű mutációra, az Encyclopaedia Hungarica munkacímű kiadványra. Jelenleg nem állapítható meg, hogy ezeket az újabb elgondolá-
 - sokat Kovács Máté vetette-e fel, vagy pedig a döntéshozók szándékát ismerve mintegy előre menekült a koncepció elfogadásával, így remélve kedvezőbb támogatást a vállalkozás egészének.
 52. **Beszámoló a Magyar Enciklopédia szerkesztésével kapcsolatban** 1955-ben elvégzett és 1956-ban tervezett munkáitokról. 1956. II. 7. Stencilezett anyag. 16 p. Fond 210/201/17. 10. p.
 53. Uo. 7–8. p.
 54. Uo. 14–16. p.
 55. A jogszabály gépelt másolata: Fond 210/201/18. 1 p.
 56. KOVÁCS Máté, a 3. sz. jegyzetben i. m. 188. p.
 57. Enciklopédia, 1956. 11. sz. 2. p. A periodikumnak ez a száma egyébként teljes egészében a Kis Lexikon szerkesztésével kapcsolatos kérdéseket tekintette át.
 58. A szerkesztőség feladatait és munkatervét, továbbá szervezeti felépítését az Enciklopédia című periodikum tette közzé: Enciklopédia, 1957. 13. sz. A szervezeti felépítés 24–26. p.
 59. Jelentés a Magyar Enciklopédia, a Kis Magyar Lexikon, az Encyclopaedia Hungarica és a velük összefüggő lexikonok szerkesztéséről. Gépiratos másolat, 1957. VI. 22. 7 p. Fond 210/202/27. A dokumentumon Kovács Máté és Bernát György, az Akadémiai Kiadó igazgatójának neve olvasható aláírás nélkül.
 60. Feljegyzés a Magyar Enciklopédia Szerkesztőségének 1957. évi munkájáról és megoldásra váró problémáiról. Gépelt másolat, 1957. XII. 17. 24 p. Fond 210/202/32. 8. p.
 61. Az 59. sz. jegyzetben i. m. 1. p. Fond 210/202/27.
 62. A 3. sz. jegyzetben i. m. 188. p.
 63. Jelentés, az 59. sz. jegyzetben i. m. 2. p.
 64. Uo. 3. p.
 65. Uo. 5–7. p.
 66. Fond 210/202/46. 1. p.
 67. Feljegyzés, a 60. sz. jegyzetben i. m. 4. p.
 68. Ellenőrzési jegyzőkönyv, 1957. XII. 14. 3 p. Fond 210/202/31.
 69. Uo. 2. p.
 70. Uo. 2–3. p.
 71. Feljegyzés, a 60. sz. jegyzetben i. m. Fond 210/202/32.
 72. Vö. 3. sz. jegyzet.

73. Feljegyzés, a 60. sz. jegyzetben i. m. 1–5. p.
74. Vö. az 59. sz. jegyzettel
75. Feljegyzés, a 60. sz. jegyzetben i. m. 5–8. p.
76. Uo. 8–11. p.
77. Uo. 12. p.
78. Uo. 13. p.
79. Ez utóbbi szerkesztője Kovács Máté lett volna. A tervezet szerint tudományos igényű, ugyanakkor közérthető formában írt szaklexikon lesz. Feladata az írás-, könyv- és könyvtárkultúra elméleti kérdéseinek, történeti fejlődésének és határterületeinek korszerű tudományos szinten való összefoglalása. Tervezett olvasóközönsége az írás-, könyv- és könyvtárkultúra művelői: könyvtárosok, levéltárosok, dokumentációs központok dolgozói, bibliográfusok, könyvtártudományi egyetemi előadók és hallgatók, kutatók és szakírók, a könyvkiadás, könyvnyomtatás, a könyvkereskedelem dolgozói és a könyvgyűjtők. Az elgondolás szerint 200 szerzői íves lett volna, ebből 30 ív illusztráció, és 6–8000 szócikket tervezett Kovács Máté a kiadványba. A határidők többször módosultak, a véglegesnek tekinthető feljegyzés szerint 1961-ben látott volna napvilágot. Egy kéziratban felsorolta a kötet szerzőit, valószínűleg egyébként inkább a szerkesztőkre gondolt, hiszen megjelölte a témaköröket és nem valószínű, hogy mindössze néhány személy írta volna a lexikont. A következő területekhez jelölt meg konkrét személyeket: Az írás jelentősége és történeti fejlődése, Mezey L[ászló]; A könyv története, Fitz J[ózsef]; Nyomdászat, Fitz J[ózsef], Szántó Tibor; Könyvkiadás szerkesztés Köves B[?], Dienes Gedeon, gazdasági ----; Könyvkereskedelem ----; Könyvgyűjtés (bibliofília) Kovács M[áté]; Könyvtártudomány: Könyvtárpolitika, Kovács Máté; Könyvtárügy, Kovács Máté; Könyvtártan, Sebestyén Géza; Könyvtártörténet =6=(értelmezhetetlen jel); Bibliográfia, Köhalmi B[éla]; Dokumentáció, Köhalmi Béla; Jog (szerzői jog s könyvtárjog) Takáts [feltehetően Takács Józsefről van szó. P.Gy.], Propper [László]; Statisztikák, Illusztrációk, Bojárné Koroknay [Éva]; Könyvművészet, Soltész [Zoltán]né. Csak sajnálni lehet, hogy ez a vállalkozás is meghiúsult. Nyilván felhasználták volna a Könyv lexikonhoz az Enciklopédia szerkesztése során a könyvre, könyvtárakra vonatkozó gyűjtést. Fond 210/203/1. és 210/203/4.
80. Feljegyzés, a 60. sz. jegyzetben i. m. 13–14. p.
81. Uo. 17. p.
82. Uo. 18. p.
83. Uo. 19–22. p.
84. A Magyar Enciklopédia Szerkesztőségének 1958. évi munkaterve. 1957. XII. 8. Stencilezett, 10 p. Fond 210/202/35.
85. Kovács Máté 1957. XII. 23-án kelt levele, gépiratos másolat, 2 p. Fond 210/202/37.
86. Fond 210/202/39,40,41.
87. Propper László jelentése nem található meg az OSZK Kézirattárában őrzött hagyatékban, ugyanakkor két, Kovács Máté által írt anyag fennmaradt (Fond 210/202/45. és 210/202/47.) A 210/202/45. 1958. II. 25-e után tintával írt 4 lap terjedelmű vázlat Propper egyes megállapításaihoz fűzött észrevételeket. Ebből lehet tudni, hogy a Kiadói Főigazgatóság munkatársa által készített irat 17 oldal terjedelmű volt, címe Jelentés a ME Szerkesztőségének jelenlegi helyzetéről és a kibontakozás lehetőségéről. A 210/202/47. irat 1958. III. 1-jén kelt és 5 gépelt lap terjedelmű, címe Feljegyzés a Magyar Enciklopédia Szerkesztőségének jelenlegi helyzetéről és a kibontakozási lehetőségekről készült jelentéshez. Címzett nincs a feljegyzésen. A Fond 210/202/45. ennek előzménye.
88. Kovács Máté 1958. VI. 10-én géppel írt levele, másolat. Fond 210/202/48.
89. Uo.
90. A megjelent lexikonok jegyzéke megtalálható: Az Akadémiai Kiadó könyveinek és folyóiratainak bibliográfiája 1950–1977. (Szerk. Zehery Miklósné). Bp. Akadémiai Kiadó, 1978. 531–539. p.

Beérkezett: 2012. július 7.

Kovács Máté és a Magyar Könyvtárosok Egyesülete

BÉNYEI Miklós

Mindazok körében, akik kicsit is érdeklődnek a magyarországi könyvtári kultúra közelmúltja iránt vagy éppen személyesen is részesei voltak a korabeli történeteknek, közismert, hogy *Kovács Máté* jó ideig egyik vezetője, alelnöke volt a Magyar Könyvtárosok Egyesületének. Szerteágazó munkásságának ez a területe azonban gyakorlatilag feltáratlan. Most sem igen vállalkozhattam többre, mint a jelenleg rendelkezésre álló, hozzáférhető források alapján rövid, az emlékülés behatárolt időkeretei miatt is szükségszerűen vázlatos áttekintésre.* Sajnálatos tény, hogy az MKE és elődje, a Szabó Ervin Kör irattári anyaga¹ meglehetősen hiányos, és az OSZK Kézirat-

tárában fellelhető Kovács Máté-fond² szintén hézagos a vonatkozó témakörben. Mindazonáltal a kéziratos kútfők és az egyidejű folyóirat-közlemények lehetőséget kínálnak a legfontosabb mozzanatok felvillantására, Kovács Máté és az egyesület, illetve a kör viszonyának érzékeltetésére, mélyebb elemzésre és behatóbb értékelésre viszont aligha van idő és tér.

Több mint öt esztendősen kényszerű szünet³ után 1955 elején felvetődött a könyvtárosok valamilyen szerveződésének gondolata. A május végén lebonyolított második országos könyvtáros konferencián Kovács Máté egyik közvetlen munkatársa, *Maller Sándor*, a Debreceni Egyetemi

* Elhangzott a Magyar Könyvtárosok Egyesülete 2012. évi győri vándorgyűlésén, július 13-án a Kovács Máté emlékülésen. (A Szerk.)

Könyvtár osztályvezetője javasolta egy önálló szakmai egyesület létrehozását⁴, ami kimondatlanul is a hajdani Magyar Könyvtárosok és Levéltárosok Egyesületének újjáalakítását jelentette volna. A civil kezdeményezésektől féltékenyen idegenkedő pártállami politika ezt természetesen nem tolerálta, azt viszont engedélyezte, hogy az akkor egyetlen értelmiségi tömegszervezet, a Társadalom- és Természet-tudományi Ismeretterjesztő Társulat irodalmi és nyelvi szakosztályának keretében könyv-, könyvtár- és sajtótörténeti munkabizottság létesüljön. Az 1955. október 4-én megtartott alakuló értekezletre a hazai könyvtárügy tizennégy jeles személyiségét hívták meg, köztük Kovács Mátét, a Debreceni Egyetemi Könyvtár igazgatóját.⁵ Tehát már az újjászületésnél ott bábáskodott. Majd amikor a következő év nyarán a TTIT szakosztályon belül megalakulhatott a Magyar Könyvtárosok Szabó Ervin Köre⁶, ott szintén szerepet vállalhatott, bár ennek egyelőre nincs dokumentálható nyoma.

Érdekes és a korabeli viszonyokra igen jellemző közjáték zajlott le 1957 tavaszán. Az üzemi szakszervezeti könyvtárosok a Szaktanács Kultúrnevelési [sic!] Osztályának és az OSZK Módszertani Osztályának ösztönzésére március 13-án egy külön szakmai egyesület megalakítását határozták el és elnöknek – lehet, hogy tudtán kívül, lehet, hogy a beleegyezésével – Kovács Mátét, az ELTE Könyvtártudományi Tanszékének professzorát választották meg.⁷ Aztán felülkerekedett a józan ész, és a Szabó Ervin Kör működésének újraindulását követően a SZOT év végén lemondott a megosztó ötletéről.⁸

Bár rendkívül kevés rögzített jel tanúsítja, minden valószínűség szerint Kovács Máté egyetemi tanárként is aktívan részt vett a Szabó Ervin Kör munkájában, amelyet a TTIT elnökség megbízásából 1957 márciusától új elnök, *Mátrai László* akadémikus, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Könyvtárának igazgatója⁹ irányított. Kovács Máté 1958-ban a Kör klubestjén társprofesszorával, *Kóhalmi Bélával* együtt beszámolt az egyetemi könyvtáros képzés prágai konferenciájáról.¹⁰ November 3-án a Kör vezetése őt kér-

te fel a könyvtárosok választási nagygyűlésén a megnyitó beszéd elmondására. Ennek több oldalas kéziratot szövege fennmaradt. Kifejezetten politikai szónoklat, a magyarság huszadik századi történelmi sorsát, annak fordulóit idézte fel. Csak a hozzácsatolt, kisebb méretű papírlapra írt vázlat legvégén utalt a kultúra munkásainak, így a könyvtárosoknak a tennivalóira.¹¹ Kovács Máté közreműködésével 1959-ben elkészült egy könyvtörténeti előadássorozat terve a József Attila Szabadegyetem számára, de ezt a TIT elnöksége a program zsúfoltsága miatt nem fogadta el.¹² 1960 februárjában a TIT elnöksége és a Művelődésügyi Minisztérium könyvtári osztálya által kijelölt választmány tagjaként kapta meg „*A Magyar Könyvtárosok Egyesületének Alapszabályai*” című tervezetet; ehhez fűzött megjegyzései arra vallanak, hogy erőteljesen szorgalmazta volna a kis könyvtárak dolgozóinak bevonását, valamint a területi (vidéki) szervezetek létesítését.¹³ A minisztérium azonban „egyelőre időszerűtlennek” ítélte az önálló egyesület létrehozását.¹⁴ A Kör vezetése 1961-ben ankétot akart rendezni „*Az oktatási reform és a könyvtárügy*” címmel, Kovács Máté bevezető előadásával¹⁵, ám erre nem került sor, mert a Kör tevékenysége átmenetileg stagnált, sőt szünetelt.¹⁶

Amikor 1961. december 19-én a választmány ismét összeült, Kovács Máté is hozzászólt. Határozottan leszögezte: „*a Kör létjogosultságát nyilvánvalónak ítéli.*” A rövidített jegyzőkönyvből az is kitűnik, hogy nem vélte szükségesnek a tagság megújítását, inkább a pontos célok és az időszerű könyvtárügyi feladatokhoz igazított program megfogalmazását, a kellő mozgósítást, valamint a megfelelő anyagi fedezet biztosítását és a választmánynak a közművelődési könyvtárhálózat képviselőivel való kiegészítését szorgalmazta. Helyeselte a már akkor tervezett vándorgyűlést és a pécsi helyszínt. Hangoztatta: „... *a Körnek magas szintű vitaforummá kell fejlődnie.*” Még távolabbra mutatott a fiatal könyvtárosok javasolt találkozásiához fűzött észrevétele: az egyetemi könyvtáros-képzés és a gyakorlati feladatok, a szakmai fejlődés össz-

hangját kívánta erősíteni.¹⁷ Az egyetemi könyvtár szakot 1959-ben és 1961-ben végzett fiatal szakemberek találkozója 1962. január 3-án létre is jött; a tanszékvezető nevét azonban a sajtótudósítás nem említi.¹⁸

Nyilván a források hiányos voltával magyarázható, hogy Kovács Máté neve csak jókora szünet után, 1963. szeptember 26-án bukkan fel ismét az MKE-iratokban – méghozzá az előbb jelzett tárgykörben. A Szabó Ervin Kör választmányának aznapi ülésén az első napirendi pont, a beszámoló vitáját ő vezette; ekkor javasolta – el is fogadták –, hogy a tanszék novemberi akciójába, amikor a nemrégén végzett hallgatókat összehívják, a Kör is kapcsolódjon be, mert reményei szerint ily módon fiatal, agilis tagokkal gyarapodhat.¹⁹ A jóslat bevált, a professzor december 4-én az 1958–1963 között végzett könyvtárosok közül tizenkét főt – a névsor igen meggyőző! – ajánlott aktívának a Kör titkárához intézett levelében, azzal a hozzátétellel, hogy előbb hívják össze őket értekezletre.²⁰

A Magyar Könyvtárosok Szabó Ervin Köre (továbbiakban SZEK) első küldöttközgyűlésén, 1964. január 30-án immár a jelenlévők voksoltak az új, huszonöt főnyi választmányra. Beválasztották Kovács Mátét is, aki a funkciók rögtöni felosztása során az alábbi, testhez álló feladatot kapta: „*Népszerűsítő munka, előadások tematikája, előadók megszervezése*”. Ezt a február 28-i választmányi ülésén megerősítették.²¹ Tulajdonképpen az ernyőszervezet, a TIT, még közelebbről az irodalmi szakosztály összekötője lett, az ottani programok, köztük a könyv- és könyvtártörténeti, valamint az olvasás kérdéseit tárgyaló témák előadóinak megtalálásában segített.²² Mindez azonban lényegében kívül esett a Kör hatósugarán. Az év második felében felgyorsultak az önálló könyvtáros egyesület megszervezésének előkészületei, majd 1965. június 11-én a SZEK újabb közgyűlésén a küldöttek kimondták a Magyar Könyvtárosok Egyesülete megalakulását, elfogadták az előzetesen kimunkált alapszabályt.²³ Az utóbbi rotaprint változatához Kovács Máté tintával számos észrevételt fűzött; a két legjelentősebb beszúrása közül az egyik

azt hangsúlyozta, hogy az MKE a könyvtárosok és a dokumentalisták közös szervezete, amelynek a könyvtárügy és a dokumentáció együttes szolgálata a hivatása; a másik azt mondta ki, hogy az MKE jogosult az ország képviselőjére az IFLA-ban.²⁴ Nem zárható ki, hogy a végleges alapszabály szóban fogó paragrafusait éppen az ő sugallatára korrigálták.²⁵

Június 11-én tizenkilenc tagú elnökséget választottak, és ebben magától értetődően helyet kapott az ELTE egyetemi tanára is.²⁶ Az elnökség első ülésén, szeptember 27-én megválasztották alelnöknek, és egyúttal megbízták a három állandó bizottság egyikének, a Tudományos Bizottságnak a vezetésével.²⁷ E kettős tisztségében az MKE következő küldöttközgyűlései, illetve elnökségei – 1967. december 7-én és 1968. január 11-én²⁸, majd 1969. december 4-én és 1970. január 22-én²⁹ – megerősítették, ám 1971-ben sokirányú elfoglaltságára hivatkozva csupán az elnökségi tagságot vállalta, az alelnöki és bizottsági funkciót már nem.³⁰

A Tudományos Bizottság – ahol kiváló erők tömörültek³¹ – elsődlegesen a továbbképző előadások tematikájának összeállításával foglalkozott; ezen a téren az egyesületnek komoly adósságai voltak. Először két sorozatot állítottak össze: az egyiket a fővárosi klubestekre, a másikat a vidéki szervezeteknek, könyvtáraknak szánták.³² Az utóbbi listát körlevélben tudatták az érdekeltekkel. Ennek keltezés nélküli gépirata fennmaradt a Kovács Máté-fondban; az elejét célszerű idézni, mert távlatos könyvtárpolitikai gondolkodást tükröz, és erre ösztönöz: „*A magyar Könyvtárosok Egyesületének kulturális feladatai közül különösen kettő emelkedik ki. Az egyik a tagság önképzésének elősegítése. A másik közreműködés szocialista könyvtárkultúránk időszerű problémáinak széleskörű megvitatásában és megismertetésében. Tapasztalataink szerint igen előnyös lehet, ha sikerül e két feladatot egybekapcsolni. Elsősorban olyan problémák kitűzésével érhető ez el, amelyek mai könyvtári gyakorlatunkban gyökereznek, s amelyeknek megvilágítása egyben az önképzést is szolgálja.*”³³ Ekkor tizenhét előadóval, a hazai

könyvtárügy tekintélyes alakjaival húsz témát javasoltak, és gondoltak a helyi közreműködőkre is. Kovács Máté maga is két előadást vállalt: „Könyvtár és társadalom: az új magyar könyvtári kultúra társadalmi alapjai és összefüggései”, „A könyv és az olvasás helye és jelentősége a modern technikai közművelődési rendszerek (film, rádió, televízió) versenyében”.³⁴ Mindkettő iránt mélyrehatóan érdeklődött, hallhattunk róluk az egyetemi kurzusain és némelyik részkérdést írásban is kifejtette. Egyébként a továbbképző sorozat első, budapesti előadását ő tartotta – az itt említett első tárgykörből – , 1966. február 3-án, az MKE klubhelyiségében.³⁵

Nemigen deríthető ki, hogy a Tudományos Bizottság melyik tagjának ötlete volt (nem lenne meglepő, ha Kovács Mátétól származott volna) a hajdani egyesületi évkönyv felelevenítése. Már 1967-től szerették volna kiadni,³⁶ de az anyagi fedezet hiánya miatt csak a professzor úr halála után indíthatták el az új annalest. Egy angol nyelvű propagandafüzet és egy szerényebb zsebkönyv közzétételére azért futotta, igaz, kemény munka árán.³⁷ Sikeresebbnek bizonyult a bizottság harmadik elképzelése, a magyar könyvtár-tudományi munkáknak a külföldi szaksajtóban meg való megjelentetése, vagy legalább referálása.³⁸ Alelnöki minőségében – vagy inkább tanszékvezetőként – 1966. február 24-én arról tájékoztatta az elnökséget, hogy jelentést küldött az IFLA-nak „a magyar könyvtárosképzés helyzetéről, módszereiről és eredményeiről, amit az IFLA szervei elismeréssel fogadtak és a *Libri* című folyóiratban meg fognak jelenteni.”³⁹

Az egyesületi beszámolók arról tanúskodnak, hogy Kovács Máté a fentebb idézett elvi megfontolást követve lelkiismeretesen organizálta a továbbképző előadásokat⁴⁰, különösen fontosnak tartotta a megyei szervezetek támogatását. Az évtized fordulóján a harmadik országos könyvtárügyi konferencia napirendjére tűzött kérdések, aztán az ajánlások megvitatását állították a központba.⁴¹ Kedvelt témáit továbbra is vállalta⁴², a technikai közlésmódok és az olvasás viszonyáról 1967. május 2-án Kaposvárott⁴³, 1968. április 5-én Miskolcon⁴⁴, április 24-én Szom-

bathelyen⁴⁵ tartott előadást. 1968-ban a vidékre ajánlott tematikát kiegészítette „Az olvasás- és könyvtárszociológia fő problémái”⁴⁶ címmel; ezzel ismét Somogyban, október 1-jén mutatkozott be először.⁴⁷ A következő évi programtervben már csak ezt a témát hagyta meg⁴⁸, 1969. október 30-án a Hajdú-Bihar megyei szervezet rendezésében erről beszélt a közönségének.⁴⁹

Nagy horderejű, a szakma egészét közvetlenül érintő és komoly visszhangot kiváltó referátummal szerepelt Kovács Máté az egyesület 1966. október 27-én tartott közgyűlésén.⁵⁰ „A könyvtáros pálya alakulása” címmel beszélt a múlt (főként a közelmúlt) tanulságairól és a képzés mai rendszeréről. Elmondta: jelenleg 4500 könyvtáros van, csaknem hatszor annyi, mint harminc éve, egyetemi-főiskolai végzettséggel 1500, középfokúval 1800, alapfokúval 1200 rendelkezik, és Budapesten az arány még jobban eltolódik az első kategória javára. Bár mutatkoznak tervszerűtlenségek, az oktatás biztosítja az utánpótlást. Kitért a szakkönyvtárosok sajátos problémájára: arra, hogy a könyvtári munka mellett nem jut elég idő tudományos kutatásra. Lényegi megállapítása, hogy a nagyon sokrétű könyvtáros pálya a társadalmi megbecsülés tekintetében hátrányos helyzetben van, például a foglalkozási statisztikában olyan önálló rovat, mint a könyvtárosság nincs. A szakmának tulajdonképpen egységes érdekképviselője sincs, hiszen az egyesület taglétszáma nem éri el a nyolcszázat. Az öt hozzászóló nem vitatta a nyilvánvaló tényeket, inkább kiegészítették az alelnök felismeréseit.⁵¹ Kovács Máté az elnökség 1967. január 26-i ülésén ismét azon sajnálkozott, hogy: „A[z] MKE még nem jutott el a könyvtárosok tömegeihez. A jelenlegi 25 % tag kevésnek látszik.” Úgy vélte, elsősorban „a fiatalok érdeklődését kellene felkelteni, valamint a vidékiek részvételét megszervezni. Egyes budapesti könyvtár típusok dolgozói körében is nagyobb propagandát kellene kifejteni.” Megint javasolta a klubban a fiatal szakemberek találkoztóját. Szerinte a szűkebb vezetés által akkoriban (évek óta) forszírozott tanulmányutakat csak megfelelő létszám esetén érdemes indítani.⁵²

Merőben új, a gazdaságirányítási reform gondolatkörébe illeszkedő, ugyanakkor könyvtárpolitikai szempontból rendkívül előremutató indítványt fogalmazott meg az MKE 1967. december 7-i küldöttközgyűlésén: az egyesület 1968-ban rendezzen ankétot az országos információs rendszerről.⁵³ Hogy mennyire komolyan vette az alelnöki teendőket, bizonyítja a csaknem napra pontosan egy évvel később, 1968. december 5-én, az elnökség ülésén elhangzott három ésszerű javaslata: a külföldi (szovjet és nyugat-európai) csoportos tanulmányutakra az ottani testvéregyesületekkel társulva állítsanak össze programot; az előadásos propagandában kérjék ki a vidéki szervezetek véleményét, és működjenek együtt a TIT-tel, hiszen ez anyagilag is tehermentesítené az egyesületet; mivel pénzügyi nehézségekkel küszködnek, saját kiadványaikra gyűjtsenek előfizetést.⁵⁴

Minekutána az egyesületi vándorgyűlés ötletét már felvetődésekor, 1961 végén is üdvözölte, érthető, hogy amikor 1969-ben tényleges megvalósítására megérett az idő, örömmel vállalta a tatai összejövetelen a közreműködést. Az elnökség egy akkor aktuális évfordulós megemlékezésre (a Tanácsköztársaság könyvtárpolitikai öröksége) kérte fel,⁵⁵ ő azonban másként döntött: jobban kívánt kapcsolódni a rendezvény témájához – „Az 'olvasó népért' mozgalom könyvtárügyi vonatkozásai” –, és remek választással magáról a rendező szervezetről szólt. Június 27-én Kovács Máté az MKE alelnökeként mondta el – akkor még nem tudtuk – korszakos jelentőségű megnyitó beszédét.⁵⁶ Ceruzás vázlata – „A Magyar Könyvtárosok Egyesülete” címmel – a hagyatékban fellelhető. Nagy ívű fejtegetést sejtet; mélyebb elemzést érdemelne, ám most meg kell elégednünk az eredeti egyszerű kópiájával. Öt fejezetre bomlik, melyből négy történelmi visszapillantás. Az első: „A könyvtáros életpálya alakulása” – világszerte, nálunk, a második: „A könyvtárosok egyesülete” – Anglia, USA, IFLA-FIAB; a harmadik: „Magyarországon” – Eötvös József: Népnevelési Egyletek, Közművelődési Egyesületek (Türr I. 1869, EMKE, DEKE, TEMKE), Múzeumok és Könyvtárak

Országos Tanácsa 1897–1923 (Főfelügyelőség, Wlassich[sic!] Gyula), Gyűjteményegyetem 1922 (Klebensberg), Magyar Könyvtárosok és Levéltárosok Egyesülete 1935–1949 (könyvtáros 1935: 263, fővárosi: 210, vidéki: 53), 1929 Róma I. Könyvtárügyi Kongresszus, 1932; a negyedik: „Újabban” – Magyar Könyvtárosok Szabó Ervin Köre (TIT), Magyar Könyvtárosok Egyesülete, Országos Könyvtárügyi és Dokumentációs Tanács (1953), Hálózati tanácsok és helyi (megyei, városi) könyvtári bizottságok, Munkamegosztás. Az utolsó rész „Mai feladatok” címmel két szakaszra tagolódott. Az egyik: „A könyvtárpolitikánk fő kérdései” – Közművelődési könyvtáraink továbbfejlesztése (Országos Népművelési Konferencia), Tudományos szakkönyvtáraink (a bibliográfiai és dokumentációs szolgáltatások fejlesztése), A gyermek, ifjúsági és iskolai könyvtárak ügye, A III. Országos Könyvtáros Konferencia (1970) előkészítése, A könyvkiadás öt évszázada Mo-on (1973). A másik: „Egyesületi életünk” – Önképzés és továbbképzés országosan és helyileg, Érdekvédelem, Testületi szellemi együttműködés.⁵⁷

Az MKE Miskolcon rendezett második vándorgyűlésén Kovács Mátét ismét felkérték a közreműködésre. 1970. június 3-án a szívéhez talán legközelebb álló kérdéskörrel adott elő: „A könyvtáros pályakép, a könyvtárosok képzése és továbbképzése.”⁵⁸ Az egyesületi Tájékoztató tömör beszámolójában ennyi olvasható róla: „a múltból kiindulva széleskörű képet rajzolt a könyvtárosok pályaképéről, ismertette a képzés és a továbbképzés jelenlegi rendszerét és az ezzel kapcsolatos további terveket, tennivalókat.”⁵⁹ A harmadik, szombathelyi vándorgyűlésnek 1971. július 8-án már ez volt a fő témája⁶⁰, a főreferátumot természetesen Kovács Máté tartotta. Miután úgy látta, a vita színvonalát emelné, ha a résztvevők előre megkapnák az előterjesztés téziseit⁶¹, előzetesen bekérte az adatokat az akkori képzőhelyektől (a Debreceni és a Szombathelyi Felsőfokú Tanítóképző Intézet, a KMK, az Országos Műszaki Könyvtár és Dokumentációs Központ); alaposan végiggondolt, az előre-

mozdulás céljával papírra vetett szempontjait körlevélben küldte szét, ennek keltezés nélküli ceruzás fogalmazványa hagyatékában szintén megtekinthető.⁶² A vitaindító feltűnően nagy érdeklődést váltott ki, tizenöten szoltak hozzá a szakma sorsát hosszabb távon befolyásoló felvetésekhez.⁶³ *Szepesi Zoltánné Benda Mária* a titkárság megbízásából levélben köszönte meg professzor úrnak „*minden mostani és régebben tapasztalt atyai megnyilvánulását.*”⁶⁴

Közben 1970 decemberében lezajlott a harmadik országos könyvtárügyi konferencia, amelynek előmunkálataiban Kovács Máté az MKE Tudományos Bizottságának elnökeként is részt vett. Kifejezetten erre vonatkozó információkat azonban a felhasznált dokumentumok alig-alig tartalmaznak.⁶⁵

A konferencia is felszínre hozta, hogy a könyvtárosság, egyáltalán a társadalom többet vár, követel az egyesülettől, a belső feszültségek is egyre érzékelhetőbbek lettek.⁶⁶ Mint például az elnökség 1971. december 7-i ülésén, ahol többen is az alapszabály lényeges módosítását, az MKE működésének élénkítését, kiterjesztését sürgették. Kovács Máté elnökolt és igyekezett tompítani az ellentéteket; leginkább azt az érvét fogadták el, hogy az IFLA közelgő budapesti kongresszusa előtt nem kellene bolygatni a kedélyeket, megzavarni a felkészülést.⁶⁷ Két nap múlva, a soros küldöttközgyűlésen Kovács Mátét ismét beválasztották a vezetőségbe (az elnökségbe)⁶⁸, az új elnökség első, 1972. január 26-i tanácskozására azonban el sem ment, és „*sokirányú elfoglaltságára hivatkozva*” lemondott alelnöki tisztről (egyúttal a Tudományos Bizottság vezetéséről), az elnökség munkájában viszont továbbra is részt kívánt venni.⁶⁹ Továbbképző előadást erre az esztendőre már nem vállalt.⁷⁰ Csak a további vizsgálódások deríthetik ki, hogy egészségi állapotának gyengülése mellett a viszszalépéshez nem járultak-e hozzá az egyesületen belül tapasztalható ellentmondások, személyi konfliktusok is.

Budapest 1968-ban kapta meg az 1972. évi IFLA-kongresszus rendezési jogát.⁷¹ Az MKE elnyerte a kulturális kormányzat erkölcsi és

anyagi támogatását is. Az elnökség az alapos előkészítés érdekében 1970. március 20-án két bizottságot (Társadalmi és Szervező) alakított. A Társadalmi Bizottságnak tagja lett Kovács Máté egyetemi tanár, az Országos Könyvtárügyi és Dokumentációs Tanács elnöke is⁷², és az ügy iránti mély elkötelezettséggel hasznosította sokrétű tapasztalatait, széles körű hazai és külhoni kapcsolatait. A rangos tanácsadó testület összetételét egy év múlva, 1971. március 25-én véglegesítették és október 20-án ült össze először.⁷³ Az IFLA-közgyűlés plenáris üléseire tizenhét magyarországi referátum kidolgoztatását határozták el, egyúttal megszabták a terjedelmet (10–12 gépelt oldal), és előre bekérték a harminc-negyven soros szinopszist. Kovács Máté professzor érthető módon „*A könyvtárósképzés rendszere Magyarországon*” című témára kapott megbízást.⁷⁴ A megadott határidőre (november végére) a vázlatot megírta; a gépelt szöveg fennmaradt, és világosan tükrözi előadói szándékait. Most is a történeti megközelítést alkalmazta: a tizenkilencedik század végétől számba vette a szaktanfolyami és az egyetemi magántanári kezdeményezéseket, a tanácsköztársasági törekvéseket, aztán az 1949-től kibontakozó iskola-rendszerű szakképzés eredményeit (egyetemi tagozatok, Budapesti Pedagógiai Főiskola, KMK kiegészítő szaktanfolyamai) tekintette át, részletesen taglalta a középszintű képzés formációit és a felsőfokú tanítóképző intézetekben folyó népművelő-könyvtáros oktatást; végül a rendszer hiányaira és a fejlesztés irányaira utalt, és már ekkor előre látta, hogy milyen fontos lesz a jövőben a számítástechnikai ismeretek elsajátíttatása.⁷⁵ Az MKE elnöksége 1972. április 6-án valamennyi tagját – köztük előadóként Kovács Mátét – delegálta az IFLA 1972. augusztus 28-án megnyíló 38. közgyűlésére; ekkor jelentették be, hogy a Társadalmi Bizottság befejezte munkáját.⁷⁶ A kongresszus teljes ülésén „*A könyv és az olvasás a változó világban*” című témát vitatták meg, Kovács Máté a Képzési bizottság szekciójában szerepelt volna.⁷⁷

A tanácskozás harmadik napjának reggelén azonban megdöbrentő, tragikus hír fogadta a

gyülekező résztvevőket: augusztus 29-én váratlanul elhunyt Kovács Máté.⁷⁸ A záró ülésen az IFLA elnöke, a brüsszeli nemzeti könyvtár igazgatója, *Herman Liebaers* barátként búcsúztatta, és meleg szavakkal méltatta munkásságát.⁷⁹ A nekrológok megrendült szerzői közül csupán egyet idézek, Székely Sándort, az egyesület titkárát: „Kovács Máté halála nem csak a magyar könyvtárosképzés és művelődésügy nagy vesztesége, hanem Egyesületünké is, amelynek munkáját mindig szívvel-lélekkel támogatta sokirányú elfoglaltsága közepette is. Emlékét megőrizzük!”⁸⁰

Most, halálának közelgő negyvenedik évfordulóján emlékezzünk mi is tisztelettel és hálával Kovács Mátéra, az MKE egykori alelnökére, a varázslatos egyéniségre, sokunk tanítójára, az atyai mesterre, a mai fiatalok példaképére, a magyar művelődés- és könyvtárpolitika felejthetetlen alakjára. Hajtsunk fejet örök emléke előtt.

Irodalom, jegyzetek

1. Az iratanyagot a Magyar Könyvtárosok Egyesületének titkársága őrzi – többé-kevésbé rendezett állapotban – az Országos Széchényi Könyvtár egyik helyiségében.
2. OSZK Kézirattára Fond 210 – a Magyar Könyvtárosok Egyesületével (és elődjével, a Szabó Ervin Körrel) kapcsolatos iratok a 224-es palliumban találhatók.
3. A vezetőség 1950. jan. 28-án jelentette be az állami felügyeletet gyakorló Belügyminisztériumban, hogy megszüntetik a Magyar Könyvtárosok és Levéltárosok Egyesületének tevékenységét. Vö. BÉNYEI Miklós: Az egyesület történelmi útja. In: A Magyar Könyvtárosok Egyesületének története 1935–2009. Budapest, 2011. 15. p.
4. A II. országos könyvtáros konferencia = A Könyv, 1955. 244. p.
5. Feljegyzés a sajtó-, könyv- és könyvtártörténeti munkabizottság megalakulásáról és célkitűzéseiről (MKE Irattára)
6. Bényei M. i. m. 16. p.
7. [Feljegyzés], Budapest, 1957. ápr. 12. (OSZK Kézirattára Fond 210/224/3.) ; KISS István – SALLAI István: Szövetségbe tömörülnek a szakszervezeti könyvtárosok = A Könyvtáros, 1957. 1. sz. [június]. 11. p. – itt már nem említették

Kovács Máté nevét.

8. Két határozat a szakszervezeti könyvtárakról = A Könyvtáros, 1957. 243. p. ; A szakszervezeti könyvtárosok országos konferenciájáról, 1957. nov. 15–16. p. = Uo. 1957. 501. p. , 1958. 7. sz.
9. Bényei M. i. m. 16. p.
10. Elkészült a Szabó Ervin Kör 1959. évi programja = A Könyvtáros, 1959. 183. p.
11. Megnyitó a Szabó Ervin Kör 1958. nov. 31-i összejövetelén. (OSZK Kézirattára Fond 210/224/4.) Röviden említi a beszédet: A Szabó Ervin Kör rendezvényéről = A Könyvtáros, 1958. 906. p.
12. Titkári beszámoló a Szabó Ervin Kör két évi tevékenységéről 1959–1960, 1961. febr. 18. (OSZK Kézirattára Fond 210/224/8.) Az előadássorozat terve pillanatnyilag ismeretlen.
13. Az 1960. febr. 15-én kelt tervezet: OSZK Kézirattára Fond 210/224/6. – Ez a Körlevél a Választmány tagjaihoz (1960. febr. 22.) c. dokumentum (OSZK Kézirattára Fond 210/224/7.) melléklete volt. A körlevél a választmány kijelölésének módjáról szólt.
14. A Magyar Könyvtárosok Egyesülete történetének időrendi adattára 1935–2009. In: A Magyar Könyvtárosok Egyesületének története 1935–2009. Budapest : MKE, 2011. 462. p.
15. Titkári beszámoló a Szabó Ervin Kör két évi tevékenységéről 1959–1960, 1961. febr. 18. (OSZK Kézirattára Fond 210/224/8.)
16. Vö. Bényei M. i. m. 18. p.
17. Rövidített jegyzőkönyv a Magyar Könyvtárosok Szabó Ervin Köre választmányának 1961. december 19-én tartott üléséről (MKE Irattára)
18. HAVASI Zoltán: A könyvtárosok társadalmi szervezetéről = A Könyvtáros, 1962. 130. p. Az MKE Irattárában fennmaradt a meghívó.
19. Feljegyzés a Szabó Ervin Kör választmányának 1963. szept. 26-án tartott üléséről (MKE Irattára); SZÉKELY Sándor: A Szabó Ervin Kör munkája = A Könyvtáros, 1963. 658. p.
20. Kovács Máté tanszékvezető egyetemi tanár levele Székely Sándornak, a Magyar Könyvtárosok Szabó Ervin Köre titkárának, 1963. dec. 4. (MKE Irattára). A tizenkét fiatal könyvtáros (a levélben olvasható sorrendben): Károlyi Zsigmondné (ekkor munkahelye: OSZK), Szabó Sándor (KMK), Riskó Tiborné (ELTE BTK Dékáni Hivatal), Walleshausen Gyula (Gödöllő, Agrártudományi Egyetem Könyvtára), Csendes Katalin (Országgyűlési Könyvtár), Balás Judit (ELTE Egyetemi

- Könyvtár), Hoványi János (Belkereskedelmi Dokumentációs Központ), Arnóth Károly (Vasas Szakszervezet Központi Könyvtára), Jáky Éva (OSZK), Kovács Ilona (OSZK), Somogyi Anna (KMK), Bánlaky Éva (KMK).
21. 1964. jan. 30. I. küldöttközgyűlés (jegyzőkönyv) (MKE Irattára); SZ[ÉKELY] S[ándor]: A Szabó Ervin Kör közgyűlése = A Könyvtáros, 1964. 127. p. – A funkciók szétosztásáról: A Szabó Ervin Kör állandó választmányának 1. ülése, 1964. jan. 30. (MKE Irattára); Tájékoztató, 1964. márc. 1. [1].
 22. Mátrai László elnök és Székely Sándor titkár levele Kovács Máté professzornak, 1964. márc. 3. (MKE Irattára); Feljegyzés a Szabó Ervin Kör 1964. május 26-i választmányi üléséről (MKE Irattára)
 23. Jegyzőkönyv a Magyar Könyvtárosok Szabó Ervin Köre II. Küldöttközgyűléséről, 1965. június 11-én (MKE Irattára); A Szabó Ervin Kör II. küldöttközgyűlése = Könyvtáros, 1965. 450. p.
 24. A Magyar Könyvtáros Egyesület alapszabályai [keltezés nélkül] (OSZK Kézirattára Fond 210/224/162.)
 25. Béneyi M. i. m. 20. p. 1965. június 11-én nem fogadták el a „Dokumentalisták” szó beiktatását, de a művelődésügyi miniszterhelyettes által aláírt, jóváhagyott szövegben már szerepelt. Jegyzőkönyv a Magyar Könyvtárosok Szabó Ervin Köre II. Küldöttközgyűléséről, 1965. június 11-én (MKE Irattára); A Magyar Könyvtárosok Egyesületének alapszabályai, 1965. június 11. (MKE Irattára 51/1965.)
 26. Tájékoztató, 1965. júl. 1. [1.] ; Sz[ékely] S[ándor]: A Szabó Ervin Könyv II. küldöttközgyűlése = Könyvtáros, 1965. 45. p. A megválasztásáról szóló hivatalos értesítés: Dr. Székely Sándor levele Kovács Máté egyetemi tanárnak, 1965. jún. 21. (OSZK Kézirattára Fond 210/224/18.)
 27. Tájékoztató, 1965. okt. 1. [1.]
 28. Tájékoztató, 1968. január. 1., Feljegyzés az MKE 1968. január 11-én tartott vezetőségi üléséről (MKE Irattára).
 29. Tájékoztató, 1970. jan. 1. 2-3., Tájékoztató, 1970. febr. 1. 1.
 30. Tájékoztató, 1972. jan. 1. 6., Tájékoztató, 1972. febr. 1. 1.
 31. Ekkori tagjai: Bóday Pál, Györe Pál, Hollós Miklós, Kéki Béla, Pajkossy György, Walleshausen Gyula, Windisch Éva, titkára Fülöp Géza; Jelentés a Magyar Könyvtárosok Egyesülete 1965. évi munkájáról, 1966. febr. 5. (OSZK Kézirattára Fond 210/224/22.) – Később, 1968. jan. 11-én a TB tagsága nagyrészt kicserélődött: Bikácsi Lászlóné, Gál Andorné, Kéki Béla, Reguly Ernő, Walleshausen Gyula, titkár Gerő Gyula lett. Az összetétel 1970. jan. 22-én ismét módosult: Gerő Gyula (titkár), Bikácsi Lászlóné, Bilincsi Lajos, Kéki Béla, Szita Ferenc, Walleshausen Gyula.
 32. Tájékoztató, 1965. nov. 1. [1-2.] – a bizottságok üléséről; Sz[ékely] S[ándor]: A Magyar Könyvtárosok Egyesületének hírei = Könyvtáros, 1965. 733. p.
 33. [Körlevél fogalmazványa, cím és kelet nélkül] (OSZK Kézirattára Fond 210/224/164.)
 34. Uo. A gépiraton még egy harmadik téma is szerepelt a neve alatt, de később erről lemondott: „A magyar könyvtárügy egysége: eddigi eredmények és megoldandó problémák”.
 35. Tájékoztató, 1966. jan. 1. 4. p., febr. 1. 1. p.
 36. Tájékoztató, 1965. nov. 1. [1-2. p.] ; Sz[ékely] S[ándor]: A Magyar Könyvtárosok Egyesületének hírei = Könyvtáros, 1965. 733. p. ; Feljegyzés a Magyar Könyvtárosok Egyesülete 1966. június 13-án tartott elnökségi üléséről (OSZK Kézirattára Fond 210/224/30.)
 37. Az előbbiről: Dr. Székely Sándor levele Dr. Kovács Máté egyetemi tanár elvtársnak [keltezés nélkül] (OSZK Kézirattára Fond 210/224/159.); Tájékoztató, 1966. márc. 1. [1.]; az utóbbiról: uo., a Könyvtárosok zsebkönyve első, 1964-es kiadása az egyesülettől függetlenül jelent meg: Dr. Székely Sándor levele Kovács Máté elvtársnak, 1969. okt. 29. (OSZK Kézirattára Fond 210/224/84.), ugyanitt közli a Magyar Könyvtárosok Zsebkönyve második kiadásának tematikai vázlatát. Mindkettőről: Feljegyzés a Magyar Könyvtárosok Egyesülete 1966. június 13-án tartott elnökségi üléséről (OSZK Kézirattára Fond 210/224/30.); Jelentés a Magyar Könyvtárosok Egyesülete 1966. évi munkájáról (OSZK Kézirattára Fond 210/224/41.); Tájékoztató, 1968. január. 3.; Feljegyzés a Magyar Könyvtárosok Egyesülete Elnökségének 1968. december 5-én tartott üléséről (MKE Irattára); A MKE 1970. évi munkaterve (OSZK Kézirattára Fond 210/224/87.)
 38. Tájékoztató, 1965. nov. 1. [1-2. p.] ; Sz[ékely] S[ándor]: A Magyar Könyvtárosok Egyesületének hírei = Könyvtáros, 1965. 733. p.; Tájékoztató, 1966. márc. 1. [1. p.]; Feljegyzés a Magyar Könyvtárosok Egyesülete 1966. június 13-án tartott elnökségi üléséről (OSZK Kézirattára Fond 210/224/30.)
 39. Feljegyzés a Magyar Könyvtárosok Egyesülete 1966. febr. 24-i elnökségi üléséről (MKE Irattára). Kérte, hogy ezt vegyék be az elnökség 1965. évi jelentésébe.
 40. A MKE továbbképzési előadásainak tematikája (OSZK Kézirattára Fond 210/224/23.), Tájékoztató, 1966. márc. 1. 1. p., Tájékoztató, 1967. jan. 1. [1-2.], Tájékoztató, 1968. január. 2.
 41. A Magyar Könyvtárosok Egyesületének munkaterve az 1970. évre (OSZK Kézirattára Fond 210/224/89.); Jegyzőkönyv a

- Magyar Könyvtárosok Egyesülete Elnökségének 1970. január 22-i üléséről (MKE Irattára); A Magyar Könyvtárosok Egyesületének munkaterve az 1971. évre (MKE Irattára); A Magyar Könyvtárosok Egyesületének munkaterve az 1972. évre (OSZK Kézirattára Fond 210/224/134.)
42. Jelentés a Magyar Könyvtárosok Egyesülete 1966. évi munkájáról (OSZK Kézirattára Fond 210/224/41.); Tájékoztató, 1967. febr. 1. 2. p.
 43. OSZK Kézirattára Fond 210/224/52., MKE Irattára 39/967.
 44. MKE Irattára, 19/968, 26/968.
 45. OSZK Kézirattára Fond 210/224/74, 369. Vö. Tájékoztató, 1968. máj. 1. [1. p.] – itt megjegyzik, hogy az előadást magánoszalagra vették azzal a szándékkal, hogy később néhány járási könyvtárban lejátszák a járás könyvtárosai és népművelői előtt.
 46. A Magyar Könyvtárosok Egyesületének munkaterve az 1968. évre (OSZK Kézirattára Fond 210/224/71.)
 47. Tájékoztató, 1968. nov. 1. 2. p.
 48. Tájékoztató, 1969. febr. 1. 1. p.
 49. Tájékoztató, 1969. dec. 1. 1. p.
 50. Az MKE III. közgyűlésén deklarálták, utalva a Szabó Ervin Kör két küldöttközgyűlésére. Tájékoztató, 1966. nov. 1. 1. p.
 51. Feljegyzés a Magyar Könyvtárosok Egyesülete 1966. október 17-én tartott III. Közgyűléséről (Könyvtári Intézet Szakkönyvtára P 1139). Hasonló tartalommal: Tájékoztató, 1996. nov. 1. 1. Rövid ismertetés: SZÉKELY Sándor: Merre tart a könyvtárosegyesület? = Könyvtáros, 1966. 716. p. A beszéd tömörítvényének átnézését kérte: Dr. Székely Sándor levele Kovács Máté egyetemi tanárnak, 1966. nov. 1. (OSZK Kézirattára Fond 210/224/35.)
 52. Feljegyzés a Magyar Könyvtárosok Egyesülete 1967. jan. 26-án tartott elnökségi üléséről (OSZK Kézirattára Fond 210/224/44.)
 53. Jegyzőkönyv a Magyar Könyvtárosok Egyesületének 1967. december 7-én tartott Küldöttközgyűléséről (MKE Irattára). Másik javaslata az volt, hogy mihamarabb kezdjék meg az előkészületeket a Tanácsköztársaság 50. és a felszabadulás 25. évfordulójának megünneplésére.
 54. Feljegyzés a Magyar Könyvtárosok Egyesülete Elnökségének 1968. december 5-én tartott üléséről (MKE Irattára).
 55. Székely Sándor levele Mészáros Antalhoz, 1969. jan. 30. (MKE Irattára)
 56. Tájékoztató, 1969. jún. 1. 1. p. ; Tájékoztató, 1969. júl. 1. 1. p.
 57. OSZK Kézirattára Fond 210/224/82–83. p.
 58. Tájékoztató, 1970. máj. 1. 1. p.
 59. Tájékoztató, 1970. júl. 1. 2–3. p.
 60. Tájékoztató, 1971. jún. 1. 1. p.
 61. Uo.
 62. OSZK Kézirattára Fond 210/224/160. A körlevél világosan utal a vándorgyűlés időpontjára (július 8–9.)
 63. Tájékoztató, 1971. aug. 1. 1. p.
 64. Szepesi Zoltánné levele, 1971. júl. 13. (OSZK Kézirattára Fond 210/224/114.) Dr. Szepesi Zoltánné 1971. nov. 23-án a szombathelyi vándorgyűlés anyagát is eljuttatta Kovács Mátéhoz (OSZK Kézirattára Fond 210/224/124.)
 65. Tájékoztató, 1970. márc. 1. 1–2., rövid beszámoló az 1970. dec. 15–17-én rendezett konferenciáról: Tájékoztató, 1971. jan. 1. 2. p.
 66. Vö. Bényei M. i. m. 23. p.
 67. Feljegyzés a Magyar Könyvtárosok Egyesülete Elnökségének 1971. december 7-én tartott üléséről (OSZK Kézirattára Fond 210/224/130.)
 68. Tájékoztató, 1972. jan. 1. 6. p.
 69. Tájékoztató, 1972. febr. 1. 1. Kissé eltérő szöveggel: Feljegyzés a Magyar Könyvtárosok Egyesülete vezetőségének 1972. jan. 26-án tartott üléséről (OSZK Kézirattára Fond 210/224/137.)
 70. Tájékoztató, 1972. máj. 1. 2. p.
 71. SOMKUTI Gabriella: IFLA-kongresszus Frankfurtban = Könyvtáros, 1968. 717–718. p.
 72. Feljegyzés az 1970. április 30-án tartott Szervező Bizottsági ülésről (OSZK Kézirattára Fond 210/224/90.)
 73. Mátrai László levele Kovács Máté egyetemi tanárnak, 1971. ápr. 10. (OSZK Kézirattára Fond 210/224/109.); Tájékoztató, 1971. nov. 1. 2. p. Közben, 1971. okt. 13-án megalakult „Az 1972. évi IFLA- és FID-konferencia központi előkészítő bizottsága”, Tájékoztató, 1971. nov. 1. 1. p.
 74. Feljegyzés az MKE Társadalmi Bizottságának 1971. október 20-án tartott üléséről (OSZK Kézirattára Fond 210/224/119.); Székely Sándor levele Kovács Máté egyetemi tanárnak, 1971. okt. 28. (OSZK Kézirattára Fond 210/224/120.) – A MKE Társadalmi Bizottságának 1972. febr. 8-i ülésén végül is 16 témát fogadtak el (23 szinopszis érkezett be), Tájékoztató, 1972. márc. 1. 1. p.

75. A könyvtárképzés Mo-on (Vázlat) (OSZK Kézirattára Fond 210/224/121.), másik példánya: uo. 224/129.
76. Javaslat az IFLA konferencia magyar résztvevőire (MKE Irattára). A bejelentésről: Feljegyzés a Magyar Könyvtárosok Egyesülete Elnökségének 1972. ápr. 6-i üléséről (MKE Irattára). – Az 1972. aug. 28–szept. 2. között lezajlott kongresszusról és a hozzá kapcsolódó FID-ülésszakról részletesen beszámol: A könyvtárosok világkonferenciája. In: Könyvtáros, 1971. 571–595. p.
77. Az IFLA 1972. évi kongresszusának tematikájához (OSZK Kézirattár Fond 210/224/146.); a gépiratos másolaton a neve mellett ceruzával kiegészítette az előadás címét: A magyar könyvtárosképzés rendszere [továbbfejlesztése].
78. Kovács Máté 1906–1972. = Könyvtáros, 1972. 596. p.
79. Kovács Máté elhunyt = Tájékoztató, 1972. szeptember-október. 1. p.
80. Uo. Székely Sándor gyakorlatilag ugyanezt rögzítette az általa készített gépiratos feljegyzésben is: Jegyzőkönyv a Magyar Könyvtárosok Egyesülete elnökségének 1972. szept. 26-án tartott üléséről (MKE Irattára).
- Beérkezett: 2012. szeptember 27.

Kétmillió oldal digitalizált dokumentum egy helyen

A Digitalizált Törvényhozási Tudástár (DTT) 5272 kötet könyvtári dokumentumhoz kínál hozzáférést, egységes felületen a legmodernebb keresési lehetőségekkel

2012. november 30-án befejeződött az Országgyűlési Könyvtár (OGYK) digitalizálási projektje, melynek keretében kétmillió oldal magyar nyelvű könyvet, időszaki kiadványt, történeti országgyűlési dokumentumot, jogforrást, jogi, történettudományi és politikatudományi szakirodalmat digitalizáltak. A digitális gyűjtemény és a hozzá kapcsolódó tudástár a könyvtár által korábban digitalizált állományokkal együtt a DTT portálon át érhető el: <http://dt.ogyk.hu>.

Az OGYK Digitalizált Törvényhozási Tudástár projektje az Elektronikus Közigazgatási Operatív Program (EKOP) keretében kiemelt projektként 100%-ban az Európai Unió támogatásával és az Európai Regionális Fejlesztési Alap társfinanszírozásával valósult meg 2010. január 4-e és 2012. november 30-a között 200 millió forint összköltségvetésből.

A digitalizált dokumentumokat kereshető kétrétegű pdf-formában a DigiTool nevű gyűjteménykezelő szoftver szolgáltatja. A portálon elérhető tartalmak:

- a legfontosabb jog-, politika- és történettudományi szakkönyvek, adattárak, valamint az országgyűlés történetére, működésére vonatkozó könyvek (2248 kötet, 1864 mű, mintegy 700 ezer oldal),
- 73 neves XIX. és XX. századi jogtudományi és politikatudományi folyóirat (90 ezer cikk, 20 ezer füzet),
- jogforrások: hivatalos közlönyök 1848-tól napjainkig; ágazati közlönyök, döntvénytárak az 1872–1990 közötti időszakból,
- országgyűlési naplók és irományok, házszabályok, ügyrendek, országgyűlési almanachok és költségvetések (több mint 900 ezer oldal történeti országgyűlési dokumentum).

A digitalizált dokumentumokhoz a hatályos szerzői jogi szabályozásnak megfelelően lehet hozzáférni. A művek jelentős része szerzői jogvédelem alatt áll, ezért csak az Országgyűlési Könyvtárban elhelyezett számítógépeken olvasható. A szerzői jogvédelem alá nem tartozó művek az interneten szabadon hozzáférhetők.

A DTT portál informatikai szempontból akadálymentes, látássérültek számára is jól használható.

További információ: Országgyűlési Könyvtár (441–4468): E-mail: dt.ogyk.hu

A digitális objektumok metaadatai az Europeana Libraries projekt keretében elérhetővé váltak a TEL (The European Library) felületen és az Európai Digitális Könyvtárban (Europeana) is.

A Nemzeti Fejlesztési Ügynökség (www.ujszachenyiterv.gov.hu) sajtóanyaga alapján

Múltunkból

A helyismereti munka múltjáról és jövőjéről

A hetvenéves Bényei Miklós köszöntésére

KÉGLI Ferenc

A szellem nem megy nyugdíjba... címmel, 2012. október 3-án, Debrecenben, a hetven éves Bényei Miklós köszöntésére szervezett konferencián elhangzott előadás átdolgozott, bővített és szerkesztett szövege.

Prológus

A könyvtári helyismereti tevékenység rendeltetésével, a helyismereti információk társadalmi szerepével kapcsolatban általában három fő területet szoktunk megnevezni: a tudományos feladatot (gyűjtés, őrzés, közvetítés), a közéleti-gyakorlati funkciót és az érzelmi kötődés erősítését.¹

Az első kettő racionálisan megfogható, értelmezhető, de honnan is van ez az érzelmi kötődés? Mindnyájan tudjuk, hogy az egyénnek, a családnak, a csoportnak (szebben mondva egy

közösségnek) térre, területre van szüksége. Társas és egyben territoriális lények vagyunk, állítja Csányi Vilmos *Az emberi természet* című, humánétológiai munkájában. Genetikusan belénk van kódolva a csoportos élethez való alkalmazkodás, a csoportokba szerveződés, a legkülönbözőbb kultúrákban élő emberek csoportjai pedig megjelölnek, birtokba vesznek, védelmeznek egy területet, amely megélhetésük erőforrásait biztosítja. Hogy ezt miként teszik, az a mindenkori kultúra függvénye, de a területünkhöz való vonzódás kultúrától független, általános, velünk született jelenség.² Ez a terület a szülői otthon, a szülőföld, az otthoni táj. Az erre a területre vo-

natkozó ismeretek megszerzése viszont már nem történhet úgy, mint egykor, a történelem előtti korokban, az az kizárólag közvetlen, személyes tapasztalatok útján vagy az esti tábortűznél megbeszélve a családi eseményeket, meghallgatva az öregek sokszor elismételt régi történeteit. Ma a területre vonatkozó ismeretek egy jelentős része a helyi múzeum, a helyi levéltár, illetve a helyi könyvtár helyismereti gyűjteményének dokumentumaiból szerezhető meg. Ez utóbbi intézményben a bármilyen technológiával rögzített helyismereti vonatkozású dokumentumok gyűjtésére, tartalmuk feltárására, a helyismereti információk közvetítésére irányuló könyvtári munkaterület hazai történetét *Bényei Miklós* áttekintette már egy szerényen csak „vázlatos”-nak nevezett tanulmányában.³ Így tehát én mindössze azt a célt tűzhettem ki magam elé, hogy a múltra vonatkozóan elsősorban a könyvtári helyismereti munka magyarországi kezdeteire, e tevékenység intézményesülésére vonatkozó ismereteket bővítsem, árnyaljam tovább.

A régmúltról

Egy 1990-es években végzett felmérés során tizenöt megyei, illetve negyven városi könyvtár küldte vissza kitöltve a helyismereti gyűjteményére, helyismereti tevékenységére vonatkozó kérdőíveket. Helyismereti gyűjteményük alapítási évének a megyei könyvtárak közül három adott meg 1945 előtti dátumot (1883, 1919 és 1930), majdnem a felük az alapításuk (1952), illetve az azt követő éveket jelölte meg, a maradék négy pedig még későbbre datálta. A városi könyvtárak közül csak négy nevezett meg ötvenes évekbeli számot, nagy többségük a 60-as, 70-es években alakította ki helyismereti gyűjteményeit.⁴

Ez a kép, amelyet a könyvtárak nyújtottak önmagukról – véleményem szerint – csak abban az esetben igaz, ha egy település könyvtári kultúráját szinte csakis az 50-es évektől, a jelenlegi megyei, illetve az egykori járási könyvtárak megszervezésétől tekintjük létezőnek. A me-

gyékben, illetve a városokban azonban az ezt megelőző évtizedekben is működtek könyvtárak, s e könyvtárak közül többen is rendelkeztek helyismereti/helytörténeti gyűjteménnyel!

A könyvtári helyismereti gyűjtemények megalapításáról, a kezdetekről beszélve az 1867. évi osztrák–magyar politikai, jogi és gazdasági kiegyezésig mennék vissza, amely nemcsak politikai életünkre, gazdasági fejlődésünkre, hanem a tudományos életre, azon belül a nemzeti tudományok (történelem, irodalom- és nyelvtörténet, művészettörténet, föld- és néprajz) művelésére is kihatott. Mind országos, mind pedig helyi viszonylatban. A kiegyezést követő évtizedekben vármegyei, városi történelmi, régészeti, múzeumi egyletek, társulatok alakultak, amelyek holisztikus szemlélettel közelítették meg a helyi vonatkozású dokumentumokat: a tárgyi emléanyag mellett sok helyütt a kézíratos, a nyomtatott, sokszorosított dokumentumok gyűjtését és őrzését is többnyire egy intézmény keretében, közös, egymás melletti elhelyezésben szervezték meg. (Például ahogyan Nyíregyházán, ahol az 1893-ban átadott megyeháza épületében kapott helyet a levéltár, a könyvtár és a régészeti múzeum is.⁵)

A gyűjtemények gyarapítása érdekében a vidéki múzeumok és könyvtárak szervezését előkészítő, segítő Országos Múzeumi és Könyvtári Bizottság 1894-ben alakult meg.⁶ Elnöke, *Széll Kálmán* és titkára, *Porzolt Kálmán* még az évben emlékiratban kérte a képviselőházat, hogy „*utasítsa a ház a kormányt, hogy úgy a régészeti leletek, mint a nyomtatványok kötelező példányai ügyének törvény útján rendezése tárgyában még ez év folyamán tegyen az országgyűlésnek előterjesztést. A nyomtatványokra nézve különösen azt javasolta a bizottság, hogy minden vármegye területén megjelenő nyomtatvány egy köteles példánya a Magyar Nemzeti Múzeumon kívül küldessék be a vármegye székhelyére s ott az esetleg már létező hatósági, egyesületi vagy iskolai könyvtár gyarapítására fordíttassák vagy egy később létesítendő köz-könyvtár alapja gyanánt a levéltárban helyeztessék el.*”⁷

A kötelespéldány-szolgáltatás megújítása érde-

kében a *Wlassics Gyula* vallás- és közoktatásügyi miniszter által beterjesztett és a két Ház által az 1897. évi *XLI. törvényczikk a nyomdatermékek tudományos czélokra szolgáló köteles példányainak beszolgáltatásáról* címmel elfogadott (és 1929-ig hatályos) törvény 15. §-a valóban lehetőséget nyújtott a könyvtárak állományának ily módon való gyarapítására: „*A nyomdatermékek ama köteles példányai, melyek a fennálló törvények és szabályok szerint a sajtóügyi közvádlnak adatnak be, – a mennyiben azokra nézve további nyilvántartás, vagy hivatali használat szüksége már nem forog fenn — a Magyarországon létező vagy létesítendő oly nyilvános múzeumok és könyvtárak gyarapítására fordítandók, melyeket e czélból a vallás- és közoktatásügyi minister megjelöl.*”⁸

Hogy melyik könyvtár részesülhessen a budapesti, a kolozsvári, a szegedi, a nagyvárad, a debreceni, a kassai, a pozsonyi, a temesvári, fehértemplomi, karánsebesi, pancsovai, a fiumei, a győri és a pécsi főügyészségekhez, illetve ügyészségekhez beküldött sajtórendészeti kötelespéldányokból, arra *Fraknói Vilmos*, a múzeumok és könyvtárak országos főfelügyelője terjesztett elő egy javaslatot 1898 végén a kultuszminisztérium számára.⁹ A minisztérium következő évi határozata alapján ettől az időponttól kezdve – ezen a módon – a következő intézmények gyarapodtak helyi nyomtatványokkal:

- a kolozsvári Erdélyi Múzeum, illetve a Ferencz József Tudományegyetem könyvtára;
- a szegedi Somogyi-könyvtár;
- a kassai városi múzeum;
- a debreceni ev. ref. főiskola könyvtára;
- a temesvári városi könyvtár;
- a pécsi városi múzeum;
- a pozsonyi városi közkönyvtár;
- a nagyvárad kir. jogakadémia könyvtára;
- a Szabolcs vármegye nyíregyházi törvényhatósági könyvtára;
- a selmecbányai városi könyvtár.

Az 1900. évben e névsor az alábbiakkal egészült ki:

- a Budapesti Könyvtár-Egyesület központi könyvtára;

- a győri városi könyvtár;
- a vas megyei kultúregyesület szombathelyi könyvtára.¹⁰

A későbbiekben tovább bővült a könyvtárak köre. A Komárom vármegyei könyvtár, a helyi múzeum-egyesület könyvtára és a városi nyilvános népkönyvtár egyesülésével 1906-ban létrejött új komáromi intézmény a következő év elejétől megkapta a győri kir. ügyészségtől a Komárom vármegyéből és Komáromból beérkezett nyomdatermékek köteles példányait.¹¹ A Somogy Megyei Múzeum Egyesület 1923-ban alapított könyvtárának segítése érdekében a kultuszminisztérium levélben fordult a kaposvári kir. ügyészséghez azt kérve, hogy az ott összegyűlt és ezután beérkezett sajtótermékeket az 1897. évi kötelespéldány törvény értelmében adja át könyvtárnak, mivel a „*Somogy megyei Múzeum Könyvtárának gyarapítása, illetve a Somogy vármegye területén megjelenő könyvek és időszakos nyomtatványok megőrzése a vármegye és Kaposvár városa közönségének elsőrendű kulturális érdeke.*”¹²

A fentiek alapján talán nem túlzás, ha azt állítjuk, hogy a könyvtári helyismereti gyűjtemények állományának rendszeres és intézményes gyarapítása közvetve az utólagos cenzúra rendszerének volt köszönhető!

A helyismereti vonatkozású nyomtatványoknak ilyen módon való gyarapodása számottevő volt. Például a győri városi közkönyvtárba a sajtóügyi kötelespéldányokból 1904-ig összesen 2234 önálló és 57 352 aprónyomtatvány érkezett. Pozsony ugyanerre az időszakra 1746 önálló és 6015 aprónyomtatványt mutatott ki. A kassai városi múzeum könyvtári állománya az 1902–1904. években e forrásból 299 önálló nyomtatvánnyal és 620 aprónyomtatvánnyal növekedett.¹³ Az Erdélyi Nemzeti Múzeum Könyvtára, ahová nemcsak a két erdélyi főügyészségtől, hanem a budapestitől is jöttek kötelespéldányok, az 1898–1906 évek alatt bejött ügyészégi példányokból összesen 18 351 műnek 22 497 kötetével, 1266 vegyes nyomtatvánnyal, 29 018 gyászjelentéssel, 1088 színlappal, 61 egyleveles nyomtatvánnyal, vagyis

együttesen 53 930 darabbal gyarapodott.¹⁴ A szegedi Somogyi-könyvtárba négy megyének mintegy hetven nyomdájából származott az ügyészségi kötelezpéldány. *Tömörkény István* igazgató 1911. évi jelentésében arról számol be, hogy többségüknek ugyan nincs sem irodalmi, sem tudományos értéke, de mint megjegyzi: „*Iskolai értesítőkből, egyleti szabályokból azonban szép tömeg gyűlik. Érdekes gyűjtemény képződik a színdarabokból.*”¹⁵ A szombathelyi múzeumi könyvtár 41 758 db vasvármegyei sajtótermékkel gyarapodott 1913-ig.¹⁶

Voltak egyes időszakok, amikor gondot okozott a beáramló kötelezpéldányok elhelyezése. Például amikor a Győri Városi Könyvtár 1913-ban raktárproblémákkal küzdött: a köteles sajtótermékeket – a hírlapok, a könyvek, a folyóiratok és a gyászjelentések kivételével – csak a folyosón tudták becsomagolva tárolni.¹⁷ Szintén helyhiány miatt 1914-ben a szegedi Somogyi-könyvtárban a kötelezpéldányoknak csak őrzött, de az állományba be nem osztott anyaga az épület padlásán, egy vasajtóval zárható, világítással ellátott, kőfallal elkerített helyiségében kaphatott csak helyet.¹⁸

Az I. világháború folyamán, s az azt követő években az ügyészségi kötelezpéldányok beküldése akadozott, sőt helyenként elmaradt. Szombathelyen a múzeum könyvtárosának, *Pável Ágoston*nak a sürgetésére 1928-ban újraindult ugyan ez a szolgáltatás, de az első küldeményt nem követte további.¹⁹ Pedig az 1929. évi XI. törvénycikk a múzeum-, könyvtár- és levéltárügy némely kérdéseinek rendezéseiről V. fejezet 41. §-a ismét megerősítette a kijelölt könyvtárak ügyészségi kötelezpéldányokkal való ellátását: „*A kir. ügyészséget illető kötelezpéldányokat, midőn rájuk ott már szükség nincs, tudományos célra azoknak a könyvtáraknak kell kiszolgáltatni, amelyeket az Országos Könyvforgalmi és Bibliográfiai Központ javaslata alapján a vallás- és közoktatásügyi miniszter kijelöl. A kiszolgáltatás módozatait a vallás- és közoktatásügyi miniszter az igazságügyminiszterrel egyetértve rendelettel szabályozza.*”²⁰ A Magyar

Minerva 1930–31. tárgyévi kötetében a debreceni református főiskola, a győri városi, a nyíregyházi vármegyei, valamint a pécsi Majorossy Imre Múzeum könyvtárának jelentésében valóban az szerepel, hogy 1900, illetve 1901 óta, jelenleg is kapják az ügyészséghez beérkező kötelezpéldányokat.²¹

A könyvtárak vezetői, kezelői a lokálpatriotizmus szellemében, a helyi értékek gyűjtése, őrzése és használatba adása érdekében – ha lehetőség adódott – természetesen nem becsomagolva, a közönségtől, a kutatóktól elzárva tárolták az ügyészségektől beérkező különféle kisnyomtatványokat. Szegeden az addig rendezetlen aprónyomtatványok anyagából *Móra Ferenc*, a Somogyi-könyvtár és a városi múzeum akkori igazgatója, 1918-ban külön osztályt hozott létre, húsz csoportba rendezve az addig felhalmozódott 1409 darabos állományt.²²

A könyvtárak helyismereti munkája persze nem kizárólag a kötelezpéldányok átvételére és hasznosítására szorítkozott. Győrben például igyekeztek megszerezni az egykori Streibig-nyomda minden nyomtatványát, a győri szerzők műveit, a városban megjelent, illetve a városról szóló, bármilyen nyelven, bárhol megjelent irodalmat.²³ A könyvtár vezetője, *Bay Ferenc*, az 1930-as évek végén így fogalmazott a könyvtár helyismereti munkájáról: „*Feladatunknak ismerjük városunk multjára és jelenére vonatkozó művek megszerzését. Ezideig a nagyobb monografikus jellegű munkákat, ujságokat, és folyóiratokat gyűjtöttük egybe, melynek egységbe foglalása megindult, s ezekből szervezzük meg a harmadik önálló gyűjteményünket, a Győri Gyűjteményt.*”²⁴

Ugyanakkor nemcsak az ügyészségi kötelezpéldányokat kapó könyvtárak tekintették feladatuknak a helyi (lokális) irodalom gyűjtését. Budapesten *Toldy László* főlevéltárnok a budapesti nyomdák által a polgármesteri hivatalnak beszolgáltatott kötelezpéldányokból, valamint a város történetére vonatkozó egyéb nyomtatványokból a kilencvenes évek elejétől fokozatosan egy – helytörténeti szempontból rendkívül értékes – 1902-re már 1607 művet magába foglaló, *Budapestensianak* nevezett különgyűjteményt

alakított ki. A Fővárosi Könyvtár Budapest Gyűjteménye 1914-ben vált önálló részleggé.²⁵ Debrecen szabad királyi város Múzeumának Könyv- és okirattára is feladatának tekintette a város múltjára, területi viszonyaira, műveltségi állapotára vonatkozó vagy debreceni íróktól származó nyomtatványok gyűjtését. Állományában volt megtalálható a *Széll Farkas* által összegyűjtött 3300 darab debreceni gyászjelentés.²⁶ A város könyvnyomda-vállalata minden évnegyed végén megküldte nyomtatványainak „jobbik részét”. 1910-ben ez 172 nagyobb és kisebb nyomtatványt jelentett.²⁷

A sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeumot a székely nép múltjának és jelenének „előtűntetése”²⁸ céljából alapították. 1875-ben keletkezett könyvtára állományában közel 37 ezer db könyv és több mint kétezer db egyéb nyomtatvány volt 1912 végén.²⁹

A váci múzeum 1897-ben keletkezett könyvtára a történelmi munkák mellett kiemelten gyűjtötte a helyben nyomtatott, illetve a városra vonatkozó kiadványokat. 1930-ra a 3500 kötetes állományából nyolcszáz kötet alkotta a váci könyvek csoportját, és nagyrészt a helyi nyomdák terméke volt a kereken húszezer darabos aprónyomtatvány gyűjteménye.³⁰

Az 1911-ben megnyitott Fejérvármegyei és Székesfehérvári Múzeum számára lelkes lokálpatrióták ajándékozták oda a fehérvári egykori nyomdákban készült könyveket, hirdetményeket, színházi plakátokat. *Marosi Arnold* igazgatósága idején a helyi szerzők megküldték műveik egy példányát, a helyi nyomdák pedig mintegy „kötelesspéldányként” ajándékozták meg termékeikkel a múzeum könyvtárát.³¹

A keszthelyi Balaton Múzeum könyvtárának kimondottan az volt a célja, hogy összegyűjtse mindazon irodalmi és művészeti termékeket, amelyek a Balatonra és vidékére vonatkoznak. Állománya az 1930-as évek elején összesen ötezer kötet könyv és aprónyomtatvány volt.³²

Gyulán a Békésvármegyei Múzeum keretében működő könyvtár 1934-ben vált nyilvános intézménnyé. A könyvtár kiemelten gyűjtötte a

helyi vonatkozású könyveket, hírlapokat, aprónyomtatványokat, képeket és térképeket. A múzeum és a könyvtár gyűjteményei, valamint a könyvtáros *Implom József* segítése nagyban hozzájárult *Scherer Ferenc* 1938-ban megjelent kétkötetes várostörténeti monográfiájának megírásához.³³

Kaposváron, a Dunántúli Bank könyvtárát az 1940-es évek elején alapították. Az igazgatóságtól *Biczó Ferenc* irodalomtanár kapott megbízást a könyvtár kezelésére és a Somogyra vonatkozó művekből egy „Somogyi könyvtár” elnevezésű tájgyűjteményt kialakítására.³⁴

Az újrakezdésről

Az előzőekből látható, hogy a létrejött helyismereti-helytörténeti nyomtatvány-gyűjteményeknek csak egy részük volt városi fenntartású, önálló könyvtár tulajdonában, más részük múzeumok, esetleg levéltárak könyvtári állományát képezték. A második világháború után kialakított totális állam, amely fokozatosan számolta fel az állampárt ideológiájának nem megfelelő szervezeteket, egyesületeket, intézményeket, és gyűjtötte be könyvtáraik állományát, szerencsére a múzeumi állományokat nem vagy csak kevésbé bántotta. Ez pedig azt eredményezte, hogy meglehetősen kaotikus állapotok jöttek létre a helyismereti-helytörténeti nyomtatványok vonatkozásában. Egy részük a városi könyvtárak állományában, volt, más részük megmaradt a múzeumok tulajdonában, és ne feledkezzünk el a területi levéltárakról sem, amelyek szintén őriztek helytörténeti vonatkozású könyveket, folyóiratokat, hírlapokat, kisnyomtatványokat és egyéb nyomtatványt. Akadtak olyan, korábban a múzeummal közös szervezetben működő könyvtárak is, amelyek ebben az időszakban önállósultak. Volt, ahol ez a helyismereti vonatkozású állomány csökkenésével járt, mint például Szegeden, ahol a Somogyi-könyvtár önállósításakor, a néprajzi és a régészeti szakkönyvei nagy részét át kellett adni a múzeumnak.³⁵ Ez idő tájt nem volt önálló részleg a Budapest Gyűjtemény sem.

1953-ban eredeti könyvvállományának csaknem a felét, 23 ezer tételt töröltek, és kiselejtezték több tízezernyi plakátot és kisnyomtatványt.³⁶

A szerzetesek 1950 nyarán történt rajtaütésszerű kitelepítésével – a négy tanítórend kivételével – a rendházakban lévő könyvtárak tulajdonos nélkül maradtak. Bár több helyen is jelentős kár érte állományukat, a vidéki muzeológusok, levéltárosok és helyenként a városi könyvtárosok is igyekeztek biztonságukról gondoskodni.³⁷

Az állami tulajdonba vett szerzetesi könyvanyag megmentése érdekében az Országos Könyvtári Központ munkatársai válogatták át és szállították el a könyveket és egyéb nyomtatványokat. Az OKK részéről fölmerült az az elképzelés is, hogy a könyvanyagból a közművelődési könyvtárakban hasznosíthatóakat (köztük a helytörténeti munkákat) a városi könyvtárak kapják meg. Ilyen átadás azonban csak kevés helyen történt meg, ugyanis a városi könyvtárak többségének akkori elhelyezési, személyi állapota erre nem is volt alkalmas, de előfordult mégis, hogy néhány városi, illetve múzeumi könyvtár gyarapodott a rendházak könyvtárából származó példányokkal. Ez történt például Szombathelyen, ahol a dominikánusok könyvtárából származó helytörténeti vonatkozású könyveket a városi könyvtár Sabariensia gyűjteményének adták át.³⁸

A politikai ideológiai légkör akkoriban nem kedvezett a közkönyvtárak helyismereti tevékenységének azonnali felújításához, a múltra vonatkozó irodalommal való foglalkozáshoz. Tegyük hozzá, hogy többségük (főként a teljesen új alapításúak) sem ilyen jellegű állománnyal, sem erre felkészült személyzettel nem rendelkezett. Ott viszont, ahol a háború előtti állományt megörökölték, a könyvtárak többségében igyekeztek legalább az utókor számára megőrizni, megvédeni és lehetőleg nem szem előtt tartani a „problémás” műveket, és kizárólag kutatók számára tették lehetővé használatukat. Például a székesfehérvári megyei könyvtárban a raktár egyik zárható szobáskájában tartottuk az ún. zárolt kiadványok között azokat a munkákat, amelyek a Horthy-korszak nézőpontjából tárgyalták az 1919-es tanácsköztársaság helyi

eseményeit. A belső raktárakban tárolt, nem zárolt, de erősen klerikálisnak nevezhető vagy a párhallam ideológiájával ellentétes tartalmú, 1945 előtti helyi kiadású, illetve helyi vonatkozású kiadványokat a kutatók használhatták ugyan, de katalóguscéduláit a feldolgozó részleg akkori vezetője, *Tóth György István* óvatosságból nem soroltatta be az olvasói katalógusok cédulái közé. Ezek a kötetek csak az 1980-as évek végétől váltak „nyilvánossá”, s kerültek be leírásaik az olvasói katalógusokba, duplumpéldányaik pedig a szabadpolcra.³⁹ Hasonló megoldást alkalmazott a szombathelyi megyei könyvtár is, ahol nagyobb állományegységeket egyszerűen eltitkoltak az ötvenes évek világnézetű szempontú állománykivonásai során.⁴⁰ Hódmezővásárhelyen úgy őrizték meg az egykori városi könyvtár állományából a megyei könyvtárba átmentett közel ezerötyszáz kötet helyi szerzőtől származó, illetve a városról szóló könyvet és a kb. háromszáz kötetnyi 1945 előtti helyi hírlapot és folyóiratot, hogy *Bodrogi János*, a megyeivé lett városi könyvtár könyvtárosa elkülönítette a többi állománytól. E műveket csak 1960-ban sorolták be a belsőraktári kötetek közé.⁴¹

A kutatóknak, történészeknek viszont szükségük volt, szükségük kellett hogy legyen az ötvenes években is a helyi vonatkozású információkra, mert egy ország igazi történetét nem lehet csakis parlamenti beszédekre, diplomáciai iratokra támaszkodva, a régiók, a tájak, a települések történetének ismerete nélkül megírni. (Csak közbevetőleg jegyzem meg, hogy egy település hiteles művelődéstörténetét sem lehet megírni a helyi magán- és közkönyvtárak történetének ismerete nélkül.) Mivel a vidéki egyetemi könyvtárakban volt olyan állomány és voltak olyan szakemberek, akik el tudták végezni egy adott terület irodalmának feltárását, így ezek a könyvtárak lettek egy-egy nagyobb tájegység irodalmának gyűjtői, bibliográfiai feldolgozói. A debreceni egyetemi könyvtárá lett a Tiszántúl területe, a szegedié Dél-Alföld, a pécsié Dél-Dunántúl.⁴² Tájékönyvtári funkcióval bízták meg a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtárt és a miskolci megyei könyvtárt is.⁴³ A tájbibliográfia elméletéről és

módszertani megoldásairól országos ankétot is szerveztek, ugyanakkor a debreceni egyetemi könyvtárban dolgozó *Módis László* – abban az időben túlméretezett – tájbibliográfiai elképzelései fél évszázaddal megelőzték korát.⁴⁴

Az 1952-ben létrehozott megyei könyvtárak gyűjtőkörébe 1953-tól kötelezően beletartozott a megyére vonatkozó dokumentumok kurrens és retrospektív gyűjtése. Ahogyan a 865-43-166/1953. számú, *A megyei könyvtárak közművelődési szabályzata* című rendelet fogalmazott: „*Különleges feladata a megye területére és arra a tájra vonatkozó irodalom gyűjtése, amelybe a megyeszékhely tartozik*”. A megyei könyvtárakon kívül a későbbiekben egyéb típusú könyvtárak is folytattak helyismereti munkát, például a sárvári városi könyvtár már 1954-ben elkezdte a helyismereti jellegű irodalom tudatos gyűjtését.⁴⁵ Módszertani közlemények jelentek meg a szaksajtóban a helyismereti gyűjtemények munkájáról. 1955-ben a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtárban újra önálló részlegként állt fel a Budapest Gyűjtemény.⁴⁶

A helyismereti munka kiteljesedéséről

Az 1960-as évek és az azt követő évtizedek helyismereti tevékenysége jól áttekinthető Bényei Miklós már korábban említett történeti munkájából. A helyi nyomdák a megyei könyvtárnak is küldtek kötelespéldányokat. Az 1961-ben megtartott országos bibliográfiai értekezlet után előtérbe került a bibliográfiai feltáró tevékenység. Helyismereti bibliográfiák jelentek meg, bibliográfiai cédulakatalógusok, kartotékok készültek a könyvtárakban. Megkezdődött a helyi sajtó cikkeinek kurrens és retrospektív feltárása. Munkaközösségek alakultak az 1945–1965 között megjelent országos sajtó cikkeinek retrospektív feldolgozására, illetve a kurrens országos hírlapok és folyóiratok helyismereti vonatkozású közleményeinek 1971–1974 közötti feltárására.

Ugyanakkor minden intézmény saját maga alakította ki elképzeléseit, módszereit a helyismereti munkáról. 1967-ben megjelent ugyan *Takács Miklósnak*, a szombathelyi megyei könyvtár igazgatójának a tollából egy jól hasznosítható útmutató a helyismereti gyűjtemények kezeléséről és a helyismereti bibliográfiai munkáról,⁴⁷ de még mindig hiányzott e terület korszerű elméletének és gyakorlatának részletes kidolgozása. Ez a hetvenes évek elején történt meg Bényei Miklósnak köszönhetően, aki akkoriban a Hajdú-Bihar Megyei Könyvtár munkatársa volt. Elsőként egy rövidebb, három és fél oldalas, összefoglaló jellegű írása jelent meg a Könyvtáros című folyóirat 1973. évi decemberi számában *A helyismereti gyűjtemények szerepe a helytörténeti kutatásban* címmel. A helytörténet, helyismeret fogalom viszonyának a meghatározása után a következő részcímeket olvashatjuk:

- A helyismereti gyűjtemény mint a helytörténeti források lelőhelye.
- A könyvtár mint a kutatási segédletek, a helytörténeti kiadványok lelőhelye.
- A helyismereti dokumentumok feltárása, tájékoztatás.
- A megyei könyvtárak mint a helytörténeti kutatás műhelyei.
- Együttműködés más intézményekkel, helytörténeti kutatókkal.⁴⁸

Lényegében ugyanezeket a témákat fejti ki ugyanő a következő évben megjelent *Helyismereti munka a „B” típusú könyvtárakban* című, 72 oldalas módszertani útmutatójában, amely a Helyismereti kutatók kézikönyvei sorozatban jelent meg 800 példányban (lektorálta *Lisztes László*). A kötet végéhez csatolt bibliográfiai függelék a helyismereti információkat tartalmazó könyvekből nyújt válogatást.⁴⁹

Elsősorban könyvtár-szakos hallgatók számára írta Bényei Miklós *Helyismereti tevékenység a könyvtárakban* című, 1994-ben, Nyíregyházán megjelent több mint 230 oldalas munkáját (lektorálta *Győri Erzsébet* és *Tóvári Judit*).⁵⁰

Az iskolai könyvtáraknak az oktatást segítő tevékenységéről szólt az 1997-es megjelenésű *Helytörténet, iskola, könyvtár* című, *Helytör-*

téneti ismeretek iskolai oktatásának segítése a könyvtárakban alcímű, a fővárosban, az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum által kiadott több mint százoldalas műve.⁵¹

Az iskolarendszeren kívüli könyvtári szakképzés füzetei sorozatában adta ki a Könyvtári Intézet a *Speciális könyvtári tevékenységek. A helyismereti munka alapjai* című 2002-ben megjelent, kisebb terjedelmű munkáját.⁵²

2004-ben saját maga állított össze egy válogatást *Genius loci – A helyismereti tevékenységről* címmel az e témakörrel kapcsolatos addigi írásaiból, előadásaiból. (Lektorálta Győri Erzsébet.)⁵³

Informatikus könyvtáros hallgatók számára jelent meg 2008-ban Egerben a *Helyismeret, helytörténet* című felsőoktatási jegyzete. (Lektorai Gonda Éva és Győri Erzsébet voltak.)⁵⁴ Ennek a kiadványnak létezik egy debreceni–egri közös megjelenési változata is.⁵⁵

Az előbbiekhöz vegyük hozzá Bényei Miklós-nak az együttesen több mint száz, e témát érintő elméleti vagy módszertani közleményét, előadását, kurrens vagy retrospektív bibliográfiáit, az oktatási tevékenységét, továbbá a recenziókat, amelyek sohasem pusztán leíró ismertetések, hanem elvi és módszertani miniatűrök is voltak. Természetesen nem lebecsülve a többi kolléga ezt irányú tevékenységét sem, de ha mindezeket összeszámoljuk, és hatását megvizsgáljuk, akkor úgy gondolom, hogy nem túlzok, ha kijelentem: a hazai könyvtári helyismereti munka utóbbi négy évtizedének Bényei Miklós a megalapozó és meghatározó személyisége!

Ennek a korszaknak már az elején kezdtek a helyismereti könyvtárosok olyan, akkor újdonságnak számító, gazdaságos technikát alkalmazni, mint a bibliográfiai kartotékok adatainak sokszempontú visszakeresését biztosító fénylyukkártyák. Amikor a nyolcvanas évek közepén itthon megjelentek az első személyi számítógépek, akkor a statisztikai jelentések elkészítése mellett rögtön a helyismeret cikkek feltárására kezdték alkalmazni a megyei, városi könyvtárakban. E korszakban konferenciasorozatok foglalkoztak a helyismereti munka különböző területeivel. A kilencvenes évek fejlemé-

nyeit így összegezte Bényei Miklós a Könyvtári Figyelőben 2000 végén: „Egyre több könyvtárban épül bibliográfiai és faktográfiai adatbázis, megkezdődött a szövegek és képek digitalizálása, jó néhány helyismereti helytörténeti CD-ROM készült. Mind általánosabb az Internetre való kilépés, vagyis a helyismereti munka kitör az elszigeteltség állapotából és a lokális dokumentumok, információk az ún. virtuális könyvtár állományát képezik.”⁵⁶

Ugyanakkor úgy tűnik, hogy a helyismereti munka marketingjén még van mit fejleszteni, ugyanis sajnálattal vettem észre, hogy leendő tanároknak, tanítóknak, illetve gyakorló pedagógusoknak íródott néhány – az utóbbi évtizedekben kinyomtatott – munka nem tud róla, vagy elhallgatja célközönsége előtt a könyvtárak közvetítésével megszerezhető helyismereti/helytörténeti tudás lehetőségét. Egyikük a *Közgyűjteményi ismeretek* című kiadvány (2009), amelyben a települési könyvtárak gyűjtőkörénél, szolgáltatásainál szó sem esik a helyismereti vonatkozású dokumentumok gyűjteményeiről, a változatos helyismereti információkról. A bibliográfiák műfajairól szólva a szerzők említést sem tesznek a helyismereti bibliográfiákról.⁵⁷ Pedig addig és később is, kiemelkedően hasznos – a helytörténeti bibliográfia műfaját gazdagító – munkák jelentek meg, hogy csak a Miklósokat soroljam: Takács Miklós szombathelyi,⁵⁸ Surján Miklós pécsi⁵⁹ vagy Bényei Miklós debreceni bibliográfiája.⁶⁰ (Utóbbi, bibliográfiai adatbázisként is elérhető.) Ne hagyjuk ki Fülöp Mária – Ferencz Klára Maros megye retrospektív helyismereti könyvészete című munkáját sem,⁶¹ amely hozzájárult ahhoz, hogy a MKE Helyismereti Könyvtárosok Szervezete valamint Bibliográfiai Szekciója idén Fülöp Máriának adományozta a Kertész Gyula-Emlékérmet. (E díjban egyébként elsőként – még 2005-ben – Bényei Miklós részesült.)

Ha megnézzük a megyei, települési könyvtárak honlapjain elérhető helyismereti szolgáltatásokat, láthatjuk, a fejlődés dinamikus. Ez részben az utóbbi évek TIOP, illetve az erre épülő TÁMOP pályázatainak tudható be.

Együttműködéssel valósult meg egyes országos szolgáltatásoknak olyan fejlesztése, amelyek a kurrens és retrospektív helyismereti dokumentumok, információk felkutatása szempontjából is rendkívül fontosak, kiválóan hasznosíthatók. Lehetővé vált, hogy elérhessük az országos hatókörű könyvtárak helyismereti vonatkozású információit. Helyismereti portálok, megyei, kistérségi közös katalógusok jöttek létre, amelyekben a helyismereti dokumentumok leírásai is elérhetők.

Bényei Miklós még 2002-ben, a helyismereti könyvtárosok váci konferenciáján *A helyismereti munka fejlődési trendjei a XXI. század elején* című előadásában mondta a következőket: „*Jó pár éve hazánkban is megerősödött a történetírás azon irányzata, amely a helyi jelenségekre fokozott figyelmet fordít, a helytörténetet pedig tartalmilag komplexen, átfogóan értelmezi. Vagyis a tudományos háttér, légkör igen kedvező a könyvtárak, a könyvtárosok helyismereti-helytörténeti kutatásainak folytatására, fellendülésére. A nélkülözhetetlen, akár hagyományosnak is nevezhető segédletek – a bibliográfiák, a kronológiák, az életrajzi indexek stb. – összeállítása mellett a könyvtárak főként saját dokumentumanyagukra támaszkodva alkotó részesei lehetnek az elsődleges kutatásnak is: tanulmányokat, forrásközleményeket írhatnak, tehetnek közzé.*” Az is mondta még, hogy az informatikai és a távközlési forradalom eredményeként „*ledőltek a tér és az idő korlátai*”.⁶²

A jövőről

Lépünk tehát át a tér és idő korlátain, próbáljuk meg elképzelni a múlt tapasztalataiból, illetve a jelenlegi alapokból kiindulva a jövő lehetőségeit. Nem tudni még, hogy hogyan, mennyi erőforrással, milyen ütemben fejlődhet majd a közeli jövőben a megyei hatókörű, a települési, a közművelődési központba beszervezett, illetve az iskolával közös fenntartású nyilvános könyvtár helyismereti tevékenysége. Ezért nem is a közvetlen holnapra, hanem inkább a távolabbi jövőbe kívánok tekinteni.

Úgy képezem, hogy egy helyismereti adatbázisból vagy a későbbiekben egy számítástechnikai felhőből (cloud computing) helyileg bárholonnan okostelefon, táblagép, notebook vagy asztali számítógép használatával elérhetőek lesznek, sőt már most is elérhetőek – egyes szegmensek esetleg regisztrálással, jelszóval – a helytörténeti, helyismereti információk: legyenek azok akár könyvtári, akár múzeumi vagy levéltári eredetűek. Bizonyára a helyi gyűjteményeken kívüli dokumentumokról is tájékoztat majd, olyanokról például, hogy hogyan festette egy szovjet katonája 1945 júliusában a Kossuth téren a Református Nagytemplomot,⁶³ vagy hogy Szűcs István Szabad királyi Debreczen város történelme című könyvének mindhárom kötetét digitalizálta már a Google.⁶⁴

Úgy gondolom, hogy a jövőben is megmaradnak a helyismereti könyvtáros hagyományos tennivalói, a gyűjtés, a feldolgozás, az archiválás és a szolgáltatás, továbbá az a mediátori (közvetítői) szerepkör, amelyben segíti a kutatót, hogy az adatbázis vagy az Internet adathalmazából a számára legrelevánsabb információkat nyerhesse ki. Új szerepkör már most is a helyismereti portálokra, a helytörténeti tudástárakra, a lokális wikikre beadott anyagok moderálása, hitelesítése. És azt is remélem, hogy a helyismereti/helytörténeti gyűjteményekre alapozva az alábbi három területen még erőteljesebben folynak majd a helyismereti könyvtárosok által végzett, vagy menedzseltek munkák.

Ezek egyike a *település könyvtári kultúrája*, (benne a saját könyvtár) hiteles, lektorált történetének megírása – ott, ahol ez még nem történt volna meg. A levéltári, irattári források, korabeli közlemények, visszaemlékezések, illetve a témára vonatkozó feldolgozások kritikai hasznosításával, a helyismereti gyűjtemény szöveges vagy képi dokumentumai alapján készített munkát nem csak papíralapú kiadványként, hanem könyvtár honlapjáról elektronikus formátumként is elérhetővé lehetne majd tenni.

A második a *helyi nyomtatványok, kiadványok történeti-bibliográfiai feldolgozása*. Ennek érdekében elképzelhetőnek tartom, hogy ahol

még fellelhető, ott feldolgozzák majd az 1848 előtti helyi cenzori jelentéseket (például ebből a kinyomtatott példányszám is megállapítható). Ha létezik a múzeumban vagy a levéltárban nyomdakönyv, akkor azok feldolgozásával megállapítható egy nyomtatvány megrendelője, megjelenésének pontos dátuma, példányszáma stb. A helyi lapok vonatkozásában is bizonyára még számos történet nem íródott meg. Olyanokra gondolok, mint az egyes lapok alapításának, tulajdonos-, nyomda-, illetve szerkesztőváltásainak körülményei, az álneves, vagy csak szíglával jelölt írássok szerzőségének megállapítása és hasonlók. A könyvtár katalógusában a helyi nyomtatású, kiadású (papíralapú) könyvek, hírlapok és folyóiratok bibliográfiai leírása a címlap, illetve a borító szövegét tükröző, ha kell analitikus feltárás lehetne, akár a borító, a címlap vagy a tartalomjegyzék szkennelt képével kiegészítve. Szöveges hivatkozással vagy – ha a hivatkozott dokumentumot már digitalizálták –, linkkel utalhatna a kiadvány előfizetési felhívására, a megjelenést követő kereskedelmi hirdetésekre, a recenziók szövegére. A helyben őrzött példány/példányok possessori bejegyzéseit is közli stb. stb. És persze, ha digitalizálták helyben vagy valahol magát a nyomtatványt, akkor egy link elhelyezésére is sor kerülhetne, (erre a megoldásra hazai katalógus modulok is képesek már).

A harmadik területről... Ugye sokan tudnák ezt a névsor folytatni, hogy Grosics, Buzánszky, Lóránt, Lantos és tovább, Hidegkuti át Puskás Öcsiig. És ugyanilyen sokan fel tudnák sorolni ükanyáik és ükapáik névsorát is? Pedig ez alig több mint az egykori „aranycsapat” létszáma! Gondoljunk csak bele, hogy nem a focisták, hanem felmenőink, őseink határoztak meg minket genetikailag, az ő hagyományaikat örizzük, folytatjuk. Remélem tehát, hogy az eddigieknél is nagyobb hangsúlyt kapnak majd a jövőben az *életrajzi, családtörténeti információk gyűjtése és szolgáltatása*. El tudom képzelni, hogy a helyismereti könyvtárosok kezdeményezésére és irányításával a honismereti szakkörök öntevékeny tagjai adatbázisba dolgozzák majd a

levéltárak mikrofilmre vett és digitalizált, már most online hozzáférhető születési, halálozási és házasságkötési anyakönyvek oldalainak adatait, az Interneten elérhető gyászjelentéseket.⁶⁵ Be-dolgozhatnák a temetői kataszterek adatait,⁶⁶ s az egyes helyi személyekhez pedig hozzá lehetne majd illeszteni vagy csak linkelni a digitalizált vagy elektronikus helytörténeti, honismereti kiadványok életrajzi vonatkozású névanyagát, képanyagát, illetve a személyre vonatkozó egyéb információkat. Feltölthetnének a helyismereti portálok személyi/családi fotótárai, olyanok, mint például a Palotai emberek arcképcsarnoka elnevezésű webhely.⁶⁷

Azt remélem, úgy gondolom, hogy a megyei hatókörű, illetve a települési könyvtár, a múzeum és a levéltár helyismereti/helytörténeti tevékenységében visszatér a holisztikus szemlélet. Hogy a helyismereti munkák nem intézmények mentén futnak be párhuzamos pályákat, hanem közös szolgáltatásba integrálódnak értékeik. És ez nemcsak reménykedés, hanem helyenként már működő program is! Olyan, mint amelyik Debrecenben valósul meg a Méliusz Központ irányításával. Hadd idézzek Burai István mostanában megjelent, e programot ismertető cikkéből: *„A partnerekkel közösen, egységes feltérési elveket alkalmazva épített helyismereti adatbázis – túl-lépve a terület hagyományos értelmezésén – nem kizárólag dokumentumleírást tartalmaz, hanem a helyi értékek egész sprektumát képes feltárni és továbbszolgáltatni a teljes szövegű anyagoktól kezdve a fotógyűjteményeken át a videó és hang-zó anyagokon keresztül akár az esemény vagy rendezvén archiválásáig bezárólag.”*⁶⁸

A jövő alakulásáról persze csak sejtéseink lehetnek, de bízom benne, sőt hiszek abban, hogy Bényei Miklós munkássága hatással lesz jövőbeni könyvtáros generációk helyismereti munkájára is. A gyorsuló időben a kérdés csak az, hogy az anyagi, technikai és személyzeti lehetőségeken belül hogyan alkalmazzuk a technológiát. (Kissé félve kérdezem a fordítottját: lesz-e lehetőség az állandóan megújuló technológiát alkalmazni?!) Képesek leszünk-e új minőséget produkálni? Át tudunk-e állni arra, hogy a ku-

atát a „hagyományos” papíralapú dokumentum lelőhelye már csak abban az esetben érdekli, ha maga a nyomtatvány a kutatásának a tárgya (kötése, a papír vízjele, az esetleges bejegyzések, poszesorok stb.).

A felhasználót, a kutatót a jövőben várhatóan nem témájának bibliográfiája érdekli, hanem probléma-központú helyismereti/helytörténeti információs szolgáltatásra tart majd igényt, olyanra, amelyhez a források értékelésekor a helyismereti könyvtáros hozzáadta saját tudását.⁶⁹

Azonban sose feledjük, hogy bármilyen új módszer, bármilyen új technológiát is alkalmazunk, a könyvtári helyismereti munka alapvető célja változatlan: egy adott területen élők, vagy érzelmileg oda kötődők közösségének, továbbá az adott hely iránt érdeklődőknek a szolgálata. Ez a szemlélet jellemezte, jellemzi Bényei Miklós helyismereti/helytörténeti vonatkozású munkásságát is.

Epilógus

Bényei Miklóssal többnyire konferenciákon, szakmai megbeszéléseken, könyvtár-egyesületi rendezvényeken találkoztam. Egyik alkalommal eldicsekedtem neki, hogy milyen különleges dolgot művelt Levente unokám: ugyanazon a napon, január 5-én született, amikor én. Miklós erre mosolyogva azt válaszolta: „*Az nem nagy kunszt, én is ezen a napon születtem*”. Ennek mostanság már 70 éve...!

Irodalom, jegyzetek

1. BÉNYEI Miklós: Eltérhetetlen kötelék. Régi-új gondolatok a helyismeret jelentőségéről. = Könyv, Könyvtár, Könyvtáros, 16. évf. 2007. 6. sz. 3–11. p. (A Könyv, Könyvtár Könyvtáros évfolyamai 1992–2008 között e-dok formátumban elérhetőek <http://epa.oszk.hu/3k> címen, illetve 1997-től e-dok. formátumban elérhetőek <http://ki.oszk.hu/3k/> címen. A továbbiakban az elektronikus formátumokra nem hivatkozunk.)
2. CSÁNYI Vilmos: Az emberi természet. Humánétológia. Bu-

dapest, Vince Kiadó, 1999. 173. p. ; SÁNDOR Klára: Mindenféle észjárások. 2011. nov. 6. E-dok.: http://galamus.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=99652:mindenféle-eszjarasok-tizenharmadik-resz&catid=68:cssandorklara&Itemid=105

3. BÉNYEI Miklós: A magyarországi helyismereti tevékenység vázlatos története. = Könyvtári Figyelő, 2000. 4. sz. 612–630. p. (A Könyvtári Figyelő évfolyamai 1990-től e-dok. formátumban elérhetőek: <http://ki.oszk.hu/kf/> címen. A továbbiakban az elektronikus formátumra nem hivatkozunk.) ; BÉNYEI Miklós: Helyismereti gyűjtemények kialakulása és fejlődése a magyar közkönyvtárakban. In: Helyismereti könyvtárosok VII. országos tanácskozása, Székesfehérvár, 2000. július 26–28. Székesfehérvár, Vörösmarty Mihály Megyei Könyvtár, 2001. 9–20. p. ; BÉNYEI Miklós: Genius loci – A helyismereti tevékenységről. [Tanulmányok]. Budapest, Könyvtári Intézet, 2004. 9–27. p.
4. LÁDI László: Helyismereti gyűjtemények a megyei és a városi könyvtárakban 1997. Szentendre, Pest Megyei Könyvtár, 1998. 6. p.
5. KUJBUSNÉ MECSEI Éva: Városfejlesztési stratégiák Nyíregyházán a 18–20. században. E-dok.: <http://www.nyirkuvik.hu/drupal/content/v%C3%A1rosfejleszt%C3%A9si-strat%C3%A9gia%C3%A1k-kujbusn%C3%A9-mecsei-%C3%A9va-%C3%ADr%C3%A1sa>
6. VOIT Krisztina: A magyar közgyűjteményrendszer történetének vázlata a 19–20. század fordulójától 1923-ig. In: Voit Krisztina: Fejezetek a közgyűjtemények és a könyvkiadás történetéből. [Budapest], Argumentum, [2005]. 9–42., 207–209. p.
7. Múzeumok és könyvtárak országos szervezése. = Magyar Könyvszemle, Úf. 2. köt. 1894. 2. füz. 208. p. – A Magyar Könyvszemle évfolyamai e-dok. formátumban elérhetőek: <http://epa.oszk.hu/00000/00021> címen. A továbbiakban az elektronikus formátumra nem hivatkozunk.)
8. A köteles példányokról szóló törvény és végrehajtása. = Magyar Könyvszemle, Úf. 6. köt. 1898. 1. sz. 63–81. p.
9. Vidéki könyvtáraink jövője. = Magyar Könyvszemle, Úf. 7. köt. 1899. 1. sz. 17–40. p.
10. Újabb intézkedések a sajtóügyi köteles példányok szétosztása ügyében. = Magyar Könyvszemle, 9. évf. 1901. 4. sz. 417–418. p. – A kötelespéldány szolgáltatásról szóló törvényekről részletesen: TÓTH András: A kötelespéldány-szolgáltatás története Magyarországon. Budapest, 1964. E-dok.: <http://mek.oszk.hu/03200/03248/03248.htm>; SIPOS Anna Magdolna: Törvényről, törvényre. A magyar könyvtárügy jogi szabályozása a Monarchia idején. = Könyvtári Figyelő, 52. évf. 2006. 1. sz. 59–95. p.

11. Vidéki könyvtáraink 1907-ben. = Magyar Könyvszemle, 17. évf. 1909. 1. sz. 44–71. p.
12. SIPOS Csaba: Somogy vármegye könyvtárának története. /A kezdetektől 1945-ig./ Kaposvár, Megyei és Városi Könyvtár, 2003. 57–58. p.
13. Vidéki könyvtárak 1905-ben. = Magyar Könyvszemle, 15. évf. 1907. 1. sz. 34–62. p.
14. Az Erdélyi Nemzeti Múzeum Könyvtára 1907. évben. = Magyar Könyvszemle, 16. évf. 1908. 4. sz. 347–355. p.
15. SÁRÁNÉ Lukátsy Sarolta: Tömörkény igazgatása 1904–1917. In: A Somogyi-könyvtár száz éve. Könyvtártörténeti tanulmányok. Szerkesztette Péter László. Szeged, Somogyi-Könyvtár 1984. 74. p.
16. Magyar Minerva. A magyarországi múzeumok és könyvtárak címkönyve. V. köt. 1912–1913. Budapest, 1915. 620. p.
17. Vidéki könyvtáraink 1913-ban. = Magyar Könyvszemle, 1915. 1–2. sz. 46–98. p.
18. A Somogyi-könyvtár száz éve. i. m. 80. p.
19. Magyar Minerva. A magyarországi múzeumok és könyvtárak címkönyve. VI. köt. 1930–1931. Budapest, 1932. 647–650. p.
20. Törvények, jogszabályok a Complex Kiadótól. E-dok.: <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=7775>; SIPOS Anna Magdolna: Törvényről törvényre. A hazai könyvtárügy törvényi szabályozása a két világháború között. = Könyvtári Figyelő, 51. évf. 2005. 3. sz. 461–501. p.
21. Magyar Minerva. A magyarországi múzeumok és könyvtárak címkönyve. VI. köt. 1930–1931. i. m. 345–347., 408., 510., 522–523. p.
22. PAPP János: Móra Ferenc korszaka /1917–1934/. In: A Somogyi-könyvtár száz éve. i. m. 94. p.
23. A Kisfaludy Károly Megyei Könyvtár jubileumi évkönyve 1898–1998. szerk. Horváth József. Győr, Kisfaludy Károly Megyei Könyvtár, 1998. 22., 47. p.
24. A Kisfaludy Károly Megyei Könyvtár helyismereti gyűjteményének története. E-dok.: <http://www.kkmk.hu/?page=helyism/tortenet/ostortenet>
25. KATSÁNYI Sándor: A főváros könyvtárának története 1945-ig. Budapest, FSZEK, 2004. 51–53., 404. p.
26. Magyar Minerva. A magyarországi múzeumok és könyvtárak címkönyve. IV. évf. 1904–1911. Budapest, 1912. 1027–1028. p.
27. Jelentés Debrecen sz.kir. város múzeumának működéséről 1910. E-dok.: http://www.derimuz.hu/files/konyvtar/DERI_1910.pdf
28. A Székely Nemzeti Múzeum alapszabályai. Sepsi-Szentgyörgy, 1882. 3. §. E-dok.: <http://www.szekelyfoldert.info/sznm/muzeum/alapszabaly.htm>
29. Magyar Minerva V. köt. i. m. 534–540. p.
30. Magyar Minerva. V. köt. i. m. 664. p. ; Magyar Minerva. VI. köt. 665. p. – a Váci Múzeum Egyesület tevékenységéről és könyvtáráról lásd még: VOIT Krisztina: Adalékok a Váci Múzeum Egyesület történetéhez. In: Voit Krisztina: Fejezetek a közgyűjtemények és a könyvkiadás történetéből. i. m. 64–79., 211. p.
31. FRIGYIK Katalin: Typis Számmerianis. A Számmer nyomdászcsalád története és a nyomtatványok bibliográfiája 1794–1920. Székesfehérvár, 2003. 2. köt. 1. rész. 7–8. p.
32. Magyar Minerva. VI. köt. i. m. 455–456. p.
33. DUSNOKI József: A gyulai könyvtár története 1957-ig. In: 150 éves a Mogyoróssy könyvtár. Emlékkülés Gyula, 1986. november 26. Békéscsaba, 1987. 33–39. p.
34. SIPOS Csaba i. m. 55. p.; VARGA Róbert: A kaposvári megyei könyvtár története 1945–1960. Kaposvár, Megyei és Városi Könyvtár, 2005. 7. p.
35. A Somogyi-könyvtár száz éve. i. m. 169. p.
36. KATSÁNYI Sándor – TÓTH Gyula: A fővárosi könyvtár története 1945–1998. Budapest, FSZEK, 2008. 45. p.
37. HORVÁTH Viktor: Könyvek és könyvtárak államosítása Magyarországon 1949–1960. In: Az Országos Széchényi Könyvtár évkönyve, 1974–1975. Budapest, 1978. 233–259. p. E-dok.: <http://epa.oszk.hu/01400/01464/00013/pdf/233-261.pdf>
38. WIX Györgyné: A szerzetesi könyvtárak sorsa Magyarországon 1950–1952. Budapest, OSZK, 1997. 62. p.
39. E cikk szerzője 1969–1988 között a székesfehérvári megyei könyvtárban dolgozott.
40. A Berzsényi Dániel Könyvtár. Fejezetek Szombathelyi könyvtártörténetéből 1880–2002. Szerk. Nagy Éva. Szombathely, Berzsényi Dániel Könyvtár. 2002. 18. p.
41. KŐSZEGFALVI Ferenc: Könyvtári évszázad. Hódmezővásárhely, 1907–2006. Hódmezővásárhely, Németh László Városi Könyvtár, 2006. 58. p.
42. RÁCZ Aranka: A megyei könyvtárak tájismereti anyaga. = Magyar Könyvszemle, 71. évf. 1955. 3. sz. 178–191. p.
43. BÉNYEI Miklós: A magyarországi helyismereti tevékenység vázlatos története i. m. 619. p.

44. MÓDIS László: A Tiszántúli bibliográfia s általában a tájbibliográfiák kérdései. Vitaanyagul szánt tervezet. In: A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtárának évkönyve. 1954. Debrecen, 1955. 53–107. p.
45. Nádasdy-vár Művelődési Központ és Könyvtár. A könyvtár története. E-dok.: <http://www.sarvari-konyvtar.hu/nadasdy/a-konyvtar-tortenete>
46. KATSÁNYI Sándor – TÓTH Gyula. i. m. 109. p.
47. TAKÁCS Miklós: Útmutató a helyismereti gyűjtemények kezeléséhez és a helyismereti bibliográfiai munkához. Budapest, NPI, 1967. 47 p.
48. BÉNYEI Miklós: A helyismereti gyűjtemények szerepe a helytörténeti kutatásban. = Könyvtáros, 23. év. 1973. 12. sz. 718–721. p.
49. BÉNYEI Miklós: Helyismereti munka a „B” típusú könyvtárakban. Módszertani útmutató. Budapest, Országos Széchényi Könyvtár Könyvtártudományi és Módszertani Központ, Népművelési Propaganda Iroda, 1974. 72 p. (Helyismereti kutatók kézikönyvei.)
50. BÉNYEI Miklós: Helyismereti tevékenység a könyvtárakban. Nyiregyháza, Bessenyei György Könyvkiadó, 1994. 232 p.
51. BÉNYEI Miklós: Helytörténet, iskola, könyvtár. Helytörténeti ismeretek iskolai oktatásának segítése a könyvtárakban. Budapest, Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, 1997. 112 p.
52. BÉNYEI Miklós: Speciális könyvtári tevékenységek. A helyismereti munka alapjai. Budapest, Könyvtári Intézet, 2002. 32 p. (Az iskolarendszeren kívüli könyvtári szakképzés füzetei.)
53. BÉNYEI Miklós: Genius loci – A helyismereti tevékenységről. Budapest, Könyvtári Intézet, 2004. 182 p. (Továbbképzés felsőfokon.)
54. BÉNYEI Miklós: Helyismeret, helytörténet. Felsőoktatási jegyzet. Eger, EKF Liceum K., 2008. 177 p.
55. BÉNYEI Miklós: Helyismeret, helytörténet. Felsőoktatási jegyzet. Debrecen–Eger, 2008. E-dok.: http://www.inf.unideb.hu/konyvtarinfo/tananyagok/Helyismeret_helytortenet.pdf
56. BÉNYEI Miklós: A magyarországi helyismereti tevékenység vázlatos története. i. m. 624. p.
57. KÖFALVI Tamás – MÉSZÁROS Márta – ÓNODI Márta: Kögyűjteményi ismeretek. Budapest, Nemz. Tankvk., 2009. 258 p. 24 cm. (Tanári tudástár). Utánny. – Hasonlóan nem történik említés a könyvtárak helyismereti gyűjteményeiről a történelem szakos egyetemi és főiskolai hallgatók számára készített, a József Attila Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának 1968 és 1997 között több utánnomásban közreadott jegyzetében: SZÁNTÓ Imre: A helytörténeti kutatások elméleti és módszertani kérdései. Budapest, Tankönyvkiadó (később Nemzeti Tankönyvkiadó).
58. TAKÁCS Miklós: Szombathely bibliográfiája. Szombathely, Önkormányzat, Berzsenyi M. Kvt., 1997. 668, [3] p.
59. SURJÁN Miklós: Pécs bibliográfiája, 1960–2005. Pécs, Pécs Története Alapítvány, 2008. 606 p.
60. BÉNYEI Miklós: Debrecen helytörténeti irodalma. Válogatott bibliográfia. Debrecen, 2002. 663 p.; E-dok.: <http://193.225.140.3/bibliog/bibhelp.html>
61. FÜLÖP Mária – FERENCZ Klára: Bibliografia locală retrospectivă a județului Mureș. Autori apariții editoriale, referințe locale, cărți editate până în anul 1944 = Maros megye retrospektív helyismereti könyvészete. Szerzők, kiadványok, helyi vonatkozások, 1944-ig megjelent könyvek. Târgu Mureș, Bibl. Județeană Mureș, 2005. 2 db (XXVIII, V, 862 p.). (Bibliografii mureșene, 7.)
62. BÉNYEI Miklós: A helyismereti munka fejlődési trendjei a XXI. század elején. In: Könyv, Könyvtár, Könyvtáros, 11. évf. 2002. 11. sz. 28–34. p.
63. SZECSEY István: Több mint száz év hírei a XXI. század technológiájával. E-dok.: <http://www.slideshare.net/szecsey/tbb-mint-szz-v-hrei-a-xxi-szzad-technolgijval>
64. http://books.google.hu/books?id=GoZAAAAAYAAJ&printsec=frontcover&dq=szabad+kir%C3%A1lyi+debrecen&source=bl&ots=u9HytBWHHj&sig=W5GwqU5IBRf_L5ALedbsJmBixJY&hl=hu&sa=X&ei=6MV6UPXYHsXWsgbqpoDIDA&ved=0CDAQ6AEwAA
65. MOL mikrofilm és egyebek E-dok.: <http://mikrofilm.uw.hu/>
66. MOLNÁR Sándor: Hely- és művelődéstörténeti célú temetői nyilvántartó rendszer fejlesztése. = Könyvtári Figyelő, 22. /58./ évf. 2012. 1. sz. 47–53. p.
67. Palotai emberek arcképcsarnoka. Ismerjük fel őket közösen! E-dok.: <http://palotaiarcok.blogspot.hu/>
68. BURAI István: Könyvtár jövő program – egy válasz az új évezred kihívásaira. = Könyv, Könyvtár, Könyvtáros, 21. évf. 2012. 9. sz. 3–18. p.
69. HORVÁTH Zoltánné: „Könyvtári invázió” – felhőben és mobilon. Információ szállítás új generációs technológiával. E-dok.: http://iqsys.hu/c/document_library/get_file?uuid=ee5f33b0-cbb3-4401-9eda-c66c97495801&groupId=10136

Beérkezett: 2012. október 29.

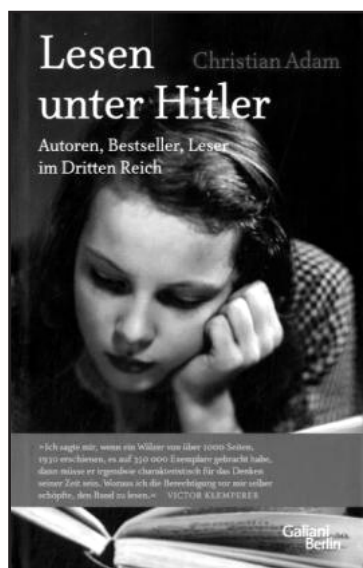

Bestsellerek a hitleri Németországban

Jegyzetek Christian Adam könyvéhez

Golo Mann szerint a nemzeti szocializmus a „világról, az emberről és a történelemről alkotott tanok kiagyalt rendszere volt; hamis tudomány, hamis vallás, melyben sokan komolyan hittek” (Németország története 1919–945. 121. p.). Ez a nézetrendszer az országot (1938-ig Harmadik Birodalom, 1939-től már Nagynémet Birodalom) polgárai legalábbis úgy hitték, talpra állította, hogy ezután soha nem látott gyilkos háborúhoz, összeomláshoz és pusztuláshoz vezesse alattvalóit.

Szakmai tudatunk mélyül, ha megnézzük, mit adott az olvasni vágyók kezébe a rendszer, s ebből mit olvasott szívesen a német közönség. Adam könyvének legalább két fontos előzményét említjük az olvasás vaskos német kézikönyvét (*Handbuch Lesen*, 1999.), mely tömör olvasástörténeti fejezetet is kínál, már korábban ismertettük (Fordulópont, 2001. 1. sz.), viszont a műben gyakran hivatkozott alapvető monográfia, *Jan-Pieter Barbian Literaturpolitik im „Dritten Reich”* (1995.) című megkerülhetetlen műve eddig nem került a hazai olvasó látószögébe. (Új változata: *Literaturpolitik im NS-Staat von der Gleichschaltung bis zum Ruin*. 2010.)

ADAM, Christian : Lesen unter Hitler : Autoren, Bestseller, Leser im Dritten Reich /Adam Christian. – Berlin: Galiani, 2010. 383 p ISBN

Barbian behatóan tárgyalja az államosított intézmények keretében mind a könyvkiadás és -terjesztés, mind a könyvtárügy hitlerista modelljének működését. (Mindkét Barbian-műnek, miként az általlunk recenzált műnek is – a MOKKA adatbázisa szerint – idehaza csak a budapesti Goethe-Intézet könyvtárában tanulmányozható közhasznú példánya.) Adam vizsgálódása sajnálatosan nem tér ki a (köz)könyvtárügy ekkoriban számottevően bővülő olvasótáborának bestsellereire. A könyv három gondolati egységet alkot. Előbb három fejezetben taglalja a következő kérdéseket (15–84. p.): a hitlerista irodalompolitikát (ennek forrása Barbian könyve), a német könyvkiadás fejlődését, a bestsellerek megjelenését, Hitler, Goebbels és más náci vezetők olvasmányait. (Ez utóbbi kapcsán érdemes felhívni a figyelmet *Miskolczi Ambrus* vibrálóan eleven kismonográfiájára „*A Führer olvas*”. *Tallózás Hitler könyvtárában*. 2000., amely a „tallózásnál” messze többet nyújtva kitűnően érzékelteti Hitler eszmevilágát, egyben olvasási módszerének sajátosan nem-lineáris, inkább „funkcionális”-nak nevezhető módját. Leegyszerűsítve: azt és az adott műből annyit olvas el és ki, amennyire épp szüksége van.)

A monográfia második szerkezeti egysége tíz fejezetben (87–307. p.) a tíz tipikusnak tekinthető bestseller-kategóriát elemzi adatgazdag módon. A záró rész értékelő összefoglalást, a száz-ezer példány feletti nagyságrendet elérő bestsellerek válogatott listáját, bő jegyzetanyagot, irodalomjegyzéket, s végül a tárgyalt szerzőket és műveiket felölelő mutatót tartalmaz (310–383. p.). Ez a típusú – nota bene nem túl drága – vizsgálódás hazai olvasási kultúránk múltjának és jelenének (kiegészítő szerepű) leképezésében is gyümölcsöző lehetne.

A hitlerista irodalompolitika részleteibe nem mélyednék el, kitértem e kérdésre a *Totális barna folt: a Die Bücherei című folyóirat 1934-es első évfolyama* című írásomban (Könyvtári Figyelő, 2010. 1. sz.). Itt csak annyi kiegészítés kívánczik, hogy a monohierarchikusnak tűnő irányítás közelebből nézve számos zavaros, egymást keresztező kompetenciát mutat (Goebbels kontra Rosenberg stb.). A német könyvkiadás a XIX. század óta vezető helyet töltött be a világban, e tekintetben – mennyiségileg! – a hitleri állam is eredményesnek tekinthető egészen 1941-ig. Eközben kiszorították vagy „árjásították” a „zsidó” vállalkozásokat, s így teret nyitottak például a náci párthoz közelálló vállalkozók sikere számára. (Szó nem volt államosításról.) Egyes későbbi nagy kiadók (Bertelsmann stb.) is ekkortájt váltak meghatározóvá. Megjegyzendő, hogy a világháborúig nem volt előzetes cenzúra: a náci vezérek a sok „alvezér”, bizalmi ember révén (1939-re a náci párttagság már meghaladta az öt milliót) így is biztosítva látták, hogy érdemben senki nem fogja veszélyeztetni a hatalmi struktúrát. Egészében – kissé vulgarizálva – leszűrhető, hogy a nemzeti szocializmus

éveiben prosperált az irányított könyvkiadás, a németek nem felejtettek el olvasni. Látni fogjuk, sok esetben épp a környező valóságtól való menekülés eszközeként működött az olvasás. A szerző adatai szerint a korszak legnagyobb példányszámát a Vezér, Hitler Mein Kampfja érte el 12,5 millió példánnyal (a honorárium Hitler legnagyobb saját pénzbevételét biztosította). Igaz, ez főleg az utolsó 2–3 évben tetőzött (1942 után jelent meg az összes példány 40%-a!), amikor már minden házaspár is kapott egy ingyenes példányt. Milliós eredményt még feltucat könyv ért el, ezek is inkább politikai propagandairodalmat kínáltak (pl. Alfred Rosenberg alapművét). Mielőtt Adam fő kategóriáit szemlészük, érdemes leszögezni, hogy a társadalmi rétegek olvasmányai ekkor is szignifikánsan eltértek. Egy 1939-es felmérést idéz a szerző (a 64. oldalon), melyből az derül ki, hogy a szűkebben vett politikai irodalom három fő vizsgált típusa közül a munkásság döntően a világháborús élmények feldolgozását preferálta (86%), míg a polgári középrétegek már nagyobb mértékben olvastak igazi nemzetiszocialista irodalmat (előbbi típusú olvasmány 75, ez utóbbi 20%), a diplomások körében pedig a harmadik tematikai csoport (fajelmélet) is számottevő a maga 19%-ával (az előző két kategória aránya itt 49 és 32%). A két másik olvasói réteg esetében a fajelmélet csak 2, illetve 5%-ot ért el. (Ne feledjük, a sajtó, a rádió és a film szinte mindenkit elérhetett ezzel a metéllyel; a vezető náci hetilapok, mint a *Das Reich* vagy az ingyenesen terjesztett SS-lap, a *Das Schwarze Korps* stb. Fél-másfél millió példányban láttak napvilágot.)

A tíz kedvelt olvasmánycsoport Adam elemzése szerint:

- a népszerű ismeretterjesztő irodalom,
- a náci propagandairodalom,
- a háborús tematikájú szépirodalom,
- a vidám és humoros szórakoztató művek,
- a modern szórakoztató olvasmányok,
- az igazi német „népi” irodalom (Karl May-tól a ponyváig),
- a külföldi sikerirodalom,

- a klasszikus olvasmányok,
- a sikeres nemzetiszocialista írók és
- a lövészárkok népének szóló olvasmányok.

A tíz fejezet átlag tíz-huszonöt oldal terjedelmű, tehát kellően gazdag részletekben. Alábbibban épp csak szemelgetünk, a számunkra ismertebb és érthetőbb részletekre figyelmezve.

A népszerűsítő irodalom keretében a legnagyobb sikert *Karl A. Schetzinger* könyve érte el az anilin (nitrogéntartalmú szénvegyület) feltalálójának, *Ferdinand F. Runge* életrajzával, az I. G. Farben gyár alapításával. A könyvből hangjáték is készült ismert színészek közreműködésével. A Mallorcán élő *Anton Zischka* riportregényei a német gazdasági autarchia hirdetésével lényegében a szerző meggazdagodását szolgálták igen eredményesen. A német nép nagy hőseit idéző biográfiák közül különösen az orvostudós *Robert Koch*-ról szóló regény váltott ki széles körű érdeklődést (a szerző *H. Unger*), mellette említhetjük az *E. Dieseln*ek apjáról, *Rudolf Dieseln*ről készült könyvét.

A náci propagandairodalom koronázatlan „királya” a Mein Kampf, ide tartozik még a náci főideológus Rosenberg alapműve, A XX. század mítosza (1930), továbbá a propagandaminiszter Goebbels több könyve, főként a *Vom Kaiserhoftól zur Reichskanzlei* című (1934), amely az 1933-as hatalomátvétel előtti évet tárgyalja naplói alapján.

A háborús irodalom körében szívesen olvasták *P. C. Ettinghoffer* több könyvét (mind 200 ezer példány felett látott napvilágot), miközben ki akarták törölni *Erich Maria Remarque* emléket. Kapós volt a tengeralattjáró-háború témáját feldolgozó dokumentumregény *Günter Prien* tollából.

A humoros irodalom keretében két könnyed szórakoztató antológia aratott nagy sikert (egyik 800, másik 900 ezer példányban kelt el).

A modern szórakoztatás fogalma alá sorolt művekből említsük egy orvosnő életrajzát kínáló könyvet (*Angela Koldewey* a szerző), illetve *Hans Fallada* *Mi lesz veled, emberke?* (1932) című (nálunk is jól ismert) könyvét.

A „népi irodalom” (Volksliteratur) legnépsze-

rúbb képviselője maga *Karl May*, akit a Führer is kedvelt, továbbá *Courts-Mahler*, meg sok tucatnyi ponyva.

Számunkra különösen érdekes lehet az idegen nyelvből fordított művek köre – évente mintegy 500 ilyen mű látott napvilágot –, minthogy itt több fogódzóra találhatunk. Nagy népszerűségnek örvendett az angolul író svájci *John Knittel* (Via Mala stb.), az élete alkonyán náci barát norvég Nobel-díjas (1920) *Knut Hamsun*, a magyar *Harsányi Zolt*, a svéd *Axel Munthe*, sőt a francia *Antoine de Saint-Exupéry* több aviatikai műve (Éjszakai repülés, 1931. stb.) is elérte a százezer példányt (természetesen 1940 előtt).

A klasszikusokat előszeretettel náci „hangszerelésben” adták közre, például Goethétől egy antológiát állítottak össze (*Goethe an uns. Ewige Gedanken des grossen Deutschen*. 1938.), amely a Hitlerjugend vezérének, *Baldur von Schirach*nak egy beszédével mint előszóval kínáltak.

A nemzetiszocialista szépírók közül a legnagyobb példányszámot *Kuri Tremel-Eggert* író nő érte el egy asszony regényével (Barb. Das Roman einer deutschen Frau, 1934. – 1942-ig még 52 kiadás) összesen 750 ezer példánnyal, vagyis az anilin-regény után a legnépszerűbb regény volt e 12 évben. Gyakorta láttak napvilágot a náci államrend szolgálatában is szerepet vállaló írók (Hanns Johst, Hans Friedrich Blunck stb.) művei.

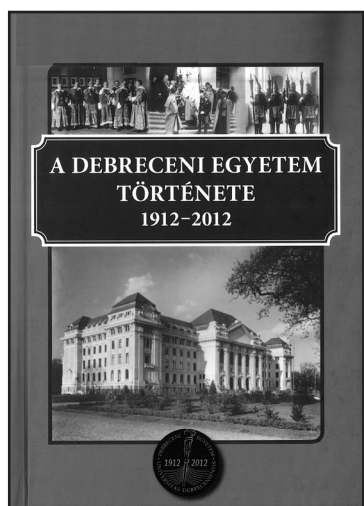
Végül a frontharcosok számára készült könyvekről előbb érdemes elmondani, hogy a párt és számos más szervezet gyűjtött a katonák olvasmányai érdekében (pl. Rosenberg hivatala több

millió példányt gyűjtött össze). Emellett a vezérkari főnökség (Oberkommando der Wehrmacht) a megszállt területeken könyvesboltokat szervezett. (pl. Franciaországban 1942-ben hatvan működött.) A nagy példányszámban terjesztett művek közül említhetjük *Theodor Fontane* és *Theodor Storm* vagy *Karl May* írásait, vagy a kis súlyuk miatt igen népszerű *Insel-Bücherei* és *Reclam-Hefte* sorozatok füzeteit. Sikert arattak e körben *Ernst Jünger* az egyik leghatásosabb – egyben legellentmondásosabb – huszadik századi német író és filozófus művei. (Hosszú élete alatt a militarizmus dicsőítésétől képes volt eljutni a háborúellenességig. Ott volt Mitterand elnök és Kohl kancellár mellett a közös francia-német verduni megemlékezésen 1984-ben.)

A hitlerizmus 12 éve alatt természetesen az irodalompolitika lényegesen befolyásolta az olvasmányokat a kiadástól a kritikai recepcióig. Említésre méltó tünet, hogy Goebbel és környezete hajlamos volt tolerálni a németek szórakozási-kikapcsolódási igényeit, különösen a mind nehezebb háborús években, míg a – saját igénye szerint – par excellence ideológus Rosenberg és csapata ádáz módon küzdött a nem a fajtiszta náci ideológiát képviselő, olcsóbb tartalmú, céljában szórakoztató kiadványok megjelenése ellen (például a *Die Bücherkunde* kritikáival). Adam könyve minden más érdeme mellett azért is fontos és megszívlelendő számunkra, mert a humánummal szembe forduló náci korszak szellemével való teljesebb leszámolást segíti elő.

Sonnevend Péter

A Debreceni Egyetem története, 1912–2012 / főszerk. Orosz János; szer. ifj. Barta János. – Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó Debreceni Univ. Press, 2012. – 576 p.

ISBN 978-963-318-190-4

Centenáriummi vissza- pillantás: a Debreceni Egyetem története

Száz éves a Debreceni Egyetem. Maradandó előzményeket követően, világháborúk viharában, diktatúrák árnyékában, egy ideig szétdarabolva, majd újra integrálva és kibővítve egy évszázada áll a magyarországi felsőoktatás és tudomány szolgálatában. Könyvtára immár hat évtizede nemzeti gyűjtőkörű intézmény, a hazai könyvtári kultúra egyik számottevő, meghatározó műhelye, bázishelye. A tanintézet léte kiváló példa a helyi, a nemzeti (országos) és az egyetemes értékek elválaszthatatlan voltára, szoros és szerves egységére. Az itteni oktató és kutató munka, az itt folyó élet kiszakíthatatlan része az alföldi cívisváros mindennapjainak, központi (vagy fő-) épülete felavatása óta (éppen nyolcvan esztendeje) a település egyik jelképe. Ma már a magyar szellemi élet (tudomány, irodalom, művészet stb.) elképzelhetetlen a debreceni universitas nélkül; másként fogalmazva: a debreceni egyetem és könyvtára a nemzeti kulturális örökség kimagasló, a múltba és jövőbe messze mutató értéke. Csak néhány adat a jelenből: nemrég nyerte el a kutatóegyetem címet; tizenöt karával, számtalan szakjával, a legtöbb doktori iskolával itthon a legszélesebb választékot kínálja a tanulni vágyó fiataloknak; az aktív hallgatók száma a hazai egyetemek között itt a legmagasabb (mintegy harmincezer fő), akiknek egytizede külföldi diák. Jeles professzorai és tehetséges tanítványai révén világszerte ismertté és elismertté vált a neve, a közelmúltban az ún. nemzetközi toplistára (az egyetemek ezres rangsorába) is felkerült.

Az 1912-ben, a XXXVI. törvénycikkkel alapított intézmény vezetése jó ideje készült a centenárium méltó megünneplésére. Csaknem magától értetődő volt, hogy ez alkalomból megszületik egy átfogó történeti áttekintés is, amely – első hallásra szinte hihetetlen – lényegében hiányzott. Az előkészítő bizottság bölcs döntéssel az egyetem Történelmi Intézetét kérte fel a kötet munkálatainak megszervezésére és irányítására. Az Intézet korábbi igazgatója, ifjabb Barta János professzor – akinek a neve számos történettudományi értekezés és ismeretterjesztő könyv szerzőjeként a könyvtárosok körében igencsak jól ismert – látta le a szerkesztői teendőket; ő megnyerte a közreműködésre a részegységek kép-

viselőit, és bevonta a munkába doktoranduszai némelyikét is. Majd *Orosz István* akadémikus vállalta a főszerkesztői feladatok elvégzését és felelősségét. A két történész ilyen mérvű, mondhatni meghatározó együttes részvétele rendkívül előnyösen hatott a kiadvány szemléletére, szerkesztésre, tartalmára és színvonalára. A mostanság divatos szóval élve: a teljesítmény professzionális. A Debreceni Egyetemi Kiadó (Debrecen University Press) gondozásában és a nagy hírű Alföldi Nyomda igényes kivitelezésében napvilágot látott végeredménynek – az első bekezdésben kifejtett okok folytán – ott (lenne) a helye minden nagyobb hazai bibliotékában. A külsejében is impozáns kötet mintegy ötszáz sűrűn nyomott szövegoldalt, több mint harmincöt oldalra rúgó adattárat, továbbá húsz oldalnyi forrás- és irodalomjegyzéket tartalmaz. Informatív erejű a képanyag is, amelyet szintén ifj. Barta János állított össze – *Juha Enikő* könyvtáros és *Király Sándor* helybeli történész segítségével. Az első kötéslepon két régebbi fotó, a hátsó kötéstáblán az egyetem szimbóluma, a kollégiumi örökség gyanánt átvett gerundium látható.

Elgondolásaikról és megfontolásaikról (amelyeket nyilván egyeztettek az intézmény vezetőivel) a két szerkesztő rövid előszava tájékoztat. Három szempontot feltétlenül indokolt kiemelni, mert ezek jelentős mértékben befolyásolták a kiadvány tartalmát.

Mindenekelőtt messzemenően figyelembe vették azt a tényt, hogy a debreceni felsőfokú oktatás igen hosszú múltra tekint vissza. Hiszen az 1538 óta működő református iskolának már a 16. század végén volt felső tagozata, amit az egyetem elődjeként tisztel, ahogy az első fejezet címében olvasható: „*A Debreceni Egyetem bölcsője a város Református Kollégiuma*”; és az 1950-ben elszakított Református Teológiai Akadémia, illetve a magasabb szintre emelt Református Hittudományi Egyetem az universitással mindig és most is bensőséges kapcsolatban állt, illetve áll. (Az előzmények között tartják számon az agrár-felsőoktatás debreceni tanintézeteit is.)

A másik megemlítendő sarkalatos vonás a hazai történetírói gyakorlatban meglehetősen szokatlan belső tagolás: a szerkesztők ugyanis nem

a köztörténeti periódushatárokhöz igazodnak, hanem az egyetem fejlődésének – olykor az ún. nagypolitika által rákényszerített – változásait követik. Ily módon három markáns szakaszt különíthettek el. Az első az alapítástól (1912-től) az 1940–50-es évek fordulójáig terjedt; ezután következett be a szétdarabolás: a jogi kar szüneteltetése, a teológiai kar átirányítása a Tiszántúli Református Egyházkerülethez, az orvosi kar önállósítása 1951-ben Debreceni Orvostudományi Egyetem néven; igaz, 1949-ben létrejött a Természettudományi Kar, ez és a Bölcsészettudományi Kar alkotta az 1952-ben Kossuth Lajosról elnevezett Tudományegyetemet. A második szakasz valamivel hosszabb időt, csaknem fél évszázadot ölelt fel, és magában foglalta az ún. rendszerváltás utáni első évtizedet is. Azt újabb átszervezés, az integráció követte, vagyis a harmadik periódus kezdete az ezredfordulóra datálható: az országgyűlés ismét törvényt alkotott, és 2000. január 1-jei hatállyal létrehozta a Debreceni Egyetemet. Ebben egyesült a korábbi KLTE (amelybe 1995-ben beolvadt a hajdani Ybl Miklós Építőipari Műszaki Főiskola helyi tagozata), a DOTE, a Debreceni Agrártudományi Egyetem, a Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskola debreceni konzervatóriuma (1998-ban szűnt meg a fővárosi fennhatósága) és a Hajdúböszörményi Pedagógiai Főiskola. A kormányzat akadályt gördített az egyházi tanintézetek (a Református Hittudományi Egyetem, a Kölcsey Ferenc Református Tanítóképző Főiskola) integrálása elé; ezek és a Magyar Tudományos Akadémia Atommagkutató Intézete társulási szerződést köthettek az egyetemmel.

Körültekintően mérlegelték a szerkesztők azt az összefüggést is, amely csak a centenáriumi előkészületek összességének ismeretében értelmezhető. Az elmúlt években vagy még korábban az egyetem és részegységei, továbbá a kollégium és a tanítóképző főiskola történetéről szép számmal jelentek meg monográfiák, folyóiratcikkek, tanulmánykötetek; ezeket a már említett irodalomjegyzék felsorolja, sőt a fontosabb darabokat az előszó is kiemeli. Várható, hogy a most ismertetett jubileumi kiadványt továbbiak követik majd (néhány már napvilágot is látott), köztük

a részletesebb kari históriák. Tehát a centenáriumi visszapillantás, összefoglalás szerkesztői és szerzői – akik alapos forrásfeltáró munkát is végeztek – nyugodtan hagyhatták a részkérdések, részadatok tárgyalását, bemutatását a kísérő tanulmányokra, fotó- és adattárakra. E megjegyzés kapcsán kell kitérni arra a szerkesztői elhatározásra, hogy – elsősorban terjedelmi okokból – erőteljesen korlátozták a hivatkozások, vagyis a lapalji jegyzetek számát. Érdemes szó szerint idézni az előszó idevonatkozó mondatát: „...a nagyszámú irodalmi hivatkozást mellőzzük, s a szöveges részben legfeljebb az idézett szövegek helyét, továbbá – hogy illusztrálhassuk szerzőink elkötelezettségét az eredeti anyagok feltárására – a levéltári hivatkozásokat hagyjuk meg.”

Célszerű egy röpke pillantást vetni a kötet egyes írásaira és azok szerzőire is, mert a felsorolás (a számbavétel) világosan tükrözi a sokrétű és gazdag tartalmat, az ily módon is érzékelhető szakszerűséget. Az első közleményben – címét már idéztük – *Fekete Károly*, a Református Hittudományi Egyetem professzora a Kollégium és tagozatai (a teológiai, a jogi és a bölcsészeti akadémia) közel háromszázhetvenöt éves fejlődését ismerteti. *Szász Gábor*, a Debreceni Egyetem professor emeritusa az 1868–1944 között működő itteni gazdasági tanintézetekről szól: „*A debreceni agrár-felsőoktatás kialakulása*”. Egy fiatal történész, *Mudrák József* (aki a közreműködők névsorában „ügyvivő szakértő”-ként szerepel) a törvénybe iktatás előtti fél évszázad politikai és szellemi küzdelmeit taglalja: „*Egyetemalapítási tervek és a Debreceni Tudományegyetem megalakulása*”.

Mint ahogy szó esett róla, a következő, második részt az 1912 (vagy ha az oktatás tényleges megindulásának évét számítjuk: 1914) és 1949/1950 közötti időszak fejleményeinek szentelték. *Mudrák József* és a szintén ifjú *Király Sándor* „*Felépítés, működés, oktatás, tudományos munka*” címmel voltaképpen ún. kerettörténetet ad; egyebek között itt olvasható a mindenkor köz- és politikai háttér rajza, részletesen írnak a szervezeti kérdésekről, a klinikák és a szerfelett látványos központi objektum felépítéséről, a tanárokról és a hallgatók összetételéről, a háborús

megpróbáltatásokról és a második világháború utáni szocialista átmenetről. Majd egy-egy tanulmány mutatja be az akkori négy kart: előbb a kollégiumi bázison megszervezett református hittudományi (*Fekete Károly*), jog- és államtudományi (*Hollósi Gábor*, a Magyar Országos Levéltár főlevéltárosa, egykori debreceni PhD-hallgató és *P. Szabó Béla* egyetemi tanár, jogtörténész) és bölcsészettudományi (természettudományi tanszékekkel – *Mudrák József*), aztán a teljesen újonnan alapított orvostudományi (*Kapusz Nándor* főtanácsos és ifj. *Barta János*) kart. Noha a korabeli közfelfogás a bölcsészettudományi tárgyak oktatásában a tudósképzést részesítette előnyben, fontos szerepet játszottak a tanárképzés fórumai, így a Gyakorló Gimnázium is, amelyek kellő helyet kaptak az összefoglalásban: „*Tanárvizsgáló Bizottság, Tanárképző Intézet*” (szerzője *Orosz Gábor* nyugalmazott egyetemi docens, a neveléstörténet művelője). *Kerepeszki Róbert* egyetemi tanársegéd (ő szintén a Történelmi Intézetben szerzett PhD-minősítést) „*Diákegyesületek a két világháború között*” címmel értekezett. Az immár harmadszor említendő *Király Sándor* három rokon területet vizsgál: „*Diákszegélyezés, kollégiumok, sport*”.

A széttagoltság korát (1949/1950–1990) áttekinthető részről kimaradt az ifjúsági mozgalmakkal, a diákotthonokkal, az ösztöndíjakkal és a sportélettel foglalkozó fejezet, mivel a szerkesztők véleménye szerint az erősen centralizált rendszerben egyedi helyi vonások aligha mutathatók ki. Viszont ide illesztették be az Egyetemi Könyvtár történetéről szóló tanulmányt; erre később még okvetlenül vissza kell térni. „*A Kossuth Lajos Tudományegyetem*” intézménytörténetét ifj. *Barta János* foglalta össze. „*A Bölcsészettudományi Kar*” öt évtizedét *Bársony István* nyugalmazott egyetemi docens, történész-kutató, „*A Természettudományi Kar*” és intézetei egyidejű múltját *Bazsa György* professor emeritus, a Kar egykori dékánja, a KLTE utolsó rektora vázolta. A pártállam rendelkezése folytán egyházi fenntartásba került Református Teológiai Akadémiáról és az ebből magasabb szintre emelt Hittudományi Egyetemről igazán

hivatott szerző, a teológus Fekete Károly írt. Az ugyancsak állami döntés nyomán kivált Orvostudományi Egyetem tevékenységét Kapusz Nándor és Petrovics Alica ügyvivő szakértő (mindketten a Konferencia Központ – Orvostörténeti Gyűjtőhely munkatársai) ismertette. Természetesen itt is olvashatunk – Szász Gábor tollából – a mindvégig különálló debreceni agrár-felsőoktatás korabeli (1945–1999 közötti) helyzetéről, így sorrendben a Mezőgazdasági Akadémia, az Agrártudományi Főiskola, majd Egyetem sorsáról.

A címében feltüntetett évszám (2000-től) szerint alig több mint tíz esztendő töl fel az utolsó rész; valójában az újraegyesülést és a bővülést előkészítő, az ún. rendszerváltás teremtette kedvező feltételek között kibontakozó erőfeszítésekről is született egy indító fejezet – „*Universitas Egyesülés, Egyetemi Szövetség*” –, amelynek szerzője, Nagy Sándor nyugalmazott egyetemi docens, kísérleti fizikus, maga is aktív részese volt ennek a folyamatnak. A következő fejezetek megírására a hivatali apparátus két vezető személyiségét kérték fel: Turi Gábor, a Külső Kapcsolatos Igazgatóságának igazgatója „*Az integrált egyetem (2000–2010)*”, Pilishegyi Péter, a Hallgató Kapcsolatok Igazgatóságának igazgatója „*Hallgatói érdekképviselő az integráció időszakában*” címmel fejtette ki mondandóját. Sajátos megoldással találkozunk a befejező szakaszban: itt – „*Új képzési irányok, új karok*” – az érintett egységek kollektív beszámolóit igazolják, szemléltetik a debreceni egyetemi képzés és kutatás sokszínűségét. Az utóbbi két évtizedben beolvadt, újjászervezett vagy létesített karok az alábbiak: műszaki, zeneművészeti, gyermeknevelési és felnőttképzési (Hajdúböszörményben), közgazdaság- és gazdaságtudományi, állam- és jogtudományi, egészségügyi (Nyíregyházán), fogorvos-tudományi, gyógyszerésztudományi, népegészségügyi, gazdálkodástudományi és vidékfejlesztési, informatikai. Van még függelék is, amelynek első része az „*Egyetemi és kari vezetők névsora 1914–2012*” című lista (benne az egyetemi könyvtár igazgatóival), az igencsak termékeny Mudrák József munkája.

Egy könyvtártudományi folyóirat, vagyis a

Könyvtári Figyelő érdeklődő olvasói nyilván felfigyeltek a fentebb már jelzett öröndetes tényre: a centenáriumi egyetem-történetben külön közlemény foglalkozik a – hivatalos nevén – Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár múltjával. Szerzője ki lehetne más, mint Virágos Márta, a 2001-ben integrált intézmény főigazgatója. Valószínűleg a szerkesztők határoztak úgy, hogy ezúttal nem követik a könyv egészére jellemző kronológiai bontást, hanem a bibliotéka fejlődését tizenöt oldalon (386–402. p.) egy-egy időrendben jelenítik meg a kezdetektől napjainkig. Talán ezzel magyarázható a puritán címadás is: „*Az Egyetemi Könyvtár*”. Az esszé már önmagában véve is kivételes jelentőséggel bír: bár a könyvtár (pontosabban: a könyvtárak) történetéről korábban is jó néhány dolgozat napvilágot látott, átfogó történelmi áttekintés most jelent meg először. Tovább fokozza a fejezet értékét a szöveggörnyezet, nevezetesen az, hogy egy fontos, igen színvonalas művelődéstörténeti tanulmánykötetben adták ki. Ennélfogva közvetlenül hozzájárulhat – a kölcsönösség jegyében – az anyaintézmény történetének alaposabb megismeréséhez, árnyaltabb értelmezéséhez is. (Közbevetőleg megjegyezhető, hogy a jubileumi kötet több fejezetében is fel-felbukkannak szórványos adatok az egyetemi, a kollégiumi, a kari és a tanszéki kollektiókról.) Virágos Márta támaszkodott a nyomtatott szakirodalomra, valamint újabb irat- és kéziratári kutatásokat is folytatott. A rendelkezésére bocsátott korlátozott terjedelemben viszonylag sok adatot mozgat, igyekszik megragadni a jellegadó mozzanatok és tendenciákat, végiggondolt megállapításai hitelesek. Nem sokat időzik a könyvtáralapítás késedelmes voltánál (1918. május 1-jén nyílt meg), a Református Kollégium gyűjteményének tervezett átvétele körüli, elhúzódó vitákkal, hiszen ezt a kérdést elődei megnyugtatóan tisztázták. Az integráció előtti korszak tárgyalásakor elsősorban az igazgatók munkásságára koncentrált. Megpróbál igazságot szolgáltatni a kortársak által gyakran megvádolt Medveczky Károlynak. Magasra értékeli az 1945-ben méltatlanul félreállított Nyireő Istvánnak az állományszervezésben, a Kner-gyűjtemény megszerzésében, a

nagyszerű könyvtárhelyiségek kialakításában és a külföldi kapcsolatok kiépítésében játszott szerepét. (Tegyük még hozzá: egyetemi magántanárként könyvtári alapismereteket is oktatott a hallgatónak.) Hasonló elismerő mondatokat fogalmaz a legendás Kovács Mátéről, különösen kiemeli a köteles példány-jog kivívását (1952-től). Utódja, Csűry István egész életében a könyvtárt szolgálta, munkaszervezési kísérletei és eredményei, elméleti fejtegetései és nemzetközi feladat-vállalása szintén országos hatásúak; az ő idejében, 1976-ban nyilvánították második nemzeti könyvtárrá az egyetemi bibliotékát. Az ő szellemében folytatta a vezetői munkát – persze a változó körülményekhez igazodóan eltérő módszerekkel és eszközökkel – Gomba Szabolcsné. Az integráció bonyolult folyamatát, vagyis a debreceni egyetemi és volt főiskolai könyvtárak egyesítését Lévay Botondné vezényelte le. Az egyesülés napjától, 2001. január 1-jétől tehát több mint tíz esztendeje áll az intézmény élén a dolgozat szerzője. Virágos Márta irányításával – hogy csak egy-két momentumra utaljunk – épült fel a Társadalomtudományi és az Élettudományi Könyvtár, fellendült az elektronizáció, megindult a kollektív értékes darabjainak, a Tiszántúli kulturális örökségének digitalizálása, a DEA (Debreceni Egyetem Elektronikus Archívuma) és az egyetemi Publikációs Adatbázis megteremtése. (Megint csak tegyünk hozzá valamit: a könyvtár az informatikus könyvtáros szak létrejötté, 1989 óta tevőlegesen közreműködik a hallgatók képzésében, itt van az első számú gyakorló helyük, majd nagyon sokan itt vállalnak munkát.) A jövő biztató: az Európai Unió támogatása új távlatokat nyithat a könyvtár

tevékenységében, felgyorsulhat a modernizáció, „melyet a könyvtár vezetése és minden munkatársa az elődöktől örökölt értékekre alapozva fog megvalósítani.”

Talán nem túlzás azt állítani, hogy „A Debreceni Egyetem története 1912–2012” remek kiadvány. Közzététele a jubileum szó régi értelmezésében örömmünnepe; a magyar művelődés, a magyar oktatásügy és a hazai könyvtári kultúra igazi ünnepe. Rengeteg információt, táblázatot, grafikont közöl, tényei, leírásai, elemzései hitelesek és jól dokumentáltak, noha a gyűjteményes köteteknél elkerülhetetlen egyenetlenség is megtalálható benne. Az érvelés rendszerint meggyőző, a fényképek beszédesek. Eredményesen idézi fel az egyetem és az egyetemes tudomány fejlődésében különleges érdemeket szerzett tanárok és kutatók alakját. Csak sajnálni lehet, hogy most is hiába keressük a hazai történettudományi munkákból gyakran hiányzó mutatót – minden bizonnyal idő hiányában nem készült el. A szerkesztők tudatos és egyértelmű szándéka volt – és ezt a célkitűzést a munkatársaikkal sikerült elfogadtatni – a tárgyilagosságra törekvés. Annak ellenére, hogy a szerzők a közelmúltról számtalan személyes emléket őriznek, és érzelmileg a korábbi időszakhoz, azok eseményeihez, szereplőikhez szintén kötődhetnek, az esetleges szubjektív elfogultság a megengedhetőség határain belül marad. Könyvtárosként, érdeklődő olvasóként kíváncsian várjuk a folytatást, a további centenáriumi összeállításokat, köztük a Fábián István rektor köszöntőjében megígért Egyetemtörténeti lexikont.

Bényei Miklós

Az olvasás pártfogója

Írások Nemes Erzsébet tiszteletére

Az olvasás pártfogója : írások Nemes Erzsébet tiszteletére / szerk. Fülöp Ágnes ; Lencsés Ákos ; Rózsa Dávid. – Bp. : Magyar Könyvtárosok Egyesülete, 2012. – KSH Könyvtár reprográfiai műhely. – 163 p.

ISBN 978-963-89260-1-2

Születésnap ajándék...

A Magyar Könyvtárosok Egyesülete vándorgyűlésének második napján, július 13-án délután került sor a tanulmánykötet bemutatására a győri egyetemi könyvtárban, melyen a (meglepett) ünnepeltén kívül természetesen a szerzők zöme is megjelent a köszöntés alkalmából. (Tíz nappal korábban *Nemes Erzsébet* főigazgató a Központi Statisztikai Hivatal (KSH) Könyvtárának korszerűsítéséért végzett munkája elismeréséért Fényes Elek-díjban részesült – a könyvben már ez az adat is szerepel!)

A *Festschriftet* hárman jegyzik szerkesztőként, *Fülöp Ágnes*, *Lencsés Ákos* és *Rózsa Dávid*, valamennyien a KSH Könyvtárának munkatársai – egyben a kötetben közölt írások, illetve ketten a bibliográfiai összeállítás szerzői is. A szép kiállítású, puhakötésű könyv, melynek fedeléről az ünnepelt derűsen tekint ránk íróasztala mögül, tizennyolc hosszabb-rövidebb tanulmányt közöl. Egy részük kifejezetten könyvtár-szakmai, vagyis a könyvtárral, olvasással, más részük irodalom-, sajtó-, művelődés- és tudománytörténettel foglalkozik, megint mások pedig a gazdaságtörténet, a jog vagy a statisztika valamelyik részterületéről írnak, hiszen szerzőik e területeken otthonosak. A dolgozatok a szerzők nevének betűrendjében követik egymást. (A recenzens is jórészt eszerint halad, bár a terjedelmi korlátok miatt csupán a dolgozatok lényeges mozzanataira tud kitérni.)

A kötetet stílusosan három köszöntő vezeti be: a munkáltató és fenntartó Központi Statisztikai Hivatal elnökéé, a statisztikus-demográfus *Vukovich Gabrielláé* (*Köszöntés*), a Magyar Könyvtárosok Egyesületének elnökéé, *Bakos Kláráé* (*Dolgainkról – Zsókának*) és a helyettesé, *Fülöp Ágnesé* (*A szenvedélyes könyvtáros*).

Az első tanulmányban *Balogh Mihály* összegzi kutatásait „Egy-pengős” kölcsönkönyvtár a kunszentmiklósi gimnáziumban címmel. 1938 januárjától egyedülálló vállalkozásba fogott a régi református gimnázium tanári könyvtárának új vezetője, ifj. *Miklóssy János*: nyilvános szépirodalmi kölcsönkönyvtárat alapított a gimnáziumban. (A háború után dr. *Csikesz Ferenc* látta el ezt a feladatot.) A kölcsönözhető gyűjtemény, melynek gyarapítását a száznál több tag havonta befizetett tagsági díja tette lehetővé, tizennegyedik évében (1951.), „kimúlásakor” kétezer kötetesre

nőtt. Tevékenységében a törést az 1948. évi államosítás, majd a politikai változások okozták. Az előzményekről, állományának összetételéről, az iskolában, a városban és a térségben játszott fontos szerepéről is részletesen szól a tanulmány. (11–22. p.)

Az *Egy könyvmoly vallomásaiban Bánszegi Katalin* jogász pályakezdőként induló, majd aktív dolgozóként folytatódó, a statisztikai könyvtárhoz fűződő személyes viszonyáról ír. Lelkesedéssel szól a régi cédulakatalógusról, a „mindentudó” könyvtárosokról, a régi és új könyvekről (kedvencei főleg a térképek és a versek), és arról, hogy a könyvtár számára a második otthon. (23–25. p.)

Berényiné Varga Ibolya, a DEENK Társadalomtudományi Könyvtárának nyugalmazott igazgatója dolgozatában („Szatyí bácsi”. *Egy fejezet Debrecen sajtótörténetéből*) a főleg Debrecenben működő, „a századforduló és a XX. század első évtizedeinek tipikus újságírója”-nak, Szathmáry Zoltánnak (1872–1928) mozgalmas, tragikus végű pályáját rajzolja fel. Szomorú, hogy a segédletek közül csak az Új Magyar Életrajzi Lexikon közöl adatokat a jeles író-újságíróról. (27–35. p.)

Tudománytörténeti kiadványok a XIX. századi Magyarországon. Orvostörténet, matematika-történet, biológiatörténet, kémia-történet, csillagászat-történet című tanulmányában Gazda István először a magyar tudománytörténet kezdeteit mutatja be, majd az orvostudomány és a többi természettudományi ág történetének haza feldolgozására tér át, miközben lábjegyzeteiben a tárgykör teljes könyvészetét adja. (37–47. p.) Gyöngyösi István agrármérnök, statisztikus *Édes történet. Cukor(ipari) bajunk anatómiájáról* címmel értekezik erről a mindenkit érintő, fontos kérdésről. (Ezért is választotta ezt a témát.) A cukor kultúrtörténetének bemutatása (India volt a kiindulópont), majd a világ termelési és fogyasztási adatainak ismertetése után – és a hazai helyzetkép történeti rajzát követően – a rendszerváltással együtt járó, de átgondolatlan privatizációnak a cukorrépa-termelésre és a feldolgozóiparra gyakorolt negatív hatásait

elemzi, de szól a „szakmailag felkészületlen vezetői csoportok jóvátehetetlen döntéseiről” is. A tanulmány elolvasása mindenkinek ajánlható. (49–53. p.)

Holka László statisztikus írásában (*Gőzhangyák a virtuális fergetegben*) az 1897 óta köteles-példányokra jogosult KSH Könyvtárának utolsó szűk hetven évét idézi fel személyes emlékei alapján. Nem feledkezik meg azokról a könyvtárosokról sem, akikkel személyesen is találkozott, így Körmendi Gáborról, Szalai Katalinról, Vida Zoltánról – szemléletes képet rajzolva a kezdetben katalógusszekrényekkel teli folyosóról, a komótos kiszolgálásról, az ETO rejtelméről, az olvasott fontos könyvekről stb. A számítógép megjelenésével kezdődött a KSH Könyvtár állományának korszerű feldolgozása (és ekkor váltak feleslegessé az említett régi katalógusszekrények), majd megjelent a korszerű OLIB rendszer is (2001-ben). A tanulmány befejező része a közvetlen főigazgató-elődökről, Dányi Dezsőről és Csahók Jánosról szól, majd Nemes Erzsébet KSH-beli pályafutását, marketinges, főigazgató-helyettesi, végül főigazgatói munkáját, szerteágazó tevékenységét értékeli, nem feledkezve meg a szakmai elismerések felsorolásáról sem. (55–58. p.)

A már több közös művet jegyző kollegáink, Jónás Károly és Villám Judit *A Magyar Országgyűlés elnöki tisztségeinek összehasonlító történeti-statisztikai vizsgálata* címmel újszerű elemzést végeztek – a szűk terjedelem miatt rendkívül tömören – e fontos közjogi méltóságot viselőinek korára, iskolai végzettségére, a tisztség betöltésének időtartamára és távozásuk okaira vonatkozóan. (59–67. p.)

Kápolnai Iván statisztikus, közgazdász, művelődés- és helytörténész, a KSH Könyvtár nyugalmazott főmunkatársa érdekes ipartörténeti tanulmányt közöl *A finomkerámia-ipar és a gazdasági válság az 1930-as években* címmel. Miután megtudtuk, mi a különbség a durva- és a finomkerámia között (előbbi a téglá, a tetőcserép, tűzálló anyagok és a durva kőagyag áruk), és melyek a gyárüzem ismérvei, a szerző az 1929–1932. évi világválságra tér át, mely a

hazai finomkerámia-ipart is megrázta. A fontosabb ipari mutatószámok alakulásának bemutatása után, melyben a termelési, foglalkoztatási és béradatok is helyt kapnak, a nagyobb gyáregységeket – Herend, Pécs (Zsolnay), Kiskeszt (Gránit), Hollóháza, Romhány stb. – és termékcsoportokat ismerteti, kedvet ébresztve „a múlt és jelen viszonyainak részletekbe menő kutatásához.” (69–74. p.)

Volt egyszer egy olvasószolgálati szekció című írásában Kocsis István, a hatvani Ady Endre Könyvtár nyugalmazott igazgatója idézi fel a hetvenes évektől a múltat: ekkor „megélné a egyesületi élet, amely lehetővé tette, hogy azonos feladatokat ellátó könyvtárosok találkozhassanak, és tapasztalatcserék, új információk befogadásával képezhessék magukat a Magyar Könyvtárosok Egyesülete egyes szekcióiban”. Az 1973-ban alakult Ifjúsági (1990-től Olvasószolgálati) szekcióban Nemes Erzsébet is közreműködött, először tagként, titkárként, két cikluson át pedig elnökként. Az emlékek mellett a szerző a könyvtáros-hivatásra, az olvasás értékeire, a szakma színvonalának megőrzésére és a tudást közvetítő könyvtáros fontosságára is kitér, lévén maga is elnökként éveken át a szekció meghatározó személyisége. (75–77. p.)

Szokatlan nagy feladat hárult a magyar statisztikusokra 2011 első félévében: a magyar európai uniós elnökség ideje alatt rájuk hárult a szakterületet érintő jogszabályok uniós szintű elfogadtatása, menedzselése, a tárgyalások irányítása. Laczka Éva, a KSH gazdaságstatisztikai elnökhelyettesének érdekes írása (*Statisztikusok és a statisztikai jogalkotás*) a munka két éves előkészítéséről, a felkészülésről, a szervezeti kérdésekről, az ún. dossziékról és a felmerült nehézségekről (pl. a delegált jogok problémáiról) számol be, bepillantást engedve ebbe a nagyon szakmai, de izgalmas nemzetközi feladatokba, melyből a magyar statisztikusok rengeteg tanulságot és tapasztalatot meríthettek. (79–82. p.)

Lakatos Miklós *Pillanatképek Vargha Gyuláról (1853–1929), a statisztikusról és korának jelentős költőjéről* címmel írt dolgozatának az a „célja, hogy a Vargha Gyuláról szóló írásokból

vett idézetgyűjtemény segítségével világítsa meg Vargha Gyula személyiségének fontos vonásait, próbálja megértetni, hogy miképpen lehetett a statisztikusi és irodalmi pályáiban olyan jelentőset alkotni, mint azt Vargha Gyula tette.” Ezt a kevésbé ismert adatok bemutatásával sikerül is véghez vinnie. (83–95. p.)

Lencsés Ákos a két világháború közötti időszak jelentős statisztikusa, *Laky Dezső* (1887–1962) életútjának felvázolása után az idősebb sorstársnak, Kovács Alajoshoz a Hajdú-Bihar megyei Egyekről írt 1952. december 10-i levelét közli. Ezzel „nemcsak statisztikatörténeti adalékot” tesz közzé, hanem érzékelteti a KSH „könyvtár gyűjteményének páratlan gazdagságát” is, valamint a 65 éves tudósnek a méltatlanul nehéz körülmények közötti hétköznapijait is (*A kitelepített Laky Dezső*). (97–99. p.)

Marton Ádám statisztikus is olyan témát dolgozott fel *Infláció és gazdasági növekedés Magyarországon* című tanulmányában, amely minden „civil” olvasónak érdekes, hiszen „az önálló magyar fizetőeszközök jelenkori története száz-tíz éves.” (A koronáról, a pengőről és a forintról van szó.) A szerző csupán a második világháború végétől napjainkig vizsgálja négy korszakra tagolva az időszakot az áralakulás, a pénz értékének változása, illetve a gazdaságpolitika tekintetében. Megtudjuk, hogy az infláció folyamatának részeként megváltoztak a termékek közötti árárányok (az élelmiszerek, italok, szolgáltatások az átlagot éppen meghaladóan, az energiáé, üzemanyagoké nagymértékben nőtt, míg a tartós fogyasztási cikkek relatíve olcsóbbak lettek), de az infláció mindenképpen a gazdasági növekedés velejárója. Számos táblázat, a fogyasztói árindexek idősorai teszik még áttekinthetőbbé az egyes adatsorokat. (101–108. p.)

A *Szivárványszín szöttek – szakszövegek szemléje* című írásban Nádudvari Zoltán, a hetvenegyedik évében járó gépipari gazdasági mérnök, szakíró, majd statisztikus és szakfordító tollából mozgalmas pályája és az azzal szorosan összefonódó „könyvtár iránti hat évtizedes vonzalom története”, az élethosszig való tanulás, ismeretszerzés igénye rajzolódik ki, de fontos mondan-

dója a műszaki-tudományos tájékoztatás és a dokumentációs tevékenység gyakorlásának és minőségének a fontossága. (109–116. p.)

Rózsa Dávid rövid tanulmánya (Dolányi) Kovács Alajosnak (1877–1963), a nemzetközileg elismert demográfusnak, statisztikusnak, az Akadémia levelező tagjának a pályáját foglalja össze röviden, majd a tudós hagyatékában található, 1948. január 20-án kelt és a Magyar Tudományos Akadémiához intézett levelét közli („*Nem helyesellem a szörnyű embertelenségeket...*” Kovács Alajos 1948-as levele az Akadémiához). A tudós ebben azokra a vádakra reflektál, melyek szerint „antiszociális irányzatok szószólója” lett volna. (Egy év múlva mégis kizárták, majd feleségével együtt a Szabolcs megyei Gávára internálták, nyugdíját pedig a felében állapították meg.) (117–121. p.)

Venyigéné Makrányi Margit (Miskolc) a Polgáron jobb módú paraszt családban született tudós pap, Kovács Mátyás (1790–1861) pályáját és munkásságát dolgozta fel (*Dr. Kovács Mátyás, a lapalapító tudós és mecénás*). Tanulmányában kitér az egyetemi tanár és kanonok tudományos művein kívül annak egyházi, folyóirat-szerkesztői (Egyházi Folyóírás, 1832–1834) és alapítványi tevékenységére is. (133–141. p.)

Szintén Polgárra invitál Sánta Sándorné nyugalmazott igazgató, aki 1966-tól 2004-ig volt munkatársa az 1950-ben létesített könyvtárnak (*Szubjektív könyvtártörténet Polgárról*). A közel nyolcszáz éves település történetének felvázolása után az intézmény hatvan évének fejlődését rajzolja meg „az itt-ott fellelhető dokumentumok, valamint” emlékei alapján. (A könyvtár munkatársa volt 1974 és 1982 között Nemes Erzsébet is.) (123–131. p.)

Vraukóné Lukács Ilona, a nyíregyházi Móríc Zsigmond Városi és Megyei Könyvtár munka-

társa évek óta tartja a kapcsolatot a szomszédos Ukrajna határ menti, vagyis kárpátaljai magyar kisebbség könyvtáraival, elsősorban az iskolaiakkal. *Egy több határon átívelő, nyíregyházi székhelyű alapítványról* című írása, melynek rövidebb változatát már tavaly nyáron olvashattuk a Könyv, Könyvtár, Könyvtárosban, a 2006 áprilisától hivatalosan is működő *Kárpátaljai Magyar Iskolai Könyvtárakért Alapítvány* (KAMIKA) tevékenységéről számol be. Az alapítvány, melynek „kitalálója”, fáradhatatlan „motorja” és kuratóriumi titkára a szerző, nemcsak a Kárpátalján, hanem a szomszédos régióban (Romániában, Szlovákiában) élő szórványmagyarság könyvtári kultúrájára is figyel, segíti a gyarapítást, a munkatársak továbbképzését, és sokszálú kapcsolatokat épít. Ebbe a munkába a kötet ünnepeltje is több alkalommal bekapcsolódott. (143–152. p.)

A kötetet Nemes Erzsébet életútja és műveinek válogatott bibliográfiája zárja Lencsés Ákos és Rózsa Dávid gondos munkáját dicsérve (153–162. p.), az utolsó oldalon pedig a kötet szerzőinek névsora (és foglalkozása) olvasható.

A változatos témákat felvonultató kötet szerzői szakmájuk elkötelezettjei. A tudáshoz és könyvtárhoz szorosan kapcsolódó, de a könyvtáros szakmához közvetlenül nem tartozó szerzők is témaválasztásukkal a valóság olyan szeletét világítják meg a szűkre szabott terjedelemben, melyek izgalmasak, ugyanakkor kötődnek az ünnepelt anyaintézményéhez is. Olyan fontos, bár kis példányszámban kiadott könyv született, melyben a szerzők színvonalas írásokkal köszöntik a KSH Könyvtárának idén hatvanöt éves főigazgatóját. Köszönet érte! (A kötet megtalálható a Könyvtári Intézet Könyvtártudományi Szakkönyvtárában is.)

Murányi Lajos

Könyvtár- és információ- tudomány

Általános kérdések

239/2012

BUCKLAND, Michael: What kind of science can information science be?. – Bibliogr. In: Journal of the American Society for Information Science and Technology. – 63. (2012) 1., p. 1-7.

Milyen tudomány lehet az információtudomány?

Informatika; Interdiszciplináris problémák; Terminológia

Információtudomány alatt könyvtár- és információtudományt értve célszerű a fogalmat leszűkítenünk az *információ* szónak arra a jelentésére, amely az emberi tudáshoz és a tanuláshoz kapcsolódik. Ebben különbözik az *információtudomány* nevet ugyancsak használó számítástudománytól, amely az algoritmusok elméletét és használatát kutatja. Így különíthető el az információ „fizikájától”, amelynek tárgya az entrópia, a valószínűség vagy Shannon és Weaver információelmélete. Ugyancsak eltérő a természete az információtechnológia tárgyának, amely az elektronikának a kommunikációs és számítástechnikai alkalmazásait kutatja.

Az információt tekinthetjük úgy, mint az átadott *tudást*, tehát azt, amit megtanultunk annak eredményeként, hogy informáltak ben-

KÖNYVTÁRI FIGYELŐ
KÜLFÖLDI

nünket. Ugyanakkor nézhetjük *follyamatként*, amelynek során informálnak bennünket. Az információ *dolog* (tárgy) is, tehát bitek, byte-ok sorozata, vagy könyvek, hangok, képek és bármi, ami fizikailag jelenéssel bíró entitásként észlelhető. A dokumentum – amely történetileg nem korlátozódott a szöveges médiára – tekinthető az információ mint dolog megnevezésére szolgáló terminus technikusként.

A dokumentumok széles körben elterjedtek a társadalomban, és életünk fontos formálói. A tőlük való függés csak nőtt az idő előrehaladtával. Az információs viselkedés nemcsak az informálódni kívánó egyénről szól, hanem arról is, hogy az információt rajta kívül álló, különböző szereplők küldik eltérő és gyakran egymással versengő célokkal. Az információs viselkedés leggyakoribb formája az, hogy a dolgokat egyszerűen észrevevesszük, ami lehet szándékos, váratlan vagy tudat alatti. A dokumentumok használata magában foglalja a tények keresését, az információkeresést és a problémamegoldást, viszont nem korlátozódik csak ezekre.

Az információtudomány fő célja az (kellene, hogy legyen), hogy segítse az emberek jobb informálódását úgy, hogy közvetlenül arra figyeljen, amit valamiről tudunk, ne pedig azzal foglalkozzon, hogy miként szerezzük meg a tudást. A valós életben az, amit valamiről tudunk, tökéletlen, ezért a bizalomra és az igazságra kell támaszkodnunk. Ilyen módon az elérhető dokumentumok közül a legmegfelelőbbek elrendezése magunk és mások számára a könyvtár- és információtudomány központi kérdése.

A társadalomtudományi irányultság tekintetében tudnunk kell, hogy az úgynevezett kognitív fordulat természete csak szűk kognitív tudományi jellegű, amit az is mutat, hogy az ezzel kapcsolatos írásokban inkább a mesterséges intelligenciával kapcsolatos írásokra, mintsem oktatáspszichológiai forrásokra hivatkoznak. A kutatások a logikára és az algoritmusokra, tehát Shannon és Weaver információelméletére, valamint a Wiener által képviselt kibernetikára épülnek. Ez nem kielégítő, mert nem tartalmazza a tudás és a kommunikáció kulturális tényeit, az észlelés

és a megértés komplexitását vagy a társadalmi és az egyéni összetevők kölcsönhatását.

Az információ-visszakeresés, amelyet (a bibliometria mellett) az információval kapcsolatos kutatások közül a leginkább tudományosnak tekintenek, főként a szövegen elvégzett algoritmikus műveleteket, különösen meghatározott szavak (tulajdonképpen karaktersorozatok) együttes előfordulását vizsgálja a keresőkérdésekben és a dokumentumokban. Rendkívül hasznos annak ellenére, hogy vannak gyengeségei, amelyek abból erednek, hogy a szavaknak több alakja, több jelentése van, és hogy jelentésük nem stabil.

A hétköznapiokban nagymértékben és egyre inkább a másoktól szerzett (second-hand) tudástól függünk. Ebből következően számos közvetítő akarja életünket és dokumentum-használatunkat befolyásolni, és ezzel saját, gyakran vitatható céljait elérni. Ebben az információözönben választanunk kell, és el kell döntenünk, hogy kiben és miben bízunk.

(Koltay Tibor)

240/2012

HJØRLAND, Birger: Methods for evaluating information sources : an annotated catalogue. – Bibliogr. 57 tétel In: Journal of information science. – 38. (2012) 3., p. 258-268.

Információforrások értékelésének módszerei

Dokumentum; Felmérés; Hatékonyság; Információ

Mivel a felhasználók könnyen jutnak nyomasztó mennyiségű információhoz, az információforrások értékelése (forráskritikája) egyre inkább a könyvtártudomány központi kérdésévé válik. Az információs szakembereket fokozódó mértékben fogyasztói tanácsadóknak kell tekintenünk, akik az információforrások között igazítják el felhasználóikat, különös tekintettel az egyetemi hallgatókra. A cikk a probléma 12 különböző megközelítését ismerteti, minden esetben bemutatva az adott módszer kritikáját és legfontosabb irodalmát.

Az *ellenőrzőlisták* (checklists) gyakran lényeges és kevésbé fontos kritériumok keverékét nyújtják, és nem feltétlenül van kapcsolat a könnyen ellenőrizhető, formális attribútumok és a minőségi jellemzők között. Webes források esetén az ilyen listák például választ kérnek arra, hogy az oldal tartalmaz-e információt céljairól, célközönségéről, és hogy teljesíti-e ezt a célkitűzést. Tényeket közöl-e vagy véleményeket, továbbá tartalmaz-e elfogult érvelést? Közvetít-e reklámokat és megnevezték-e a szponzorokat? Vannak-e az oldalon szakirodalmi hivatkozások? Kérdés az is, hogy mennyire egyedülálló az oldalon található információ, releváns, átfogó-e, illetve milyen mélységben mutatják be azt. Rendszeresen aktualizálják-e az anyagot és ezt jelzik-e? Logikus-e az oldal felépítése és könnyen navigálható-e? Van-e tartalomjegyzék vagy oldaltérkép stb.?

A *klasszikus lektorálás* során két vagy három szakértő bírálja a forrást. A szakértőknek azonos szinten kell lenniük a dokumentum szerzőjével. Az értékelést nem hozzák nyilvánosságra. A lektorálást a tudományos világ „aranyvalutájának” szokták tekinteni. Sok bibliográfiai adatbázisban keresésünket korlátozhatjuk a lektorált cikkekre. Bár megbízhatósága alacsony szintű, eddig nem sikerült jobb értékelési módszert találni. Sokak szerint a konzervativizmus és az innovatív ötletek elfojtása jellemzi, és számos lektor ellenérzéssel van azok iránt a kéziratok iránt, amelyek az ő elméleti perspektívájával ellenkeznek, ugyanakkor gyakran nem veszi észre a tárgyi tévedéseket.

A *bizonyítékokon alapuló gyakorlatra* épülő értékelés (evidence-based evaluation) a kutatási módszerek hierarchiáját veszi alapul, amely független a megválaszolandó kérdés természetétől. Az információforrások értékelésére alkalmazva ez a módszer azokat a bizonyítékokat vizsgálja, amelyeken az adott forrásban leírt következtetések alapulnak. Ha elsődleges forrásról (tudományos cikkről) van szó, a hangsúly az alkalmazott kutatási módszer értékelésén, másodlagos, harmadlagos források esetében ezeknek az elveknek a forrásain és az eredmények szintézisének vizs-

gálatán van. A bizonyítékokon alapuló gyakorlattal szemben az a kritika fogalmazódik meg, hogy szűk látókörű, túlzott formalizmus jellemzi, ráadásul túlságosan mechanikus.

Az *összehasonlító tanulmányok* lényege az, hogy egy adott téma lefedettségét a vizsgált információforrásban kis számú, az azon a területen hitelesnek tekintett művel vetjük össze. A problémát viszont éppen a hiteles művek felismerése okozza.

A *szerző(k) hitelességének* vizsgálata történhet önéletrajzuk, weboldaluk és bibliometriai mutatóik (publikációk és hivatkozások) alapján. Ezek a szempontok alapján véve megegyeznek azokkal az elvekkel, amelyek alapján a lektorokat választják ki. Az adott területen kell működnie, lehetőleg vezető kutatóként és nem lehet ellenérdekelt. Ez a módszer közvetett értékelést nyújt, hiszen valójában a dokumentum számítt. Szakmailag alkalmas szerzők néha rossz minőségű cikkeket írnak és fordítva. Emellett jelentős tudományos áttöréseket „kívülállók” érnek el.

A *kiadó jó hírnevének* vizsgálata szintén közvetett módszer. Az, hogy egy adott folyóiratot mennyire méltányolnak, fontosabb annál, mint hogy mennyire jó hírű a kiadója. Vannak vezető folyóiratok, vannak közepesek és gyengék. Azokat a kéziratokat, amelyeket nem fogadnak el a vezető folyóiratok, a kevésbé tekintélyes folyóiratok közlik le. A monográfiák esetében közvetlen szerepe van a kiadó hírnevének. Az egyetemi kiadókat a minőség letéteményeseinek tekintik, különös tekintettel arra, hogy ezek többnyire lektoráltatják a kéziratokat.

A *folyóiratok impakt faktora* és a web impakt faktor statisztikai mutatók, amelyekkel az egyes folyóiratok és az egyes cikkek hatása mérhető. Az adott kutatás támogatóinak vizsgálata közvetett és főként negatív értékelési szempont, mivel általában azt feltételezik, hogy a szponzorálás negatív irányban befolyásolta a kutatást.

A *könyvismertetések* (recenziók) felhasználásának nincs elvi jellegű ellenérve, viszont a recenziók színvonala gyakran joggal kritizálható.

Maga a recenzióírás módszertana is hasznos módja dokumentumok értékelésének. Mindezek a módszerek csak lépéseket jelentenek azon az úton, amelynek során megtanuljuk, hogyan kell olvasni, megérteni és kritizálni szövegeket, mégis értékesek és szükségesek ahhoz, hogy elkerüljük a szűk látókörű és egyoldalú megközelítéseket.

(Koltay Tibor)

Lásd még 274

Terminológia

Lásd 304

Kutatás

241/2012

BORGMAN, Christine L.: The conundrum of sharing research data. – Bibliogr. In: Journal of the American Society for Information Science and Technology. – 63. (2012) 1., p. 1059-1078.

A kutatási adatok megosztásának rejtélye

Együttműködés -nemzetközi; Kutató -mint olvasó; Tudományos kutatás

A kutatók adatok soha nem tapasztalt mennyiségét hozzák létre új módszereik és eszközeik használatával. Mások bányászni szeretnének az adatokban új felfedezések és újítások reményében. A kutatási adatokat azonban nem könnyű fellelni, csak néhány tudományterület teszi ezeket elérhetővé, pl. a csillagászat és a genomika: a többi tudományterület adatmegosztási gyakorlata igencsak eltérő. Ezen túlmenően igen eltérő formájúak az adatok, többféleképpen használják őket, s gyakran nehezen értelmezhetők eredeti kontextusukból kiragadva, ezért az adatmegosztás nagyon fogós kérdés. A tanulmány az

adatmegosztás négy alapelvét vizsgálja, példáit a természet-, társadalom- és a bölcsészettudományokból merítve: (1) a kutatás megismétlése vagy igazolása, (2) a közpénzből támogatott kutatás közkinccsé tétele, (3) mások a meglévő adatok alapján új kérdéseket tehesenek fel, és (4) fejlesszék a kutatást és az innovációt. Ezek az adatcserét támogató érvek aszerint különböznek, hogy az adatcsere haszonélvezői miként magyarázzák az adatcsere előnyeit, valamint aszerint, hogy az érdekelteknek mik a motivációik az adatcsereére, és mi a várható hasznuk belőle. Azt a problémát kell tisztázni, melyik adat osztható meg másokkal, ki által, kivel, milyen feltételekkel, miért és milyen mértékben. A válaszok határozzák majd meg az adatszabályozást és a gyakorlatot.

(Autoref.)

Lásd még 259, 282

Tudománymetria, bibliometria

242/2012

FAGGIOLANI, Chiara – RÍOS HILARIO, Ana Belén – SOLIMINE, Giovanni: La valutazione della ricerca, la bibliometria e l'albero di Bertoldo. – Bibliogr. a jegyzetekben In: AIB studi. – 52. (2012) 1., p. 57-63.

Res. angol nyelven

A kutatások értékelése, a bibliometria és Bertoldo fája

Bibliometria; Tudományos kutatás

Mintegy húsz éve, talán az összes olasz közszolgáltatás közül elsőként az egyetemi világot (annak minden aspektusával együtt) vetették alá az értékelés folyamatainak. Ám ma is csak azt lehet elmondani, hogy szükség van a kutatások értékelésére, és szükséges lenne meghatározni azokat a kritériumokat, amelyek objektívan képesek

lehetnek kvalitatívan mérni és kvantitatívan elemezni az egyetemi oktatók és kutatók tudományos teljesítményét. Éppen ezért jött létre az egyetemi és kutatási rendszer értékelésének nemzeti ügynöksége (ANVUR – *Agenzia nazionale di valutazione del sistema universitario e della ricerca*). Most folyik a 2004-2010-es időszak 68 ezer oktatót és kutatót érintő vizsgálata. Az eredmények hatással lesznek a finansziális keretek országos elosztására, de használhatják majd az egyes intézmények is, forrásaik belső elosztásának meghatározása során.

A természettudományi és műszaki területeken az értékelés módszerei és eszközei általánosan elfogadottak, nemzetközi szinten is (a hivatkozáselemzéstől az impakt faktorig és a h-indexig). Ugyanakkor különösen érzékeny terület a humán- és társadalomtudományoké, hiszen a humán tudományok területén a kutatás struktúráisan is különbözik a „kemény” tudományokétól: a tudományos folyóirat nem ez elsődleges publikációs tér; a hivatkozás nem jelent egyértelműen elismerést; lényegesen ritkább a társ- és főként a többszerzős publikálás; a témák jelentős része „anyanyelvhez” (országhoz, nemzethez) kötött; a tudományos eredmény hatását sokkal hosszabb idő alatt fejt ki. Mindezek alapján vannak, akik egészen elutasítják a bibliometriai értékelés lehetőségét. Mások (a nagy többség) szerint igenis szükséges és fontos az értékelés, csak éppen – teszik hozzá – egyetlen megfelelő módszer sincs. (Ez emlékeztet a címbéli fára. Az Albuin király által halálra ítélt Bertoldo lehetőséget kapott arra, hogy kiválassza a fát, amelyre felakasztják. Az elmés Bertoldónak egyik felkínált fa sem felelt meg, végül egy egészen kis facsemetét választott, meg kellett tehát várni, míg a fa megnő...)

Elfogadhatónak tűnik viszont azon állítás, miszerint nincs olyan tudományterület, amelyre a bibliometriai indikátorok ne lennének alkalmazhatók, inkább olyan területek vannak, amelyek esetében jelenleg, a ma rendelkezésre álló bibliográfiai és hivatkozási adatbázisok csak kevésbé megbízható eredménnyel használhatók.

Az Egyesült Államokkal és sok európai országgal (kiemelkedően Spanyolországgal) szemben Olaszországban nincs bibliometriai hagyomány (a téma még a több mint ezer oldalas, Mauro Guerrini által szerkesztett monumentális könyvtártani kalauzban sem szerepel); hiányzanak a folyóiratcikk- és hivatkozási adatbázisok. Van viszont egy hely, ahol a könyvtárosok a maguk könyvtártani eszközeivel az olasz bibliometria fejlődésében szerepet játszhatnak, és a tudomány- illetve kutatáspolitikában bizonyíthatnák hasznosságukat. Ha ugyanis a humán tudományok fő publikációs formája a monográfia, azok adatbázisa rendelkezésre áll a könyvtári katalógusok formájában. A monográfiák „impaktjának” értékelésére ugyanis többen javasolták már az LCA (*Library Catalog Analysis*) módszert, ami voltaképpen informetriai és bibliometriai technikák alkalmazása könyvtári katalógusok meghatározott csoportjának vizsgálatában. A könyvtárosok speciális hozzájárulása lehetne ez esetben az adott tudományterületen a megfelelő színvonalú és megbízhatóságú könyvtárak kijelölése, amelyek gyűjteményfejlesztését és az azzal való elégedettséget lehet elemezni. Ezeket a valódi könyvtári–könyvtárosi munkálatokat lehetne rendelkezésre bocsátani a humán- és társadalomtudományi kutatások értékeléséhez.

(Mohor Jenő)

243/2012

XIA, Jingfeng – NAKANISHI, Katie: Self-selection and the citation advantage of open access articles. – Bibliogr. In: Online information review. – 36. (2012) 1., p. 40-51.

Magasabb arányú hivatkozást érnek-e el a nyílt hozzáférésű folyóiratokban publikált cikkek?

Cikk; Folyóirat; Hivatkozás; Hozzáférhetőség; Szakirodalom -biológia

A cikkben ismertetett kutatás azt vizsgálja, milyen kapcsolat van antropológiai témájú folyó-

iratcikkek nyílt hozzáférése és a hivatkozási adatok között. A szerzők statisztikai logisztikai regressziós modellt alkalmaztak e kapcsolat feltárására, és a cikkek két csoportját, magas, illetve alacsony impakt faktorú folyóiratokban publikáltakat hasonlítottak össze, hogy megvizsgálják, a nyílt hozzáférés státusz mennyire van összefüggésben a tudományos hatással. Az eredmények azt mutatják, hogy a nyílt hozzáférésű cikkek általában több hivatkozást kapnak. A magas impakt faktorú folyóiratokban megjelent cikkek nem nagyobb arányban nyílt hozzáférésűek, és az alacsonyabb impakt faktorú folyóiratokban publikált cikkekre való hivatkozások száma jobban nő, ha azok szabadon elérhetők. Az eredmények ellentétben állnak a létező elmélettel, hogy a nyílt hozzáférésű cikkek azért kapnak több hivatkozást, mert a szerzők legjobb cikkeiket online elérhetővé teszik. A szerzők remélik, hogy kutatási eredményeik segítik az elektronikus kiadókat és a digitális projektek menedzsereit a nyílt hozzáférés támogatásával kapcsolatos stratégiájuk kialakításában.

(Autoref.)

244/2012

XIA, Jingfeng: Positioning open access journals in a LIS journal ranking. – Bibliogr. jegyzetekben In: College & research libraries. – 73. (2012) 2., p. 134-145.

A nyílt hozzáférésű folyóiratok helye a könyvtár- és információtudományi folyóiratok rangsorában

Bibliometria; Felmérés; Folyóirat -könyvtári; Hatékonyság; Hozzáférhetőség

A budapesti nyílt hozzáférési kezdeményezés (Budapest Open Access Initiatives) szerint a nyílt hozzáférhetőség ingyenességet, szabad hozzáférést jelent bármely használó számára az olvasásra, letöltésre, másolásra, terjesztésre, kinyomtatásra, indexelésére stb. Vannak olyan folyóiratok is, amelyekre eredetileg elő kellett

fizetni, de később nyílt hozzáférésűvé (OA) váltak.

A tudományos folyóiratok rangsorolása fontos tényező egy periodikum minőségének megítélésében, és erre különböző megközelítéseket alkalmaznak. A *Journal Citation Report* (JCR) egyike a legtöbbet használt forrásoknak, de ebben kevés OA-folyóiratot találunk. Ily módon ez az index nem ad teljes képet a folyóirat-kiadásról, és marginalizálja az OA-folyóiratok többségét, miközben némely ilyen folyóiratban jó minőségű írások jelennek meg, amelyek jelentős mennyiségű hivatkozást generálnak.

Bhaskar Mukherjee 17 OA-címet vizsgált meg az impakt faktor és más mérőszámok segítségével, és úgy találta, hogy némelyik OA-folyóiratnak a JCR-ben szereplő címeikkel összemérhető hatásuk volt. Adatainak forrása a Web of Science (WoS) és a Google Scholar (GS) volt, a két forrásnak azonban különböző a meritése. A szerző a *h-indexet* alkalmazza, amely kombinálja a mennyiséget (a publikációk számát) a minőséggel (a hivatkozási mutatóval).

A kutatás a 2004-2008 közötti időszakban megjelent könyvtári és informatikai folyóiratok *h-indexét* számította ki, és összevetette az ingyenes és a fizetős lapok teljesítményét. Összesen 85 ilyen témájú folyóiratot vizsgált meg. A nem angol nyelvű folyóiratcímeket, a 2004 után indult, valamint a nem lektorált és nem kutatási profilú címeket kivették a listából. Ez olyan ismert lapokat is érintett, mint az *American Libraries*, a *Library Journal* vagy a *Public Libraries*.

A hivatkozásokat tartalmazó tudományos cikkeknel egyenként vizsgálták meg az eredeti publikációkat (a szemléket, tárcákat, beszámolókat kizárták). A hivatkozási adatokat a Google Scholarból vették. A *h-indexek* kiszámításához a *Publish or Perish* szoftvert használták, és a folyóiratok azonosításánál figyelembe vették a címvariánsokat. Az egyes folyóiratok elemzése során az öt év cikkei egyenként ellenőrizték az előzetesen összeállított cikklistán. Az elemzést 2010 decemberében végezték el.

Erős korrelációt találtak a *h-indexek* és a folyóiratok impakt faktora között, ez igazolja a

h-indexen alapuló értékelés megbízhatóságát. Mivel a könyvtári és informatikai folyóiratokról impakt faktort szolgáltató fontos adatbázisok vonakodnak több OA folyóiratot felvenni, nincs világos képünk az OA-publikálás tudományos státuszáról.

Több OA folyóirat előkelő helyet foglal el a h-indexek alapján kialakított rangsorban. Némelyik folyóiratnak a h-indexe is nagyon magas volt. Az OA folyóiratok mintegy harmada helyezkedik el a középmezőnyben, viszont az OA címek több mint felének nagyon alacsony volt a h-indexe. Azoknál a folyóiratoknál, amelyek fizetősnek indultak, de közben nyílt hozzáférésűvé váltak, érdemes lenne megvizsgálni, hogy a nyitás növelte-e a hivatkozások számát.

A h-index függ a tudományterülettől, ezért a különböző kutatási ágak indexeinek összevetése problematikus. A publikált cikkek száma is nagyban befolyásolja a h-indexet. Ennek egyik oka, hogy azok a folyóiratok közölnek több cikket, amelyek szélesebb olvasóközönségnek szólnak. Feltételezhető, hogy a nyílt hozzáférésű lapok esetében magasabb a letöltések száma, és

így több hivatkozás juthat rájuk, mint a korlátozott hozzáférésű folyóiratoknál.

Az utóbbi években mind több felsőoktatási könyvtár vesz részt a folyóirat-kiadásban, a nyílt hozzáférésű tudományos kommunikáció jegyében. Ezek többsége szakmailag lektorált, de nehéz elérniük a tudományos elismertséget. Ezen a téren nyújthat segítséget a folyóiratok rangsorolása, amely megmutathatja a sikeres próbálkozásokat. Az OA kiadványok és a hivatkozások számának növekedése egyben az open access mozgalom előrehaladását is tükrözi. A könyvtárosok azok között vannak, akik a szabad hozzáférést szorgalmazzák.

(Mándy Gábor)

Információszerzés (information management)

Lásd 321

Könyvtár- és tájékoztatásügy

Általános kérdések

245/2012

CALDWELL-STONE, Deborah: Ebooks and users' rights : new technology may prove inhospitable to privacy In: American libraries. – 43. (2012) 5-6., p. 60-61.

Az elektronikus könyvek és a felhasználók jogai. Az új technológia sértheti a személyes szférát

Adatvédelem; Hozzáférhetőség; Könyvtáresetika; Szellemi szabadság

Tavaly szeptemberben az *OverDrive* és az *Amazon* megegyeztek, hogy a Kindle olvasóval rendelkező felhasználók ezentúl kölcsönözhetnek a könyvtárakból is. Ezzel lehetővé vált az e-könyvek könyvtári kölcsönzése. Csakhamar kiderült azonban, hogy az Amazon a kölcsönzési határidő lejártá előtt már marketing üzenetekkel kezdte bombázni a használókat: nem akarják-e megvásárolni a kikölcsönzött művet, s ha megvásárolják a terméket, miután az eltűnt az olvasójukról, visszaállítják törölt jegyzeteiket és jelöléseiket is.

Világossá vált, hogy az Amazon információkat szerez és tárol a könyvtárak olvasóiról és olvasási szokásairól, és ezek alapján árukat kínál nekik. Kiderült, hogy az OverDrive nem ludas ebben, de az Amazon igen: a kikölcsönzött könyvek esetében is kérte a könyvolvasóhoz tartozó jelszót. (Mint kiderült, ez „a cég adatkezelési szabályzatának a része”.)

A könyvtárosok – ismerve a személyes adatok kezelésére vonatkozó törvényeket, és tiszteletben tartva az olvasók magánszféráját – nem tehettek egyebet, mint hogy a könyvtár honlapján figyelmeztették olvasóikat ennek lehetőségére. Ezzel olyan etikai dilemmákra derült fény, melyekkel a könyvtárak akkor szembesülnek, ha gyűjteményüket elektronikus dokumentumokkal gyarapítják. A digitális tartalmakat ugyanis többnyire olyan kereskedelmi vállalkozások szolgáltatják, akik nem osztják a könyvtárosok nézeteit a szellemi szabadság, a magánszféra védelme és a hozzáférés biztosítása tekintetében. A licencfeltételek gyakran ütköznek a szakmai etikával és a szellemi szabadsággal. Áldozzuk fel a magánszférát és a hozzáférést a kényelem érdekében? – teszi fel a kérdést a szerző, aki az ALA Szellemi Szabadság Hivatalának igazgatóhelyettese.

A szabad olvasás lényege éppen az, hogy bármit olvashatunk, és ezt senki sem figyeli meg, és senki sem rögzíti. Ezt a törvény és az ALA etikai kódexe is kimondja. A digitális tartalmakhoz való hozzáférés jelenlegi modellje azonban éppen ezt a szabadságot sérti meg. A szolgáltatók és kiadók fenntartják maguknak a jogot, hogy bizonyos elektronikus könyveket módosítsanak, esetleg töröljenek. (Így járt *Georg Orwell* 1984-e is.) Az e-könyvek jelenlegi kölcsönzési modellje sem segíti a könyvtárak alapvető küldetését, azaz az olvasók könyvekkel és egyéb dokumentumokkal való ellátását – függetlenül gazdasági és társadalmi helyzetüktől. A digitális dokumentumok használatához drága eszközök, széles sávú internet, olykor hitelkártya is kell, ami – könyvtárak nélkül – kizárná azokat, akik a digitális szakadék rossz oldalán rekedtek. Fontos tehát, hogy a szállítókkal és kiadókkal foly-

tatott tárgyalások során a könyvtárak kiálljanak olvasóik érdekei mellett. (A keretes részben az olvasók legfontosabb jogai olvashatók hat pontba szedve.)

A cikk elektronikus változata, mely hosszabb, mint a nyomtatott, és a címe is más (A digital dilemma), a <http://americanlibrariesmagazine.org/features/05292012/digital-dilemma-ebooks-and-users-rights> címen olvasható.

(Murányi Lajos)

246/2012

DE ROBBIO, Antonella: Accesso aperto 2012 : la vie en rose. – Bibliogr. a jegyzetekben In: AIB studi. – 52. (2012) 1., p. 17-29.

Res. angol nyelven

A nyílt hozzáférés 2012-ben

Együttműködés -nemzetközi; Elektronikus publikáció; Hozzáférhetőség

2011 nemzetközi szinten is rózsás esztendeje volt a nyílt hozzáférésnek, több mint meggyőző növekedési adatokkal. Társadalmi elterjedtségének köszönhetően új utakat nyit a szociális környezetben (és új gazdasági modellek irányába mozdul). Világszerte egyre inkább használták támogatás, humanitárius segítségnyújtás céljára, így valóságos információs katalizátorként működik személyek és kultúrák között a *social media* és a *social network* körében.

A nyílt hozzáférés elágazási mára már nagy befolyást gyakoroltak más „nyílt” kezdeményezések, mozgalmak fejlődésére, mint az *Open Data*, az *e-Science* közösségek, az *Open Education Resources* (OER) és a modern pedagógia olyan új modelljei, mint az úgynevezett *Massively Open Online Courses* (MOOC), olyan egyetemi kurzusok, amelyek a nyílt hozzáféréssal alapulnak, és a „tömegeket” célozzák meg. Mindazonáltal – a tudományos kommunikáció alig néhány évvel ezelőttig általánosan használt útjainak köszönhetően – fennáll még néhány kritikus pont: mindenekelőtt a tudományos kom-

munikáció gazdasági modelljének szükségszerű meghatározása és fenntartása, a jogok megfelelő kezelése és a haszon következetes elosztása. Az EU és az Európai Bizottság digitális innovációs projektjei és a kutatási programokban megnyilvánuló politika meghatározó stratégiai jelentőségűek lesznek a nyílt hozzáférés elősegítésében az *open innovation* terén és a kritikus problémák megoldásában.

(Autoref. alapján)

Lásd még 291, 297

Nemzeti könyvtárügy

247/2012

BAUER, Bruno: Aktuelle Entwicklungen an den österreichischen Bibliotheken 2010-2011 In: Bibliothek. – 36. (2012) 2., p. 220-230.

Res. angol nyelven

Az osztrák könyvtárügy aktuális fejleményei 2010-ben és 2011-ben

Könyvtárügy

A bécsi orvosi egyetem könyvtárának vezetője négy témacsoportban ismerteti az osztrák könyvtárügy elmúlt két évének legfontosabb eseményeit.

Először a *Hálózati projektekről* számol be, vagyis a nyolcvan könyvtárból álló hálózatban alkalmazott keresőgépekről (elsősorban a Primoról), az 1999 óta használt Aleph-rendszer kiváltásának terveiről, az OBVSG-ről (Österreichische Bibliothekenverbund und Service GmbH), mint a nemzeti ISL (International Standard Identifier for Libraries and Related Organisations) ügynökségről, továbbá a szövetségi tudományos és kutatási tárca miniszterének a látogatásáról.

A *Könyvtárak együttműködése* szakaszban ismerteti, hogy a Kooperation E-Medien Österreich (www.konsortien.at) számára újabb három évre

(2012–2014) szóló szerződést dolgoztak ki, mely szerint konzorcium keretében 53 könyvtár számára biztosít elektronikus folyóiratokat, könyveket és adatbázisokat. 2011-ben alakult meg az osztrák egyetemi könyvtárak fóruma (www.ubifo.at), amelyben a huszonegy egyetem mellett a nemzeti könyvtár is képviselteti magát a vezetésben. Fontos megemlíteni az „Open Access az osztrák egyetemeken” nevű munkacsoport létrehozását is.

A *Könyvtári projektek* között a nemzeti könyvtár Google-lal kötött szerződése volt a legjelentősebb (2010 nyarán), hiszen 600 ezer könyv digitalizálására került sor; egy részük 2012-től már hozzáférhető a www.onb.ac.at/bibliothek/austrianbooksonline.htm címen. Fontos újdonságként értékelhető a nemzeti könyvtár Austriaca olvasótermének megnyitása, valamint a klagenfurti egyetemi könyvtár kezdeményezése, ahol a könyvtár a hét minden napján 24 órában a tanárok és diákok rendelkezésére áll.

A *PR- és könyvtáros egyesületi tevékenységekről* szólva az osztrák könyvtáros egyesület (VÖBB) legfontosabb eseményeit veszi sorba a szerző. Az egyesület blogja 2011-ben elérte az 5000. bejegyzést (www.univie.at/voeb/blog), Mitteilungen der VÖB című folyóirata pedig lektorált lett. Könyvsorozat kiadásába kezdtek Schriften der VÖB címmel – a náci korszak provenienciakutatásainak eredményeit már tanulmánykötetben publikálták. 2010-ben a Leobeni Egyetemen rendezték az ODOK-ot (Österreichisches Online-Informationstreffen, Österreichischer Dokumentartag), 2011-ben Innsbruckban az osztrák könyvtáros vándorgyűlést. Említésre méltó még, hogy a könyvtáros vándorgyűlés állami támogatásának megvonása miatt tiltakozó felhívást adtak ki (hétszázötvenen alá is írták), és megünnepték a 2011-ben hatvanéves dokumentációs társaság (Österreichische Gesellschaft für Dokumentation und Information, ÖGDI) jubileumát. A könyvtáros egyesület (VÖBB) jövőjét felvázoló stratégia-készítő konferenciára 2011 tavaszán került sor.

(Murányi Lajos)

248/2012

GALLI, Giovanni: A dieci anni dalle linee di politica bibliotecaria per le autonomie : il sistema che non c'è. – Bibliogr. a jegyzetekben In: AIB studi. – 52. (2012) 1., p. 65-68.

Res. angol nyelven

Tíz évvel a települési könyvtárpolitikai irányelvek után: a rendszer, ami nincs

Együttműködés -belföldi; Könyvtárpolitika; Közművelődési könyvtár

Egy új, „alulról jövő” kezdeményezés igényli egy új, nem a könyvtárról, hanem az olvasásról szóló törvény megalkotását Olaszországban. Ezúttal a törvényt szorgalmazók a célról (az olvasásról) és nem az eszközről (a könyvtárról, de lehetne szó az iskoláról, a könyvkereskedelemtől stb. is) beszélnek, és ez így van jól: minél inkább hiszünk a célban, annál inkább kell hinnünk az eszközökben.

Érdemes ebből az alkalomból emlékeztetni arra, hogy a hetvenes évek vége óta (amikor is a kultúra ügyének tartományi hatáskörbe utalása nyomán létrejöttek a tartományi könyvtári törvények) a könyvtári rendszer ügyében és érdekében országos szinten semmi nem történt. A „rendszereszerűség” egyetlen megvalósult újdonsága az országos könyvtári szolgálat (*Servizio bibliotecario nazionale* – SBN). Lehet róla bármit mondani (sokan teszik is), de az országos egységes központi katalógus létezik és működik, viszonylag önálló helyi kapcsolatokkal. A katalógus a nyolcvanas évek könyvtárosi szellemének megtestesüléseként értékelhető. Nagy szavak hangzottak el a következő évtizedben is, ám az egymást váltó kormányok esetleges intézkedései csak lényegtelen változásokat hoztak. Holott legalább a települési közkönyvtáraknál el kellene érni, hogy érjenek annyit, mint más helyi szolgáltatások. Ne feledjük: a helyhatóságok (önkormányzatok) tartják fenn az olasz könyvtárak 95%-át. Kellene tehát egy olyan könyvtári szervezet („liga”), amely minden könyvtár nevében tudna szólni mindenhol, mindenkinek

(kormányhoz, tartományokhoz, szakszervezetekhez, kulturális szövetséghez).

A rendszert pedig, ami nincs, a települési könyvtárak elterjedt és szilárd alapján lehetne létrehozni. Jelenleg Olaszországnak „semleges, technikai” kormánya van. Ezt a helyzetet kellene kihasználni egy olyan szervezeti forma megtalálása érdekében, amelynek kellő hangereje lehetne politikai és nemzeti szinten egyaránt.

(Mohor Jenő)

249/2012

TUOMINEN, Kimmo – SAARTI, Jarmo: The Finnish library system : open collaboration for an open society. – Bibliogr. In: IFLA journal. – 38. (2012) 2., p. 115-136.

Res. francia, német, spanyol és orosz nyelven

A finn könyvtári rendszer – nyílt együttműködés egy nyílt társadalom számára

Könyvtári rendszer -országos; Könyvtártörténet -nemzeti; Könyvtárügy

A bevezetésben a szerzők vázolják a mindössze 5,4 millió lakosú ország jelenlegi helyzetét, kiváló gazdasági és kulturális teljesítményét, majd a finn könyvtárak létrejöttét és fejlődését tekintik át.

A középkori kéziratosság után a finn írott kultúra a 15. században bontakozott ki: az első finn nyomtatvány 1488-ban, az első finn nyelvű könyv 1548-ban jelent meg. A reformáció sokat lendített az anyanyelvi kultúrán, mind a vallás, mind az oktatás szempontjából. Az első egyetemet, a turkui akadémiát 1640-ben alapították, az első nyilvános könyvtár 1794-ben nyílt meg (Vaasa). A 19. század a könyvtárügy és az irodalom tekintetében nagy változást hozott; az ország Oroszország részévé vált (már nem a svédeké), és jóval önállóbb lett. 1863-tól a finn nyelv a svéd mellett hivatalos státuszhoz jutott. 1803-ban nyílt az első közkönyvtár, melyet 1870-ig további 425 követett. 1928-ban, a függetlenség tizedik évében már 1700 könyvtár

működött Finnországban. A modern könyvtárügy a második világháború után jött létre; kialakításában fontos szerepet játszott a könyvtári törvény (1961), amely magas színvonalú könyvtári szolgáltatásokat biztosított a lakosságnak térítés nélkül. A gépesítésre a kilencvenes években került sor.

A jelenleg érvényes könyvtári törvény és rendelet 1999 óta hatályos. Az oktatási és kulturális minisztérium végzi az irányítást, regionálisan a hat gazdasági fejlesztési központ a felelős. A kulturális javak gyűjtéséről és megőrzéséről szóló törvény (2007) a kötelespéldányok beszerzését kibővítette (online dokumentumokra, rádió és tv-műsorokra is).

A könyvtárak fejlődésének egyik záloga a megfelelő stratégia kidolgozása: a *Könyvtári stratégia* (2010) és a *Hozzájárás a tudáshoz és a kultúrához* (2003) az elsők voltak Európában, de több fejlesztési program is készült (2006), így megemlítendő a felsőoktatási könyvtárak fejlesztéséről szóló (2009).

A könyvtártípusok és a könyvtári szereplők hasonlóak, mint másutt. Országos feladatkörű a több mint 470 éves *nemzeti könyvtár*, mely a helsinki egyetemi könyvtáron belül működik, a *nemzeti tároló könyvtár* (Kuopio), a *Celia*, mely a csökkentlátókat és a vakokat szolgálja, továbbá a *parlamenti könyvtár*, mely 1913 óta nyilvános.

A közkönyvtárak fenntartói a települések, de az állam fedezi a kiadások közel 40%-át. A törvény szerint központi könyvtári funkcióval bír a Helsinki Központi Könyvtár, mely a könyvtárközi kölcsönzés és az idegen nyelvű irodalom központja (a központi feladatokat az oktatási és kulturális tárca finanszírozza), a régiókban régiókönyvtárak látnak el központi feladatokat. (A mozgókönyvtárak dotációja központi forrásból történik.) A finnek sokat olvasnak: 2010-ben közel 100 millió kötetet kölcsönöztek.

Az iskolai könyvtárak hálózata nem olyan jó, mint a közkönyvtáraké, kevés a szakképzett könyvtáros; több településen a közkönyvtár az iskola épületében található.

A felsőoktatás reformja a kilencvenes években kezdődött, és tíz évig tartott; könyvtáraik között

újdonságnak számít a nemrég létrehozott műszaki főiskoláké; a hagyománnyal rendelkező könyvtárakban fontos szerepet kap az információs műveltség oktatása. (Az együttműködés mellett az egyes intézmények összevonása is jellemző fejlemény.)

Az első szakkönyvtárak a 19. században jöttek létre tudományos egyesületek könyvtáraként, ezek mára beolvadtak az egyetemi könyvtárakba. Vannak még vállalati könyvtárak (bár már nem könyvtárnak hívják őket), továbbá közigazgatási, magán- és államilag támogatott kutatóintézeti, alapítványi stb. könyvtárak. Az egyik legnagyobb a *Statisztikai Könyvtár*, de jelentős a Finn Környezetvédelmi Intézet Információs Szolgálat (SYKE), a Finn Irodalmi Társaság (SKS) Könyvtára, a Szabadalmi Hivatal Könyvtára és a Fejlesztési Kooperáció Szolgáltató Központjának (KEPA) Könyvtára is.

Meg kell említeni néhány könyvtárral kapcsolatos fontos szereplőt is, így a műszaki főiskolák konzorciumát, az egyetemi, a szak- és a közkönyvtárak tanácsát, valamint a Finn Könyvtárak Egyesületét (FLA), a Finn Tudományos Könyvtárak Egyesületét (FRLA) és a Finn Információs Szakemberek Társaságát (SFIS).

Az egyetemi szintű könyvtár- és információ-tudományi képzésnek és kutatásnak hagyományai vannak: az első tanszék 1971-ben alakult a Tamperei Egyetemen, azóta Ouluban és Aboban, majd néhány műszaki főiskolán is folyik képzés. (Az önállóságot több egyetemen nem sikerült fenntartani, így más tanszékekkel összeolvadva tevékenykednek.) Lehetőség van alsóbb szintű, gyakorlatiasabb, rövidebb ideig tartó képzésre is.

A tanulmány végül kitér a méltán híres finn könyvtárépítészetre, a modern könyvtári technológiára, a finn elektronikus könyvtár kialakítására és a legfontosabb projektekre is.

(A http://www.ifla.org/files/assets/hq/publications/ifla-journal/ifla-journal-38-2_2012.pdf címen olvasható a 2012. évi IFLA helsinki világkongresszusára írt átfogó cikk.)

(Murányi Lajos)

LOCHBÜHLER, Wilfried: Bibliotheksstatistik und Benchmarking in der Schweiz - ein Überblick In: Bibliothek. – 36. (2012) 2., p. 217-220.

Res. angol nyelven

A svájci könyvtári statisztikáról

Együtműködés -belföldi; Hatékonyság; Könyvtári rendszer -országos; Statisztika

A könyvtári statisztikának Svájcban komoly múltja van. 1868-ban végezték az első felmérést: 2090 könyvtár adatait gyűjtötték össze (www.bfs.admin.ch). Az 1911-ben végzett teljes körű összeírás során már 5789 könyvtár adatait rögzítették és elemezték régiók és könyvtártípusok szerint csoportosítva, és tették közzé a 20 ezer kötetnél nagyobb állománnyal rendelkező könyvtárak részletes adatait. A legutolsó teljes felmérésre 1959/60-ban került sor: ekkor már 5820 nyilvános könyvtár adatai szerepeltek benne.

A teljes körű adatfelvétel mellett 1927-től évente is gyűjtöttek és publikáltak adatokat válogatott könyvtárakról; 1960 óta ezt a feladatot a svájci Statisztikai Hivatal (Bundesamt für Statistik, BFS) végzi. Ez a sorozat, mely a legfontosabb 47 könyvtár adatait tartalmazta, 2003-ig gyakorlatilag változatlan formában jelent meg. (Nagyobb időszakokról részletes elemzések is készültek.) A kilencvenes években nyilvánvalóvá vált, hogy alapvető változtatásokra van szükség a könyvtári statisztikában. Egyrészt hiányoztak a központi indikátorok, pl. az elektronikus dokumentumok terén, s a statisztika főleg az állományadatokkal foglalkozott, másrészt a 47 vizsgált könyvtár adatai nem bizonyultak megfelelőnek – nem szerepeltek ugyanis a kilencvenes években létrejött szakfőiskolák és az egyetemi könyvtárak adatai.

A svájci könyvtárosok egyesülete (BBS) 2000-ben statisztikai munkacsoportot alakított: feladta a Statisztikai Hivatallal karöltve a könyvtári statisztika megreformálása lett. Ennek módszertani kimunkálására és a szabványosított adatfel-

vételre részletesen kitér a cikk. A megreformált, mintegy 324 könyvtár adatait tartalmazó adatfelvételre 2004-től kerül sor.

Emellett dinamikus együttműködés zajlik a kantonok statisztikai tevékenységével is. A könyvtárak fenntartói Svájcban a települések, illetve egyesületek. A legtöbb kantonban a koordinációs feladatoknak kijelölt felelőse van. Az itt végzett statisztikai adatgyűjtés a Statisztikai Hivataltól függetlenül történt, és tartalmában erősen eltérő, ezért a BFS 2008-ban nyolc kantonnal keretmegállapodást kötött az együttműködésről (a résztvevők száma ma már tizenegy), amelynek értelmében a költségekhez is hozzájárulnak. (Ebben az adatszolgáltatásban 442 könyvtár vesz részt, de tárgyalások folynak további kantonok, illetve könyvtártípusok bevonására.)

Az éves adatgyűjtést a BFS végzi, az adatszolgáltatás online történik. Az alapindikátorok minden könyvtártípus számára azonosak, hogy összehasonlíthatóak legyenek. Az adatok azután az év közepén már a BFS portálján elérhetők. Itt megtalálható az adatgyűjtés módszertani leírása, a felmérési kézikönyv, valamint a korábbi nyomtatott statisztikák pdf-formátumban (1997–2002). A BFS eddig a könyvtáros egyesülettel közösen két részletes elemzést tett közzé Svájc könyvtárügyéről.

A könyvtárak összehasonlítására (benchmarking) a statisztikától függetlenül 2008-ban vállalkozott a könyvtáros egyesület egyik projektje (Interessengemeinschaft Studien- und Bildungsbibliotheken) során. Ezt a munkát aztán a zürichi Alkalmazott Tudományok Főiskolájának Közigazgatás-menedzsment Intézete végzi 2002 óta. (29 könyvtár szolgáltat adatokat önkéntesen.) Svájcban a könyvtári statisztika dinamikusan fejlődött az utóbbi években. 2011-ben már 766 könyvtár szolgáltatott adatot, többnyire kiváló minőségben. A tudományos könyvtárak szinte valamennyien szerepeltek, de kimaradtak a heterogén szakkönyvtárak és a magániskolák aprócska könyvtárai is. 2003-tól már szerepelnek az adatbázis-használat és az elektronikus dokumentumok adatai is.

(Murányi Lajos)

Központi szolgáltatások

251/2012

BERTOT, John Carlo [et al.]: Assessing the usability of WorldCat Local : findings and considerations. – Bibliogr. In: The library quarterly. – 82. (2012) 2., p. 207-221.

A WorldCat Local használhatóságának értékelése

Felmérés; Hatékonyság; Központi katalógus -online

Rengeteg felsőoktatási, regionális, állami és köz-könyvtár használja a *WorldCat Localt* (WCL) lelőhelykereső eszközként. A WCL az *Online Computer Library Center* (OCLC) terméke, melynek segítségével egy keresési felületen a világ mintegy 900 millió könyvtári egysége érhető el.

A tanulmány arról a vizsgálatról számol be, melyben a szerzők arra keresték a választ, hogy miképpen vezették be a WCL-t az első kategóriás tudományegyetemek. Értékeltek a WCL használhatóságát és funkcionalitását használói szempontból, hogy 1) megszondázzák, mi a véleménye felhasználóknak a WCL-ről mint irodalomkutatási eszközről, 2) megértsék a felhasználók preferenciáit a WCL használhatóságát és funkcionalitását illetően, 3) feltárják, miképpen használják a WCL-t információk és dokumentumok keresésére és elérésére.

A tanulmány értékeli a WCL intézményi alkalmazását használhatósági és funkcionális szempontból is. A fő kérdés az volt, milyen mértékben használják a WCL-t az általuk szükséges információk megtalálására. Részletesen arra voltak kíváncsiak, a felhasználók milyen használhatósági követelményekkel rendelkeztek, és milyen tapasztalatokat szereztek a WCL-lel kapcsolatban, illetve mi a véleményük a felhasználóknak a WCL-ről mint irodalomkutatási eszközről.

Ezután a téma szakirodalmát tekintik át a szerzők, melynek lényege, hogy jelentősen eltér a használók és a könyvtárak véleménye a WCL-

ről mint irodalomkutatási eszközről. Az olvasók többsége elégedett, míg az utóbbiak fenntartásait fogalmazták meg.

Ezután a módszertan ismertetésére kerül sor. A vizsgálat két fázisban zajlott, a több részből álló felmérés után egy a felmérésben részt vett diákokból álló válogatott fókuszcsoporthoz kérdeztek meg. A felmérés maga három részből állt:

Az 1. részben (a feladatok előtti kérdőíves felmérésben) a demográfiai adatokra, a jelenleg használt keresőeszköz- és technológia-használatra kérdeztek.

A 2. részben (WCL-feladatok során) nyolc feladat elvégzését, valamint az alkalmazott technika és stratégia leírását kérték a diákoktól:

- egy ismert könyv megtalálása a szerző neve alapján, majd adatokat közölni róla,
- egy ismert könyv előjegyzése az egyetemi könyvtárban,
- egy ismert könyv megtalálása a legközelebbi könyvtárban,
- másik könyv megtalálása csak a címe alapján,
- egy speciális témájú cikk megtalálása,
- egy ismert cikk megtalálása a téma és a folyóirat címe alapján,
- egy adott szerző adott témáról írt cikkének megtalálása,
- ismert videó megkeresése cím alapján az egyetemi könyvtárban.

A 3. részben (a feladatok utáni kérdőíves felmérésben) a feladatmegoldás során szerzett tapasztalataira és észrevételekre voltak kíváncsiak. (A válaszokat 1–5 fokú skálán kellett a diákoknak súlyozniuk.)

Ezután került sor a fókuszcsoporthoz a felmérés zárószakaszára.

A tanulmány a (pozitív) eredmények ismertetésével zárul, melyben a demográfiai adatok, a feladatmegoldás értékelését és a WCL-lel kapcsolatos tapasztalatok elemzését kapjuk. Ezután kerül sor a harmadik felmérés nyitott kérdéseire adott válaszok értékelésére (a keresőfelület dizájnja, a navigálási nehézségek és a lelőhely megtalálása témakörben), majd a fókuszcsoporthoz véleményének ismertetésére.

A cikk a tanulságok és további megoldandó feladatok ismertetésével zárul.

(Murányi Lajos)

Együtműködés

252/2012

SEROVA, Ol'ga Vasil'evna: Sotrudničestvo kak neobhodimoe uslovie razvitiâ bibliotek In: Vestnik BAE. – (2012) 1., p. 23-27.

Együtműködés – a könyvtárak fejlesztésének elengedhetetlen feltétele

Egyesület -könyvtári -nemzetközi; Együtműködés -nemzetközi

A Független Államok Közössége (FÁK) különböző civilizációs múltú országokat fog össze, együttműködésük a több évtizedes közös léten és a kultúrák kölcsönös egymásra hatásán alapul. Az együttműködés egyik fő iránya ezért a humán szférában valósul meg. A mai rideg világban a kultúra eszközeinek a nemzetek összekovácsolására, az információ mindenki számára elérhetővé tételére és a nemzetek kulturális örökségének megőrzésére kell irányulnia. Az együttműködés elképzelhetetlen a könyvtárak nélkül, ahol soknemzetiségű és soknyelvű állományok segítik a társadalmi egyenlőtlenségek leküzdését. A könyvtári szakmai közösség célja az eurázsiai régió legszélesebb rétegeinek információellátása. A könyvtári állományok megőrzése és gyarapítása – beleértve az online források elérését – globális probléma, a könyvtárak fejlesztési perspektívái az információcserében mutatott aktivitásukkal függenek össze.

A FÁK-tagországok könyvtári együttműködésében a fő kezdeményező az Eurázsiai Könyvtári Egyesület (Bibliotečnaâ Assambleâ Evrazii = BAE) nem kereskedelmi szervezet. Az együttműködés aktuális területei:

– A tagországok *jogi szabályozása*, ezen belül a

szerzői jogvédelem és annak hatása a könyvtárakra. A digitális világban a szerzői jogokra hivatkozva egyre több szabály korlátozza a dokumentumok elérhetőségét, ez ellen a könyvtárak és a tudományos közösségek tiltakoznak. Ugyanakkor a FÁK-tagországok nemzeti könyvtárainak honlapjait átnézve egyedül az Oroszországi Nemzeti Könyvtárban volt információ a szerzői jogokról. A BAE vezető szerepet játszik abban, hogy a könyvtárakat bevonják a jogalkotásba, kidolgozta többek között a könyvtári kódex modelljét.

– A LIBNET központ irányításával folyó *közös katalógizálási projektben* Oroszország mellett Kazahsztán és Fehéroroszország vesz részt. Az Oroszországi könyvtárak közös katalógusát (Svodnyj katalog bibliotek Rossii = SKBR) 70 régióból több mint 500 könyvtár építi. Az SKBR fejlesztésében a következő lépés, hogy navigátorként lehessen használni az oroszországi könyvtárak állományainak elérésekor. Több tagország az SKBR aktív felhasználója, és 3 tagországban működik online közös katalógizáló központ. A nemzeti könyvtárakban egyre nehezebb a más FÁK-tagországból származó dokumentumok feldolgozása, ezt kétoldalú alapokon próbálják megoldani. Voltak kísérletek a bibliográfiai rekordok átvételére más tagországok katalógusaiból, például Oroszország és Kazahsztán között, egyelőre pozitív eredmények nélkül.

– A legtöbb tagországban *elektronikus katalógusok* tájékoztatnak a kurrens állományról, Türkmenistánban és Tadzsikisztánban ez még nem működik. Sok tagországban a nemzeti könyvtár honlapja csak nemzeti nyelvű, esetleg a főoldal van oroszul vagy angolul.

– A teljes szövegű dokumentumok elérhetővé tételében az együttműködés az *elektronikus könyvtárak* létrehozására irányul a könyvtár gyűjtőkörének megfelelően. Virtuális elektronikus olvasótermekben érhető el például a disszertációk. A „*Találkozások a határon*” orosz-kazah projekt célja a két országban lévő információk kölcsönös elérhetővé tétele.

– A FÁK-tagországok közötti *könyvtárközi köl-*

csönzést az alapidokumentumok rögzítik, a témában külön szekció alakult. Jelenlegi feladatai a kedvezményes postai tarifákról szóló megállapodás és a kölcsönös elszámolási rendszer kidolgozása.

- Az együttműködés fontos eszköze a *munkanyelv*. Több tagországban jogi dokumentumok születtek az orosz nyelv kizorítására a hivatalos ügyintézésből, az oktatásból, a mindennapi életből. Az orosz nyelv használata nélkül azonban nem lehet közös munka, és a BAE sem tud működni.

(Viszocsekné Péteri Éva)

Lásd még 269, 270, 283, 288, 311, 312

Jogi szabályozás

253/2012

KONVIT, Martin: Digitálne knihy z pohľadu práva. – Bibliogr. 22 tétel In: Knižnica. – 13. (2012) 6., p. 9-13.

Res. angol nyelven

Digitális könyvek – jogi szempontból

Elektronikus könyv; Használó; Kölcsönzés; Könyv; Szerzői jog

A 19. század végén kialakuló szerzői jogi törvény három alappillére támaszkodott: a szerző, a szerzői mű és a szerzői jog fogalmára. A szerzői jog nem tesz különbséget a művek hordozói között, mégis létezik eltérés a papíralapú és a digitális művek szerzői tulajdona között. Az új technológiai lehetőségek kapcsán a művekkel kapcsolatban új fogalmak bevezetése szükséges.

A digitális könyv ma leggyakrabban e-könyv formájában valósul meg. Jogi szempontból a digitális könyv olyan digitális formában létrejövő szerzői alkotás, amelyet nem rögzítettek olyan fizikai hordozóra, mint amilyen pl. a papír, CD/

DVD, könyv olvasó, ezért az olvasó számára valamilyen módon közvetíteni kell, ami a nyilvánosságra hozatalban valósul meg.

A hagyományos könyv esetében elválaszthatatlan az információtartalom a papíralapú hordozótól. A tulajdonlás tárgya a hordozó, a példányban/másolatban megragadható mű, vagyis nem konkrétan a szellemi műhöz kapcsolódik a szerzői jog. A digitális tulajdonlás esetén elvileg korlátlan számú példány/kópia előállítására lehetséges, és ugyanakkor egy szellemi mű az eredeti szerzőtől eltérő, más személy számára is lehetőséget biztosít a tulajdonlásra. Ebből ered a konfliktus a szerzői joggal kapcsolatban a digitális könyvet használók esetében.

A legfontosabb eltérések a hagyományos és digitális könyv között: a könyv olyan szerzői alkotás, amely fizikai hordozójával együtt jelenik meg, a digitális könyv pedig olyan, amely nem fizikai hordozó közvetítésével kerül forgalomba. A hagyományos könyv eladása adásvételi szerződés keretében történik, a szerzői jog az eladással kimerül, a jogok hordozója nem tudja követni a könyv további sorsát. A digitális könyv a fogyasztók számára a kereskedelem által biztosított hozzáféréssel valósul meg, licenchez vagy korlátozott jogokhoz kapcsolódik. Az a környezet, amelyet a digitális könyv eladói biztosítanak, lehetővé teszi a továbbiakban a könyv sorsának, a használat módjának követését (hányszor olvasta el, milyen sokáig olvasta stb.).

A könyv kölcsönzése jogi aktus, amely a polgári törvénykönyv hatálya alá tartozik. A haszonkölcsönbe adás szabályain kívül néhány egyéb sajátosság is jellemző rá. A könyvtárak kölcsönadás után nem tudják követni a könyv sorsát, a kölcsönző a könyvet továbbkölcsönözheti. Elvesztés esetén lehetőséget nyújtanak egy ugyanolyan példánnyal való pótlásra. A kölcsönzés kétféle lehet: a könyvtár terein lévő prézens használat vagy a könyvtár terein kívüli kölcsönzés (elvitel).

A digitális tartalmak esetén a tulajdon nem kerül a vevő birtokába, rájuk az eladás más szabályai vonatkoznak, a nyilvánosságra hozott mű hozzáférése a szerzői tulajdon jogi alapja. A nyilván-

nosság számára a hozzáférés biztosítása ilyenkor a DRM (Digital Rights Management) eszközzel történik, amely biztosítja az információtartalom ellenőrzését, és lehetővé teszi a licencek digitális megosztását. A digitális könyvet a szerzők, kiadók vagy a szerzői jogokat tulajdonlók közvetítik. Könyvtárak csak azokat a digitális könyveket közvetíthetik használók számára, amelynek a licencjogát megszerezték, és csak a konkrét licenctartalommal. Ezen kívül a saját kezelésükben lévő, szerzői jog alól mentesült digitalizált műveket közvetíthetik a létrejött digitális másolatok tulajdonosai. A könyvtár meg egyezhet a szerzői jogok tulajdonosával az állományában lévő művek közvetítése tárgyában, de csak olyan tartalommal, amelyet számára a tulajdonos biztosít.

Az olvasóknak joguk van az információkhoz való hozzáféréshez, a szabad olvasáshoz, a joguk gyakorlása közben a személyiségi joguk védelméhez. Az információtechnológiai változások következtében a kereskedők ezt a jogot korlátozhatják. A Google Books szolgáltatás például nemcsak azt regisztrálja, hogy az olvasó mit keres, milyen könyv hányadik oldalát olvassa el, hanem az IP-címét, a böngésző típusát, az operációs rendszert, a dátumot, az időt is rögzíti. Csak feltételezhető, hogy mindezt a „fair use” alapján teszi. Az Amazon is regisztrál minden digitális tartalomhoz kapcsolódó használói tevékenységet. A digitális olvasói jogok védelmével kapcsolatos jogi szabályozás azonban kezdeti fázisnál tart.

Ahhoz, hogy a könyvtárak digitális környezetben is teljesíteni tudják küldetésüket, szükségük van a szerzői művek másolási jogához kapcsolódó jogokra: a digitális információtartalmak online kommunikálására, a tartalmakhoz való hozzáférésre és olvasók számára történő közvetítésére. Pillanatnyilag a digitális tartalmak kereskedői nem tartják fontosnak a könyvtárak bevonását a folyamatokba, közvetlenül lépnek fogyasztóikkal kapcsolatba.

(Prókai Margit)

254/2012

MAJEROVÁ, Jarmila: Povinný deponát netlačených (elektronických) publikací In: Knižnica. – 13. (2012) 5., p. 4-5.

Res. angol nyelven

Nem nyomtatott (elektronikus) publikációk kötelespéldánya

Jogszabály -könyvtárügyi; Kötelespéldány

Szlovákiában 2011-ben kezdeményezték a kötelespéldány-szolgáltatásról szóló 1997. évi törvény megújítását. A törvénymódosítás keretében olyan kiegészítő paragrafus beillesztése volt a cél, amely a nem nyomtatott publikációk kötelespéldányát is érinti. Ebbe a körbe tartoznak a széles körben terjesztett, bármilyen adathordozón megjelent ún. offline művek, vagy a kiadói weboldalon vagy más doménen a nyilvánosság számára hozzáférhetővé tett ún. online művek. A rendelet módosítása szorosan összefügg azzal a dinamikus fejlődéssel, amely a publikálás új módjait jelenti és újfajta, sokszor hibrid dokumentumtípusokat hoz létre.

A British Library 2012 februárjában tette közzé a nem nyomtatott publikációkkal kapcsolatos konzultációinak előzetes irányelveit (<http://www.culture.gov.uk/consultations/8878.aspx>). A szlovák törvénymódosítás feladata az érintett területek tömör és közérthető megfogalmazása. A kötelespéldány-törvénnyel kapcsolatban kiderült, hogy a túl tömör megfogalmazás a nem nyomtatott kötelespéldányok besolgáltatásával kapcsolatban nem érte el a célját, ezért további konzultációk, egyeztetések szükségesek.

A szlovák jogi szabályozás legfőbb célja, hogy a nem nyomtatott publikációk megőrződjenek a jövő generációi számára. A kötelespéldányok begyűjtésének egyik módja a web folyamatos követése. A kiadók és az őrző könyvtár megegyezhetnek a besolgáltatás módjában, a webről történő begyűjtés formájában (az őrző könyvtár kiköthet egy időintervallumot a besolgáltatás idejére, pl. 14 nap). Ha nem történik megállapodás közöttük, akkor a szolgáltató

IP-címek alapján történik a kötelespéldányok begyűjtése.

A kiadók és az őrző könyvtár megegyezhetnek a formátum tekintetében is, amelyben megvalósul a beszolgáltatás, ha nem sikerül megállapodni, akkor a kiadók kötelesek a nyomtatott formát őrizni. Többféle hordozón megjelenő elektronikus kiadvány esetén a hordozó tekintetében is létrejöhet megegyezés közöttük. A megállapodás alapján történő kötelespéldány-beszolgáltatás egyik feltétele lehet olyan minőség biztosítása, amely megfelel a hosszú távú őrzés elvárásainak. Megegyezésre kerülhet sor olyan kiadványok esetén is, amelyek nyomtatott és nem nyomtatott formában is megjelennek. Ha eltérően nem rendelkeznek, akkor a nyomtatott publikációra vonatkozó szabványos eljárás érvényes.

A nem nyomtatott publikációk őrzésének módszereire jellemző az őrző könyvtár tereiben lévő (többnyire kijelölt) terminálokra való hozzáférés biztosítása. Egy nem nyomtatott publikációhoz egy időben egyszerre csak egy terminálon lehet hozzáférni, amely megfelel a többi publikáció könyvtári hozzáféréseinek (1 publikáció, 1 hozzáférés).

Az őrző könyvtár a jogszabályokkal összhangban a nem nyomtatott publikációk részeit sokszorosíthatja, használói számára nem kereskedelmi célból, tanulmányok folytatásához szolgáltathatja. Ha a kiadóval másként nem egyezett meg, akkor nyomtatott másolatot készít azokról. Az őrző könyvtár archiválás céljából másolhatja, javíthatja a nem nyomtatott publikációkat a hosszú távú őrzés érdekében, különösen a más könyvtárban károsodásnak vagy megsemmisülésnek kitett példányok esetében. Minden szempontból harmonizálásra kell törekedni a szerzői jogi törvénnyel.

A témához a továbbiakban olyan kérdések is kapcsolódhatnak, amelyek például a metaadatoknak a kötelespéldánnyal egy időben történő kiadói beszolgáltatására vonatkoznak, vagy az őrző könyvtárban megtalálható többféle kópiához kapcsolódnak, vagy az elektronikus publikációk fogyatékkal élők számára való hozzáféréseivel foglalkoznak.

A kötelespéldány-szolgáltatás a kulturális örökség kulcskérdése a jövő generációi számára. A törvényhozásnak nemcsak az aktuális állapotot kell megragadnia, hanem a jövőbe kell tekintenie, hogy feladatát teljesíthesse.

(Prókai Margit)

Lásd még 298, 322

Könyvtárosi hivatás

255/2012

COOPER, Guilla: Négationnisme et éthique professionnelle In: Bulletin des bibliothèques de France. – 57. (2012) 3., p. 71-75.

Res. angol, német és spanyol nyelven

Negacionizmus (holokausztagadás) és szakmai etika

Használó; Judaika gyűjtemény; Könyvtáresetika; Szak-könyvtár

Amikor 1940 júniusában Párizst előzönlötték a náci csapatok, nem csak elfoglalták a város középpontjában székelő, a zsidóság történetét és kultúráját felölelő, 1860-ban alapított legnagyobb könyvtárat, az *Allianz Izraelitát*, hanem a teljes hebraika gyűjteményt majd hétszáz ládába csomagolták, és elvitték Frankfurt am Mainba, ahol az Institut zur Erforschung der Judenfrage állománya közé rejtették. A háború végén az amerikai csapatok fedezték fel, és nekik köszönhető, hogy hosszú, viszontagságokkal teli évek után visszakérülhetett Párizsba 1946-ban. Sok évbe telt, amíg az állományt sikerült a háború előtti szintre emelni, rekatalogizálni, és minőségi magánsszakkönyvtárrá emelni. Azóta messze híres volt arról, hogy milyen szíves közvetlenséggel fogadja a könyvtárában dolgozni kívánó kutatókat.

Egy napon azonban egy fura alak érkezett. Magartartása éppúgy feltűnt a könyvtárosoknak, mint

kutatói igénye. Egy antiszemita könyv régi kiadását kérte ki, majd fénymásolatot rendelt róla. A könyvtárosok furcsának találták kívánságát, és ellenőrizték személyét az interneten. Rájöttek, hogy közismert antiszemita, holokauszttagadó aktivista érkezett a könyvtárba. Nagy zavart és feszültséget keltett a jelenléte. Ezúttal a könyv muzeális voltára és az állományvédelemre hivatkozva kérését vissza tudták utasítani, ám a személy ettől kezdve hetente többször megjelent egyre idegesítőbb, egyre provokálóbb kérésekkel. A feszültség egyre nőtt. A könyvtárosok egymásnak és maguknak is feltették a kérdést: a judaizmusra és a zsidóság történetére képzett szakkönyvtáros köteles-e kiszolgálni a nyíltan ellenséges magatartású és ellenséges érzelmű olvasót?

A könyvtárosok etikai kódexe sok mindenre kitér a könyvtáros, az olvasó, az állomány védelme érdekében, de vannak bizonyos esetek, amelyeknél nem lehet igazán használni. Végző megoldásként a könyvtár saját jogásaival foglaltatta meg azt a levelet, amelyben megkérték a személyt, hogy hagyjon fel látogatásaival, tekintettel arra, hogy magán- és nem nyilvános könyvtárról van szó, anyaga elsődlegesen a zsidóság történetének tanítását hivatott szolgálni, és nem tudja befogadni az ezzel teljesen ellentétes érzelmű olvasókat. Az adott helyzet ezzel gyakorlati szinten megoldódott, ám az ezzel kapcsolatos etikai kérdés és feszültség továbbra is ott munkálkodott a könyvtárosok fejében. Újra és újra átolvasták az etikai kódex sorait, példákat, eseteket kerestek.

Az eredmények alapján elmondható, hogy hasonló gondokkal mások is küzdenek. A témának van szakirodalma, és az utóbbi években már olyan jellegű tanulmányok is születnek, amelyek az „Információs etika a 21. században” témakört járják körül. Az ezekben foglalt és a gyakorlati tapasztalatok alapján elmondható, hogy a könyvtári etikai kódexek nagy gondal megszerkesztett, de idealista kiadványok, melyek az olvasóknak és a könyvtárosoknak a lehető legdemokratikusabb közös együttműködését kívánják előmozdítani, ám vannak

olyan, az élet által diktált különleges helyzetek, amikor a könyvtárosnak a maga és az állomány védelme érdekében az ebben foglaltak ellen kell cselekednie.

(Pajor Enikő)

256/2012

MON, Lorri M.: Professional avatars : librarians and educators in virtual worlds. – Bibliogr. In: Journal of documentation. – 67. (2012) 3., p. 318-329.

Szakmai avatárok: könyvtárosok és oktatók a virtuális világban

Egyetemi oktató; Felmérés; Információtechnológia; Könyvtárosi hivatás; Számítógép-hálózat; Távközlés

Napjaink könyvtárosainak és oktatóinak mellett, hogy a valóságos falak között kell válaszolniuk kérdésekre és végezni oktatói tevékenységet, vannak feladataik a virtuális osztály- illetve olvasótermekben is, ahol növekvő számú online felhasználót kell kiszolgálniuk. A Second Life (www.secondlife.com) egy grafikus, gazdag vizuális megjelenésű környezet, amelyben egy online avatár helyettesítheti a valóságos ént.

2006 óta működik az online virtuális könyvtár, ahol évente több ezer referenzs kérdésre válaszolnak a könyvtárosok. Számos oktatási intézmény, valamint könyvtár dönt úgy, hogy megteremti a virtuális campusát, épületét, oktatási helyszíneit. Így létesíteni kell avatárokat is, akik ebben a környezetben szolgálják a használóikat. Adódik a kérdés, hogy vajon a professzionális avatárok tevékenysége, kommunikációja mennyiben befolyásolja a könyvtárosi, illetve oktatói szakmai interakciók alakulását a Second Life-ban.

A kutatás 2006 augusztusában kezdődött, amikor a kutatást végző oktató is csatlakozott a Second Life-hoz, és résztvevőként megfigyelést folytatott hetente 5-6 órát töltve ebben a virtuális világban. Ekkor felhasználóként látogatott el könyvtárakba, diákként vett részt iskolai órákon,

és további szerepekben is igyekezett kipróbálni magát (hallgatóság, csoportvezető, csoporttag, rendezvények szervezője stb.). Ezt követően 2008 májusától decemberéig tizenkét interjút készítettek 7 könyvtárossal és 5 oktatóval. A feldolgozást is két fázisban végezték. Először azt vizsgálták, hogyan válaszoltak kérdésekre a könyvtárosok és az oktatók, a második fázisban, amelyről a jelen tanulmány is beszámol, elsősorban az avatárt mint önreprezentációt vizsgálták ebben a játékos közegben.

A vizsgált könyvtárosok és oktatók elsősorban olyan külsőt választottak, amelyek elősegíthetik a szakmai kommunikációt. Az avatárok – bár lehetnének más élőlények vagy akár tárgyak is – jellemzően emberek, akik konzervatív módon öltözködnek („üzleti” megjelenés, szemüveg stb.). Némek tekintetében itt is a nők dominálnak annak ellenére, hogy ezt is könnyen meg lehetne változtatni az avatár esetében. Létezhetnek alternatív identitások is, hiszen egy új regisztrációval akár több szereplőt is mozgathatunk. A 12 interjúalany közül 5 fő élt ezzel a lehetőséggel. Ezek a szereplők gyakran az első számú avatárt segítették a munkájában.

A munkahely is alakítható a Second Life-ban. A könyvtárosok igyekeznek vizuálisan is megfogalmazni munkakörnyezetüket, így a többség könyvekkel, könyvespolcokkal, fényképekkel, számítógépekkel vette körül magát. Az oktatók szeretik az olyan nagy nyitott tereket, mint például egy-egy nagy virtuális homokozó, amelyben sok diák elfér egyszerre. Mindez – hasonlóan az avatár megjelenéséhez – a szakmai identitás megfogalmazását erősíti.

Az avatárok által végzett szakmai kommunikáció „bevált gyakorlatairól” korai lenne beszélni, hiszen ennek a lehetőségnek még csak néhány használója van. Ők azonban alapvető fontosságú munkát végeznek a virtuális világok könyvtári és oktatási célú hasznosítása érdekében.

(Tóth Máté)

257/2012

SAUNDERS, Laura: The reality of reference : competencies for current reference librarians. – Bibliogr. In: Public services quarterly. – 8. (2012) 2., p. 114-135.

A referenzs könyvtárosok feladatai és kompetenciái

Felmérés; Felsőoktatási könyvtár; Könyvtárosi hivatás; Referenzs

A felsőoktatási könyvtárak referenzs szolgálatai számos kihívással szembesülnek a technológiai változások gyorsaságával, a más információs szolgáltatók okozta versenyhelyezettel és a szűk költségvetési keretekkel való küzdelem során. Sokan úgy vélik, a referenzs szolgáltatások többé már nem relevánsak vagy nem szükségesek, mivel egyre több információ válik online elérhetővé. Ez a tanulmány arról az egyesült államokbeli országos felméréséről számol be, amely feltárja, hogy a referenzs könyvtárosok mennyire sokfajta tevékenységet látnak el, amihez számos kompetencia és készség szükséges. A tanulmány eredményei azt bizonyítják, hogy a referenzs szolgáltatás nem haldoklik, hanem fejlődik, a referenzs könyvtárosok olyan többféle feladattal álló munkaköröket töltenek be, amelyekbe hagyományos és nem hagyományos tájékoztató tevékenységek is beletartoznak.

(Autoref.)

258/2012

SHUMAKER, David – MAKINS, Elison: Lessons from successful embedded librarians In: Information outlook. – 16. (2012) 3., p. 10-12.

Sikeres beépített könyvtárosoktól származó tanulságok

Felmérés; Használók képzése -felsőoktatásban; Hatékonyság; Könyvtárosi hivatás; Munkakör

A beépített könyvtáros olyan szakember, aki a felhasználók valamely speciális csoportjával szoros kapcsolatban áll, a csoport tevékenységét

teljes mélységében ismeri, és munkájával alapvetően hozzájárul a csoport céljainak megvalósulásához. A könyvtárösségnek ezt a formáját az SLA (Special Libraries Association – Szakkönyvtári Egyesület) a jövő zálogának tekinti, és 2008 óta olyan kutatási programot folytat, melynek célkitűzései: a beépítettség kritériumainak meghatározása, a sikeresség mérésére szolgáló indikátorok kidolgozása, adatgyűjtés a sikeres modellekről, a sikeres programok modelljeinek bemutatása, valamint ajánlások megfogalmazása a hasonló szolgáltatást tervező könyvtárak számára. A kutatás fázisait publikációkban ismertetik.

A legutóbbi vizsgálatnál hat gyakorlati példát választottak, melyből három a felsőoktatásban működött, a többi pedig egy nem profitorientált társaságnál, egy nagy nemzetközi jogi cégnél, illetve egy nagy multinacionális cégnél – mindenhol legalább öt éve. A vizsgálat része volt egy-egy félig strukturált interjú a beépített könyvtárossal, a könyvtári és információs szolgáltatások vezetőjével, az információhasználókkal és egy felsővezetővel. A vizsgálat egy ötpontos ajánlást eredményezett.

Négy kulcsterületre fókuszáltak. Az első a beépített könyvtáros célokhoz való hozzájárulásának természete volt. Erről azt találták, hogy a felsőoktatási intézményekben azonos: mindenhol az információs műveltség fejlesztése volt a dolga. A másik három intézményben azonban a könyvtárosok a legkülönbözőbb feladatokat látták el rugalmasan. Azonos a hat könyvtáros munkásságában, hogy inkább taktikai, semmint stratégiai jellegű, nem minden szintet és feladatot átfogó szolgáltatásokat nyújtanak, hanem speciális problémákat oldanak meg.

A második vizsgált terület, a szolgáltatás kommunikációja és promóciója egyáltalán nem mondható uniformizáltnak, a legkülönbözőbb csatornák tűnnek fel, de sehol sincs előre meghatározott kommunikációs stratégia.

A harmadik a beépített könyvtáros munkájának értékelése, amely talán a legbonyolultabb probléma, hiszen egyelőre hiányoznak az egy-egy módszer és mérték. Legjellemzőbb

az informális, szóbeli visszajelzés, bár egyes karokon és kurzusokon előfordulnak kérdőíves elégedettségi vizsgálatok is. Igyekeznek más módszereket, például tesztek, hivatkozásvizsgálatos eljárásokat is kidolgozni. Az üzleti szférában a fizetőképes kereslet megjelenése az egyetlen egyértelmű jelzés a szolgáltatás iránti elégedettségre.

A negyedik kulcsterület az intézmény és a könyvtár vezetőségének viszonya a beépített könyvtárösséghez. Támogatásuk számos formában megnyilvánulhat.

A vizsgálat öt ajánlást eredményezett: Az ad hoc módon elindított szolgáltatásról, minél hamarabb át kell térni a stratégiai szemléletre. Bármit is kérnek az intézménybeli kollégák, a beépített könyvtárosnak a legprofesszionálisabb, személyre szabott és magas hozzáadott értéket képviselő munkát kell kiadnia a kezéből. A kommunikációt mindig az adott környezethez kell igazítani, és folyamatosan tudatosítani kell a jelenlétet. A felsőoktatásban az oktatási célok-nak megfelelő, formalizált értékelési módszer látszik célravezetőnek, az üzleti szférában inkább a megtérülés felmutatása és az informális visszajelzések fogadása. A könyvtári vezetésnek határozottan kell képviselnie és támogatnia a beépített könyvtári szerepkört az intézményvezetőség előtt.

(Fazokas Eszter)

259/2012

ZAHARENKO, M. N.: Osobennosti proâvleniâ motivacii v sfere professional'noj bibliotečnoj deâtel'nosti. – Bibliogr. 38 tétel In: Naučnye i tehničeskije biblioteki. – (2012) 5., p. 7-19.

A motivációk megnyilvánulásának sajátosságai a professzionális könyvtári tevékenységben

Felmérés; Könyvtárosi hivatás; Könyvtárkép; Személyzet

Egyre több korszerű információs-könyvtári tevékenységben figyelhető meg a professzionaliz-

mus. A fogalom először az 1960-as évek közepén jelent meg a nyugati szociológiai szakirodalomban. Professzionális szakembernek azokat a sajátos társadalmi réteghez tartozókat nevezték, akik elméleti tudásra épülő szakmai fogásokkal, szakképzéssel, kompetenciával rendelkeztek, betartották a szakma etikai kódexét, eleget tettek szolgálati kötelezettségeiknek, és valamely szakmai szervezet tagjai voltak.

A szakirodalomban az utóbbi években sokat foglalkoznak a könyvtári terület személyi kérdéseivel. Ennek egyik oka, hogy Oroszország több régiójában is terjed a szakma degradálásának a tendenciája, generációs problémák jelentkeznek. A könyvtári szakemberek szakmai motivációját kevesen kutatják, nincsenek megfogalmazva a könyvtárosi hivatás választásához és a szakmai életpálya folyamatos megvalósításához szükséges motivációk. Az okok a kutatások széttagoltságában, az ágazati humánpolitikát egységesen koordináló központ hiányában keresendők. Mivel nincs elegendő információ, a könyvtári területen nem lehet sem helyesen értékelni a humánerőforrás potenciálját, sem kiinduló adatokat gyűjteni a későbbi összehasonlító elemzésekhez.

A szakirodalomban megjelent anyagoknak és a szerző saját felméréseinek összesítésével az 1990-es évek közepétől 2011-ig 71 különböző szintű, az oroszországi közkönyvtárakban végzett kutatást találtak. Közülük 1 volt régiók közötti, 32 regionális és 38 helyi, könyvtáron belüli felmérés. A legtöbb vizsgálat a 2000-es évek második felére esik, amikor a humánerőforrás kérdéseit elemezték, beleértve a fiatal szakembereket érintőket is. Az egész országra kiterjedő kutatással egy monográfia foglalkozott, szerzője, A. I. Kapterev megállapítása szerint a könyvtári dolgozók tudatának előterében a mindennapi lét van, és nem a szakmai hivatástudat. A szakma értékei között a kényelmes munkaidő-beosztás, a jó fizetés, a lelkiileg közel álló munkatársak, az alkotó munka stb. szerepel. A könyvtár szakos egyetemi hallgatók és a gyakorlatban dolgozók válaszaiban 44% az önmegvalósítás lehetőségét, 39% az alkotó munkát, 22% tapasztalatai

és ismeretei hasznosítását, 20% az anyagi jólétet jelölte meg. A szakmai hivatástudat motivációs struktúráját elemezve Kapterev felhívja a figyelmet a válaszadók tevékenysége és motivációi közti összefüggésre, a motívumok hierarchiájára. Eredményei alapján el tudja különíteni a munkahelyi besorolással (státusszal) összefüggő és az attól független motívumokat. Megállapítja, hogy a könyvtárakban alacsony szintű a belső motiváció, tehát a külső lehetőségek (továbbképzés, előrelépés stb.) nem garantálják a munka pozitív motivációját.

A könyvtári szakemberek munkájában a motívumok következő differenciált rendszerét lehet felállítani: anyagi, társadalmi, szervezeti és információs motiváció.

A könyvtári világban is igaz az a megállapítás, hogy a professzionális értékeket a szakmának a társadalomban és az egyes emberek életében elfoglalt helye és státusza határozza meg; a sikeres egyéni karrier összefügg magának a szakmának a sikerességével. Az utóbbi évtizedben Oroszországban egyes szakmák (pedagógusok, orvosok, szociális munkások, katonák) társadalmi elismertsége háttérbe szorult, az első helyet az anyagi javak foglalják el. Sajnálatos, hogy a könyvtári területen sok a félig képzett vagy képzetlen szakember, akik rontják a könyvtári munka minőségét. Szegényes a belső (altruista) motiváció. A fejlesztés egyik módja a „motiválás a munkán keresztül”: a munka tartalmának bővítése, a szakmai kezdeményezések és az önállóság, a munka sokféleségének fokozása. Ide sorolható a sikerek elismerése, a munkatársak bevonása a döntéshozatalba, tájékoztatás a munkák menetéről, vagyis a hatékony könyvtáron belüli kommunikáció és a valódi visszacsatolás.

(Viszocsekné Péteri Éva)

Lásd még 290, 296

Oktatás és továbbképzés

260/2012

KING, Douglas P.: One practitioner's perspective on online cataloging education. – Bibliogr. In: Cataloging & classification quarterly. – 50. (2012) 1-4., p. 144-157.

A katalógizálás online oktatásáról – egy gyakorló szakember szemszögéből

Dokumentumleírás; Könyvtárosképzés -felsőfokú; Tanterv, óraterv; Távoktatás

A könyvtárosképzésben egyre népszerűbb az a gyakorlat, hogy vendégoktatókat alkalmaznak a katalógizálás tanítására. A cikk egy gyakorló katalógizáló tapasztalatait írja le, akit külső előadóként kértek fel egy online alapszintű katalógizálási kurzus vezetésére. A közvetlen hangú cikkben a szerző a tantervvel kapcsolatos döntéseit és pedagógiai módszereit is bemutatja, kiemelve a gyakorló szakembertől való tanulás előnyeit és az információszerzés gyakorlati aspektusai tanításának fontosságát.

(Autoref.)

Lásd még 263

Egyesületek

261/2012

ZILLER, Monika: Stärke durch Einheit? - Stärke auch in der Vielfalt! : Ein Diskussionsbeitrag zur Gestaltung der Interessenvertretung für Bibliotheken In: BuB. – 64. (2012) 5., p. 374-379.

Egységben az erő? A sokszínűségben is! A könyvtári érdekképviselő alakításáról

Egyesület -könyvtári -nemzeti; Érdekvédelem

A könyvtárak érdekérvényesítési tevékenységet Németországban a különböző szakmai egyesületek sokszínűen végzik. A könyvtáros vándorgyűlésen a szerző, a Német Könyvtárak Egyesületének (Deutscher Bibliotheksverband, dbv), elnökeként a szakmai egyesületek és érdekérvényesítésük jövőjéről beszélt. A német könyvtárak sem a 20. században, sem a 21. században nem álltak fényesen az érdekérvényesítés területén, hiszen eredményeik ellenére, több könyvtárat bezártak, a Német Könyvtári Intézet megszüntetésével pedig utolsó központi intézményük is odalett. Több próbálkozás is történt az egyesületek részéről, hogy a politikusok figyelmét felhívják a könyvtárak – köztük a közkönyvtárak – fontos szerepére; dokumentumok születtek, de a politikusok cselekvésre bírása nem járt még eredménnyel. Ennek oka, hogy nem néztek szembe a szakma korlátaival, és nem foglalkoztak eléggé a főfoglalkozású, profi (lobbi) struktúra megerősítésével. Csak 2012-ben került sor a feladatok világos megfogalmazására:

- 1) minden – szövetségi, tartományi és települési – szinten az érdekérvényesítésért és az imázskampányért a dbv a felelős;
- 2) a képzés, pályakép, javadalmazás és továbbképzés kérdéseiről a két egyéni egyesület, a Berufsverband Information Bibliothek (BIB) és a Verein deutscher Bibliothekare (VdB) feladata;
- 3) a szakmai etika és a nemzetközi tapasztalatcsere területének felelőse az ernyőszervezet (Bibliothek & Information Deutschland, BID) dolga.

Felmerül a kérdés, van-e értelme a szakma közös politikai érdekérvényesítését a BID-re bízni. Bár ennek alapszabályában szerepel ez a feladat, a lobbitevékenység kifejezetten a dbv dolga („könyvtárpolitikai követeléseket fogalmaz meg, gyorsan reagál aktuális eseményekre, és a nyilvánosság előtt kiáll a könyvtárügy fontossága és igényei mellett”).

A dbv 2011-ben elsősorban a szerzői jog és a regionális könyvtári törvények kérdésében

végzett jelentős munkát, 2010 őszén publikálta a *Beszámoló a könyvtárak helyzetéről* című anyagát, melynek komoly sajtóvisszhangja volt, de 2008 óta folytatott kampánya (Treffpunkt Bibliothek – Találkozzunk a könyvtárban) is sikeres. A dbv 2011-ben a parlamenti esten (Digitalizálás) nyilvánvalóvá tette, hogy ebben a kérdésben a könyvtárak az illetékes partnerek. Ezt az elért pozíciót meg kell őrizni, a cselekvés

pedig legyen pragmatikus – vélte (többek között) a dbv elnöke.

A cikkbe „ékelődik” Kirsten Marschallnak, a Berufsverband Information Bibliothek (BIB) és Klaus-Rainer Brintzingernek, a Verein deutscher Bibliothekare (VdB) elnökének hozzászólása a 376., illetve a 378. oldalon.

(Murányi Lajos)

Könyvtárak és tájékoztatási intézmények

Nemzeti könyvtárak

262/2012

WILLIAMS, Karen: Mediestream - online access to cultural heritage collections In: Scandinavian library quarterly. – 45. (2012) 2., p. 8-9.

Mediestream -online hozzáférés kulturális örökségi gyűjteményekhez

Egyetemi könyvtár; Hozzáférhetőség; Megőrzés; Nemzeti gyűjtemény; Nemzeti könyvtár; Portál

A kulturális örökség a kutatók és egyetemi hallgatók érdeklődési körébe tartozik, mivel „nyersanyagul” szolgál az ország történelmének megismeréséhez. Ha a különböző, érintetlen anyagokat tartalmazó gyűjtemények egyöntetűen elérhetővé válnak, akkor egymást kiegészítve segítik a múlt jobb megértését. A gyűjtemények felfedik a társadalmi változásokat, és ha a keresés több állományra is kiterjed, kutathatóvá válik, miben nyilvánultak meg ezek a változások. A digitális állományokban gyorsabb és könnyebb keresni, az adatbányászati lehetőségeknek köszönhetően új kutatási módszerek alakulnak.

Dániában két nemzeti könyvtár működik, az Aarhusi Állami és Egyetemi Könyvtár, valamint a Királyi Könyvtár. Köteleespéldány jogú

könyvtárként mindkettő a kulturális örökség nemzeti gyűjteményeinek gondozója (kurátora). Az Állami és Egyetemi Könyvtár az audiovizuális anyagokért és a napilapokért felel, a Királyi Könyvtár pedig a könyvekért és az időszaki kiadványokért. Az analóg és digitális hordozón lévő gyűjtemények között található a több mint egymillió rádió- és televízió-műsort tartalmazó Állami Média Archívum (State Media Archive), Dánia 20. századi hangzó (audio) történelmét feldolgozó Nemzeti Hangarchívum (National Sound Collection), az 1850 óta kiadott összes napilapot tartalmazó Nemzeti Hírlapgyűjtemény (National Newspaper Collection), a Netarchive dán webarchívum és a Dán Mozi- és Tv-reklámok, 1955–2005 (Danish Cinema and TV Commercials). Fontos, de nem teljes gyűjtemény, a Ruben Collection (az 1889–1897. évi hangfelvételek gyűjteménye), a dán nyelvjárásokat, híres emberek hangját és felolvasásait tartalmazó gyűjtemények. A felsoroltak nagy része digitális formában már elérhető.

Az Állami és Egyetemi Könyvtár a fentiek mellett még az Aarhusi Egyetem könyvtáraként és a közkönyvtárak szolgáltatási központjaként is működik. Ezért a könyvtárban külföldi (nem dán) anyagok – többek között elektronikus folyóiratok – is megtalálhatók. Ennek köszönhetően a könyvtár többféle, különböző igényekkel rendelkező felhasználói csoportot tud kiszolgálni. A szolgáltatások alapját szilárd, kiterjedt

infrastruktúra képezi, a három fő feladatot ún. csatornák (elérési utak) támogatják. Ezek egyike a közkönyvtárak olvasóinak kiszolgálásához használt *Bibzoom*. A *Bibzoom.dk*-n keresztül az olvasók kölcsönözhetnek zenei fájlokat, válogathatnak a kulturális örökségi gyűjteményekből, például a reklámokból vagy a történelmi hangfelvételekből.

A kulturális örökségi gyűjtemények fő elérési csatornája a *Mediastream* online portál lesz. A több állományt érintő kereséskor a találat metaadatokat és a dokumentumra mutató linket fog tartalmazni. Ha az anyag szerzői jogi korlátozásoktól mentes, akkor a felhasználó el tudja olvasni vagy meg tudja hallgatni. Ha a találat szerzői jogi kötöttségek alá esik, az olvasónak be kell jelentkeznie, ha nem a könyvtárban tartózkodik.

A *Mediastream* fő célcsoportja a kutatók és az egyetemi hallgatók. A korábbi tapasztalatok alapján a könyvtár reméli, hogy kutatási célok érdekében egy szűk szakmai kör számára képes lesz megnyitni a szigorú szerzői jogvédelem alá eső állományokat. A *Mediastream* induláskor a rádió- és televízió-műsorokat tartalmazza, a következő évben a reklámfilmek és a napilapok állományával bővül. A végső cél, hogy a *Mediastream.dk*-n keresztül valamennyi digitális állomány elérhető legyen. 2012-ben a *Mediastreamet* kutatók és egyetemi hallgatók számára tették elérhetővé.

(Viszocsekné Péteri Éva)

Lásd még 313

Felsőoktatási könyvtárak

263/2012

AMANTE, María João – EXTREMEÑO, Ana: Bibliotecarios universitarios – Profesores. ¿Camino convergentes?. – Bibliogr. In: Revista española de documentación científica. – 35. (2012) 2., p. 298-324. Res. angol nyelven

Közeledik-e egymáshoz az egyetemi könyvtárosok és az oktatók útja?

Egyetemi könyvtár; Egyetemi oktató; Könyvtárosi hivatás; Szakirodalmi szemle (forma)

A felsőoktatásban a „bolognai folyamat” következtében végbemenő változások nemcsak az oktatást érintik, hanem a felsőoktatási intézményen belüli mindazokat a részlegeket, szervezeti egységeket, amelyek kritikus szerepet játszanak abban, hogy az oktatás-tanulás folyamata megfeleljen a követelményeknek. Ezek egyike az egyetemi könyvtár, melynek tisztségviselői át kell, hogy gondolják szakmai felelősségüket, és olyan munkamódszereket kell alkalmazniuk, amelyek segítik a mai társadalom által elvárt készségek és jártasságok megszerzését. Az egyetemi könyvtárosok új szerepének meghatározásához vezető egyik első lépés az oktatók véleményének, a könyvtárhoz/könyvtárosokhoz való viszonyának elemzése.

Tekintettel arra, hogy a két közösségnek (oktatóknak, könyvtárosoknak) azonos céljai vannak, együttműködésük szükségszerű, és az egyetemeknek ezt elősegítő környezetet kell(ene) biztosítaniuk. A szerzők az 1970-es évek végétől tekintették át és elemezték az egyetemi oktatók és a könyvtárak/könyvtárosok viszonyát felmérő empirikus tanulmányok irodalmát.

Ebben az időben a két csoport közötti viszony kevés figyelmet kapott: a könyvtár kisegítő, szolgáltató működésével való elégedettséget vizsgálták. A nyolcvanas éveket még mindig ez a szemlélet jellemzi, noha megjelennek a viták a könyvtáros státuszáról, kezdik elismerni mint kutatót, de szigorúan csak a könyvtártudomány területén. A tanterem még tiltott terület a könyvtárosok számára, akik viszont már felismerik, hogy „láthatatlanságuk” megszüntetése érdekében kell munkálkodniuk. A kilencvenes években az eddigi mennyiségi felmérések mellett megjelennek a kvalitatív vizsgálatok is, és előtérbe kerül a két közösség közötti viszony. Már azt is vizsgálják, hogy a tanárok mennyire ismerik fel, hogy hallgatóiknak szükségük van „könyvtári

kultúrára” amit a könyvtárosoktól sajátíthatnak el. A könyvtárosok pedig marketingtechnikákat alkalmaznak intézményük népszerűsítése, céljaik elérése érdekében. Kétezer óta az elektronikus információforrások gyors gyarapodása és az internethasználat általánossá válása jelentős fordulathoz vezetett. A könyvtár (és a könyvtáros) fontos szerepet kapott az információs műveltség terjesztése és növelése terén, ugyanakkor lényegesen „agresszívabb”, dinamikusabb és aktívabb szerepet kell betöltenie.

Az egyetemi könyvtárak felelős vezetőinek alkalmazkodniuk kell a tanítási-tanulási folyamat változásaihoz, új értékeket kell befogadniuk a hagyományosak mellé, új prioritásokat, kompetenciákat kell meghatározniuk, és dinamikusabb szerepet kell vállalniuk a felsőoktatási intézmény küldetésének keretében. A kihívás: folytatni a meglévő szolgáltatások jobbítását, és mind könnyebbé tenni a forrásokhoz való hozzáférést annak érdekében, hogy az oktatói kar a tanítás új formáit tudja alkalmazni. Elegendhetlen egy olyan kommunikációs politika kialakítása az oktatók és a könyvtárosok között, amely támogatja mindkét fél munkáját az oktatási-tanulási folyamat javításában a hallgatók érdekében.

(Mohor Jenő)

264/2012

LARSEN, Svend – RIIS, Carsten: Aarhus University Library : Restructuring a University's Library Organisation In: *Bibliothek*. – 36. (2012) 2., p. 235-240. Res. angol nyelven

Az Aarhusi Egyetemi Könyvtár szervezeti átalakítása

Egyetemi könyvtár; Fejlesztési terv; Munkaszervezet

Mi történik az egyetemi könyvtárral, ha nagy, kutatás-orientált egyeteme jelentős átalakulás mellett dönt? Erre nem könnyű válaszolni, de jó példa rá a dániai Aarhusi Egyetem, ahol a kilenc kart és több intézetet négy fő tudományos egységbe olvasztották, az ötvenöt tanszéket hu-

szonhatra csökkentették, és az interdiszciplináris szemléletet jelölték meg a jövő céljaként.

E folyamat részeként az egyetem húsznál több tagkönyvtárát egyesítették (Aarhus Universitets biblioteker), emellett új partneri viszonyt létesítettek az Állami és Egyetemi Könyvtárral (Statsbiblioteket) – a dán nemzeti könyvtárral. A cél az volt, hogy az egyetemi könyvtár minél kevesebb egységből álljon, kevesebb korláttal és több interdiszciplináris kezdeményezéssel megfelelő, egységes és költséghatékony szolgáltatásokat nyújtson használóinak.

A tanulmány először a dán felsőoktatást és a felsőoktatásban végbement reformokat mutatja be, majd az aarhusi egyetemi reformot ismerteti, amely felsőoktatás-fejlesztési folyamat néven zajlott 2010-től.

Ezután kerül sor annak bemutatására, miképpen hatott az egyetemi reform a könyvtárra, először a már említett átszervezést, a könyvtár új szervezetét, majd a nemzeti könyvtárral kialakult együttműködést ismertetve. Az új szervezet 2013 januárjától fog működni.

(Murányi Lajos)

265/2012

WILSON, Lizabeth A.: Creating sustainable futures for academic libraries. – Bibliogr. In: *Journal of library administration*. – 52 (2012) 1-4., p. 78-93.

Fenntartható jövő kialakítása egyetemi könyvtárak számára

Egyetemi könyvtár; Gazdaságosság -könyvtárban; Támogatás -pénzügyi -állami, hatósági; Tervezés

A fenntarthatóság a megmaradás képessége. Az egyetemi könyvtárak számára a fenntarthatóság történeti értékük radikális újratervezését is igényelheti. A „nagy recesszió” felgyorsította a felsőoktatás finanszírozásában és a felsőoktatás mint közjó felfogásában bekövetkezett alapvető változásokat. Táplálhatja-e a pénzszűke a képzelőerőt a könyvtárakban? A könyvtárak egyedülálló erősségei fokozhatják-e a felsőoktatás

képességét nem csupán a túlélésre, hanem növekedésre is? Mit tanulhatunk a nagy gazdasági világválságban vagy más komoly megszorítási időszakban alkalmazott stratégiákból? Végül: hogyan növelhetik a könyvtárak bevételeiket, lehetnek rugalmasak, segíthetik elő az együttműködést, hangolhatják össze tevékenységüket, csökkenthetik költségeiket, erősíthetik az infrastruktúrát és ösztönözhetik az innovációt a fenntartható felsőoktatási üzleti terv keretén belül? A cikk ezeket a kérdéseket vizsgálja a Washingtoni Egyetem (University of Washington, UW) 2Y2D (Two Years to Two Decades=Két évtől két évtizedig) nevű kezdeményezését és az UW könyvtárak *A fenntartható jövő építése* című közös programját esettanulmányként felhasználva. A 2Y2D keretet nyújt a rövid távú (két év) cselekvéshez, ami alapot jelent az elképzelt jövő megvalósításához hosszú távon (két évtized). A fenntartható jövő építése nevű program túllép ezen a kezdeményezésen. A szerző példákkal szemlélteti a két kezdeményezés szinergikus metszéspontjait, amelyek tanulságosak lehetnek más környezetben és intézményekben is.

(Autoref.)

Lásd még 272, 281, 292, 309, 318, 319, 320

Közművelődési könyvtárak

266/2012

MATTL-WURM, Sylvia – PFOSE, Alfred: Was tun? : Die Wienbibliothek im Rathaus positioniert sich In: Bibliothek. – 36. (2012) 2., p. 241-247.
Res. angol nyelven

A Bécsi Városi Könyvtár

Különggyűjtemény -helyismereti; Régi és ritka könyvek gyűjteménye; Városi könyvtár

A *Wienbibliothek im Rathaus*, a Bécsi Városi Könyvtár az egyik legfontosabb osztrák tudományos könyvtár, amelynek speciális feladata

a Bécsre vonatkozó irodalom gyűjtése. Gazdag gyűjteménye nemcsak számos egyedi, Bécsre és Ausztriára vonatkozó (austriaca) dokumentumot tartalmaz, hanem sok magánszemélytől származó hagyatékkal is gyarapodott. Az állomány időbeli határa a 18. század végétől napjainkig terjed, a nyomtatott művek esetében a 15. századig nyúlik vissza.

Az 550 ezer kötetet tartalmazó nyomtatott művek gyűjteményén kívül a kézirategyűjteményben több mint 1000 irodalmi hagyaték található mintegy 6 millió autográfval, a zenei részleg 100 ezres állományában pedig eredeti partitúrák és nyomtatott kották egyaránt fellelhetők. A könyvtár rendelkezik a legnagyobb plakátgyűjteménnyel Ausztriában, lapkivágat-gyűjteménye is igen gazdag. 2011 óta a történelmi bécsi címjegyzékeket (1859-től 1942-ig) is meg lehet találni a digitális könyvtárban. A *Wienbibliothek Digital* tevékenységének középpontjában Bécs története és muzeális kéziratok állnak.

(Autoref.)

Lásd még 248, 290

Tudományos és szakkönyvtárak

267/2012

DONABEDIAN, D. Aram – CAREY, John – BALAYAN, Arshak: Twenty years after : Armenian research libraries today In: LIBER quarterly. – 22. (2012) 1.

Húsz évvel később: az örmény tudományos könyvtárak napjainkban

Felmérés; Hatékonyság; Könyvtártörténet -nemzeti; Könyvtárügy; Tudományos és szakkönyvtárak; Vezetés

Államiságának megszerzése, azaz 1991 óta Örményország komoly gazdasági és politikai nehézségekkel szembesült, melyek jelentős mértékben kihatottak az ország tudományos könyvtárainak működésére. A tanulmány azo-

kat a problémákat vizsgálja mennyiségileg és minőségileg, melyekkel az örmény tudományos könyvtáraknak szembe kell nézniük a Szovjetunió szétesése óta eltelt húsz évben. A szerzők az öt legnagyobb intézmény vezetőivel készített interjúkat elemzik. Ezek a Jereváni Állami Könyvtár, Örményország Nemzeti Könyvtára, Örményország Nemzeti Tudományos Akadémiájának Könyvtára, Örményország Köztársasági Természettudományi és Orvosi Könyvtára, valamint Örményország Amerikai Egyetemének Papazini Könyvtára. Az interjúkhoz használt kérdőív hetvenhárom kérdést tartalmaz, melyek az amerikai *Association of College Research Libraries* 2004-ben kiadott *Irányelvek felsőoktatási könyvtárak számára* c. dokumentumára támaszkodnak, s az alábbi tényezőket értékelik:

- a könyvtár küldetése, céljai és feladatai;
- nyilvános vagy használói szolgáltatások;
- könyvtárhasználat oktatás;
- dokumentumbázis (nyomtatott, nem hagyományos vagy elektronikus) és gyarapítás;
- hozzáférés a könyvtár dokumentumaihoz;

- az eredmények mérése vagy a könyvtár értékelése;
- személyzeti kérdések;
- az adottságok karbantartása és a könyvtár fejlesztési tervei;
- kommunikáció és együttműködés a könyvtáron belül és a használói közösséggel;
- irányítás;
- költségvetés.

A cikk ezenkívül a könyvtárak erősségeire és gyengeségeire is összpontosít, és a növekvő nyílt hozzáférés mozgalmát is vizsgálja Örményországban. A kapott eredmények alapján a szerzők párbeszédet kívánnak kezdeményezni, és lehetséges megoldásokat javasolnak, melyek segíthetik ezeket a könyvtárakat az ország információs igényeinek kielégítésében.

(Autoref.)

Gyermek- és ifjúsági könyvtárak

Lásd 275

Munkafolyamatok és szolgáltatások

Állomány, állományalakítás

268/2012

FRANCIS, Mary: Weeding the reference collection : a case study of collection management. – Bibliogr. In: The reference librarian. – 53. (2012) 2., p. 219-234.

Kézikönyvtári selejtezés: esettanulmány a gyűjteményszervezésről

Állományalakítás; Állományapasztás; Esettanulmány;

Segédkönyvtár, kézikönyvtár

A kézikönyvtár fontos helyet foglal el a könyvtár állományában. E gyűjtemény helyes kezelése – selejtezés útján – a gyűjteményszervezés kritikus, de gyakran elhanyagolt területe. Ez a cikk esettanulmány segítségével mutat be egy selejtezési projektet, beleértve a kézikönyvtár kialakítására vonatkozó szabályok kidolgozását, a folyamatos rendelések (standing orders) vizsgálatát, a vizsgálat céljait és eredményeit, valamint a projekt hasznosságának elemzését.

(Autoref.)

WILEY, Lynn – CLARAGE, Elizabeth: Building on success : evolving local and consortium purchase-on-demand programs In: Interlending & document supply. – 40. (2012) 2., p. 105-110.

Sikerre építve: igény szerinti beszerzési programok helyi és konzorciumi keretben

Állománygyarapítás; Egyetemi könyvtár; Együttműködés -belföldi; Elektronikus könyv; Igény; Könyvtárközi kölcsönzés

A használók által kezdeményezett állománygyarapítás (angol rövidítéssel: PDA) a gyűjteményfejlesztés új eszköze a felsőoktatási könyvtárakban. A cikk a University of Illinois at Urbana-Champaign (UIUC) könyvtára és részben az állami szintű, 153 tagú CARLI konzorcium gyakorlatát mutatja be esettanulmányként. 2010-ben a konzorcium megvizsgálta a 2003-2008-as időszakban beszerzett könyveket, és e vizsgálat eredményeit felhasználva négy projektet indított a PDA kipróbálására.

A PDA lényeges eleme, hogy a deziderátumokat az online katalógusban nyilvánosságra hozzák; a PDA megvalósításához igen fontos még a forgalmazók hathatós támogatása.

Az *első* projekt (költségvetése 10 ezer dollár volt) a nyomtatott könyvek beszerzése területén zajlott, és az egész CARLI konzorciumot érintette. Elhatározták, hogy a keretből amerikai tudományos és egyetemi publikációkat és 300 dollárnál olcsóbb angol nyelvű tankönyveket vásárolnak. 16 ezer szóba jöhető dezi-rekordot töltöttek be az online katalógusba, a tényleges kérésekről statisztikát vezettek. A PDA keretében beszerzett műveket külön kezelték, hogy minél többen kölcsönözzék azokat. A beérkező 795 kérés alapján 190 megrendelés történt, gyors eljárással. A művek átlagára 55 dollár volt. 40 tagkönyvtár részesült a dokumentumokból. A projektet sikeresnek ítélték: megállapították, hogy a használó hatékonyan választ, a dokumentumokat ugyanis a későbbiekben is sokan kölcsönözték.

A *második* (helyi) projektnél (költségvetése 28 ezer dollárt tett ki) az e-könyvek álltak a középpontban. Partnerek: a YBP forgalmazó cég és az „ebrary”. A helyi online katalógusba az ebrary 6000 rekordját töltötték fel. A bekerülési kritériumok a következők voltak: a dokumentum ne legyen meg a gyűjteményben, 200 dollárnál legyen olcsóbb, angol nyelvű, tudományos könyv, megjelenése: 2007 után. Kíváncsiak voltak arra, hogy a használók mennyire elégedettek az ebrary kínálatával, és arra, hogy a kiadói DRM alkalmazása milyen hatással van a használatra. További cél volt még annak a vizsgálata, hogy más eredetű e-könyvek hogyan kerülhetnének be a forgalmazó által automatikusan megtekintésre megküldött dokumentumok körébe, amelyek beszerzését a könyvtár még megfontolhatja (approval plan). A tényleges megvásárlásnak az volt a feltétele, hogy legalább tíz érdeklődést regisztráljanak az adott mű iránt a katalógusban. A 6000 rekordból 677 címet választottak ki a használók, közülük 238 érte el a kívánatos érdeklődést. 81 humán tudományi, 115 társadalomtudományi és 42 természettudományi művet szereztek be. A konkrét e-könyvek beszerzését sikeresnek ítélték, a későbbiekben az e-könyvek bekerültek az approval plan körébe, és használatuk igazolta a beszerzések jogosságát.

A *harmadik* projekt keretében a PDA-t kiterjesztették a törzsgyűjteménybe tartozó címekre. Ennek az volt az indoka, hogy egyes tudományterületeken a beszerzési keretek igen hamar kimerülnek. Egy szakreferensekből alakult bizottság együtt döntött a forgalmazók által automatikusan, folyamatosan megküldött dokumentumokról és a PDA jelleggel beérkező használói kérésekről. A profilokat az YBP cég gyakorlatából vették át. A bizottság tagjai rendszeresenként mérlegelték, hogy a két módszer közül melyiket alkalmazzák, tehát melyik keretet terheljék. A műveket azonnal feldolgozták. A kísérleti három hónap alatt a beérkezett 145 kérés mindegyikét megvásárolták, gyors eljárással. Az egyszeri finanszírozást követően a könyvtárközi kölcsönzési keretből remélik kipótolni hasonló célra a gyarapítási keretet.

A negyedik projekt új megjelenésű, a tagkönyvtárak által egyébként be nem szerzett, nyomtatott művekkel foglalkozott. Az YBP céggel együttműködve legalább főiskolai szintű, angol nyelvű, a cég által forgalmazott, 200 dollárnál olcsóbb, humán és társadalomtudományi, 2011 januárját követően megjelent művek adatait töltötték be a konzorcium közös katalógusába. Azt remélték, hogy így javul a frissen megjelent művek hozzáférhetősége.

Összességében véve a PDA kedvelt megoldásnak bizonyult; felmerült, hogy érdemes lenne állandósítani. A könyvtárnak – saját érdekében – meg kell határozni ehhez a feltételeket, a játékszabályokat. A kiadók kiváló eszközöket fejleszthetnek ki a közös munkához. A költségek kérdése még külön vizsgálatot érdemelne.

(Hegyközi Ilona)

Lásd még 293, 315

Állományvédelem

270/2012

PESTEREVA, Ivetta Gennad'evna – D'ÄČENKO, Mariä Vladimirovna: Rossijskij strahovoj fond dokumentov bibliotek : sovremennoe sostoänie i perspektivy In: Vestnik BAE. – (2012) 1., p. 66-69.

A könyvtári dokumentumok biztonsági állománya Oroszországban: jelen és jövő

Állományvédelem; Együttműködés -belföldi; Megőrzés; Mikrofilmmezés

A könyvtárak egyik legfontosabb feladata Oroszországban is a különböző időkben létrejött dokumentumok megőrzése és hozzáférhetővé tétele. Közismert, hogy a dokumentumok az idő múlásával veszítenek használhatóságukból, ezért a legértékesebb információforrások megőrzése kiemelten fontos feladat. A megőrzés hatékony és gazdaságos módja, ha a megsérült, régi köny-

veket, archív anyagokat más hordozóra viszik. Nemzetközi tapasztalatok szerint ennek egyik alapszerepe a mikrofilmmezés.

A mai berendezések használatával egy 35 mm-es filmen A4-es oldalról 700 felvétel fér el, digitális felbontása 6000 dpi (összehasonlításképpen: az 1925–1938 között készült filmek szkennelésével 2000 dpi sűrűség érhető el.) Szakértői vélemények szerint a minőségi mikromásolatokat megfelelő körülmények között 500 évig lehet tárolni. A többi hordozóval szemben a mikrofilmnek számos előnye van:

- hű az eredetihez (tartalmát nem lehet módosítani, szerkeszteni);
- analóg formában tárolható, nagyítóval közvetlenül olvasható;
- stabil tárolási feltételek mellett nincs szükség további műveletekre, adatmigrációra stb., ami csökkenti a befektetés kockázatát.

Nyugat-Európában is stabil helyet foglal el a mikrofilmmezés, több országban nemzeti programok keretében folyik a munka, a mikrofilmeket speciális raktárakban tárolják. Az USA-ban néhány éve fejeződött be a napilapok biztonsági mikrofilm-állományának létrehozása. A FÁK-tagországokban lassabb ütemben folyik a mikrofilmmezés, a munka alapját képező GOST szabványt 2003-ban fogadták el, utolsó módosítása 2010-ben volt; ezt a szabványt a tagországok államközi tanácsa is elfogadta.

Oroszországban a biztonsági állomány 1950-ig visszamenőleg épül. Az egységes, minden ágazatot érintő oroszországi biztonsági dokumentum-állományokra egy 1995. évi kormányhatározat vonatkozik. A könyvtári állományok megőrzésére 2000-ben indult nemzeti program. A program megvalósításában a tudományos módszertani és koordinációs feladatokat az Oroszországi Állami Könyvtár (Rosszijskaä gosudarstvennaä biblioteka = RGB) látja el. A program fő irányai:

- az oroszországi könyvtári dokumentumok biztonsági állományának fejlesztése az egységes állomány részeként;
- a biztonsági állomány épségének biztosítása;
- a biztonsági másolatkészítés normatív és tudo-

- mányos-módszertani alapjainak kidolgozása;
- a biztonsági mikrofilmek oroszországi nyilvántartásának fejlesztése;
- a program megvalósításának figyelemmel kísérése;
- az állomány kialakításához szükséges anyagi-műszaki bázis fejlesztése (beleértve a szövetségi és regionális könyvtárak központi ellátását mikrofilmolvasókkal és szkennerekkel);
- a felhasználói mikrokópia (pozitív) cseréje digitális másolatra.

Az elmúlt évtizedben a következő eredményeket érték el:

- a projektben az öt legnagyobb könyvtár mellett több mint 40 könyvtár vesz részt az ország különböző részeiből;
- három nagykönyvtárban alkalmazzák a 35 mm-es mikrofilmkészítési technológiát;
- a nyilvántartási rendszernek köszönhetően nincsenek párhuzamos munkák, a regiszter az interneten mindenki számára elérhető (www.libfl.ru), több mint ötezer rekordot tartalmaz;
- elkészült a munkához szükséges módszertani segédlet;
- a Gazdasági Fejlesztési Minisztériummal egyeztetve meghatározták a biztonsági mikrofilmállomány tárolásához szükséges zárt raktár helyét. Eddig 7200 tekercs és 67 ezer mikrofilm lap került a raktárba (mintegy 6 millió felvétel).

A munkamegosztás keretében az RGB-ben a legnépszerűbb napilapokat, kéziratokat, a háborús években megjelent hírlapokat és a muzeális értékű, külföldön található folyóiratokat dolgozták fel; a másik nemzeti könyvtárban a forradalom előtti folyóiratokat, a történettudományi könyvtárban pedig a történelmi szempontból fontos, a szövetségi vagy a regionális könyvtárakban nem található hírlapokat. A helytörténeti napilapokkal a köztársasági, regionális és néhány autonóm terület könyvtára foglalkozik.

(Viszocsekné Péteri Éva)

Lásd még 291, 310

Különgyűjtemények

271/2012

DAIGLE, Bradley J.: The digital transformation of special collections. – Bibliogr. In: Journal of library administration. – 52 (2012) 1-4., p. 244-264.

Különgyűjtemények digitális átalakítása

Digitalizálás; Elektronikus könyvtár; Hozzáférhetőség; Különgyűjtemény; Megőrzés

A digitális technológia mélyreható és folyamatos változást hoz a különgyűjteményekben. A cikk azt a hatást vizsgálja, amelyet a digitális formában készült dokumentumok, a digitalizálás és a szellemi tulajdon gyakorol a különgyűjteményere a 21. században. Ezen belül arra koncentrálnak, hogyan alakulnak át az archivális anyagok a digitális technológiával való interakció folyamán, ami kihívást jelent a kezelésükben, ugyanakkor az online környezet lehetőséget teremt arra, hogy ez a tartalom világszerte elérhetővé váljon. Végül beszámol a University of Virginia könyvtárában jelenleg folyó kísérleti kutatásról, amely olyan stratégiák kidolgozását célozza, amelyek segíthetnek a továbblépés lehetőségeinek feltárásában.

(Autoref.)

Raktározás

272/2012

SHARPE, Paul A.: The Big Shift : how the University of Houston Libraries moved everything In: Journal of access services. – 9. (2012) 2., p. 66-79.

Nagy állománymozgatás a Houstoni Egyetem könyvtárában

Átépítés; Egyetemi könyvtár; Elemi károk; Költözés; Munkaszervezés

A Houstoni Egyetem központi könyvtárát 2000 és 2005 között nagymértékben bővítették és felújították – kb. 32 ezer m²-ről 48 ezerre, ez 47 millió dollárba került. Az új terület nagyobbik részén előadótermeket, csoportos tanulást szolgáló helyiségeket hoztak létre, megnövelték a nyilvános tereket, új kölcsönző- és tájékoztató pultokat létesítettek, továbbá itt helyezték el a különgyűjteményeket és a Honors College elnevezésű oktatási központot.

A szerzőt 2006-ban bízta meg az állomány átrendezésének feladatával. Az átrendezés során új tömörraktári állványokat szereztek be. Minden állományrészt azonosító címkével láttak el. A bekötött folyóiratokat az alagsori raktárba tervezték átszállítani.

Az átrendezés céljai között volt, hogy az addig szétszórt állománycsoportokat egyetlen folyamatos sorrendbe rakják, a Kongresszusi Könyvtár (LC) jelzetei szerint. Az átrendezés következtében megszűnt a külső tárolás igénye (erre a JSTOR rendszerre való előfizetés adott lehetőséget), most ezeket a bekötött folyóiratokat ismét a főépületben lehetett elhelyezni. Az átrendezés új helyeket teremtett a különgyűjtemények számára.

A polcok átcímkezése után egyetemi hallgatók szedték le a polcokról a bekötött folyóiratokat. A leszedett köteteket megcímkézett könyvkocsikra rakták, és az alagsorba szállították. Ezzel egyidejűleg a könyveket is átrakták az új helyükre. Két csapat dolgozott ezen, egy harmadik a napi raktári műveleteket végezte. Minden egyes könyvet kézbe kellett venni (összesen 2,4 millió kötetet), miközben a projekt java részében a normális könyvtári működést is biztosítani kellett.

Még mielőtt elkezdtek volna az átrendezést, az épületet alaposan kitakarították, és megszabadultak a kiselejtezett eszközöktől. Nagy teherbírású könyvkocsikat szereztek be, és kb. 15 ezer címkét ragasztottak a folyóiratok gerincére.

A nagy átrendezést nagy hírverés kísérte, a projekt elnevezése (*The Big Shift*) is ezt szolgálta. A

használókat előre értesítették minden változásról, megmagyarázták nekik, milyen előnyökkel jár ez a számukra, az átrendezéssel kapcsolatos feliratokon a megszokottól eltérő betűtípust használtak. Létrehoztak egy weblogot is.

A projektet egy bizottság irányította, amelyben a szerzőn kívül részt vett a katalogizáló osztály vezetője, a raktári vezető és az adatbázis-menedzser. A tervezés során figyelembe vették az egyes állományrészek gyarapodási ütemét, meghatározták, hogy milyen dokumentumtípusokat nem kell a folyóirat-állományhoz csatolni (pl. az évkönyveket, almanachokat, címtárakat, kézikönyveket, konferencia-anyagokat).

Az átrendezés nagyban érintette a katalógusokat is. A központi könyvtár integrált rendszer keretében közös katalógust tart fenn a jogtudományi könyvtárral, és a testvércampuson működő egyéb könyvtárakkal. Ezekben olykor egyéni módon dolgozták fel a műveket, még a MARC rekordokon belül is más mezőbe kerültek azonos rendeltetésű adatok. Az eltéréseket fel kellett deríteni, és az áthelyezésben érdekelt mezőket egységesíteni kellett.

A polcok beépítése 2007 júniusában történt. Az alagsorból el kellett távolítani az addig ott tárolt kormányzati dokumentumokat. A műveleteket elejétől végig az jellemezte, hogy a köteteket átmeneti helyeken kellett tárolni, hogy semmi se legyen útban. Az átrendezés lényegi része a 2008-as tavaszi szünetben indult. A nyári szünet alatt lendültek bele igazán, és az augusztus végi tanév kezdetére az LC rendszerében már eljutottak a H betűig.

És akkor, 2008. szeptember 13-án, lecsapott az Ike hurrikán. A könyvtárépület alagsorát előtötte a víz, és a legfelső szintre is beszivárgott. Hamarosan megjelentek a penészfoltok, károkat szenvedtek a tömörraktári polcok és az elektronikus berendezések is. A FEMA nevű állami segélyalap ugyan enyhítette az anyagi veszteséget, de ezt utólag fizették ki, az egyetemnek kellett megelőlegeznie a 347 ezer dolláros számlát. A projekt megtorpant.

2009 januárjában a művészeti és építészeti gyűjtemény visszatérhetett az újonnan megtisztított

és felszerelt helyére. Az átrendezés 2010 januárjában folytatódott. A könyvtár vállalta az alagsori raktározás kockázatait. A tárolóraktári kapacitás összesen 36 ezer polcfolyóméterre nőtt, és ennek csak 64 %-át töltötték meg. A korábbi raktározásból felszabaduló helyen 150 új hallgatót tudtak leültetni. A kockázatoktól függetlenül a Big Shift művelet megmutatta, mennyire fontos a könyvtári helyek optimalizálása és a gyűjteményben való könnyebb eligazodás.

(Mándy Gábor)

Feldolgozó munka

273/2012

ANHALT, Joy – STEWART, Richard A.: RDA simplified. – Bibliogr. In: Cataloging & classification quarterly. – 50. (2012) 1-4., p. 33-42.

Az RDA-ról egyszerűen

Dokumentumleírási szabályzat; Gépi dokumentumleírás

A tanulmány egy 2011 májusában rendezett konferencián elhangzott előadást foglal össze az új katalogizálási szabályzatról, a Resource Description and Access-ről (RDA). A szerzők úgy vélik, azzal együtt, hogy mennyi mindent írtak már az RDA-ról, célszerű lenne a gyakorlati szempontokat is számba venni. Röviden felvázolják az új szabályzat történeti hátterét és kifejlesztésének okait, majd azokra a jelentős különbségekre koncentrálnak, amelyek az angol-amerikai katalogizálási szabályzat (AACR) 2. kiadása és az RDA között fennállnak a bibliográfiai rekordokban a szerkezet, a terminológia, a hozzáférési pontok bizonyos részeinek kezelése és a leírás különféle aspektusai tekintetében.

(Autoref.)

274/2012

BUCKLAND, Michael K.: Obsolescence in subject description. – Bibliogr. In: Journal of documentation. – 67. (2012) 2., p. 154-161.

Elavulás a tartalmi feltárásban

Információkereső nyelv; Osztályozásmélelet; Tárgyi feltárás

A tartalmi feltárás egyrészt azt jelenti, hogy egy téma nevét vagy kódját rendeljük egy dokumentumhoz, másrészt azt, hogy a dokumentumot rendeljük egy megnevezett tárgyi kategóriához. Mindkét esetben egy tárgy nevét és a dokumentumot társítjuk egymáshoz. Ez természeténél fogva nyelvi tevékenység, még akkor is, ha korlátozott vagy mesterséges nyelveket használunk erre a célra.

A feltárást általában kétfázisú folyamatként ábrázolják: először a katalogizáló tanulmányozza a dokumentumot abból a célból, hogy megállapítsa annak tárgyát. Ezután a szókincsből vagy a rendelkezésre álló kódkészletből olyan (nyelvi) kifejezéseket rendel hozzá, amelyek ezt a tárgyat jelölik. Az első fázisról a könyvtári szakirodalom nagyon keveset tud mondani. Tudjuk viszont, hogy különböző indexelők rendszerint különbözőképpen indexelik ugyanazt a dokumentumot. Ugyanez figyelhető meg, amikor ugyanaz az indexelő eltérő időpontokban nyúl a dokumentumhoz.

A természetes nyelvek szavainak tartalmi feltárára való felhasználása egyszerű és népszerű eszköz, viszont a természetes nyelvi szókincs sokfélesége és cseppfolyós volta kiszámíthatatlanná teszi. Ezt enyhíthetjük azzal, hogy korlátozott szókészletet használunk, ellenőrzött szókincs vagy mesterséges jelzetek formájában. Az utóbbiak, bár kódokat tartalmaznak, nyelvek maradnak – mesterséges nyelvek.

Alapértelmezett módon a feltárás a jövőbeli használatot célozza. Ez arra készíti a könyvtárost, hogy a lehetséges igényekről gondolkodjon, és azokat előretékintő módon írja le (nevezeze meg). Hogy ezt elérje, tudatosan vagy tudat

alatt a jövőbeli használatra vonatkozó mentális narratívát hoz létre. Ennek tárgya nem egyszerűen csak az, hogy miről szól a dokumentum, hanem azzal is foglalkozik, hogy miként tekinthetünk majd rá a jövőben. A dokumentumok és a felhasználók nagy száma, az igények változó volta megnehezíti mindezt, de nem teszi kétségessé magát az elvet.

A tartalmi feltárás visszatekintő jellegű is, mivel befolyásolja a leírási folyamatot. A feladat az, hogy megnevezzük, miről szól a dokumentum, tehát a leírás összefoglaló jellegű. Amikor jelzeteket adunk, extrém információsűrítést hajtunk végre. Hogyan foghatjuk meg azt a tartalmat, amelyről a dokumentum szól? Egy-egy tárgyszó (jelzet, deskriptor) és vele a dokumentum tartalma ahhoz a szöveghez (diskurzushoz) kapcsolódik, amelyhez az adott kifejezés kötődik. Emiatt a tartalmi feltárás mindig a múltban gyökerezik. A felhasználók nem témákat, hanem valamely témát tárgyaló szövegeket akarnak, tehát a tárgyszavak jelentését a múltbeli szövegekből kell nyernünk. Ugyanakkor a leírások készítésekor a jövőt is szem előtt kell tartanunk. Ez a kétarcú beállítottság éppen elég nehezen valósítható meg egy stabil világban, de még nehezebb ma, a társadalom, a technológia és nyelv változásának korában.

A tartalmi feltárás egy adott időpillanatban történik meg. A jelenből múlt lesz és közben a diskurzus, amelyből az adott kifejezést vettük, folytatódik, továbbfejlődik. Feltehető, hogy az elnevezési konvenciók is tükrözik változását. A jövőből jelen lesz, és új jövőképek kerülnek a láthatárra. A tartalmi feltárás előretekinthető jellege egyre inkább az új és eltérő szövegekhez kapcsolódik. Egy kifejezés, amelyet bevittünk a rendszerbe, rögzítve van. A leírásokban szereplő kifejezések tehát természetüknél fogva elavultak úgy a múlt, mint a jövő szempontjából.

Új kifejezések keletkeznek, különösen az új fogalmak jelölésére, valamint a képes beszéd, különösen a metaforák használata okán. A nyelvnek ez a változékonysága nem a könyvtárosok ügye, viszont követnünk kell ezt a változást. A könyvtárak hozzáállása konzervatív ebben a

tekintetben, mivel a terminológiai változások megkérdőjelezzik a régi terminusok létjogosultságát, és a katalógusok ilyen típusú átalakítása más fontos feladatoktól vesz el energiát.

A bibliográfiai hozzáférés alapvetően nyelvi természetét mutatja, hogy a természetes nyelvfeldolgozási technikák nem mindig működnek jól, és nem minden esetben megbízhatók. Ezek a technikák a dokumentumok közötti vagy a dokumentumok és a keresőkérdezők közötti szemantikai viszonyok felderítésére a karaktersorozatok, lexikai egységek említéseit (előfordulásait) veszik alapul, nem pedig jelentésüket.

Az ellenőrzött szókinsznek tudnia kell kezelni azt a sokrétű és dinamikus diskurzust, amely a jelentések sokaságát és változékonyságát okozza. A legtöbb bibliográfiának és katalógusnak csak egyetlen tárgyi indexe van, viszont több közösség érdeklődésére számot tartó anyagot dolgoz fel. Mivel az egyes közösségek nyelvi gyakorlata eltér valamennyire egymástól, nincs egyetlen index, amely mindenkinek megfelelne. A mesterséges jelzetek használatának éppen az a célja, hogy csökkenjen a tartalmi feltárásnak a természetes nyelvtől való függése. Ezek a jelzetek azonban egyúttal a témát más témákhoz képest úgy helyezik el, ahogyan arra a pusztán elnevezés nem képes, és az a perspektíva, amelyet ez a pozicionálás implicál, kétségbe vonható és ingatag, ezért avulékony, ahogyan a jelzetek mögött álló jeltárgyak verbális értelmezései is azok. Emellett az érzelmi változások nyomán még a stabil jeltárgyak mellett is változhatnak a másodlagos jelentések.

(Koltay Tibor)

275/2012

CARO-CASTRO, Carmen – RÍOS HILARIO, Ana Belén – TRAVIESO RODRÍGUEZ, Crispulo: L'accesso tematico nelle biblioteche per ragazzi : vocabolario e struttura concettuali dei bambini. – Bibliogr. a jegyzetekben In: AIB studi. – 52. (2012) 1., p. 45-55.

Res. angol nyelven

Tárgyi feltárás a gyermekkönyvtárban: a gyermekek szókincse és fogalmi struktúrái

Gyermek- és ifjúsági olvasók; Igény; Információkeresés; Tárgyi feltárás

Azok a gyerekek, akik ma a könyvtárban (ténylegesen vagy virtuálisan) vagy az interneten információt keresnek, a „digitális bennszülöttek” nemzedékéhez tartoznak, akik nemcsak együtt élnek az új technológiákkal, de a leglelkesebben fedezik fel és gyűjtik a legújabb kommunikációs formákat, akár szabadidős tevékenységhez, akár tanuláshoz. Ugyanakkor, ha információt keresnek, két problémával kell szembesülniük. Az egyik az, amit bármely könyvtárhasználó átél, ha katalógust használ. A másik, hogy saját (rugalmasabb és személyesebb) mentális struktúráikkal szemben egy egészen másféle struktúrát találnak, ami jelentős nehézségeket okozhat az információkeresés során.

Tekintettel a gyermekek jellemzőire, szükséges lenne az ő igényeiknek megfelelő rendszereket kifejleszteni, amihez persze számos tényezőt kell figyelembe venni: az információkeresési folyamatok és stratégiák jellemzőit, a felhasznált szókincset, a kognitív képességeket stb. A nyolcvanas évek végétől, az OPAC-ok mind népszerűbbé válását követően számos tanulmány készült a gyermekek információkeresési szokásairól és az eszközök ehhez igazításáról. Ezek áttekintése is ahhoz a végkövetkeztetéshez vezet, hogy a gyermek „másként gondolkodik”, más struktúrákat használ (pl. nem tudja jól használni az erősen hierarchikus osztályozási rendszereket).

A szakirodalom egyetértést mutat abban, hogy szükség van olyan osztályozási sémák kifej-

lesztésére, amelyek a gyermekek percepciók szintjéhez alkalmazkodnak. Ennek érdekében született meg néhány fontos kezdeményezés: az ARTEMIS elektronikus könyvtár projektje egy 11–15 évesek számára kidolgozandó strukturált szótár létrehozására, vagy a *Library of Congress Children's Subject Headings*. 2006-ban indult el a Salamancai Egyetem könyvtári-dokumentációs tanszéke és a *Centro Internacional del Libro Infantil y Juvenil* (Gyermek- és Ifjúsági Könyvek Nemzetközi Központja) közös projektje, a központ online katalógusa által nyújtott tematikus keresési lehetőség javítására. Ennek érdekében először a 6–11 éves olvasók által a keresés során használt kifejezéseket vetették össze a katalógus terminológiájával, majd két korosztály (6–8 és 9–11 évesek) körében vizsgálták a fogalmi összefüggéseket. Az eredmény alapján új fogalmakat, új relációkat építettek be a strukturált szótárba, és áttértek egy olyan (nyílt forráskódú) szoftver használatára, amely lehetővé teszi a katalógus építését, az online hozzáférést és a szemantikus webnek megfelelő formátumú adatexportot is.

(Mohor Jenő)

276/2012

HIGGINS, Colln: Library of Congress classification : Teddy Roosevelt's world in numbers. – Bibliogr. In: Cataloging & classification quarterly. – 50. (2012) 1-4., p. 249-262.

Mennyire korszerű a Kongresszusi Könyvtár osztályozási rendszere?

Kongresszusi Könyvtár osztályozási rendszer

A cikk azokat a 19. század végén jelentkező amerikai gondolatokat, véleményeket és előítéleteket ismerteti, amelyek a Kongresszusi Könyvtár osztályozási rendszerével kapcsolatosak. A szerző szerint ezekkel az osztályozóknak – akik a rendszert eredeti kontextusán kívül alkalmazzák – világszerte foglalkozniuk kellene. A cikk szemlélete történeti és kritikai is egyben.

Számos példát használ annak bemutatására, hogy az osztályozási rendszer ideológiai tartalma nem alkalmas a jelenkori globális realitások megfelelő reprezentációjára, miközben elismeri és értékeli alapvető pragmatizmusát.

(Autoref.)

277/2012

McCUTCHEON, Sevim: RDA and the reference librarian : what to expect from the new cataloging standard. – Bibliogr. In: The reference librarian. – 53. (2012) 2., p. 123-137.

Az RDA és a referenz könyvtáros: mi várható az új katalogizálási szabályzattól?

Dokumentumleírási szabályzat; Gépi dokumentumleírás; Közvéleménykutatás; Személyzet

A referenz könyvtárosok munkájára nagymértékben hatással lesz a katalogizálási szabályzat közelgő változása (az angol-amerikai szabályzat felváltása az RDA-val). A Kenti Egyetem referenz könyvtárosait arról kérdezték meg, milyenek találják az RDA-rekordokat. Általános vélemény, hogy az RDA-rekordok az információk minőségét és mennyiségét tekintve jól állják az összehasonlítást az AACR-rel. Mindamelllett az új mezőkben használt kifejezések, amelyek a formátumra vonatkozó információt adják meg, nem elég világosak. Az RDA-rekordok kompatibilisek az AACR-rekordokkal, de van néhány jellegzetes különbség köztük. A megkérdezettek többnyire helyeselték, hogy a korábban rövidített szavak most az új szabályzatban fel vannak oldva, hogy szerepel benne a közreműködés jellege, amely világossá teszik a szerző szerepét stb. Gondot okozhat ugyanakkor a nagybetűk változó használata, valamint a kiadás és a copyright évének együttes megadása, mivel nem tudni, hogyan fog ez hatni a hivatkozások készítésére. A tanulmány olyan témákra világít rá, amelyekre a feldolgozó és olvasószolgálati osztályok vezetőinek egyaránt figyelniük kell, amikor felkészítik a munkatársakat az AACR2-

ről az RDA-ra való átállásra. A szerző bemutatja, a belső használók mit találnak ismerősnek az új típusú rekordokban, és mi az, amit meg kell még tanulniuk.

(Autoref. alapján)

278/2012

SPITERI, Louise F.: Social discovery tools : extending the principle of user convenience. – Bibliogr. In: Journal of documentation. – 67. (2012) 2., p. 206-217.

Közösségi keresőeszközök: a használóknak való megfelelés elvének kiterjesztése

Gépi dokumentumleírás; Gépi információkeresés; Használó; Információtechnológia; Kulcsszó; Online katalógus

Napjaink könyvtári katalógusai számára komoly versenyhelyzetet teremtettek az olyan szolgáltatások, mint az Amazon vagy a LibraryThing azzal, hogy lehetőséget nyújtanak a többi használóval való interakcióra, a címkézésre vagy az egyes rekordok saját igények szerinti osztályozására, értékelésére, ajánlások készítésére. Fontos alapelv, hogy a katalógusok készítésekor elsősorban a használók igényeit kell szem előtt tartani. Az IFLA szerint a katalógusoknak a következő funkciókat kell teljesíteniük:

- bibliográfiai rekordok megtalálása a gyűjteményben,
- bibliográfiai rekordok azonosítása,
- az igényeknek megfelelő bibliográfiai rekord kiválasztása,
- hozzáférés egy meghatározott tételhez,
- navigálás a katalógusban.

A katalogizálóknak egyrészt meg kell határozniuk azokat a hozzáférési pontokat, amelyeken keresztül az egyes rekordok visszakereshetők; másrészt olyan tárgyszavakat és jelzeteket kell rendelni az egyes tételekhez, amelyek leírják azok tartalmát.

A katalógusokkal szembeni igények explicit megfogalmazásának és a használók közösségé-

vel való interakciónak a hiányában nehéz megismerni a közösségek elvárásainak jellemzőit. Különösen igaz ez az olyan plurális társadalmakra, mint Kanada, ahol a használok nagyon sokféle réteget képviselnek, így a viselkedésüket meghatározó kulturális minták is sokszínűek. Kihívást jelent mindezek mellett biztosítani a katalógusok minőségét, integritását és a szabványokhoz való illeszkedését.

A katalógus jelenti a könyvtár és közösség között, ami a hálózat korában még fontosabb az eddigieknél. A katalógusrekordoknak olyan információkkal is kell szolgálniuk, amelyeket az olvasók hagyományosan a polcok közötti böngészés során szereztek. Ez pedig a tartalom bővítésének igényét hozza magával (tartalomjegyzékekkel, képekkel, címkékkel stb.)

(Tóth Máté)

279/2012

VOORBIJ, Henk: The value of LibraryThing tags for academic libraries. – Bibliogr. In: Online information review. – 36. (2012) 2., p.196-217.

Mennyire értékesek a LibraryThing címkéi a felsőoktatási könyvtárak számára?

Felmérés; Felsőoktatási könyvtár; Gépi dokumentumleírás; Információtechnológia; Kulcsszó

A cikk célja, hogy meghatározza, az újonnan publikált könyvek milyen százalékban vannak ellátva a LibraryThing for Libraries-ből származó címkékkel, milyen jellegűek ezek a címkék, és milyen kapcsolatban állnak a rekordokban szereplő kulcsszavakkal, valamint a rekordok hány százalékát bővítették címkékkel. Egy nagy felsőoktatási könyvtár katalógusából véletlenszerűen választottak ki 600 rekordot, és ezen a mintán vizsgálták, hogy szerepelnek-e bennük címkék. Végül 160 rekordot elemeztek a címkék jellegének és a keresésben való szerepének értékelésére. Azt találták, hogy a rekordok mintegy harmada van ellátva címkékkel, a címkék 80%-a tárgyi kifejezés, a tárgyi címkék 50%-a a rekord-

ban kulcsszóként is meg van adva, 25%-uk tágabb, mint egy kulcsszó, 25%-uk rokon, szűkebb vagy új kifejezés. A címkékkel ellátott rekordok csaknem 40%-a tekinthető bővítettnek.

Bizonyos esetekben a címkék hozzáadott értékének megállapítása szubjektív megítélés alapján történt. Nem vizsgálták, hogy a címkék megfelelően tükrözik-e a könyv tartalmát.

A korábbi tanulmányoktól eltérően a jelenlegi cikk nagyszámú és véletlenszerűen kiválasztott mintán alapul. A címkéket nemcsak tárgyszavakkal hasonlították össze, hanem más kulcsszavakkal is, és a tudományterületenkénti eltérésekre is fény derült.

(Autoref.)

Lásd még 280

Katalógusok

280/2012

BAUER, Kathleen – PETERSON-HART, Alice: Does faceted display in a library catalog increase use of subject headings?. – Bibliogr. In: Library hi tech. – 30. (2012) 2., p. 347-358.

Befolyásolja-e a tárgyszavak használatát a fazettás megjelenítés a katalógusban?

Felmérés; Egyetemi könyvtár; Gépi információkeresés; Katalógushasználat; Online katalógus; Tárgyszó

A cikkben leírt kutatás azt kívánta feltárni, hogy a tárgyi fazetták alkalmazása növeli-e a tárgyszavak használatát egy fazettás (Yufind) és egy nem fazettás katalógus (Orbis) felületén a Yale Egyetemen. Hangos gondolkodtatás módszerével két menetben teszteltek hallgatókat, hogy felmérjék a tárgyi fazetták elfogadottságát és használatát. Miután a fazettás és a nem fazettás felületet párhuzamosan alkalmazták, naplóelemzést végeztek, hogy megállapítsák és összeha-

sonlítsák a tárgyszavak használatát mindkét interfészen. A használat kezdeti tesztelése során kiderült, hogy a használók próbálkoznak ugyan a fazettákkal, de hatékony használatuk gondot okozott számukra. 2011 januárjától májusáig legalább egy fazettát használtak a Yufindban végzett keresések 25,4%-ában, tárgyi fazettát a keresések 5,1%-ában, míg az Orbis tárgyszavait a keresések 6,4%-ában használták. A fazettákat kevésbé használták, mint a rekordokban szereplő tárgyszólinkeket bármelyik felületen.

Az eredmények azért fontosak, mert a könyvtárak jelentős munkaidőt fordítanak arra, hogy tárgyszavakkal egészítsék ki a rekordokat, ugyanakkor ezeket egyre kevésbé használják az olvasók. Amint azt az ugyanazon katalógus-rekordokon futó kétfajta rendszerben végzett mérés is megmutatta, a tárgyszó fazetták nem növelték jelentős mértékben a tárgyszóhasználatot. További finomítások nélkül a fazettás megjelenítés nem jelent sikeres stratégiát ahhoz, hogy a tárgyszavak használatát népszerűsítsük az olvasók körében.

(Autoref.)

281/2012

HOFMANN, Melissa A. – YANG, Sharon Q.: "Discovering" what's changed : a revisit of the OPACs of 260 academic libraries. – Bibliogr. In: Library hi tech. – 30. (2012) 2., p. 253-274.

Mi változott? 260 felsőoktatási könyvtár online katalógusának újbóli vizsgálata

Felmérés; Felsőoktatási könyvtár; Gépi információkeresés; Online katalógus

A cikk az új generációs online katalógusok és keresőeszközök (discovery tools) jelenlegi használatát vizsgálja az Egyesült Államok és Kanada felsőoktatási könyvtáraiban. A szerzők az eredeti tanulmányukban (ld. a 35/2012. sz. referátumot a KF 2012/1. számában) szereplő, véletlenszerűen kiválasztott 260 főiskola és egyetem mintáját felhasználva megvizsgálták az intézmények

honlapjait annak kiderítésére, hogy az onnan elérhető OPAC felülete ugyanaz-e vagy más, mint az eredeti adatgyűjtés idején. Az adatokat 2011 októberében és novemberében gyűjtötték össze és elemezték. A keresőeszközök használata gyakorlatilag megduplázódott az elmúlt két évben, 16%-ról 29%-ra nőtt. A keresőeszközöket használó felsőoktatási könyvtárak 96%-a hozzáférést nyújt hagyományos online katalógusához is. A fazettás navigációt alkalmazó OPAC-ok aránya 2%-ról 4%-ra nőtt. Keresőeszközök és fazettás OPAC-ok együttes alkalmazásával ma már a könyvtárak legalább 33%-a használ fazettás felületet. A mostanában legnépszerűbb keresőeszközök azok, amelyek célja, hogy egyetlen belépési ponton a könyvtár összes forrásához hozzáférést nyújtsanak.

A mintában szereplő intézmények mintegy 16%-ának (n=43) vagy nincs honlapja, vagy nem kínál hozzáférést online katalógusához. Ezért bizonyos esetekben az adatok nem teljesek.

A vizsgálat olyan trendeket tárt fel, amelyek segíthetik a felsőoktatási könyvtárakat annak felkutatásában, milyen új generációs interfészeket keresztül kínálnak sokféle forrásukat. A tanulmány az új generációs katalógusok és keresőeszközök használatának aktuális helyzetét mutatja be észak-amerikai felsőoktatási könyvtárakban.

(Autoref.)

Lásd még 251

Információkeresés

282/2012

CORRADINI, Elena: Aspects of multimedia information retrieval research and practice in Italy : a critical account. – Bibliogr. In: Libri. – 62. (2012) 1., p. 81-97.

A multimédiás információk keresésének kutatása és gyakorlata Olaszországban

A multimédiás információk keresése fontos kérdés lett a könyvtári munkában, különös tekintettel arra, hogy a használók otthonaikból és a könyvtárakból is hozzáférnek az internethez. A bibliográfiai információkon kívül a képek jelentik a fő forrást az új és igényes használók szükségleteinek kielégítéséhez. A multimédiás információkeresés különböző aspektusaival foglalkozó kutatások javíthatják a gyakorlatot, és az eredmények hasznosak lehetnek sok szakembernek: katalogizálóknak, indexelőknak, referenz könyvtárosoknak, webtervezőknek, könyvtárvezetőknek és rendszergazdáknak. A tanulmány a multimédiás információkeresés kutatásának és gyakorlatának fejleményeit tekintti át Olaszországban az elmúlt tíz évben. Arra is választ próbál keresni, hogy a kutatási eredmények terjesztése mennyire játszott fontos szerepet újfajta gyakorlat kialakításában. A cikk egyrészt a könyvtár- és információtudományi szektort vizsgálta, projekteket elemzett a rájuk vonatkozó publikációk és alkalmazások segítségével, másrészt a számítástechnikát és más tudományterületeket a jövőbeli fejlemények és tendenciák felderítésére.

(Autoref.)

283/2012

DIEKEMA, Anne R.: Multilinguality in the digital library : a review. – Bibliogr. In: The electronic library. – 30. (2012) 2., p. 165-181.

Többnyelvűség a digitális könyvtárban: szemle

Együttműködés -nemzetközi; Elektronikus könyvtár; Gépi információkeresési rendszer; Információkereső nyelv; Nyelvismeret -használóké; Szakirodalmi szemle (forma)

A szerző – a szakirodalomban először – áttekintheti a nyelvek közötti információ-visszakeresés (cross-language information retrieval, CLIR), a

többnyelvű információ-hozzáférés (multilingual information access, MLIA) és általában a digitális könyvtárakkal kapcsolatos angol, holland és német folyóirat-irodalmat (beleértve a folyóiratok hírányagát is). Az egyéb nyelvű publikációk közül azokat ismerteti, amelyeknek volt angol fordításuk, és felvette őket négy elektronikus adatbázis (ACM, ERIC, Library Literature, ill. a Library, Information Science & Technology Abstracts) valamelyike.

A működő többnyelvű digitális könyvtárak között megemlíti a nemzetközi gyermekkönyvtári gyűjteményt (*International Children's Digital Library*, ICDL), a digitális világkönyvtárat (*World Digital Library*, WDL), az *Europeanat* (*European Digital Library*, TEL), a karib-tengeri archívumot, a művészettörténeti művek virtuális katalógusát stb.

A témában folyó kutatások többsége Európához kötődik. Az európai CACAO projekt (cross-language access to catalogues and online libraries) keretében olyan technikákat fejlesztettek ki, amelyek lehetővé teszik az egy adott nyelven történő keresést (többnyelvű találatokkal). A DELOS egy soknyelvű támogatással rendelkező moduláris digitális könyvtári rendszer. A LAURIN digitalizált, soknyelvű cikk-kivágatokból épít digitális katalógust. A MultiMatch Project számára a kulturális örökség területén egy többnyelvű digitális keresőgépet fejlesztenek, a Rastko projekt a többnyelvű szerbiai kulturális gyűjteményhez nyújt hozzáférést. A kínai MTIR projekt kétnyelvű szótárat használ a keresőkérdekek lefordításához, valamint segítséget nyújt a tulajdonnevek átírásához. A SPIRIT francia-angol rendszer a keresőkérdekeket fordítja le gépi úton. A SIS-TMS egy tezauruszkezelő rendszer, amely különböző nyelvű tezauruszokhoz nyújt hozzáférést. A SyDoM egy soknyelvű dokumentációs rendszer, amely soknyelvű ontológiát használ az indexelésnél figyelembe vehető kifejezések kiválasztásához.

A nyelvi nehézségek leküzdésének több módja van: a keresőkérdekek, a dokumentumok, a metaadatok lefordítása stb. A fordításnál felhasználható ismereteket a többnyelvű szótárak-

ból, ontológiákból és gépi fordító rendszerekből vehetjük.

A könyvtárak állományait tudásszervező rendszerek (knowledge organization system, KOS), azaz osztályozó rendszerek, valamint tárgyszórendszerek segítségével építik és tártják fel. A többnyelvű rendszerekhez többnyelvű KOS-ra van szükség (pl. többnyelvű tezausztra).

A keresőkifejezések összekapcsolásakor a le nem fordított elemek miatt a keresés sikertelen lehet. A digitális könyvtárak használói interfészeit is le kell fordítani. Az indexelésben külön probléma, hogy az egyes nyelvekben más-más szavak hordoznak jelentést, és más szavakat kell figyelmen kívül hagyni. További gondok: a karakterkódolás, a kulturális normák eltérései és a különböző szemantikus szerkezetek együttes használata.

Kutatások folynak a többnyelvű digitális könyvtárak témakörében. A cél többnyelvű web létrehozása olyan keresőgépekkel, amelyek ötvözik a fordítást és a visszakeresést. A legtöbben kísérleti rendszereket építenek fel, hogy kipróbálhassák a különféle megközelítési módokat. Összehasonlító tesztek már 1997-ben is végeztek (a TREC keretében), de a módszeres munka 1999-ben kezdődött, az NTCIR Workshopkal, ezt 2000-ben a CLEF projekt (*Cross-Language Evaluation Forum*) követett. Mára jelentős mennyiségű tudományos adat gyűlt össze, amelyeket további vizsgálatokban is kamatoztatni lehet.

A keresőkifejezések fordítása egy jellemző megközelítés. A szótárakból hiányzó kifejezéseket megpróbálják az interneten publikált anyagokból kiegészíteni. Automatikus tezausz-építő algoritmusokat is kifejlesztettek. A tervezett rendszereknek először a prototípusát készítik el, majd ennek vizsgálata alapján folytatják az építést. Kísérletek történtek strukturális információk (pl. az XML, a fejezetek és szakaszok) feldolgozására. A rendszerspecifikus vizsgálatokon kívül néhány használóközpontú vizsgálatról is tudunk (pl. két vizsgálat a nemzetközi

digitális gyermekkönyvtár olvasói körében), és esettanulmányok is megjelentek.

A szerző összefoglalásképpen megállapítja, hogy kis számú soknyelvű digitális könyvtár létezik, de számuk folyamatosan nő. Az ilyen könyvtárak létesítése széles körű együttműködést kíván (különböző szervezetek és szakértők között). További vizsgálatokra, teszt sorozatokra van szükség, mert például még keveset tudunk arról, hogy kik és milyen mértékben használják az ilyen gyűjteményeket.

(Mándy Gábor)

284/2012

SMITH, Alastair G.: Internet search tactics. – Bibliogr. In: Online information review. – 36. (2012) 1., p. 7-20.

Keresési taktikák az interneten

Gépi információkeresés; Gépi információkeresési rendszer; Információkeresési rendszer értékelése; Számítógép-hálózat

A szerző a Marcia Bates-féle, először 1979-ben publikált keresési taktikák internetes alkalmazhatóságát vizsgálja meg, és számos új eljárást ismertet. Bates elvei elsősorban online keresésre és referáló adatbázisokra vonatkoztak. Az akkori 18 taktikát kibővítve a szakirodalom alapján és az internetes keresések tapasztalatait általánosítva összesen 34 keresési taktikát mutat be a cikk.

Bates taktikái négy alaptípusba sorolhatók: monitoring taktikák, fájlstruktúrával kapcsolatosak, a keresés megformálásával kapcsolatosak, végül a kifejezésekre vonatkozóak. Ezek közül sokat ma is sikeresen alkalmazhatunk, de az internet sok mindent megváltoztatott, új megvilágításba helyezett.

A *monitoring* taktikákon belül a szerző a következőket tárgyalja: CHECK (a korábbi eredeti kérdés összehasonlítása a jelenlegivel), WEIGH (költséghatékonysági elemzés), PATTERN (keresési minták megvizsgálása és kipróbálása),

CORRECT (a gépelési hibák kiküszöbölése) és RECORD (a keresési útvonalak és a kipróbáltan irányok számontartása).

A fájlstruktúrákkal kapcsolatos taktikák: BIBBLE (bibliográfiák, korábbi keresések eredményeinek felhasználása), PROVIDER (olyan weboldalak követése, amelyek nagy valószínűséggel tartalmazzák a keresett információkat), URL (a doménnevek felhasználása a keresőkérdésben), HUBSPOKE (egy „hub and spoke” hálózatban talált fontos weboldal hivatkozásainak követése), FIND (a böngészővel folytatott keresések egy adott oldalon), BACKLINK (egy különösen fontos weboldalra mutató linkek követése; ez különösen hasznos, ha egy már megszűnt weboldal új változatát keressük), VALUEADD (olyan értéknövelt adatbázisok keresése, amelyeket esetleg nem indexelnek a keresőgépek), SOCIALMEDIATE (a közösségi médiában való keresések), valamint TIMETRAVEL (internetes archívumok feldolgozása a már nem elérhető weboldalak megtalálásához).

A keresés megformálásával kapcsolatos taktikák: TELEPORT (megfelelő kulcsszavak segítségével közvetlenül a céloldalra ugrunk), EXHAUST (minél több keresési elem használata) és ellentéte, a REDUCE (a keresési elemek minimalizálása), PARALLEL (a keresőkérdés kiszélesítése szinonimákkal) és ellentéte, a PINPOINT (a keresőkérdés szűkítése, precízebbé tétele), BLOCK (bizonyos elemek kizárása a keresésből), MINOVERLAP (egymást minimálisan átfedő elemek használata a keresés szűkítése érdekében).

A kifejezésekkel kapcsolatos taktikák: SUB, SUPER és RELATE (a hierarchiában lefelé, felfelé, ill. oldalirányban történő elmozdulás), CONTRARY (a kívánt kifejezés ellentétével való keresés), TRACE (a már egyszer megtalált információ további kiaknázása), a RESPACE és RESPELL (különböző szóvariánsok használata), PHRASE (összetett keresés) és ANTICITERM (a dokumentumokban feltehetőleg használt kifejezések anticipálása, használata a keresésben).

Az értékelő taktikák: CONTEXT (a talált weboldal megítélése a minőség és megbízhatóság

szempontjából), CROSSCHECK (az információ összevetése más forrásokkal), CACHET (az információt előzetesen értékelő eszközök, pl. referensz kiadványok használata), végül: AUDITION (a weboldal megjelenésének, minőségének megítélése).

A szerző ezeket egyenként értékeli, és példákat hoz a használhatóságukra. A BIBBLE taktikához tartozik például a Wikipédia-cikkekben lévő linkek és minibibliográfiák felhasználása, a PROVIDER taktikához az, hogy olyan intézmény honlapján kezdünk el keresni, amely a témakörre vonatkozóan releváns. A HUBSPOKE taktika példája, ha egy információhálóban előre-hátra mozgunk, kihasználva a különböző „fülek” hivatkozásait és a keresési előzmények feltüntetését. A hivatkozások módszeres feldolgozása a BACKLINK taktikához tartozik, erre épül a Google Scholar, valamint a CiteSeer szolgáltatása is, ezek – a linkek frissítése révén – segíthetnek a megszűnt weboldalak felkutatásában. A BLOCK taktika révén kiszűrhetjük például a kereskedelmi oldalakat (a Google-ben: „-site:.com”). A RESPACE és RESPELL taktikák alkalmasak a különböző alakokban használt szavak összes előfordulásának megtalálására (pl. az angol és amerikai helyesírási különbségek áthidalására). A PHRASE taktika része a szókombinációk mellett a „wildcard” (jolly joker) karakterek alkalmazása a keresőkifejezésben (ilyen a Google-ben a csillag karakter).

Az internetes kereső taktikák nemcsak az információkeresésben hasznosak, hanem az információs műveltség oktatásában is jól használhatók.

(Mándy Gábor)

Lásd még 299

Olvasószolgálat, tájékoztató munka

285/2012

BREITBACH, William – PRIETO, Adolfo G.: Text reference via Google Voice : a pilot study. – Bibliogr. In: Library review. – 61. (2012) 3.

A Google Voice használata az SMS-es tájékoztatásban

Egyetemi könyvtár; Felmérés; Információtechnológia; Referenzsz; Telefon

A dolgozat egy felsőoktatási könyvtárban lefolytatott vizsgálat adatait elemzi, melynek során a Google Voice-ot használták fel az SMS-es tájékoztatáshoz, emellett elemzi a SMS-es referenzszolgáltatások tipológiáját, összeveti a többi referenzszolgáltatással, és a kommunikációt az SMS-es tájékoztatás összefüggésében elemzi.

A szerzők elvégezték az összes referenzszolgáltatás modelljének elemzését, ideértve a kérdés-tipológiát is. Az SMS átíratokat az alábbi szempontok szerint vizsgálták: a referenz interjú megléte, az útbaigazítás bizonyítéka, a könyvtárosi és olvasói szövegek száma, a válaszadási idő, a tranzakció időtartama.

Az SMS-ben kapott kérdések száma kisebb volt, mint várták; elsősorban nem szakirodalomra vagy témakeresésre irányultak, csak gyors tájékoztatást igényeltek. A szövegek átlagos száma tranzakcióként 7,5 volt. A szélsőséges értékek nélkül az átlagos válaszidő 9,5 perc, az átlagos tranzakcióidő pedig 54,2 perc volt. A felhasználók láthatóan nem túl nehéz kérdéseket tettek fel. Az adatgyűjtésre egy szünetben került sor, ami jelentősen befolyásolta a referenzsz tranzakciók számát. Sem beszélgetés-elemzés, sem használói visszajelzés nem szerepelt a vizsgálatban, ennek ellenére segítheti az SMS-ben végzett tájékoztatás kommunikációs sajátosságainak a megértését. A Google Voice gyakorlati lehetőséget nyújt az SMS-ben végzett tájékoztatás bevezetéséhez, s a dolgozat útmutatással szolgál az

érdeklődők számára a hogyanról. Az SMS-ben küldött komplex kérdések megválaszolása nem okozott problémát, hiszen ez általában sohasem fordult elő. A kísérleti tanulmány hozzájárult az SMS-ben végzett tájékoztatás irodalmának bővítéséhez, és az intézmény más referenz szolgáltatásával való összehasonlítására is vállalkozott. Felhívja a figyelmet a Google Voice-ra a többi SMS szolgáltatás előfizetéses vagy térítéses modelljének ingyenes alternatívájaként.

(Autoref.)

Lásd még 257

Kölcsönzés

286/2012

NEUJAHN, Joyce: Lightning fast interlibrary loan : using e-readers for on-demand delivery In: College & research libraries news. – 72. (2011) 9., p. 531-533., 541.

A könyvtárközi kölcsönzés gyorsabbá tétele: e-könyv olvasók használata az igény szerinti szolgáltatáshoz

Egyetemi könyvtár; Elektronikus könyv; Felmérés; Kölcsönzés; Könyvtárközi kölcsönzés; Szolgáltatások használata

A könyvtárközi kölcsönzés új technológiáját ismerhetjük meg a cikkből, mely a kérdést tágabb értelemben szemlélve a fejlődés fontosságát és a tudatosság szükségességét is hangsúlyozza. Ezért nemcsak a technikai fejlődést kell figyelemmel kísérni, hanem a helyi közösségben folyó társadalmi változásokat és együttműködési formákat is, hogy a használókat szolgáló pénzügyi, térbeli, személyzeti körülményeket a legmegfelelőbben tudjuk alakítani. Tudatosságra kondicionált agyunk folyton figyel az új dolgokat, azt kutatva, hogyan hatnak a szolgáltatásokra, és hogyan hasznosíthatók a könyvtár

érdekében. Ez a szemlélet vezetett az Amazon Kindle e-könyv olvasó könyvtárközi kölcsönzésbe történő bevonásához is a Nebraska-Omaha Egyetemen.

Az Amazon 2007 novemberében mutatta be a Kindle-t, az egyetemi könyvtár vezetője pedig decemberben határozott három e-könyv olvasó megvásárlásáról és a könyvtárközi kölcsönzésben való kipróbálásáról. A szolgáltatásba való bevezetésüket számos előkészület előzte meg az e-könyv gyarapítási alapelvek és a kölcsönzési szabályzat kidolgozásától az e-könyv katalógizálási gyakorlat kialakításáig. Ráadásul mindjárt kezdetben nagy port felverő vitájuk támadt az Amazonnal az e-könyvek kölcsönözhetőségével kapcsolatban. Ennek ellenére folytatták a kísérletet. Az első hónapokban a használók 90%-a a hagyományos könyvet választotta a felajánlott e-változat helyett, több ok miatt: nem akartak új technológiát megtanulni, e-könyvre nehéz hivatkozni a publikációkban, nem lehet másolatot készíteni róla, inkább saját e-olvasójukon szerették volna olvasni a műveket. Ezeket a panaszokat azonban rövid idő alatt sikerült orvosolni.

2011-ben az Amazon bejelentette, hogy már több e-könyvet adnak el, mint hagyományosat, és a könyvvásárlók között 6%-ról 12%-ra nőtt az e-könyv olvasókészülék birtoklók száma. A könyvtárban pedig egyre olajozottabban folyik a könyvek beszerzése és kölcsönzése. A kölcsönzéssel foglalkozó könyvtárosok könyvenként 50 dollárban maximált áron, olvasónként egy művet vásárolhatnak az e-olvasókra olvasói kérésére. Bár egyelőre kevesen élnek vele, lehetőség van pusztán a készülék kölcsönzésére is, melyre így maga az olvasó rendelhet meg valamely művet. A kölcsönzés végeztével a könyvtáros töröl minden, nem a könyvtár tulajdonát képező dokumentumot.

A jövőben nem tervezik újabb készülékek beszerzését, mert most a hardver helyett a tartalomra figyelnek: hogyan tudnának szabályos módon minél könnyebb és kényelmesebb hozzáférést biztosítani a használók számára. Pillanatnyilag a Springer e-könyvei és ezek használati feltételei

tűnnek a legmegfelelőbbnek, és – drágaságuk ellenére – kimutathatóan a legkifizetődőbbnek. Az eredeti készülékek a második és harmadik generációs gépekhez képest ma már ősi technikának tűnnek. Ennek ellenére még ma is kiválóan alkalmazhatók mind a könyvtárközi, mind a hagyományos kölcsönzésben. A kísérlet sikeresnek bizonyult.

(Fazokas Eszter)

Lásd még 317

Könyvtárközi kölcsönzés, dokumentumszolgáltatás

287/2012

EDEN, Kristina – BEAUBIEN, Anne K.: HathiTrust : digital access at the intersection of interlibrary lending potential and the protection of intellectual property rights In: Interlending & document supply. – 40. (2012) 2., p. 94-99.

HathiTrust: digitális hozzáférés a könyvtárközi kölcsönzési lehetőségek és a szellemi tulajdon védelme metszéspontjában

Dokumentumszolgáltatás; Igény; Könyvtárközi kölcsönzés

A HathiTrust a világ egyik legújabb, ugyanakkor legnagyobb digitális repozitóriuma, a Michigani Egyetem szolgáltatása. A digitális gyűjteménynek, bármilyen meglepő is, 73%-a a kulcsszavas keresésen kívül más módon nem érhető el szerzői jogi okokból. A technikai környezet fejlődése és a használói várakozások ellenére az online kölcsönzési rendszerek ideje még nem érkezett el. Ami a repozitórium révén nem férhető hozzá nyilvánosan, ott a kulcsszavas keresés segít a dokumentum azonosításában, aztán a mű részei másolat formájában hagyományos módszerekkel (és formátumban) megrendelhetők és beszerezhetők. A könyvtárakat hagyományosan

a szabad és nyílt hozzáférésű forrásokkal azonosítják. Az ideális az lenne tehát, ha például meg lehetne rendelni olyan, időzárral ellátott digitális példányokat, amelyek a kölcsönzési idő lejáta után maguktól megsemmisülnének. Lehetséges, hogy a könyvtárak ki fogják dolgozni a szerzői jogvédett digitális könyvek kölcsönzésének kölcsönösen elfogadható rendszerét.

A HathiTrust arra törekszik, hogy megtalálja a módját a szerzői jogi védelem alá tartozó művek jogosult felhasználásának, beleértve a nyomtatott szövegek használata terén nehézségekkel küzdők segítségét, az árva műveket, az amerikai szerzői jogi törvény 108. cikkelyét. Olyan letöltési, megtekintési és elérési funkciókat biztosít, amelyek a tagkönyvtárak számára jelszavas hozzáféréssel elérhetők.

A HathiTrust digitalizálási projektjeinek során mód nyílt a digitális könyvekkel való kísérletezésre. A repozitórium megbízható és fenntartható, tartalma igen sokrétű, jól reprezentálja a nagy tudományos könyvtárak gyűjteményeit. Fennállásának három éve alatt 9 milliós állományt hozott létre, 2013-ra ez a mennyiség elérheti a 12 milliót. Létrehozásának célja alapvetően a megőrzés volt, ugyanakkor ma már felmerül felhasználása a forrásmegosztásban és a könyvtárközi kölcsönzésben. A jelen esettanulmány azzal foglalkozik, hogy ez a repozitórium miként használható könyvtárközi kölcsönzési szolgáltatásokban, és milyen hatással vannak a repozitórium elérésére a szellemi tulajdonjogok.

A könyvtárak számára az erőforrások megosztása magától értetődő szemlélet és teendő. A kiadók ugyanakkor aggódnak, felvetik, hogy a digitális megosztást ugyanolyan közvetlen tárgyalások előzzék meg a kiadókkal, mint a könyvtárközi kölcsönzés esetében.

A könyvtárközi kölcsönzés területén dolgozók újabban gyakran ingyenes online forrásokat keresnek a használók számára (ilyenek a nyílt hozzáférésű digitális repozitóriumok). A korábbi forrásmegosztási megoldásokat (közös megállapodások, költségmegosztás, közös gyűjteményfejlesztés) újabbak váltják fel.

Amikor egy használó kérésére egy HathiTrusthoz vezető linket kap válaszként, még nem igazán tudja, hogy mit kezdjen vele. Felmerült, hogy a jogvédett könyvek megítélésénél nagy segítség lenne a tartalomjegyzék megtekinthetősége. Az intézmények részéről van igény arra, hogy az e-könyveket e-olvasókra telepítsék, ugyanakkor sok probléma vetődött fel (az eszközök korlátai és/vagy lincencek).

A könyvtárközi kölcsönzés lebonyolítása a mobil eszközök elterjedése következtében is változik. A használók elvárják, hogy a könyvtári szolgáltatások fizikai helytől függetlenül rendelkezésükre álljanak. Az anyaintézménynek továbbra is fontos szerep jut (költségvetéssel rendelkezik, kezelni tudja a használó mulasztásait stb.). Az elektronikus dokumentumok esetében a könyvtárközi kölcsönzés egyre jobban függetlenedik az időtől és a helytől.

A digitális repozitóriumok és az e-könyvek kölcsönzése kiegészítheti, és egy nap felválthatja a hagyományos könyvtárközi kölcsönzést. Nagyszerű lenne például, ha a HathiTrust partnerintézményei egymással kölcsönös elektronikus kölcsönzési megállapodásokat kötnének. A tagsági viszonynak és a tagok közötti együttműködésnek más előnyei is ígérkeznek (gazdaságosság, tárolási költségek közös viselése, átfedések megszüntetése a nyomtatott gyűjteménnyel). Ugyanakkor a HathiTrust gyűjteményeinek használata intézményre, de akár egyes könyvekhez is szabható (egyes könyvek használata valamely campushoz vagy feljogosított használóhoz köthető). A jövő trendjeit a következők jelentik: a gyűjtemények közös kezelése, az erősen szakosodott gyűjtemények megosztása és a megbízható partnerektől való közvetlen konzorciális kölcsönzés.

A HathiTrust jövőbeni fejlesztésének irányai: letöltés e-olvasókra, könyvek megküldése igény szerinti nyomtatásra, formátumválasztási lehetőség, egyenlő hozzáférés, kimerítő szerzői jogi információk, tárgyalás a jogtulajdonosokkal a védett művekről.

(Hegyközi Ilona)

MANGIARACINA, Silvana – TUGNOLI, Alessandro: NILDE reloaded : a new system open to international interlibrary loan In: Interlending & document supply. – 40. (2012) 2., p. 88-93.

A NILDE nevű könyvtárközi kölcsönzési rendszer használata Olaszországban

Dokumentumszolgáltatás; Együttműködés -belföldi; Gépi könyvtárközi kölcsönzés; Szoftver

A NILDE 4.0-s online könyvtárközi kölcsönzési és dokumentumszolgáltatási rendszert a bolognai nemzeti kutatási tanács (CNR) fejlesztette ki, és ma már több mint 700 olasz könyvtár és kutatóintézet használja. A tanulmány a rendszerrel kapcsolatos új fogalmakat és jellemzőket ismerteti. A szerzők esettanulmány segítségével mutatják be szakmai tapasztalataikat, amelyeket a NILDE rendszer-adminisztrátori könyvtárában (Bologna) szereztek. Az új tulajdonságok közé tartozik a többnyelvű használói felület, Z39.50-es link az országos és központi katalógusokhoz, sorrendbe állító algoritmus, amely segíti a könyvtárközi kölcsönzésben adott és kapott kötetek kiegyenlítését a partnerintézményekkel, egyetlen bejelentkezési rendszer a használói azonosításhoz és jogosultságokhoz, valamint bibliográfiai hivatkozásokat kezelő rendszer. A további tervek közé tartozik, hogy alkalmassá tegyék a rendszert könyvtári csoportok létrehozására, amit már az új rendszer-architektúrába is beépítettek, de egyelőre még nem alkalmazta a közösség. A szerzők korábban már bemutatták a NILDE szoftver korábbi verzióit, ez a cikk a legújabb 4.0-s változatról ad áttekintést.

(Autoref.)

Lásd még 269, 286, 295

KETT, Jürgen – MANECKE, Mathias – BEYER, Sarah: Die Nationalbibliografie im Zeitalter des Internets In: Zeitschrift für Bibliothekswesen und Bibliographie. – 59. (2012) 2., p. 67-79.
Res. angol nyelven

A nemzeti bibliográfia az internet korában

Nemzeti bibliográfia; Prognózis; Számítógép-hálózat

A nemzeti bibliográfia hagyományos meghatározása – egy nemzet publikációinak teljességre törekvő számbavétele – nem alkalmazható automatikusan az internet korában, hiszen a publikáció fogalma és a publikálás (és a visszakeresés) aktusa is alapvetően más lett. A világháló is sajátos módon, keresőgépek segítségével gondoskodik a tartalmak számbavételéről. A hagyományos számbavételnek és feltárásnak szembe kell néznie azzal a kérdéssel, milyen többletet tud ebben az összefüggésben nyújtani ma és a jövőben.

A szerzők először a nemzeti bibliográfiával szemben támasztott követelményekkel foglalkoznak, mindenekelőtt a *hagyományosakkal*. A német nemzeti bibliográfia három csoport (könyvkereskedők és kiadók, könyvtárak, végfelhasználók) számára volt fontos; közös bennük, hogy a nemzeti bibliográfia alaptulajdonságaira kell támaszkodniuk (az adatok teljessége és megbízhatósága /adatminőség/, aktualitás, idézhetőség, állandóság.) *Napjaink követelményei* már mások: itt az adatok teljessége és megbízhatósága, az interoperabilitás, az aktualitás, idézhetőség biztosítása és az állandóság a fontos.

A jövő nemzeti bibliográfiája már a világháló integráns része, struktúrája pedig egy *gráfa világhálón*, előállítása a globális „adat-ökoszisztéma” egyik folyamata. Meghatározó minőségi jellem-

zői a perzisztencia, átláthatóság, utóhasznosítás és a hálózatba ágyazottság foka. Technikailag új elem a *linked-data* koncepció. A használat feltételeit nyílt licenc biztosítja.

Végül a szerzők kitérnek a Német Nemzeti Könyvtár tevékenységére; bemutatják a Linked Open Data szolgáltatást, szólnak az adat-összekapcsolás és a szemantikus web kérdéséről, a nemzeti bibliográfia világhálóra való átvezetéséről, majd képet kapunk a <www.culturegraph.org> projektplatformról is. A koncepció fontos eleme, hogy nemzetközileg kell gondolkodni és cselekedni.

Összefoglalva elmondható, hogy a nemzeti bibliográfia a világháló része lesz. Erre van szükség ahhoz, hogy számbavételi rendszerként a jövőben is megfeleljen funkcióinak, mivel a világháló az információcsere központi helyévé vált. A nemzeti bibliográfia a világhálón zárt regiszterből végleg nyílt gráfá alakul. Ezáltal lehetővé válik, hogy más domének adataihoz jobban kapcsolódjon. Éppen az adatállományok összekapcsolására kellene a könyvtáraknak jobban figyelniük. Olyan eljárásokra és eszközökre lenne szükség, melyek ezt a kapcsolódást segítik. Ily módon a többi kulturális intézmény adataival közösen növekedhetne a kulturális tudás globális gráfja, melyet a keresőgép-szolgáltatók vagy nyilvános portálok (mint a Német Digitális Könyvtár vagy az Europeana) kereső-szolgáltatásaikkal élettel tölthetnének meg.

A nemzeti bibliográfiának a világhálóra való átvezetése gyakorlati teendőket igényel, melyek rövid idő alatt elvégezhetők, de egy alapjaiban más gondolkodásmódra van szükség. A kilencvenes években lezajlott változásokat sem emésztette még meg a könyvtárügy: a feltárás gyakorlatát és termékeit még mindig nem sikerült következetesen a digitális korszak használati forgatókönyveihez igazítani. Az pedig nem valószínű, hogy az információs szektor változásainak irama lelassul: további változások várhatók. Ezért a könyvtárügynek meg kell próbálnia, hogy a változás központjává váljék, azaz csatlakoznia kell az új fejlemények mozgatóihoz, és

ezeket formálnia. Ehhez pedig főleg több rugalmasságra és nyitottságra van szükség.

(Murányi Lajos)

Hátrányos helyzetű olvasók ellátása

290/2012

BIRDI, Briony – WILSON, Kerry – MANSOOR, Sami: „What we should strive for is Britishness”: an attitudinal investigation of ethnic diversity and the public library. – Bibliogr. In: Journal of librarianship and information science. – 44. (2012) 2., p. 118-128.

Társadalmi integráció, etnikai sokféleség és a köz-könyvtár

Hátrányos társadalmi helyzetű olvasó; Könyvtáros-hátrányos helyzetű; Könyvtárosi hivatás; Közművelődési könyvtár; Személyzet

A tanulmány azt a szerepet vizsgálja, amelyet a közkönyvtárak játszanak a közösségek közötti kapcsolatok javításában, és annak a multikulturális vagy asszimilációs megközelítésnek a helyességét, amelynek szellemében a társadalmi integrációt célzó szolgáltatásaikat kínálják. Elemzi két korábbi tanulmány kvalitatív eredményeit, amelyek középpontjában a közkönyvtárosok képességei, készségei álltak a kulturális integrációt elősegítő szolgáltatások nyújtására. Mindezeket olyan fogalmak kontextusában vizsgálja, mint a társadalmi tőke, a kulturális és etnikai diverzitás, az intézményi rasszizmus és a kulturális tudatosság. Kiemeli a személyzeti kérdések és a „multikulturális szöveg” biztosításának fontosságát. Végül rámutat, hogy a munkaerő-toborzási stratégia nem foglalkozik a jelenlegi könyvtári munkaerőhelyzet homogenitásának okaival, és újfajta megközelítésre és megfelelő képzésre van szükség. Az etnikai kultúrákkal kapcsolatos anyagok széles körű terjesztése hozzájárulhat a jelenlegi társadalmi fragmentáció csökkenéséhez.

(Autoref.)

Tájékoztatás, tájékoztatási rendszerek

Hálózatok, regionális rendszerek

Lásd 284

Könyvtártudományi tájékoztatás

291/2012

SEADLE, Michael: Archiving in the digital world : the scholarly literature In: Library hi tech. – 30. (2012) 2., p. 367-375.

Archiválás a digitális világban: hogyan foglalkozik a témával a tudományos irodalom?

Felmérés; Elektronikus könyvtár; Könyvtártudományi adatbázis; Könyvtártudományi szakirodalom; Megőrzés

A cikk a digitális archiválás tudományának különleges szeletét kívánja bemutatni. Azt próbálja feltárni, hogy a könyvtár- és információtudományi világ mennyire és hogyan foglalkozik a hosszú távú digitális megőrzés kérdésével.

Az alkalmazott módszer a kulturális antropológiából származik. A szerző egy különleges virtuális helyet (a ProQuest Library and Information Science Abstracts adatbázisát), konkrét időtartamot (2000-2012), és a digitális megőrzésről író szerzők speciális körét vizsgálja.

A migráció, emuláció, integritás, hitelesség, a LOCKSS és a Portico csekély visszhangra talált a LISA szerzőinek körében az elmúlt 12 évben. A repozitóriumokról és a metaadatokról szóló cikkek gyakoribbak. A digitális megőrzéssel kapcsolatos technikai kérdések jobban illenének egy számítástechnikai adatbázisba, bár meglepő módon az információtudomány és a számítástechnika közel áll egymáshoz ezen a területen. A LISA – legalábbis a digitális megőrzés tekintetében – erősen könyvtári orientáltságú. Az a digitális megőrzéssel foglalkozó közösség, amelyet a LISA tükröz és képvisel, foglalkozik a hosszú távú jövővel, de nem elégszik meg pusztán a technikai kérdésekkel, amikor a tartalom használható formában történő, hosszú időtartamra szóló fennmaradásáról van szó.

(Autoref.)

Lásd még 244

Kutatás és termelés információellátása

Lásd 262

Közérdekű tájékoztatás

Lásd 300

Vezetés, irányítás

Tervezés

292/2012

GALBRAITH, Quinn – SMITH, Sara D. – WALKER, Ben: A case for succession planning : how academic libraries are responding to the need to prepare future leaders. – Bibliogr. In: Library management. – 33. (2012) 4/5., p. 221-240.

Az utánpótlás tervezésének egyik megoldása: hogyan birkóznak meg az egyetemi könyvtárak a jövő vezetői felkészítésének feladatával?

Egyetemi könyvtár; Munkabér, alkalmazás; Továbbképzés; Vezetés

A tanulmány célja, hogy érveljen a felsőoktatási könyvtárak utánpótlás-tervezésének fontossága mellett a jelenlegi gyakorlat dokumentálása segítségével. Az amerikai Tudományos Könyvtárak Szövetségének (Association of Research Libraries, ARL) 34 tagkönyvtára válaszolta meg a kérdőívet, melyben 25 kérdés szerepelt, és többek között a vezetők életkorát, az alkalmazási gyakorlatot, továbbá bizonyos utánpótlás-tervezési elvek fontosságáról és gyakorlatáról vallott nézeteiket tudakolta. A kapott eredményeket a szerzők összevetették a kérdés gazdag szakirodalmával.

A felmérés eredményei azt mutatják, hogy a kérdés fontosságáról vallott elvek és a folytatott gyakorlat nincs összhangban egymással, a vizsgált könyvtárak vezetőinek korösszetételéből pedig világosan kiderül, hogy pótlásuk a jövőben elengedhetetlen. A vizsgálat rávilágított arra is, hogy a könyvtárak zöme nem készült fel a felmerülő vezetői állások majdani betöltésére. A felmérés eddig ismeretlen adalékokkal szolgál az utánpótlás-tervezéshez.

(Autoref.)

Munka- és rendszerszervezés, értékelés

Lásd 240, 250, 251, 301, 310

Pénzügyi és gazdasági kérdések

293/2012

COLLINS, Tim: The current budget environment and its impact on libraries, publishers and vendors. – Bibliogr. In: Journal of library administration. – 52 (2012) 1-4., p. 18-35.

A jelenlegi költségvetési helyzet és hatása a könyvtárakra, kiadókra és forgalmazókra

Állománygyarapítás; Elektronikus dokumentum; Felmérés; Gazdaságosság -könyvtárban; Költségvetés; Tervezés

A gazdasági hanyatlás és az állandó költségvetési gondok arra késztetik a könyvtárakat, kiadókat és forgalmazókat, hogy változtassanak stratégiájukon, ha magas színvonalú szolgáltatásokat akarnak nyújtani egy olyan időszakban, amikor a bizonytalanság uralja a tervezést és a fejlesztést. A kreatív gondolkodás lett a jelszó, az intézmények régóta fennálló nézeteket kérdőjeleznek meg, és szükséges változtatásokat ismernek fel és vezetnek be. A könyvtárosok, kiadók és forgalmazók mindannyian az értékelés, stratégiai áttekintés és reagálás időszakát élik át a tudományos információk terjesztésének nyomtatott modelljéről az elektronikusra való fokozatos áttérés és az e-könyvek ígéretes új szerepe következtében. A cikk azokat a fontos intézkedéseket ismerteti, amelyeket a könyvtárosok, kiadók és

a forgalmazók hoztak azért, hogy megbirkózzanak a gazdasági és költségvetési megszorítások, a tudományos források elektronikus formátumra való folyamatos átváltása, a jelenlegi és tervezett e-könyves tevékenységek és az új e-könyv modell okozta változásokkal. Mintákat mutat a tartalmak kiválasztására és a gyarapítási keret felhasználására a könyvtárakban, a kiadói árakra és árképzési modellekre, valamint a forgalmazói stratégiákra és kihívásokra.

(Autoref.)

294/2012

LE GOFF, Daniel: La gratuité, ça paye In: Bulletin des bibliothèques de France. – 57. (2012) 3., p. 47-50. Res. angol, német és spanyol nyelven

Minden nem lehet ingyenes!

Használó; Ingyenes könyvtárhasználat; Könyvtárhasználati díj; Térítéssel szolgáltatás

A fejlett európai országok többségében az információhoz való hozzáférés joga, az ingyenes könyvtárhasználat magától értetődik. Ennek ellenére a könyvtárak több mint 80%-a beíratkozási díjat fizettet az olvasói kártyákért. Tudomásul kell vennünk, hogy vannak fizetős és ténylegesen ingyenes szolgáltatások. A fizetés mellett kardoskodók szerint az, amiért pénzt kell kiadni, többet ér, nagyobb megbecsülésben részesül, jobban vigyáznak rá az emberek. Természetesen feltehetjük a kérdést: az ingyenes könyvtárakban kevesebb az olvasói hely? Kevesebb az internet-hozzáférés? Nagyobb a belső terek, eszközök elhasználódása? Nincs erre vonatkozó, bizonyító erejű tényanyag. Arra viszont igen, hogy a „fizettem, tehát jogom van azonnali kiszolgálást kapni” sztereotípiája erősen tetten érhető a felhasználók viselkedésmintáiban.

A franciaországi gyakorlat azt igazolja, hogy 15 euróba kerül egy teljes árú olvasójegy, vagyis körülbelül 10 eurót kell átlagban fizetniük a könyvtárhasználóknak. Mit is jelent ez a könyvtári szolgáltatások összes fenntartási

költségeit illetően? Egy képzeletbeli, 20 ezer lakosú városra vetítve, ha a lakosság 18%-a fizetős könyvtárhasználó, akkor évi 35 ezer euró folyik be az olvasójegyekből a könyvtár kasszájába, miközben a könyvtár és szolgáltatásainak fenntartása évi 447 500 euróba kerül. Ha összevetjük a két szám adatot, egyértelmű, hogy messze nem beszélhetünk kiegyenlített pénzügyi mérlegről. Ezen lehet változtatni valamennyit, ám a gyerekeknek és a szegényeknek minden körülmények között meg kell adni az ingyenességet! A jelentős emelést, a dupla tarifát az ideiglenes tartózkodási helyűek, a nem állandóan ott élő állampolgárok viselik, míg a többiek saját városuk helyi adójába illesztve fizetnek ugyanezekért a szolgáltatásokért évente egyre jobban emelkedő összeget.

Az is egyfajta bevett gyakorlat, hogy a könyvtárak dokumentumtípusonként határozzák meg a költségeket. Franciaországban alacsony kártyaárnál csak könyvet lehet kölcsönözni. CD, DVD esetén ki kell egészíteni 10, vagy még több euróval. Ha jól belegondolunk, érthetetlen szabály ez, hiszen miért fizetünk kevesebbet a nagyon drága könyvek kölcsönzéséért, és többet az olcsóbb CD lemezekért? Természetesen más megoldások is léteznek. 4-74 euró között mozgó éves „kombinált bérletek”, amelyek meghatározott dokumentumtípusok együttes kölcsönzésére hatalmazzák fel a felhasználókat, „korkedvezményes kártyák” a fiataloknak vagy nagyon időseknek, „ideiglenes, promóciós kártyák”, melyek egy-egy kulturális szolgáltatás igénybevételeire jogosítanak. Ha úgy nézzük, hogy 15 euró nem több, mint három csomag cigaretta ára, akkor az éves könyvtári tagdíj elenyésző összeg. Ezért vannak, akik szívesen emelnék 100 euró fölé is az árakat, míg sokan azt bizonygatják különféle számításokkal, hogy a teljes ingyenesség nem drágább, mint a fizetős szolgáltatás.

Az ingyenesség emberi szemlélet, politikai választás végeredménye, és ennek súlyát nem szabad elfelejteni. Különösen nem egy olyan országban, ahol az „Egyenlőség, Szabadság, Testvériség” elve megszületett. A francia könyv-

táraknak éppen ezért a „Szabadság, Ingyenesség, Testvériség” jegyében kellene cselekedniük.

(Pajor Enikő)

295/2012

LEON, Lars – KRESS, Nancy: Looking at resource sharing costs In: Interlending & document supply. – 40. (2012) 2., p. 81-87.

A forrásmegosztás költségeiről

Dokumentumszolgáltatás; Felmérés; Költségelemzés; Könyvtárközi kölcsönzés

A könyvtáraknak a gazdasági válság idején többet kell teljesíteniük, mégpedig kevesebb forrásból. A „big deal”-ek helyett egyre több könyvtár tér át a folyóiratok címenkénti rendelésére, a felmerülő hiányokat pedig a könyvtárközi dokumentumszolgáltatással pótolják. Az e-könyvek kölcsönzése egyelőre korlátozottan zajlik, továbbra is a fizikai könyvek költséges szállítása jellemző. A könyvtárközi kölcsönzés automatizálásának költségei igen magasak. Általánosságban elmondható, hogy a könyvtárak a gyűjteményközpontú *just in case* modellről áttérnek a használatközpontú *just in time* szolgáltatásra. A beszerzendő dokumentumok kiválasztását egyre inkább a használók tartják kézben. A használók manapság elvárják, hogy a könyvtárközi kölcsönzési szolgáltatások olyan könnyen és olyan gyorsan valósuljanak meg, mint az elektronikus hozzáférés.

A Tudományos Könyvtárak Szövetsége (ARL) számára utoljára 2004-ben készült átfogó vizsgálat a könyvtárközi kölcsönzés (KKK) költségeiről az USA-ban. Most egy ismételt felmérés keretében 23 közepes és nagy (25-46 ezer hallgatóval rendelkező) észak-amerikai egyetemi könyvtár körében vizsgáldtak. A cél az volt, hogy megállapítsák a tranzakciónkénti átlagos költségeket, és az adatok birtokában összevessék a beszerzés és a kölcsönvétel árait, a kívánatos formátumot, a folyóirat-előfizetések kontra cikkenkénti elérés alternatíváját. A kísérletben részt

vevő könyvtárakkal közösen meghatározták, hogy mire terjedjen ki az adatgyűjtés. Mérték a helyben elérhető és a KKK-ben beszerzett dokumentumok szolgáltatási költségeit (mind a teljesült, mind a teljesületlen kérések esetében).

A felmérést a 2010 júniusától 2011 júniusáig tartó költségvetési évben végezték. Az adatokat Microsoft Access adatbázisban gyűjtötték a következő költségekre nézve: személyzet, eszközök, szerzői jog, kifizetés a szolgáltató könyvtár számára, befolyó összeg a kérés teljesítéséért, a kezelőrendszer működtetése, szállítási költségek, segédeszközök.

A költségeket tíz szolgáltatási kategóriában mérték, megkülönböztetve a tranzakciókat aszerint, hogy kölcsönvételtől vagy kölcsönadásról; másolatok vagy fizikai dokumentumok mozgásáról; milyen gépi rendszer igénybeviteléről; helyi vagy távoli felhasználókról volt-e szó; milyen formátumban történt a szolgáltatás; hol volt a kérések teljesítésének célállomása. Az összes kérés alapján kiszámították az egységárat. A költségeket nyolc átfogó kategóriába sorolták be: személyzet, kéréskezelő rendszer, kezelőeszközök, szállítás, berendezés, szolgáltatás, térítési díjak, szerzői jog.

A vizsgálat legfontosabb következtetése, hogy a költségek megváltoztak. A legjelentősebb kiadások a személyzettel kapcsolatosak. Beigazolódott, hogy például a hagyományos KKK-hez képest jelentősen csökkennek a kiadások, amikor a számítógépes rendszerek kölcsönzési moduljai bonyolítják le a tranzakciót (a nettó átlagos költséget tekintve ez 3,85 USD-ba kerül 12,11 USD helyett). A szállítási költségek a második legmagasabbak (a kérésenkénti nettó átlagos költség 19%-át teszik ki).

A tíz évvel ezelőtti vizsgálattal összevetve felmerült a kérdés, hogy a személyzeti költségek miért képviselnek még ma is olyan jelentős részt. A kölcsönadásnál a szolgáltatási költség kétszeresére emelkedett (kölcsönvételnél azonos maradt), ennek okát is meg kell vizsgálni. Költségnövelő hatású, hogy a használók a gyors szolgáltatás érdekében sokan extra gyors szállítási szolgáltatást vesznek igénybe. Egyes könyvtáraknak konzorciumi normákhoz kell

igazodniuk mind az elektronikus, mind a fizikai dokumentumok forgalmazása esetében. Nőnek a költségek a hálózattal és rendszerrel (OCLC, RAPID, LINK+ stb.) kapcsolatos területen is. A KKK költséghatékonyságát tovább kell vizsgálni, különös tekintettel a személyzeti kiadásokra és a munkafolyamatokkal kapcsolatos ésszerűsítési ráfordítások megtérülésére.

(Hegyközi Ilona)

Személyzet

296/2012

FARLER, Liz – BROADY-PRESTON, Judith: Workplace stress in libraries : a case study. – Bibliogr. In: Aslib proceedings. – 63. (2012) 3., p. 225-240.

Munkahelyi stressz a könyvtárban: esettanulmány

Felmérés; Főiskolai könyvtár; Kommunikáció -használókkal; Könyvtárosi hivatás; Munkahelyi légkör

Egy brit továbbképző intézet könyvtárában a munkahelyi stressz kérdéskörét kutatták. Ezekben az intézményekben 14 éven felüli hallgatóknak kínálnak tanulási lehetőséget, ahol nem felsőoktatási diplomával egyenértékű szakképesítést lehet szerezni. Az esettanulmány helyszínéül szolgáló intézményben 3000 nappali és 8500 levelező vagy esti tagozatos hallgató tanul, mellette pedig 800 oktató dolgozik.

A kutatásban arra keresték a választ, hogy vajon a könyvtárosok stresszesnek érzik-e a munkájukat, és ha igen, akkor melyek a fő kiváltó okok. Ehhez egyrészt kérdőíves adatgyűjtést, másrészt pedig félig strukturált interjúkat végeztek az oktatási intézmény könyvtárosai körében, amelyek eredményeit a szakirodalmi előzmények tükrében mutatták be.

Jóllehet a könyvtárosságot nem tekintik stresszes munkakörnek, a kérdőíves kutatásban a válaszadók 86%-a szenvedett már ettől valaha a munkahelyén, de csak 43% nyilatkozta, hogy legalább hetente egyszer előfordul. Senki nem érez stresszt napi szinten.

A legfontosabb faktornak jellemzően az olvasókat tekintik, de ez a megelégedettségnek is legalább olyan mértékben a forrása. Többen panaszkodnak az ismétlődő munkafolyamatokra, a zajra, a könyvtár fizikai tereiben a használók viselkedésére. A könyvtárosok egészségi állapota kielégítő. 77% soha, vagy csak ritkán szokta magát rosszul érezni, a többiek jellemzően a megszokottnál több étel- és ital fogyasztására, alvászavarokra és fáradtságra panaszkodtak.

Stresszforrásnak tekinthető az a szerepzavar, amely a fenntartó és a használók elvárásainak konfliktusából fakad, valamint a munkahelyek gépesítése miatt bekövetkező technológiai váltás (technostressz) is. A személyiségjegyek is befolyásolhatják a stressz kialakulását. A válaszadók szerint humorérzékkel sok probléma áthidalható. Egyesek szerint a könyvtárról kialakult kép sok olyan személyiséget vonz erre a pályára, akik nehezebben viselik a terhelést. A negatív önkép és a használók igényeinek való meg nem felelés érzése is okozhat stresszt.

A stressz kezelésének három szintje van:

- 1) a stresszforrások tudatos kiküszöbölése vagy mérséklése,
- 2) a stressz érzésének csökkentése,
- 3) a stressztűrő képesség növelése.

Bár a legtöbben az utóbbival élnek, a leghatékonyabb az első szinten való beavatkozás. A kutatásban a megkérdezettek 72%-a számolt be arról, hogy valamilyen stresszkezelési technikával szokott élni.

A munkahelyi stressz nagyban az egyén érzéseinek függvénye, így nehezen megragadhatók az okai, és nincs teljes egyetértés az elkerülésének mikéntje és a kezelése tekintetében sem.

(Tóth Máté)

Lásd még 292

Marketing, közönségkapcsolatok

Lásd 316

Felhasználók és használat

Általános kérdések

297/2012

NGUYEN, Linh Cuong – PARTRIDGE, Helen – EDWARDS, Sylvia L.: Towards an understanding of the participatory library. – Bibliogr. In: Library hi tech. – 30. (2012) 2., p. 335-346.

A részvételen alapuló könyvtár fogalma

Használó; Információtechnológia; Kommunikáció -használókkal

A Web 2.0 mintájára létrejött Könyvtár 2.0 modellel szemben a most formálódó új, könyvtári koncepció számára a szerzők a részvételen alapuló könyvtár (*participatory library*) kifejezést ajánlják. Ezt a kifejezést Lankes és Silverstein vezette be 2006-ban, de a szakmában a technikai aspektusokra összpontosító Könyvtár 2.0 elnevezés terjedt el jobban.

A hagyományos könyvtár zárt rendszer volt, ahol az olvasók még a könyvekhez is csak kérelmek segítségével férhettek hozzá, a szolgáltatás egyirányú volt. A hálózati technológiák megjelenésével, az e-könyvekkel és e-folyóiratokkal, a különféle elektronikus forrásokkal mind a könyvtárosok, mind a könyvtárhasználók helyzete megváltozott. Ma a könyvtárosok a könyvek őrzőiből információszerkesztőkké, információszervezőkké és információs tanácsadókká váltak. Ugyanígy megváltozott az olvasók szerepe is, egyre inkább hozzáférhetnek az információforrásokhoz, az online katalógusokhoz, hírleveleket és a beszerzett dokumentumokról személyre szabott értesítéseket kaphatnak, megjegyzéseket és visszajelzéseket küldhetnek.

A részvételen alapuló könyvtár az eredeti könyvtárfogalom valódi tartalmát erősíti fel, a könyvek

őrzése és az olvasók egyszerű kiszolgálása helyett a használók és a könyvtárosok folyamatos együttműködését domborítja ki. A használók párbeszédet folytathatnak a könyvtárral a könyvtári blogokon, a közösségi oldalakon, véleményírhathatnak az olvasott dokumentumokról, más dokumentumok beszerzését ajánlhatják, megoszthatják egymással a saját írásait, képeiket és videóikat, tanulócsoporthat alakíthatnak, vitákat folytathatnak. Ehhez a nyitott eszmecseréhez a könyvtárosok maguk is csatlakozhatnak.

Figyelemre méltó, hogy a használók nemcsak beszerzési javaslatokat tehetnek, hanem még a könyvek tartalmi feltárásában is részt vehetnek – azáltal, hogy releváns tárgyszavakat javasolnak, megjegyzéseikkel elmélyítik a leírásokat, kibővítik a dokumentumhoz kapcsolódó metaadatokat, segíthetnek abban, hogy más olvasók könnyebben megtalálhassák az adott dokumentumot, értékelhetik a műveket a használhatóság szempontjából, hozzáfűzik személyes véleményüket (és ezeket a könyvtári katalógus is elérhetővé teszi). A használók a tájékoztató tevékenységből is részt vállalhatnak azzal, hogy a könyvtári weboldalon egymás kérdéseire válaszolnak. Mindebben érvényre juthat a saját személyes szakértelmük és tapasztalatuk, amely ily módon kiaknázzhatóvá válik.

Egy új könyvtári modell születésének vagyunk tanúi, amelyben a használó egyenrangú partner, a beszerzéstől a tájékoztató tevékenységig. Az új technikai megoldások még a könyvtári weboldalak személyre szabását is lehetővé teszik.

A Könyvtár 2.0 kifejezést a szerzők egyoldalúnak, vitathatónak, homályos tartalmúnak érzik, amely jobban illik a marketinghez, mint a valódi könyvtári tevékenységhez. A részvétel középpontba állítása jobban kifejezi a könyvtár és a használók új viszonyát. Az új technológiák hasznosítása a részvételen alapuló könyvtár nélkülözhetetlen eleme, de csak forma, amelyet

a részvétel, az egyenjogú együttműködés tölt meg tartalommal.

A részvétel feltétele a nyitottság minden területen, a könyvtári katalógusoktól és az állományhoz való elektronikus és fizikai hozzáféréstől az épületig. A nyitottság egyik tényezője a nyílt forráskódú szoftverek fejlesztése és karbantartása, az ingyenes hírsatornák, blogok, wikik és közösségi portálok működtetése. Ezek használatában egyensúlyt kell kialakítani a személyes adatok közlése és védelme között. A könyvtár számára elengedhetetlen a részvétel kultúrájának fejlesztése.

A részvételen alapuló könyvtár fejlesztése érdekében szükség van további kutatásokra, empirikus vizsgálatokra, hogy e fogalom megteljen reális tartalommal.

(Mándy Gábor)

298/2012

NISSEN, MartIn: Plagiaterkennung und Plagiatvermeidung an Universitäten und Bibliotheken In: Bibliothek. – 36. (2012) 2., p. 200-206.

Res. angol nyelven

A plágium felismerése és megakadályozása az egyetemeken és a könyvtárakban

Egyetemi hallgató; Felmérés; Szerzői jog; Szoftver

A plágium 2011-ben helytelen tudományos viselkedésként került a köztudatba Németországban: mindkét nembeli politikusok (zu Guttenberg, Koch-Mehrin, Chatzimarkakis, Saß) doktori értekezései okoztak botrányt. A lefolytatott vizsgálat nyomán megfosztották őket doktori címüktől, az egyetemek pedig szigorítottak a doktori vizsga szabályain, az eljárásba esküszert nyilatkozat került, továbbá plágiumkereső szoftvereket szereztek be. Azóta vita folyik a doktori címek nagy számáról, az érdemjegyek inflálódásáról, a doktorandusokkal való foglalkozás elégtelenségéről. Emiatt a plagizálás a tudományban elsősorban azokra a doktori értekezésekre vonatkozik, melyeknél szándékosan

csaltak a kevesebb munkaráfordítás és a jobb érdemjegy végett. A gyakoriságát vizsgáló kutatások azonban más eredményt hoztak: az esetek száma annál kisebb, minél képzetesebb a szöveg szerzője, oka pedig a túlterheltség, a tudományos munka technikájának nem ismerete és a változó szerzőijog-felfogás, aminek következtében nem úgy hivatkoznak internetes forrásokra, mint a nyomtatásban megjelentekre. A doktori értekezéssel elkövetett csalás speciális eset, melynek jelentősége eltölpül a diákok helytelen szövegátvételeinek nagy száma mögött.

A plágium ellentmond a DFG *Java*slatok a megfelelő tudományos gyakorlat biztosítására c. memorandumának (1998), mely az egyetemek szabályzataiba is bekerült; nemcsak a szerzői jogot sérti, hanem szemben áll a független tudományos munka kialakításával is.

Az egyetemeknek és a könyvtáraknak több lehetősége van a plagizálás megakadályozására: (1) a kutatás és oktatás példamutatása (ennek része a megfelelő témaválasztás és a szoros kapcsolat a konzulenssel), (2) információs kompetenciákat oktató előadások az egyetemeken és a könyvtárakban, (3) ezeket kiegészítheti a plágiumfelismerő szoftverek fejlesztése vagy beszerzése (ezek gyanú esetén bevetethők).

Ezután a szerző, aki a Heidelbergi Egyetem könyvtárának munkatársa, a történelem és a klasszika-filológia szakértője, definiálja a plágiumot, röviden ismerteti fajtáit, technikáit, majd kitér az Egyesült Államokban és az Egyesült Királyságban végzett felmérésekre, melyek a plagizálás gyakorisága mellett annak okaira is keresték a választ.

Nézetei szerint csakis a megelőzés hozhat megfelelő eredményt, és példaként munkahelye tevékenységét ismerteti, ahol egyrészt az információs műveltség oktatásában helyet kapott a plagizálás elkerülése és felismerése is, másrészt az egyetemi oktatók számára a témáról évente tanácskozást rendeztek. Emellett az oktatóknak 2012 júniusa óta lehetősége van egy amerikai plágiumfelismerő szoftver (*turnitin*) alkalmazására is.

(Murányi Lajos)

299/2012

SHENTON, Andrew K. – HAY-GIBSON, Naomi V.: Information behaviour meta-models In: Library review. – 61. (2012) 2.

Az információkeresési szokások meta-modelljei

Használoi szokások; Információkeresés; Modellálás

A tanulmány célja, hogy feltárja az információkeresési szokások meta-modelljeit, és megkísérli megvilágítani azokat a lehetőségeket, melyek a kutatók számára nyílnak saját modelljük kialakítására, és szélesebb értelemben azon olvasók számára, akik az információkeresési szokások irodalma iránt általánosabban érdeklődnek.

Több olyan keretrendszert vizsgáltak a szerzők, melyek az információkeresési szokások meta-modelljeinek tekinthetők, és három típusát határozták meg. Ezeket azután részletesen kifejtik, sajátos jellemzőiket példákkal illusztrálva. A meta-modell itt olyan modell, melyet egy vagy több létező modellből származtattak. Az információhasználati szokások meta-modelljeinek három kategóriája van: azok, (1) melyek egy keretrendszeren belül több területről származó, eltérő modelleket/elméleteket egyesítenek, (2) melyek számos, közös vonásokkal bíró modell alapelemeit integrálják, és (3) amelyek egy adott célra létrehozott modellt formálnak újra.

(Autoref. alapján)

Lásd még 245, 294

Használat- és igényvizsgálat

300/2012

BAR-ILAN, Judit [et al.]: Information needs of Israelis on citizen-related information : results of a survey. – Bibliogr. In: Libri. – 61. (2011) 4., p.298-308.

Felmérés; Igény; Közérdekű tájékoztatás; Szolgáltatások használata

A szerzők tanulmányukban az izraeli állampolgárok közérdekű és hivatalos információk iránti igényéről készült offline felmérés eredményeit ismertetik. A felmérést az online információk közösségi használatáról szóló kutatási projekt részeként végezték, az Izraeli Állampolgári Tanácsadó Hivatal webes szolgáltatásainak használatát elemezték. A kérdőíveket nyilvános helyeken véletlenszerűen kiválasztott 437, 18 év feletti izraeli polgárnak osztották szét 2008 második felében. Kutatási asszisztensek adták át a kérdőíveket a résztvevőknek, akik a helyszínen kitöltötték őket. Szükség esetén az asszisztensek segítettek a kitöltésben. A kérdőív az információigényekről és az igények kielégítésének fő forrásairól szóló kérdéseket tartalmazott. A válaszadók főként az egészségügyi, közlekedési és oktatási kérdések iránt érdeklődtek, de a munkával, elhelyezkedéssel kapcsolatos témák is kiemelt helyen szerepeltek. A legkedveltebb információforrások a családtagok és a barátok, majd az internet volt. Nagyon kevesen ismerik az Izraeli Állampolgári Tanácsadó Hivatalt (SHIL), amelynek számos irodája van szerte az országban, telefonos hotline szolgáltatást és gazdag webhelyet üzemeltet, célja közhasznú információk nyújtása. A további kutatások során érdekes kérdés lehet, hogy míg az SHIL szolgáltatásai viszonylag kevésbé népszerűek Izraelben, más országokban az állampolgári tanácsadó hivatalok (Citizen Advice Bureaux) jobban a középpontban vannak, és nagy népszerűségnek örvendenek. Milyen hasonlóságok és különbségek tapasztalhatók a nyújtott szolgáltatásokban és az ellátandó lakosság körében, ami megmagyarázná ezt az eltérést?

(Autoref.)

301/2012

RUBÉN, Heradio [et al.]: A review of quality evaluation of digital libraries based on users' perceptions. – Bibliogr. 74 tétel In: Journal of information science. – 38. (2012) 3., p. 269-283.

A digitális könyvtárak minőségének értékelése felhasználói szempontok alapján

Elektronikus könyvtár; Felmérés; Használó; Hatékonyság

Szakirodalmi szemlénkben a szerzők az értékelést a *felhasználó – rendszer és a felhasználó – tartalom* típusú interakcióikra összpontosítva vizsgálják, figyelembe véve, hogy nincsen konszenzus a használhatóság és a hasznosság kritériumairól, fontosságáról és egymáshoz való viszonyáról. Áttekintik a használhatósággal és a hasznossággal kapcsolatos kutatásokat, valamint azokat a munkákat, amelyek a felhasználó-szemponturnál értékelési kritériumok között prioritási sorrendeket állítanak fel. Kitérnek azokra az írásokra is, amelyek – a kritériumok számának minimalizálása érdekében – az ezek közötti viszonyt vizsgálják.

A kvantitatív megközelítések hasznosak lehetnek, ha a rendszerek kialakításában végrehajtott kisebb, de értelemmel bíró változtatások hatását akarjuk vizsgálni. A kvalitatív megközelítéseknek, melyeket laboratóriumi körülmények között, például hangos gondolkodtatással (*think aloud protocols*) vagy a felhasználók munkakörnyezetében végzünk el, sokkal nagyobb értelmező ereje van. E két megközelítést egyre gyakrabban ötvözik. Az adatgyűjtés automatikus módszerekkel, mindenekelőtt a felhasználói tranzakciókat rögzítő naplófájlok elemzésével is történhet. Az automatikus megközelítésekkel szemben azonban az a kritika fogalmazódik meg, hogy nem eredményeznek interpretálható, minőségi adatokat. Mivel a digitális könyvtárak felhasználói közösségeket hivatottak szolgálni, a felhasználói vélemények jelentik az értékelés legfőbb szempontját. A szemle éppen ezért a felhasználói részvételen alapuló módszerekre, az

interjúra és a kérdőíves vizsgálatokra összpontosít. Leírja a Likert skálák és a gyengén definiált (fuzzy) nyelvészeti modellek jellemzőit.

(Koltay Tibor)

Olvasáskutatás

302/2012

HRDINÁKOVÁ, Ľudmila: Výskum čítania mládeže v Slovenskej Republike In: Knižnica. – 13. (2012) 4., p. 6-23..

Res. angol nyelven

Olvasáskutatás az ifjúság körében a Szlovák Köztársaságban

Gyermek- és ifjúsági olvasók; Olvasásvizsgálat

Az információval telített világban a közönyvtárak egyik fontos feladata az iskolákkal, szülőkkel karöltve az olvasás támogatása, a fiatalok információs műveltségének fejlesztése. Nemzetközi kutatások (PIRLS, PISA, SIALS, PIAAC) mutatnak rá arra, hogy változó területi eltérésekkel a felnőtt népesség valamennyi csoportjában jelentősen romlott az írástudás színvonala. A különbségek összefüggnek a családi háttérrel, a végzettséggel, hatásuk meghatározó a társadalmi és gazdasági helyzetre, a munkaerőpiacon betöltött szerepekre.

A 2010-es olvasáskutatás a korábbi 2008-as részeredményekre támaszkodott, amelyet 6 nyilvános könyvtárban végeztek a pozsonyi önkormányzati kerületben. Az utolsó kutatást 177 általános, 66 szakközépiskolában és 54 gimnáziumban végezték el Szlovákia teljes területén. A 49 kérdést tartalmazó kérdőíves felmérés témái közt szerepelt: az új média és a szabadidős aktivitás, az olvasás és a média szembenállása, a fiatalok és a könyvtárak kapcsolatai, az olvasás családi motivációi, az olvasás mint kötelező iskolai feladat, az olvasás presztízse és a könyvhöz való viszony.

A média hatása a szabadidős tevékenységekre kérdéscsoportban a tévézési szokások mellett a számítógép- és internethasználatot vizsgálták. A szlovák fiatalok sok időt töltenek a képernyők előtt, 8-18 év között átlagosan 4 órát, és további 2 órát a számítógép előtt, az iskolai kötelezettségen túl. Internetes kommunikációval és a közösségi oldalak használatával napi 1-3 órát töltenek, a lányok inkább kommunikálni, a fiúk játszani szeretnek. Újságolvasásra legfeljebb napi 1 órát szánnak, ez is inkább a lányokra jellemző. Az olvasáshoz való viszonyt jól jellemzi, hogy hétköznapiakon a fiatalok 42%-a egyáltalán nem olvas könyvet, 1-2 órát tölt olvasással 27%, legfeljebb 15 percet 25% és több mint 2 órát mindössze 5,7%. Összességében 60% se könyvet, se újságot nem olvas.

A szabadidős tevékenységekben az olvasás legnagyobb konkurense a tévé. A fiatalok több mint fele napi 3 óránál többet tévézik, és egyáltalán nem olvas (51%). Csupán 8% nem tévézik, hanem 2 vagy több órát olvas. A szabadidős olvasás és számítógépezés között is hasonlóak az arányok, nem olvas, és több mint 3 órát számítógépezik 50%. Összességében megerősítést nyert, hogy a számítógépes tevékenységek egyértelműen az olvasás rovására történnek.

Az olvasás okozati összefüggéseinek vizsgálatában 51%-ban volt jellemző az a válasz, hogy az olvasás szórakoztat, a negatív oldalon 48% állította azt, hogy az olvasás nem szórakoztat, 36% számára unalmas, inkább filmet néz, 33%-nak nincs ideje olvasásra. Az információkat többnyire internetes forrásokból szerzik a fiatalok (49%).

Az iskolai környezet hatása a tankönyven kívüli olvasási gyakoriságra a kötelező és ajánlott olvasmányokat érintette: közel 20% szerint ilyet a tanárok nem kérnek, 15% egyetlen ilyen könyvet sem olvasott, 19% csupán 1 könyvet, 16% 3 vagy több könyvet olvasott egy iskolai tanévben. 10% mindent megtalált az interneten.

Az ifjúság és a könyvtárak kapcsolatára kihasználatlan tartalékok jellemzőek: a megkérdezettek 52% semmilyen könyvtárba nem jár, az iskolai könyvtárat 20% használja, más nyil-

vános könyvtárat 34% vesz igénybe. A legjobb eredmények a gimnazistákra jellemzőek, a legrosszabbak a szakközépiskolásokra (62% nem jár könyvtárba). A fiúk 68%-ára jellemző, hogy nem könyvtárhasználó, a lányoknál ez átlagosan 38%. A könyvtári szolgáltatások közül a fiatalok körében a kölcsönzés a legjellemzőbb (71%). Életkor szerint a legrendszerebb könyvtárhasználók a 13 éves válaszadók voltak.

A szlovák fiatalok többsége az elektronikus médiák felé fordul, elsősorban a televíziót részesíti előnyben. Az olvasás krízise a kultúra válságát is jelenti, a fiatalokat az olvasás nem szórakoztatja, előnyben részesítik a passzív, kényelmes információszerzést, a gyors információforrásokat (internet, barátok), nem igénylik a könyvtári szolgáltatásokat, nem érdeklődnek intenzíven az ismeretek iránt. A könyvtárak státusza nagyon alacsony. Az információforrások nem épülnek be az iskolai képzésbe és a feladatokba, a családi olvasási modell a könyvek és az olvasás hátrányára változik, hiányzik a kortárs olvasáskultúra és motiváció is.

Kihívás ezért a könyvtárak számára a képzési folyamatokba való bekapcsolódás, a könyvtár- és forrásalapú tanulás, ami a szlovák könyvtárak új, aktuális feladatokra épülő átalakulását követeli meg.

(Prókai Margit)

303/2012

TRÁVNÍČEK, Jiří: Čtenářské Polsko (varšavský Institut knihy a čtenářství a jeho poslední výzkumy). – Bibliogr. lábjegyzetben In: Knihovna. – 23. (2012) 1., p. 84-90.

Res. angol nyelven

Olvasó Lengyelország (a varsói Könyv és Olvasás Intézetének legutóbbi kutatásai)

Olvasásvizsgálat

Az olvasáskutatással és a könyvekkel foglalkozó intézet létrehozásának ötletét elsőként 1928-ban a lengyel nemzeti könyvtár igazgatója javasolta.

A háború után Łódźban megalakult az Állami Könyvtár, első olvasáskutatását 1947-ben végezte, de hamarosan megszüntették. 1954-ben újra megalakították, de ténylegesen csak 1955 májusában kezdett el működni a Könyv és Olvasás Intézete. 1969-re feladatai közé tartozott a kutatási eredmények népszerűsítése, a könyvtári tanácsadó tevékenység szabályozása. 1970-től kezdi az intézet megjelentetni évkönyvét, *Nyilvános könyvtárak adatai* címmel. 1992 óta az intézet két évente a 15 év feletti felnőtt lakosság körében reprezentatív kutatást végez, az utolsóra 2010-ben került sor. Az intézet kiadói tevékenységére olvasáskutatói vizsgálatok megjelentetése, sorozatok közreadása jellemző. Az utolsó, 2010-es kutatás mutatott rá arra, hogy a 2008. évi, olvasás szempontjából mélypont-ra süllyedt adatok valamelyest javultak két év alatt. Az utolsó kutatásban kétezer 15 év feletti válaszadó adatait vizsgálták. 2008-ban a felnőtt lakosság 62%-a a nem olvasók közé tartozott, csupán 11% vallotta magát rendszeres olvasónak. 2010-re 56%-ra csökkent a nem olvasók aránya és 12%-ra nőtt az olvasók aránya. 2008-ban Lengyelország az európai olvasói átlag tekintetében a dél-európai szintre (Portugália és Görögország szintjére) süllyedt.

2008-ban a nem olvasók aránya a 40-49 év közötti korosztályban 69%-kal a legmagasabb, a településtípus szerint a falvakban élők 73%-a vallotta magát nem olvasónak. A nagyvárosokban élők esetében a 15-19 éves korosztály mutatja a legnagyobb törést 119%-kal, a település nagysága tekintetében a 100 lakos alatti városokban élőkre jellemző leginkább a nem olvasás. A nem olvasás a nemek esetén a férfiaknál 41%-ra nőtt, a nőknél az arány csak 30%. Az olvasói szakadás a középiskolás és főiskolás fiatalokra jellemző. A 2008-as adatok szerint most először nem a legidősebb generáció (65 év feletti) mutatja a legrosszabb eredményt, hanem a negyvenévesek generációja. Abnormálisan megnőtt a nem olvasók aránya a felsőfokú végzettséggel rendelkezők körében. Mára az intelligens, művelt értelmiségiek helyére a szűk speciális ismeretekkel rendelkező szakemberek léptek, akiknek

a társadalmi státuszát külsődleges alapon ítélik meg (öltözködés, kozmetika, elektronikus eszközök, külföldi utazások, ház, autó), és nem a műveltség, olvasottság alapján. Manapság a műveltség, képzettség gyakorlatiassá és eszközszerűvé válik. Egyrészt a felsőfokú végzettséggel rendelkezők arányának túlzott növekedése nem társul szocio-kulturális feltételekkel, vagyis ha az olvasás egyáltalán nem természetes kulturális igény, ez összefügg a középiskolások és felsőfokú végzettségűek számának drasztikus növekedésével. Másrészt tanúi lehetünk annak, hogy eltűnik a művelt ember, helyére lép a szakértő, tanácsadó, akinek a saját foglalkozásán kívül semmi másra nem marad ideje.

Az olvasás meghatározó rendszertényezőből céleszközzé válik, amely időben és funkcióban behatárolt lett. Paradox módon, amikor a tanulás egyre nagyobb rétegeket érint és egyre hosszabb időre, élethosszig kitolódik, éppen az olvasás szűnik meg azoknál, akiknél ez a legjobban jellemző kellene, hogy legyen.

Lengyelország az olvasáskutatói vizsgálatok tükrében nagy társadalmi-demográfiai különbségeket mutat, amelyek az olvasás útjában állnak. A 2008. évi kutatás a lengyel mélypontot mutatja, 2010-re ugyan némileg javultak az adatok, de még így is azt jelzik, hogy a lengyel felnőtt lakosság több mint a fele egyáltalán nem olvas.

(Prókai Margit)

Használók képzése

304/2012

HRDINÁKOVÁ, Ľudmila: Modely informačnej gramotnosti In: ITlib. – 15. (2011) 3., Informačná gramotnosť, p. 4-16.

Az információs műveltség modelljei

Használoi szokások; Információkeresés; Terminológia

Az információs műveltség meghatározására irányuló kísérletek pár évtizede közismertek. Számos tudományterület (pl. a pedagógia, a könyvtár- és információtudomány stb.) foglalkozik az információs műveltség problémáival. A tanulmány a különböző területekhez kapcsolódó jellegzetes modelleket mutatja be.

Az információs műveltség legközismertebb definíciója az ACRL (Association of College and Research Libraries) *modellje*, amelyet kompetencia-központú modellnek nevezünk. Öt fő terület köré csoportosítja az információs műveltség jellemzőit: felismerés, keresés, értékelés, használat és etikai/jogi kérdések. Ezek keretében az információs műveltséggel rendelkezők elvárt kompetenciáit és készségeit rögzíti.

A *Big6* néven ismertté vált *modell 6* tevékenységi fázishoz köti a problémamegoldást: 1. a feladat meghatározása, 2. információs stratégia választása, 3. keresés, hozzáférés, 4. az információ hasznosítása, alkalmazása, 5. szintézis, 6. értékelés.

Az *5A modell* integrálja az IKT-t a funkcionális információs és technológiai jártasság képzési keretébe, a folyamatorientált modell az információs folyamatot 5 A-val kezdődő tevékenységgel közelíti meg: *Asking* – kérdezés, *Accessing* – hozzáférés a releváns információkhoz, *Analyzing* – a keresett információk elemzése, *Applying* – az információk alkalmazása a feladatmegoldásban, *Assessing* – a végeredmény értékelése a folyamatban.

Az *információs műveltség hét arca nevű modell* ausztrál felsőoktatási képzési tapasztalatokon alapulva 7 különböző értelmezésben, többdimenziós ábrázolással közelíti meg a témát. 1. az információs technológia fogalma az IKT használatának készségét foglalja magában. 2. az információs források fogalma, az információforrások ismeretét, hozzáférésük és alkalmazásuk önálló és rugalmas képességét jelenti. 3. az információs folyamat az információ problémamegoldó használatához kapcsolódik, itt az

információs műveltség az új szituációkban való információkeresést és döntéshozatalt hangsúlyozza. 4. az információs kontroll fogalma, az információs műveltséget menedzsment oldalról, a funkcionális hasznosítás felől közelíti meg. 5. az ismeretszervezés fogalma integrálja az információhasznosítás kritikus, átgondolt alkalmazását a hasznosítás szempontjából. 6. az ismeretek tágitása alatt az információk új ismeretökké való generálásának képességét értik, amely intuíción, kreativitáson feltételez. 7. a bölcsesség fogalma az információk ésszerű alkalmazásának személyes garanciáját jelenti, az információk szélesebb kontextusba való stratégiai beágyazásának képességét, személyes értékek, attitűd és vélemény kialakítását feltételezi.

Az információs műveltség *hét pillérű modelljét* egy brit társaság már 1999-ben alkalmazta. A modell ábrázolásában kör alapon hét pillér (azonosítás – alkalmazási terület – tervezés – összegyűjtés – értékelés – menedzselés – prezentálás) alkotja az információs műveltség struktúráját.

Az *ILL modell* (Information Literacy Landscape) szélesebb értelmű felfogása a hét pilléres modellnek, amely a műveltség mikro- és makrotényezőinek valamennyi oldalát számba veszi. A modell összetett individuális térként értelmezi a fogalmat, amelybe az információs viselkedés, az információs műveltség összetevői, az információfeldolgozás, a személyes minőség, az intelligencia és az információs motiváció is beletartozik. A felfogás a külső és belső területekkel egyaránt számol.

Az információs műveltség *szabad művészetként való értelmezési modellje* J. Shapiro és S. K. Hughes nevéhez kapcsolódik. A modell integrálja a *tool* (eszközsztű), *resource* (forráskezelő), *social-structural* (szocio-strukturális), *research* (kutatási), *publishing* (közreadási, megjelenítési), *emerging technology* (alkalmazási) és a *critical* (kritikai értékelési) jártasság képességeit. Ez a modell holisztikus megközelítésen alapul.

A *Kulthau-féle modell* lényege az információs műveltség olyan folyamatként való felfogása, amely a kognitív és nem kognitív aspektusokat

is számba veszi, a kiindulástól a témaválasztáson át a keresésig és értékelésig. Fontos része az emocionális elemekkel való számolás, a spontán optimizmus és csalódás, az információs neurózis, szorongás és stressz folyamatban való megjelenése.

A mediáció és intervenció az információs folyamatokban nevű modell a Kulthau-féle modell továbbfejlesztése, amely a folyamatokban részt vevő különböző szereplők hatásai, beavatkozásai alapján vizsgálja az információs és érzelmi műveltség változásait.

Az információs műveltség definícióihoz kapcsolódik az *information fluency* fogalma, amelyet sokan szinonimaként használnak. Ennek összetevői: az információs műveltség, a számítógépes műveltség és a kritikus gondolkodás, amelyek a perszonalizációt és a professzionalizálódást mestéri szinten ötvözik.

Az újabb trendekben az információs műveltség az új képzési stratégia hordozójává válik. Újabb dimenziók nyílnak a mobil információs műveltség területén, a versenyképesség megőrzése és a foglalkoztatás kapcsán, valamint az információs nevelés terén. Látható tendencia az információs műveltségnek a más műveltségterületekhez való közelítése, így az információs tér egyre bonyolultabbá és összetettebbé válik.

(Prókai Margit)

305/2012

INSERRA, Simona: Manoscritti e libri antichi per bambini e giovani adulti : riflessioni, disamina di progetti e sperimentazioni didattiche. – Bibliogr. a jegyzetekben In: AIB studi. – 52. (2012) 1., p. 31-43.

Res. angol nyelven

Kéziratokról, régi könyvekről gyerekeknek és fiataloknak

Használók képzése; Gyermek- és ifjúsági olvasók; Régi és ritka könyvek

Néhány éve terjedt el Olaszországban, hogy könyvtárak és más kulturális intézmények kép-

ző-tájékoztató alkalmakat, tanfolyamokat szerveznek az 5-18 év közötti korosztályok számára kéziratokról, ősnymtatványokról, régi könyvekről. Privilegizált (és fogékony) célközönségről van szó, melyet számos, a kulturális szférában tevékenykedő intézmény és szervezet „talál meg” iskolán kívüli didaktikai kezdeményezésekkel. A múzeumpedagógiától a könyvtárpedagógia vagy általában a könyvpedagógia csak egy kis lépésnyire van. Az iskolai környezeten kívül megtanítani a gyermekeknek, hogy mi a könyv, mire való, mik a gyűjtemények és hogyan használhatók – mindez egyrészt hozzásegít a tudatosabb felnövekedéshez, másrészt feledteti azt a – sajnos – általánosan elterjedt nézetet, miszerint a könyvtár csak csendes, unalmas és poros tárháza a könyveknek.

Az ilyen oktató tevékenység legtermészetesebb színtere a könyvtár, mely egyébként is az első közintézmények egyike, amellyel a gyermek találkozik és ahol mint polgárnak jogai vannak (és kötelességei), és ahol először találkozik régi könyvekkel teli polcokkal és a könyvesboltban neki kínáltaktól eltérő művek sokaságával. Számos olasz közkönyvtár szervez játékos-kalandos alkalmakat a régi könyvekkel, a könyvek történetével való megismerkedésre (az olasz települési könyvtárak nagy többségében jelentős mennyiségű régi könyv is található – MJ). Különösen sikeresek a gyakorlati alkalmak, az ismerkedés a papírmerítéssel, a lúdtollal való írás stb. Az iskolákra nem jellemző, hogy maguk szerveznének ilyen alkalmakat, de általában együttműködnek a könyvtárakkal. A múzeumok számára a pedagógiai tevékenység szinte természetes, így a könyvekkel, az írás, a nyomdászat, a könyv történetével kapcsolatos alkalmakat, sorozatokat is rendeznek, gyakran a helyi közkönyvtárral együttműködve vagy saját könyvtárakra támaszkodva. Az egyéb intézmények közül a cikk két Benedek-rendi kolostor, illetve apátság ilyen jellegű tevékenységét emeli ki.

A könyvkereskedések is aktív szerepet játszanak a könyv megismertetésében, gyakran az iskolákkal együttműködve rendeznek fesztiválokat, könyvbemutatókat stb. A web, a honlapok

használata e célra leginkább a könyvtárakat és a múzeumokat jellemzi. Amire mielőbb szükség lenne: országos találkozó a téma specialistái és a gyakorlatban tevékenykedők között, az évek alatt felhalmozott tapasztalatok megosztása, a különféle projektek értékelése, a módszerek tökéletesítése érdekében.

(Mohor Jenő)

306/2012

NAZARI, Maryam – WEBBER, Sheila: Loss of faith in the origins of information literacy in e-environments : proposal of a holistic approach. – Bibliogr. In: Journal of librarianship and information science. – 44. (2012) 2., p. 97-107.

Javaslat az információs műveltség holisztikus megközelítésére

Használati szokások; Oktatás -számítógéppel; Terminológia

Sokan úgy látják, hogy az információs műveltség fogalma nem megfelelő a kialakulóban lévő elektronikus környezetben. Tény, hogy ez igaz több olyan keretrendszerre, mint amilyen az Association of College and Research Libraries (ACRL) követelményrendszere. A negatív vélemények azonban nem tükrözik az információs műveltségről eredetileg alkotott elképzelést, amely továbbra is érvényes és szilárd.

A szerzők részletes áttekintést adnak az információs műveltséggel kapcsolatos nézetekről. Megállapítják, hogy amellett, hogy erősen kötődik az egész életen át való tanuláshoz, releváns személyes és társadalmi életünk, a gazdaság, továbbá minden tanulmányi terület tekintetében. A megközelítések egy részét az a meggyőződés jellemzi, hogy az információs műveltség az elektronikus környezetben elősegíti a „tanuljunk meg tanulni” megvalósítását, azonban nem vonják le teljességgel az ebből eredő következtetéseket. Egy másik megközelítés a könyvtárosok által kialakított definíciókra és keretrendszerekre koncentrál. A harmadik megközelítés az infor-

mációs műveltséget más írástudásokkal összevetve és azokkal kiegészítve vizsgálja. Jellemző rá, hogy az információs műveltséget önmagában nem látja elégségesnek, hanem megköveteli más írástudásokkal való kiegészítését. Számos könyvtáros azt képviseli, hogy az információs műveltséget úgy kell átalakítani, hogy a tanulók az elektronikus tanulási környezetekben meg tudják találni a szükséges információt, értékelni tudják, és fel tudják használni. A pedagógiai irodalom ezzel szemben azt tartalmazza, hogy az elektronikus tanulási környezet természete interaktív, és a részvételen alapul, tehát a kommunikációs eszközök vagy a blogok használatával mérhető, hogy megvalósult-e a tanulás.

A szerzők által összeállított holisztikus modell elemei:

- a tanulási cél, amely tartalmazza a tanulók véleményét is a cél megvalósításához szükséges információkról és készségeikről;
- az a tantárgyi kontextus, amelyben a tanulás megvalósul;
- az az információs környezet, amelyet a tanuló és tanár a cél eléréséhez megfelelőnek tart;
- az elektronikus tanulási környezet, amelyben a tanuló a feladatot teljesíti;
- a tanuló véleménye saját tudásbázisáról és készségeiről;
- a tanulónak a saját szükséges információs műveltségéről alkotott elvárásai.

Ebben a megközelítésben a tanuló tudásbázisa és készségei önállóvá válnak, viszont továbbra is kulcsfontosságúak a tudás konstruálásában. Ezzel elmozdulás történt attól a szemlélettől, amely a tanulót az oktatás olyan alanyának tekintti, akinek készségei és gyengeségei vannak, amelyeket ki kell javítani egy-egy adott feladat és cél teljesítéséhez.

(Koltay Tibor)

307/2012

PINTO, Maria: Information literacy perceptions and behaviour among history students. – Bibliogr. In: Aslib proceedings. – 63. (2012) 3., p. 304-327.

Történészhallgatók képe az információs műveltség-ről

Egyetemi hallgató; Felmérés; Használói szokások; Használók képzése -felsőoktatásban; Információke-resés

A kutatás célja az volt, hogy felderítse, milyen a spanyol történelem szakos hallgatók szubjektív képe saját információs műveltségi állapotáról. A történészek ritkán hivatkoznak elektronikus forrásokra, bár a könyvtárak és levéltárak elektronikus hozzáférést nyújtanak tudományos folyóiratokhoz, elsődleges és (ritkábban) másodlagos forrásokhoz. A történelem szakos hallgatók ugyanakkor rendszeresen járnak könyvtárba, ahol maguk dolgoznak. Kíváncsiak volna, hogy átgondolt és kritikai tudással rendelkezzenek az emberiség egyéni és társadalmi múltjáról annak érdekében, hogy megértsék a jelent, hiszen a történelemtudományon kívül nincs még egy olyan tudomány, amely az állampolgári tudathoz hozzásegítené őket. Képzésüknek alapismereteket kell nyújtania a történészek által használt fő módszerekről, technikákról és elemzési módszerekről. Ebbe beletartoznak a régi dokumentumok tanulmányozásához szükséges készségek, valamint a különböző történeti forrásokhoz való kritikai viszonyulás készségei. Hasznukra válik, ha ismerik más humán és társadalomtudományok fogalmait, elméleteit, távlatait és technikáit. Oktatásuknak magában kell foglalnia a szakterület terminológiájának ismeretét, a koherens szóbeli és írásbeli érvelés, valamint idegen nyelv(ek) elsajátíttatását. Meg kell tanulniuk, hogyan keressenek és gyűjtsenek információt, legyen az bibliográfiai természetű, vagy származzon az internetről.

Általános információs készségeik az elemzés és szintetizálás képessége, a tervezés és szervezés, az anya- és idegen nyelvi kommunikációs, szá-

mítástechnikai, problémamegoldó és döntési, valamint információmenedzselési készségek. Emellett szükségesek a csapatmunkában való részvétel készségei (ide értve az interdiszciplináris és nemzetközi témákat), a kapcsolatteremtő képesség, a sokféleség és a multikulturalizmus elfogadása, a kritikai gondolkodás, valamint az etikus viselkedés iránti elkötelezettség. Ezekhez járul még az önálló tanulás képessége, a kreativitás, a vezetői képesség, a vállalkozókészség és az új helyzetekhez való alkalmazkodás képessége, a fejlődőképesség, a kiválóság és a társadalmi részvétel.

A vizsgálatához használt kérdőív egy korábbi, a fordítók információs műveltségi készségeit mérő kérdőívre épült. A megkérdezettek három spanyol egyetem hallgatói közül kerültek ki. A válaszadók száma 252 volt, ami a megkérdezettek 17,79%-a. Ebből 56% volt nő.

A válaszadók szerint a legfontosabb készségek egyike az információ sematizálása és az elvonatkoztatás. Fontosnak tekintették dokumentumok létrehozását, a szerző mondanivalójának felismerését a szövegben, a kommunikációt, a nyomtatott források használatát és a terminológia ismeretét. A kevésbé fontos készségek közé sorolták a bibliográfiai szoftverek és az elektronikus források használatát, a szoftverek installálását, a keresési stratégiák ismeretét, az adatbázis-kezelő (MySQL, Access), statisztikai és a táblázatkezelő szoftverek használatát.

(Koltay Tibor)

308/2012

SEILER, Vilve – MIIL, Kärt – LEPIK, Krista: How to fit teaching of information literacy in with students' needs : an on-line credit course model from the University of Tartu Library In: LIBER quarterly. – 22. (2012) 1.

Hogyan igazítható az információs műveltség oktatása a hallgatói igényekhez: a Tartui Egyetemi Könyvtár online kurzusának modellje

Használoi szokások; Használók képzése -felsőoktatásban; Oktatási módszer; Távközlés

309/2012

Az e-learning széles körben elfogadott az információs műveltség oktatásának lehetséges módszereként, de a szakirodalom szerint ritkák az olyan önálló egyetemi kurzusok, amelyekben csak e-learning formában és aktív tanulási módszerekkel oktatnak. A tanulmány egy olyan kreditet adó egyetemi kurzus modelljét elemzi, melyben különböző háttérrel rendelkező diákok vehetnek részt, s a különböző feladatokat egyéni információs igényeik szerint teljesíthetik. Bár a tanulás során nincs személyes kapcsolat tanár és diák között, alkalmazzák a tanulókörpontú segítségnyújtást – minden diáknak van egy instruktora, egy szakreferens könyvtáros, aki a tárgykör információs forrásainak kiváló ismerője. A kurzus konstruktív tanulási szemléleten alapul: aktív tanulási technikákat használnak, és a kiszabott feladatok elemzése és értelmezése által kritikai gondolkodást fejlesztenek ki. A végzett diákok visszajelzéseinek és reflexióinak előzetes kvalitatív tartalomelemzése azt jelzi, hogy a diákok értékelik a kurzus során elsajátított készségeket és a szerzett ismereteket, sőt, az információs műveltséget kurzusként szükségesnek tartják, az irányított e-learninget pedig alkalmasnak arra, hogy az információs műveltséget elsajátítsák. A szerzők végkövetkeztetése az, hogy az információs műveltséget nem szükséges okvetlenül valamelyik tárgy tanításába integrálni, hogy értékes és hasznos legyen. Oktatását azonban össze kell kapcsolni ezekkel a tárgyakkal, hiszen így válik lehetővé a diákok számára az információkeresési és tanulási készségek elsajátítása, ami elengedhetetlen a diplomához. Ugyanakkor az e-learning – eszközként – a tantervbe ágyazva segít népszerűsíteni az információs műveltséget az oktatásban, az egyetem minden szegmensében.

(Autoref.)

URIBE-TIRADO, Alejandro – GIRLESA URIBE, Astrid: La alfabetización informacional en las universidades españolas. Niveles de incorporación a partir de la información publicada en los sitios web de sus bibliotecas-CRAI. – Bibliogr. In: Revista española de documentación científica. – 35. (2012) 2., p. 325-345.

Res. angol nyelven

Információs műveltség a spanyol egyetemeken könyvtárai (információs központjaik) honlapjain található információk alapján

Egyetemi könyvtár; Felmérés; Használoi szokások; Használók képzése -felsőoktatásban; Honlap

Az információs kompetenciák oktatása, azaz az információs műveltség egyike azoknak a kihívásoknak, amelyekkel a felsőoktatási könyvtárak, tanulási és kutatási forrásközpontok (CRAI – Centro de Recursos para el Aprendizaje y la Investigación) ma szembesülnek. Az elektronikus információforrások igen nagy mennyiségéhez való hozzáférés lehetősége megkívánja az alaposabb ismeretét és tudatos alkalmazását mindazoknak a válogatási és értékelési kritériumoknak, amelyek a jó minőségű és a szükségleteknek leginkább megfelelő információk megtalálásához szükségesek.

Ezzel a helyzettel szembesülve az ibériai és latin-amerikai egyetemi könyvtárak-forrásközpontok fokozatosan bevezették az információs műveltséget terjesztő tanfolyamokat, mind a könyvtár által kínált, mind az oktatókkal és a tanszékekkel együttműködve kialakított kurzusok formájában. A tanulmány célja az volt, hogy megállapítsa, a spanyolországi felsőoktatási intézmények milyen mértékben tesznek eleget az információs társadalom ezen követelményének. Ennek érdekében a 72 spanyol egyetem mellé kiválasztottak 59 egyéb felsőoktatási intézményt (amelyek a különböző rangsorok, illetve webes források szerint „minőséginek” tűntek), így összesen 131 felsőoktatási (közülük 50 köz- és 81 magán-) intézmény könyvtárának-forrás-

központjának honlapjáról gyűjtötték össze az információkat.

A vizsgálat alapfeltevése az volt, hogy a felsőoktatási könyvtárak fontos kötelessége az információs műveltség terjesztése, az ilyen irányú oktató-képző tevékenység, illetve hogy ennek a tevékenységnek meg kell jelennie az intézmény honlapján. Az aggodalomra okot adó végeredmény szerint jelentős számú intézmény (43%) nem felel meg a feltevések egyikének sem. 74 könyvtári honlap (57%) adott információt valamilyen szintű információs képzésről. A vizsgálat során négy képzési szintet különböztettek meg: alap-, illetve magasabb szintű használatképzést, valamint az információs kompetenciák oktatásának két szintjét. Ennek alapján elemi használatképzést szervez a 74 intézmény 39%-a, és mindössze 10 intézményben (13,5%) folyik magasabb színvonalú oktatás. Figyelemre méltó,

hogy a magánegyetemek közül mindössze kettőben folyik az információs műveltség oktatása. Megjegyzendő még, hogy a legtöbb magas szintű képzést nyújtó intézmény egyetlen tartományban (Katalóniában) található. Az információs kompetenciák oktatását folytató egyetemek 63%-ában van könyvtártudományi képzés.

Véggökövetkeztetés: mindenképpen szükség van az információs műveltség, az információs kompetenciák oktatásának magasabb színvonalra emelésére és szélesebb körű elterjesztésére a spanyol felsőoktatási intézmények körében, és az általánosabb helyzet megismerése, esetleges jó gyakorlatok feltárása érdekében hasznos lenne egy teljes ibériai és latin-amerikai felmérés elvégzése.

(Mohor Jenő)

Lásd még 258

Információelőállítás, -megjelenítés és -terjesztés

Digitalizálás

310/2012

GONZÁLEZ RUIZ, David – TÉRMENS, Miquel – RIBERA, Mireia: Modelo de indicadores para evaluar los formatos digitales para la preservación de vídeo. – Bibliogr. In: Revista española de documentación científica. – 35. (2012) 2., p. 281-287.

Res. angol nyelven

Videofelvételek megőrzésére szolgáló digitális formátumok értékelésének mutatói

Audiovizuális anyag; Digitalizálás; Formátum -gépi; Megőrzés

A mágnesszalagon rögzített audiovizuális anyagok folyamatos romlása elkerülhetetlen. Hosszú távú megőrzésüket csak a digitalizálás biztosíthatja. A digitális formátum kiválasztása viszont komoly probléma, egyrészt a videoformátumok technikai komplexitása miatt, másrészt pedig azért, mert nincs kifejezetten a hosszú távú megőrzés céljából kifejlesztett speciális formátum. Ahhoz, hogy a létező digitális videoformátumok közül kiválasszuk a digitális megőrzési céljainknak leginkább megfelelőt, számos szempont figyelembevételével kell értékelnünk azokat.

A javasolt modell felsorolja – és értékelési indikátorra teszi – a legfontosabb általános szempontokat az alábbiak szerint: Szabványosság; Elfogadottság (elterjedtség) a közönség körében; Elfogadottság a „szakmán belül” (az előállítók, az audiovizuális ipar körében); Elfogadottság más kulturális intézmények körében; Nyitottság („openness” – pl.: publikus-e a formátum struktúrája?); Függetlenség (illetve függőség egy bizonyos cégtől, operációs rendszertől, hardvertől stb.); Stabilitás (a módosítások, új verziók gyakorisága, illetve kompatibilitása a korábbiakkal); Interoperabilitás (kompatibilitás különféle multimédiás eszközökkel és operációs rendszerekkel); Minőség; Hűség; Metaadatok kezelése (lehetővé teszi-e és milyen szabványok szerint a metaadatok beépítését?). A javasolt speciális indikátorok olyan jellemzőkre vonatkoznak, mint a *bitrate*, *subsampling*, tömörítés stb.

Az egyes mutatóknak való megfelelést (fontosságuktól függően) 1-3, illetve 1-2 ponttal jelölik. A 11 általános indikátor szerint értékelték az elérhető 10 digitális videoformátumot. A legtöbb (27) pontot az MXF (*Material eXchange Format*) kapta (csak a három elfogadottsági-elterjedtségi mutatónál kapott 1-1 pontot). Az ismertebbek közül az AVI 24, az MPEG 25 pontot ért el. Legkevésbé alkalmasnak a mindössze 15 pontot kapott ASF (*Advanced Systems Format*) bizonyult.

(Mohor Jenő)

311/2012

KARVONEN, Minna: Digitizing materials of libraries, museums and archives In: Scandinavian library quarterly. – 45. (2012) 2., p. 16.

A könyvtárak, múzeumok és levéltárak anyagainak digitalizálása Finnországban

Digitalizálás; Együttműködés -belföldi; Közgyűjtemény; Nemzeti könyvtár

A Nemzeti Digitális Könyvtár (<http://www.kdk.fi/fi/>) a könyvtárak, múzeumok és levéltárak

legnagyobb együttműködési projektje Finnországban. A Finn Oktatási és Kulturális Minisztérium a tartalmak és a szolgáltatások egységes struktúrájának kialakításával támogatja a digitális levéltári, múzeumi és könyvtári információforrások elérhetővé tételét, a digitális kulturális örökség hosszú távú megőrzését. Az NDL alapja a jó minőségű tartalom. 2008 végén a finn könyvtárakban, múzeumokban és levéltárakban együttesen 3,9 millió digitális tétel volt, számuk 2011-re 20 millióra nőtt. A legnagyobb projektek a Nemzeti Levéltár, a Nemzeti Könyvtár és a Finn Természettudományi Múzeum vezetésével folytak. 2008–2011 között a minisztérium a kiadásokhoz 16 millió euróval járult hozzá. Foglalkoztatási szempontból a projekt a magán-, a köz- és a harmadik szektorban 400 emberévet jelentett.

A Finn Nemzeti Könyvtár központi irányításával és fejlesztésével 2012 elejétől nyilvános interfészeket állítanak üzembe, ezeken keresztül elérhetővé válik a 2002–2011 között digitalizált 16 millió tétel (történelmi fényképek és térképek, régi újságok, háborús naplók stb.) nagy része.

A könyvtárak, múzeumok és levéltárak a digitalizálási tevékenységben gyakran a tartalom és a használati kritériumok kombinációjára összpontosítanak. Tipikus példa az olyan homogén, kulturális vagy tudományos szempontból fontos gyűjtemények digitalizálása, amelyek fizikai kezelése nehézségekbe ütközik. A digitális tartalmak használatára vonatkozó kérdésekben egészen az eredeti dokumentumokig kell visszanyúlni, ezért fontos, hogy a digitalizálandó anyagok kiválasztása során együttműködjenek a különböző felhasználói csoportokkal.

A digitalizálás folyamatában fontos az alkalmazott technológia és a létrehozandó metaadatok helyes megválasztása, hogy azok megfeleljenek a használati és a hosszú távú megőrzési követelményeknek, elkerülve az újabb digitalizálást. Hosszú távú megőrzés csak úgy valósítható meg a pontosság és a teljesség sérelme nélkül, ha megfelelő metaadatokat csatolnak a digitális objektumokhoz; a későbbi korrekció drága,

sokszor lehetetlen, mivel a szükséges adatokhoz már nem lehet hozzáférni.

A kihívásokra való felkészülés legjobb útja, ha a gyarapítási politika és a digitalizálási stratégia naprakész, és ha a könyvtárak, múzeumok és levéltárak megosztják információikat és tapasztalataikat egymás között és a felhasználókkal.

(Viszocsekné Péteri Éva)

312/2012

KATUŠČÁK, Dušan: Ciele a európsky kontext projektu Slovenskej národnej knižnice „Digitálna knižnica a digitálny archív” In: Knižnica. – 13. (2012) 6., p. 5-9.

Res. angol nyelven

A Szlovák Nemzeti Könyvtár „Digitális Könyvtár és Digitális Archívum” projektjének céljai és európai összefüggései

Digitalizálás; Együttműködés -belföldi; Együttműködés -nemzetközi; Elektronikus könyvtár; Megőrzés

A Szlovák Nemzeti Könyvtár röviden DIKDA néven ismert nemzeti könyvtári projektje a tudástársadalom és a kreatív ipar kihívása. A digitalizálás a kreatív ipar új területe, amely az elmúlt évtizedben bekerült a társadalmi kommunikációba, a könyvtári tevékenységbe és a foglalkoztatásba. Digitalizálás kapcsán ebben az esetben tömeges, ipari méretű digitalizálásról beszélünk. Európában ipari méretű digitalizálási projektek kb. 2000 óta léteznek.

Szlovákiában a DIKDA 2012-2015 között a nemzeti könyvtár székhelyén, Túrócszentmártonban valósul meg. Ezt követően a projekt állami támogatással folytatódik, a ciklus ideje alatt 150, utána 78 munkatárs (közép- vagy felsőfokú végzettségű fiatal) közreműködésével. A digitalizálás a nemzeti könyvtár integrált konzerváló és digitalizáló központjában valósul meg Ruttkán. Itt található a papíralapú dokumentumok tömeges fertőtlenítését és savtalanítását végző laboratórium is. A projekt társintézményei a nemzeti könyvtár székhelyén és Ruttkán, vala-

mint a pozsonyi Szlovák Nemzeti Levéltárban találhatóak. A digitális tartalmak tárolása részben Túrócszentmártonban, a hosszú távú őrzés elsődlegesen a pozsonyi egyetemi könyvtár központi adattárában, másodlagosan a zsolnai egyetemi könyvtárban történik. A projekt két sajátos célja: egyrészt a könyvtári és levéltári szlovacika dokumentumok digitalizálása, másrészt könyvtári és levéltári dokumentumok számára digitalizáló és konzerváló központ funkcionális infrastruktúrájának kiépítése.

A DIKDA projektbe azok az írott szlovacika anyagok tartoznak, amelyeknek a szerzői szlovákok, amelyek a mai Szlovákia területén készültek, szlovák vonatkozásúak vagy szlovák nyelven íródtak. Ennek keretében 2 800 000 egységet digitalizálnak, 78 új munkahely létesítésével.

A második cél keretében digitalizáló központot alakítanak ki 60-100 tonna/év kapacitású fertőtlenítő központtal, 20-60 tonna/év mennyiségű savtalanító egység létesítésével, amelyhez a digitalizálás és konzerválás minőségét biztosító infrastruktúra kapcsolódik.

A projekt az EB támogatásával és elvárásaival összhangban valósul meg, melynek célja az európai kulturális örökség digitalizálása. A digitalizált anyagok az Europeana projektben válnak hozzáférhetővé, amely az európai közgyűjtemények digitális forráshelye (www.europeana.eu). 2015-ig mintegy 30 millió objektum hosszú távú hozzáférését biztosítják itt (2011-ig 19 millió anyag került föl). Európa a világon minden bizonnyal a legnagyobb kulturális örökséggel rendelkezik, nem hagyhatja veszendőbe menni ezeket a kincseit, ki kell használni a digitalizálás minden lehetőségét. Az Europeana finanszírozása az Európai Digitális Agenda céljai között szerepel. Kulcsintézkedései közé tartozik egyrészt a szerzői jogoknak a határokon átvívelő kidolgozása, másrészt a fenntartható finanszírozás nyilvános digitális európai könyvtári modellnek, az Europeanának és a digitális tartalmaknak a biztosítása. 2014-2020 között a digitális szolgáltatások finanszírozását a CEF-ből (Connecting Europe Facility) tervezik. Nemrég került sor Az

első világháború a hétköznapi dokumentumokban című projekt megvalósítására, amelyben 25 ezer személyes emléket gyűjtöttek össze és digitalizáltak.

A DIKDA projekt legfontosabb európai kapcsolata a CENL (Az Európai Nemzeti Könyvtár-igazgatók Konferenciája), az európai könyvtár, a TEL és az Europeana. Az európai könyvtárban (The European Library) a humán- és társadalomtudományi páneurópai kutatások támogatását szolgáló bibliográfiai adatok és digitális anyagok hozzáférhetőek. A Szlovák Nemzeti Könyvtár ennek 2006-tól aktív tagja, 3,5 millió nemzeti könyvtári bibliográfiai adattal. A CENL keretében fontos megállapodás született a nemzeti könyvtárak között, amelyben elfogadták a nyílt hozzáférés licencét (open licence agreement).

Az Európában jelenleg 20 milliónyi közgyűjteményi audiovizuális anyag érhető el 27 európai nyelven. Az európai kulturális örökség digitalizálásában fontos szerepet töltenek be a Lundi Alapelvek (2001), a Lundi Akcióterv és a Pármai Charta, amely az alapelvek mellett a projekteket gátló kérdésekkel is foglalkozik.

Szlovákiában jelenleg a kultúra területén a digitalizálás koordinálása csak formális, mert a kulturális, tudományos és intellektuális örökséggel kapcsolatban nem létezik egységes digitalizálási stratégia. Sok összehangolatlan törekvés, egyéni akciók jellemzik. Az erők elégtelen összhangja nem hatékony, töredékes projektek megvalósulását eredményezi a nyilvános szférában, ami a közös források pazarlását jelenti.

(Prókai Margit)

313/2012

SOLBAKK, Svein Arne: The National Library's digital newspaper service In: Scandinavian library quarterly. – 45. (2012) 2., p. 6-7.

A Norvég Nemzeti Könyvtár digitális hírlapszolgáltatása

Digitalizálás; Hírlap; Időszaki kiadványok gyűjteménye; Nemzeti könyvtár

A Norvég Nemzeti Könyvtár 2006-ban átfogó programot indított a tartalom-digitalizálásra. A 20–30 éves projekt a nemzeti könyvtár teljes állományára kiterjed. A meglévő műveket feldolgozzák, az új kiadványokat a kiadóktól már digitalizálva kapják. Az elmúlt 6 év alatt a digitális állomány mintegy 350 ezer hírlapnak, 235 ezer könyvnek, 240 ezer kézzel írt oldalnak, 4 ezer poszternek, 740 ezer rádióműsornak, 7 ezer videokazettának, 7 ezer 78-as fordulatszámú hanglemeznek és 8 ezer hangszalagnak a másolatával gyarapodott. Ezek nagy része a nemzeti könyvtáron keresztül elérhető.

A digitális hírlapszolgáltatás (www.nb.no/aviser) 2011-ben indult. A nemzeti könyvtárban majdnem teljes a norvég hírlapok gyűjteménye, a közel 1200 újság-cím mintegy 5 millió másolatát tartalmazza, összességében kb. 70 millió oldalt. 2008-ig a másolatokat mikrofilmen tárolták, a jó minőségnek köszönhetően a digitalizáláshoz ezeket veszik igénybe. 2008-tól az összes hírlapot digitális formában tárolják. Ha a kiadó nem állít elő digitális másolatot, akkor a könyvtár megteszi. A papíralapú digitalizálás költsége-sebb, viszont a másolatok színesek (a mikrofilmek fekete-fehérek). A cél, hogy a következő négy évben minden norvég hírlapnak legyen digitális változata.

Az újságokban lévő szövegek digitalizálásához az OCR-technológiát alkalmazzák, majd indexeléssel teszik kereshetővé őket. Az automatikus átírás valójában csak az újabb újságoknál ad megfelelő minőséget, a régebbi kiadásúaknál nem. Más nemzeti könyvtárakban gyakorlat, hogy az olvasók javítják a szövegben az OCR miatti hibákat – ezt Norvégiában is tervezik. Jelenleg 4,9 millió oldalt digitalizáltak mikrofilmről és 2,8 milliót papírról, ezen kívül 890 ezer oldalt kaptak digitalizálva, megőrzésre alkalmas minőségben. A nemzeti könyvtárnak 8 napilappal van együttműködési megállapodása, és további kettővel arról, hogy azokat digitali-

zálja, és elérhetővé teszi a norvég könyvtárak számára.

A norvég könyvtárak az avistjeneste@nb.no címen kérhetik a szolgáltatást, a lehetőséggel mintegy 250 könyvtár él. A nemzeti könyvtár és a napilapok közötti szerződéseknek köszönhetően a szolgáltatás a hírlapok 80%-át érinti. Ez kb. 30 ezer napilap másolatát jelenti, amelyek nem esnek szerzői jogvédelem alá, és az olvasók bárhol, a könyvtáron kívül is olvashatják. A szolgáltatásba bekapcsolt többi másolat csak a nemzeti könyvtárból érhető el.

Az új szolgáltatás elsődleges célja, hogy a norvég könyvtáraknak ne kelljen mikrofilmmel dolgozniuk. A nemzeti könyvtár sem állít elő több mikrofilmet, de külső szolgáltatótól megveszi a meglévő filmek digitalizált másolatait. Ezzel sok könyvtárnak segít abban, hogy ne kelljen mikrofilmolvasókat beszerezniük. A digitális szolgáltatás sokkal többet nyújt, mint a mikrofilmolvasók, mivel az újságok tartalma is kereshetővé válik. További lehetőség például a dátum szerinti keresés, egy adott napon megjelent újságok összegyűjtése. Az olvasó könnyen felnagyíthatja a szükséges részleteket, egy-egy oldalt ki is nyomtathat. A digitális repozitóriumban minden tétel egyedi és folyamatos azonosítót kap, ami lehetővé teszi például, hogy más szolgáltatásból elérjék a keresett hírlapot.

A tervek között szerepel, hogy újabb norvég kiadókkal kössenek megállapodásokat. A mintegy 1200 újságcímből mára 250 maradt élő, fontos lenne a többi történetének tanulmányozása. Speciális tartalmak meghatározásához új módszerek, az adatbázis böngészéséhez új utak alkalmazását is tervezik. A hírlapszolgáltatás indításakor úgy gondolták, hogy ennek a dokumentumtípusnak olyan sajátos jellemzői vannak, amelyek a speciális szolgáltatásban is tükröződhetnek.

(Viszocsekné Péteri Éva)

Lásd még 271

Audiovizuális, elektronikus, optikai információhordozók

314/2012

MAJSTROVIČ, Tat'ána Viktorovna: Elektronnyj dokument : osnovnye harakteristiki i ego mesto v sisteme obâzatel'nogo êkzemplâra. – Bibliogr. 8 tétel In: Bibliotekovedenie. – (2012) 1., p. 43-46.

Elektronikus dokumentum: fő jellemzői és helye a köteleespéldány-rendszerben

Elektronikus dokumentum; Köteleespéldány; Terminológia

A cikk célja a szerverek és a számítógépek merevlemezein tárolt elektronikus dokumentumok elemzése (az optikai CD-kkel nem foglalkozik). Az elektronikus dokumentumoknak több meghatározása is ismert, például „géppel olvasható hordozón lévő dokumentum, használatához számítógép szükséges”, „korlátozott és az adott pillanatban befejezett információállomány”, „anyagi hordozón rögzített információ megjelenési formája”. Ezek a meghatározások a dokumentum hagyományos összetevőit rögzítik, mint az információ és az anyagi hordozó, figyelembe veszik a befejezettséget és a külső formát, új jellemző a használati közeg. Az elektronikus dokumentumra is érvényes tehát a dokumentum klasszikus meghatározása azzal, hogy elektronikus közegben működik.

Az elektronikus dokumentum tartalma szöveg, hang vagy kép lehet; helyét a dokumentumok hierarchiájában meg kell találni. A dokumentumok világa elméleti síkon két részre tagolódik: elektronikus dokumentumokra és ami előttük volt. A helyzet azért paradox, mert nem az új jelenségnek kell nevet adni, hanem az azt megelőzőnek. A szerző álláspontja szerint célszerű az „analóg dokumentum – elektronikus dokumentum” megosztást használni. Mindkét esetben az információ kódolva van vagy az embereknek

érthető módon (betűkkel), vagy számukra érthetetlen bináris rendszerben. Ezért lehet a nyomtatott dokumentumot analógnak tekinteni, digitális rögzítését pedig elektronikusnak. Elsődleges lehet az elektronikus dokumentum is, ennek ki-nyomtatása pedig az analóg változat.

Az elektronikus dokumentumok jellemzői két csoportba sorolhatók:

- állandó, a dokumentum átalakítása során változatlanul maradó mutatók (tartalom, jelrendszer, eredet, formátum, funkció és rendeltetés, a használat módja: determinált vagy interaktív);
- változó, a dokumentum meghatározott állapotát vagy életciklusát jellemzők (a hozzáférés módja, hordozó, hiperkapcsolatok és jelölők, a forgalmazás módja: nyilvánossá tett vagy nem, teljesség)

A fenti felosztás nem egyértelmű, a gondolatmenet arra utal, hogy az állandó jellemzők a dokumentum általános meghatározásából következnek, a változók pedig a használati közegeből. Ily módon a könyvtári állományokba és ennek megfelelően a kötelespéldány-rendszerbe történő kiválasztáshoz, a kritériumok meghatározásához a következő paramétereket kell figyelembe venni: tartalom, jelrendszer, a létrehozás módja, a használat (felhasználóval folytatott együttműködés) módja, önmagában elégséges volta (kritikus hiperkapcsolatok hiánya).

A gyarapítási és feldolgozási döntések meghozatalában fontos a létrehozás módja (eredeti dokumentum vagy digitalizált), különösen a kötelespéldány struktúráját érintő döntéshez. Az általánosítás legfelső szintjén hét esetet lehet megkülönböztetni az elektronikus dokumentum és nyomtatott változata kapcsolatában:

1. az elektronikus dokumentum teljes egészében (tartalmában és megjelenésében) megfelel a nyomtatottnak;
2. az elektronikus dokumentum tartalmában azonos a nyomtatottal, külső megjelenésében azonban nem;
3. az elektronikus dokumentum alapját szkennelt szöveg képezi, kommentárokkal és mellékletekkel kiegészítve;

4. nyomtatott eredetű és elektronikus dokumentumokat vegyesen tartalmazó gyűjtemények;
5. nyomtatott kiadvány melléklete;
6. számítógépen készült nyomdai kézirat;
7. eredeti, analóg változattal nem rendelkező elektronikus dokumentum.

A 2. és 3. csoportba tartozó dokumentumok már eredetinek tekinthetők, mivel az eredeti szöveg átdolgozásával készültek. A témában tartott legutóbbi tudományos konferencián ezeket a dokumentumokat „deriváltak” nevezték.

Összefoglalva: a kötelespéldány-rendszerbe az analóg változattal nem rendelkező elektronikus dokumentumoknak kell bekerülniük, valamint a deriváltaknak a konkretizáló paraméterek (funkció, rendeltetés, használat módja, hardver/szoftver sajátosságai) betartásával.

(Viszocsekné Péteri Éva)

315/2012

TUCKER James Cory: Ebook collection analysis : subject and publisher trends. – Bibliogr. In: Collection building. – 31. (2012) 2., p. 40-48.

Egy e-könyv gyűjtemény elemzése témák és kiadói trendek szerint

Állomány használata; Egyetemi könyvtár; Elektronikus könyv; Felmérés; Könyvkiadás

A tanulmány egy felsőoktatási könyvtár e-könyv gyűjteményét értékeli, és kísérletet tesz a használati trendek felvázolására témák és kiadók szerint. A kutatás egyrészt két e-könyv csomag (a Netlibrary-é és az Ebrary-é) háromévi használatának adatain, másrészt kétfajta vásárlási módon (a Netlibrary-tól egyszeri, az Ebrary-tól előfizetéses) alapult. A kutatás során a két csomag használatának változásait követték nyomon az idő folyamán, és elemezték témák és kiadók szerint. Az eredmények szerint az Ebrary-t erőteljesebben, a NetLibrary-t kevésbé használták a vizsgált időtartamban; a témák szerinti elemzésben az egészségtudományi és szállodai tárgyú

e-könyvek vezettek, kiadók tekintetében pedig öt kiadó e-könyvei mutatták a legnagyobb használatot mindkét csomagban. Az e-könyv csomagok kölcsönzési adatai közül az Ebrary-é két évig nem álltak rendelkezésre, ezért nem tudták a két csomag teljes összehasonlítását elvégezni a hároméves időtartam alatt.

A cikk hozzájárul az e-könyvek használati mintáinak felderítéséhez kiadók és témák tekintetében, az e-könyvek beszerzésének két különböző üzleti modelljét hasonlítja össze, és segít az e-könyvek hatékony kiválasztásában az oktatás és tanulás támogatása érdekében. A használati adatok hároméves nyomon követése segítséget nyújt a könyvtáraknak az e-könyv beszerzés megfelelő üzleti modelljének kiválasztásához.

(Autoref.)

Lásd még 245, 253, 262, 282, 286

Információ- és kommunikációs technológia

316/2012

DÖLLGAST, Brigitte: Auf den Spuren deutscher Einwanderer in New York : Projekt des Goethe-Instituts sorgt für Aufsehen - Modernste Technik im Einsatz - Bibliothekare zeigen ihre Kompetenzen In: BuB. – 64. (2012) 5., p. 385-387.

Német bevándorlók nyomában New Yorkban: a Goethe Intézet projektje

Honlap; Információtechnológia; Külföldön fenntartott könyvtár; Telefon

A New York-i Goethe Intézet és a Pratt Intézet könyvtár- és információtudományi tanszéke közösen fejlesztette ki a „GermanTracesNYC.org” mobil webhelyet, amelyet még a New York Daily News is bemutatott kétoldalas cikkében. A *German Traces NYC* nevű projekt háromféle módon közelíti meg a német bevándorlók törté-

netét New Yorkban. A klasszikus honlap mellett egy mobil honlapot is kifejlesztettek, amelyet okostelefonnal lehet elérni. Ezt kibővítették egy „kiterjesztett valóság” (augmented reality) alkalmazással is, mely szintén okostelefonnal használható, és podcastokhoz, fényképekhez és informatív játékokhoz vezet Manhattan bel- és külvárosának 37 különböző helyszínéről. A két-nyelvű projekt azt is lehetővé teszi a használatnak, hogy saját útvonalát megtervezze New York város egész területén. Tartalmilag a projekt a német bevándorlók lebilincselő történetét mutatja be korszerű formában. Megvalósítása lehetőséget adott arra is, hogy a mai könyvtárosok újonnan elsajátított készségei megmutatkozzanak. A projekt megfelelő formájának kiválasztásánál a célközönség, New York fiatal és technofil lakóinak és látogatóinak információkeresési szokásait tartották szem előtt.

(Autoref.)

317/2012

POWER, June L.: Access the Web : IM and SMS for the circulation desk In: Journal of access services. – 9. (2012) 2., p. 84-95.

IM és SMS a kölcsönzőpultnál

Információtechnológia; Kommunikáció -használat; Kölcsönzés; Telefon

A mindennapokban és a szakirodalomban is jól látható, hogy a hordozható számítógépek és intelligens mobiltelefonok széles körű elterjedése nyomán a könyvtárhaználóok egyre inkább a gyors és könnyen elérhető könyvtári szolgáltatásokat keresik, válaszul pedig a könyvtárak egyre több online forrást és segítséget kínálnak. Ennek legelterjedtebb formája a tájékoztató- és kölcsönzőpultoknál az azonnali üzenetküldő szolgálat, IM (instant message). A szolgáltatást a Mary Livermore Library (University of North Carolina at Pembroke) is bevezette, szabadon felhasználható, ingyenes szoftverek segítségével.

Először a *Trillian multichat* alkalmazta a szerző, mely számos IM szolgáltatáshoz és közösségi hálózathoz való egyidejű hozzáférést tesz lehetővé, sőt, egy-egy szolgáltatás egyazon képernyőn többszörösen futtatható vele. Majd áttért a webböngészőn alapuló *Meebora*, amely annyival előnyösebb, hogy használata semmiféle szoftverletöltést nem igényel. A tájékoztatásban pedig olyan hasznosnak bizonyult, hogy a kölcsönzőpultnál is bevezették.

Első lépésben postafiókokat nyitott az IM szolgáltatást nyújtó, népszerű szolgáltatóknál (*Gmail, Yahoo, Hotmail, AOL*). Ezek után egy Meebo postafiók is létrehozott, amely szinkronizálta az azonnali üzenetküldő programokat. Ezzel egy helyen vált hozzáférhetővé az összes üzenetváltás. A tájékoztatópultnál a közösségi oldalakat is felvették a könyvtár Meebo fiókjába. A gépet úgy állították be, hogy bekapcsoláskor azonnal csatlakozzon a Meebohoz, ezt tehát a kollégáknak nem kell észben tartaniuk. Új üzenet érkezését a Meebo Notifier egy kis felugró ablakban jelzi a képernyőn.

Mivel nem mindegyik kölcsönzőpult rendelkezik SMS fogadásához és csevegéshez szükséges telefonvonallal, telepítették a *Google Voice* és *Google Talk*'s alkalmazásokat is, szintén a Meebohoz kötve. Az új Google Voice-os SMS üzenetek beérkezését a *GVM* szabad letöltésű szoftver pásztázza, és továbbítja az e-mail boxba vagy telefonra, ahonnan aztán megérkezik kölcsönzőpulthoz a Meebo révén. Egy gyorsan elérhető weboldal tartalmazza a kollégák számára készített használati utasítást, melynek részletes leírását számos képernyőkép egészíti ki. Mivel a legtöbben élvezettel használják az új kommunikációs lehetőséget, így nyugodtan el lehetett kezdeni az új szolgáltatás marketingjét is egy csevegődoboz elhelyezésével az elérhetőseget tartalmazó weboldalon. A dobozba írva a használók külön bejelentkezés nélkül küldhetik el üzenetüket a könyvtárba. A könyvtár és az egyetem különböző kiadványaiban és az e-mail listákon szintén népszerűsítették az új lehetőséget, amihez mobiltelefonos alkalmazást is készítettek.

Az új szolgáltatás egy délután alatt felállítható használóbarát, szabadon hozzáférhető programok segítségével, kezelése nem igényel nagy erőforrásokat, mégis vonzó, új kommunikációs lehetőséget nyit meg.

(Fazokas Eszter)

318/2012

SPITZER, Stephan: Make that to go : re-engineering a web portal for mobile access In: Computers in libraries. – 32. (2012) 5., p. 10-14.

Webportálok alkalmassá tétele mobil használatra

Egyetemi könyvtár; Honlap; Információtechnológia; Szakkönyvtár -egészségügyi; Szoftver; Telefon; Tipográfiai szerkesztés

Az okostelefonok és táblagépek elterjedése felveti a könyvtári portálok mobil eszközökkel való elérhetőségének kérdését. A szerző egy „partizán” (nem hivatalos) projekt keretében egy orvostudományi egyetem (Uniformed Services of the Health Services, USUHS) bethesda-i haditengerészeti klinikájának campusán működő tanulási központ számára szervezte meg szolgáltatásaik mobil hozzáférését.

A tervezéskor figyelembe kell venni a mobil eszközök sajátosságait: a kijelző mérete kisebb, az adatátvitel lassabb, az információt a megsokkoltól eltérő helyzetekben használják fel. Meg kell határozni a célközönséget, el kell hagyni a kevésbé használt szolgáltatásokat, a szükségtelen adatokat és vizuális elemeket. Az USUHS esetében a használat nagy része klinikai környezetben történik (pl. az orvosok egy beavatkozás előtt vagy közben meg akarják nézni a vonatkozó szakirodalmat), a diákok pedig gyakran útközben, az oktatók egy konferencián vagy intézménylátogatáson – és katonai intézmény lévén még a csatatéren, hadikórházban történő használatot is figyelembe kell venni. Meg kell határozni, hogy ennek a használói körnek milyen információ a legfontosabb. A könyvtári portál jelenlegi széles választékából a forrásokhoz való

gyors hozzáférést kellett kiemelni Ehhez a továbbított adatok körét szűkíteni kellett, és több hozzáférési pontot, direkt linket kellett létrehozni, mindezt olyan formátumban, amely jobban megfelel a mobil kijelzők paramétereinek.

Az alkalmazásokat lehetővé kellett tenni Apple (iPhone és iPad) és Android eszközökre egyaránt, és a böngészőre bízni a dekódolást (erre a HTML-kód „user agent” paramétere ad lehetőséget). A szerző az eredeti könyvtári portál kibővítése helyett egy külön mobil weboldalt hozott létre, amely lehetővé tette szükség szerint a teljes méretű weboldalra való átváltást is. A használói nézet tervezésekor eszköz szimulátor programokat (device emulators) használtak (külön az iPhone-ra és külön az Androidra; az utóbbihoz a Windows Java csomagot vették igénybe, s benne a Google SDK-t, amely a helyi rendszeren fut). A tervezésben sokat vettek át a Tri-College Library Consortium mobil portáljából.

Mivel a webszolgáltatók által nyújtott teljes képernyős nézetet a mobil eszközök csak kicsinyítéssel képesek visszaadni, a HTML-kód fej részében a „width=device-width” beállítást érdemes használni. Hasonló problémát kell leküzdeni az adatbeviteli mezők esetében. Itt az adhat segítséget, ha a billentyűk lenyomását a színük változása is jelzi. A begépelési igényt a kedvenc webhelyek gyors előhívhatósága is csökkentheti.

Minden olyan extrát el kellett távolítani a képernyőről, amely nem kapcsolódott közvetlenül az adatátviteli funkcióhoz (pl. logók, navigációs fülek, könyvtári hírek vagy az egyéb szolgáltatásokra mutató linkek), és a találatok ablakát is szűkebbre vették. Mindez persze gyerekesen hat egy teljes képernyőn, de tökéletesen megfelel a mobil kijelzőnek. A mobil weboldal optimalizálásában a Firefox böngésző YSlow nevű pluginja (segédprogramja) különösen hasznosnak bizonyult.

Az objektív kiértékelés a Google Analytics segítségével történt. Kiderült, hogy a mobil változat használata ugyan a teljes méretű könyvtári oldal használatának töredéke volt, viszont világszerre igénybe vették, sokan többször is. A kísérlet

első 6 hónapjában a használói visszajelzések is többnyire pozitívak voltak, ezért a kísérlet sikeresnek értékelhető.

(Mándy Gábor)

319/2012

WILLIAMS, Berika S.: Less is more : how to app-ify your library services In: Computers in libraries. – 32. (2012) 5., p. 6-9, 36-38.

A kevesebb több. Mobil alkalmazások könyvtári szolgáltatásokhoz

Egyetemi könyvtár; Honlap; Információtechnológia; Szoftver; Telefon; Tipográfiai szerkesztés

A Texas állambeli Victoria College és a University of Houston-Victoria könyvtárának webkönyvtárosa hasznos programkódokkal megtűzdelt, részletes beszámolót közöl a könyvtár használói számára létrehozott mobiltelefonos alkalmazásokról, a bevezetésükkel felmerülő buktatókról és egyéb tapasztalatairól.

Induláskor el kell dönteni, melyik megoldást választja a könyvtár: nyújthat szorosan a weblapjához kapcsolt, azonos URL címről elérhető mobiltelefonos szolgáltatásokat, lépcsőzetes stíluslappal (cascading style sheet – CSS) felépítve. Ez előrelátó tervezést és a tartalmak gondos strukturálását is igényli. Választhatja a weblapjától elkülönülő megjelenést, például a jQuery Mobile, érintőképernyős eszközökre optimalizált keretrendszerből vett sablont használva. Alkalmazható a mobilhasználók átirányítása is a könyvtár weboldalára. Az ehhez szükséges kód számos programnyelven megtalálható a <http://detectmobilebrowsers.com> címen. Elképzelhető, hogy a könyvtár teljesen önálló alkalmazást fejleszt, melyet a használó letölt, és installál saját készülékére. Ma már ezt is számos, az eltérő platformokat egyaránt kezelni képes segédlet támogatja. Természetesen arra sem árt figyelemmel lenni, hogy vajon kompatibilis-e az általunk bevezetett mobil alkalmazás a régebbi típusú készülékekkel. Általában is érvényes, hogy

minden új megoldást tesztelni kell, még hozzá lehetőleg az összes jellemző platformon működő mobilkészüléken. A szerző iPhone, Android, Black-Berry és Palm telefonokon ellenőrizte a mobilweb-szolgáltatást.

Az újdonságra QR-kód segítségével hívták fel a könyvtárhasználók és a könyvtárvezetőség figyelmét a könyvtári nyílt napon, a Victoria College hírlevelében és az egyetem által kiadott sajtóközleményben. Egy hónap alatt a könyvtár honlapjának kb. 12 ezer látogatója közül 319 mobilkészüléken kereste a szolgáltatásokat. Nagyon hasznos a mobiltulajdonosok igényeinek és szokásainak figyelemmel kísérése a webes statisztikák és chat logok, valamint közvetlen visszajelzéseik révén. Meg kell ragadni minden kötetlen beszélgetésre szolgáló alkalmat is a velük való együttműködésre, a használók tapasztalatainak, tudásának kamatoztatására. Akár versenyeket is lehet hirdetni, melyek ösztönöz-

hetik a kreativitást és hasznos PR-eszközként is szolgálnak. A cikk jó tanácsokkal zárul: az egyszerűbb megoldások felől haladjunk a bonyolultabbak felé, például először kép nélküli, szöveges oldalakat tegyünk elérhetővé. Ellenőrizzük, szerepelnek-e a könyvtár legfontosabb adatai, mint a nyitva tartás, az elérhetőség és a mobil elérésű szolgáltatások felsorolása. A fejlesztés eredményének ellenőrzésére megfelelő eszközt találhatunk a <http://validator.w3.org/mobile> címen.

A cikkben konkrét tapasztalatokat és tippeket is találhatunk a térkép és útirány, a könyvtári nyitva tartás, az adatbázis-hozzáférés, a tájékoztatói alkalmazások, a katalógus, és a „kérdezd a könyvtárost” szolgáltatások kapcsán.

(Fazakas Eszter)

Lásd még 256, 278, 285, 297

Könyvtárgépesítés, könyvtárépület

Könyvtárépítés, -berendezés

Lásd 272

Számítógép-szoftver

Lásd 288

Elektronikus könyvtár

320/2012

DORNER, Daniel G. – REVELL, James: Subject librarians' perceptions of institutional repositories as

an information resource. – Bibliogr. In: Online information review. – 36. (2012) 2., p. 261-277.

Szakreferensek véleménye az intézményi repozitóriumokról mint információforrásról

Elektronikus könyvtár; Felmérés; Felsőoktatási könyvtár; Könyvtárosi hivatás; Szakreferens-szolgálat; Tájékoztatás

A dolgozat arról a kutatási projektről számol be, melyt az vizsgálta, a szakreferensek miképpen kezelik és ajánlják információforrásként az intézményi repozitóriumokat olvasóiknak.

Az új-zélandi szerzők az innováció és a változás erjesztője (*change agent*) koncepció öt tényezőjét vették alapul – Everett Rogersnek az innovációk terjesztésének elméletéből (1962) merítve – a kilenc szakreferens könyvtárossal lefoly-

tatott félig strukturált interjúkhoz. Az alanyok bölcsészet-, természet- és társadalomtudományi szakreferensek voltak három egyetemről. A szerzők úgy találták, a szakreferensek az intézményi repozitóriumokról mint információforrásról különböző szintű ismeretekkel rendelkeznek, és van, aki pozitívan, van, aki negatívan vélekedik róluk. A könyvtárosok szerint az intézményi repozitóriumok még fejletlenek, s leginkább a bölcsészettudományi, legkevésbé a természettudományi kutatók számára értékesek, kevésbé használhatók az alsóéves diákok számára, de a doktori értekezések megtalálására kiváló forrásnak bizonyulnak.

Az intézményi repozitóriumok értékének jelenlegi felfogása miatt a szakreferensek még nem ajánlják információforrásként őket. Ahhoz, hogy az intézményi repozitóriumok sikeresek legyenek, a könyvtárvezetőknek nemcsak a dokumentumok bekerülését kell biztosítaniuk, hanem ajánlaniuk is kell az olvasóknak mint értékes információforrást, hogy minél többen hozzáférhessenek és használják.

Noha több vizsgálatot is végeztek az utóbbi években az intézményi repozitóriumokkal kapcsolatban, ezek elsősorban azzal foglalkoztak, mi késztette a szerzőket arra, hogy munkáikat ott helyezték el. Ez a vizsgálat azt mutatja be, hogy még mindig nem tekintik az intézményi repozitóriumokat elég értékes információforrásnak (és nem is népszerűsítik) a felsőoktatási könyvtárak szakreferensei, és eltérő minőségű tartalmakként ajánlják ezeket a hozzájuk forduló olvasóknak.

(Autoref.)

321/2012

WITT, Michael: Co-designing, co-developing, and co-implementing an institutional data repository service. – Bibliogr. In: Journal of library administration. – 52 (2012) 1-4., p. 172-188.

Intézményi adatrepozitóriumi szolgáltatás közös megtervezése, fejlesztése és megvalósítása

Elektronikus könyvtár; Információszerzés; Megőrzés; Munkakör; Munkaszervezés

2011 januárjától az USA-ban a National Science Foundation megköveteli, hogy a kutatási támogatásra irányuló pályázatok tartalmazzanak adatkezelési tervet.

Az e-tudomány terjedése a könyvtárak tevékenységére is hatással van. A változások előjeleit a könyvtárak már korábban is érzékelték. A könyvtárak teendői közé fokozatosan bekerült a kutatási adatok kezelése; a könyvtáros szerepe pedig kibővült a következőkkel: adatkezelési terv készítése, oktatás, adatszervezés és –leírás, adatgyűjtemények építése, adatokkal kapcsolatos tájékoztatás.

A Purdue Egyetem könyvtárai az egyetem munkatársaival szoros együttműködésben a kérdéses időszakban a HUBzero virtuális kutatási környezet (Platform for Scientific Collaboration) kialakításán dolgoztak. Az egyetem repozitóriumát (Purdue University Research Repository, PURR) a HUBzero szoftvert felhasználva az érintett szakemberek összefogva alakították ki. A PURR az egyetem kutatói és munkatársaik részére online együttműködési térként és adatmegosztási platformként funkcionál. A cél az, hogy megbízható digitális repozitóriummá fejlődjön, amely a DataCite digitális objektumazonosítóit (DOI), továbbá más szabványos megoldásokat alkalmaz az adatok felderítése, használata és hosszú távú megőrzése érdekében.

A PURR a gyakorlatban projektek köré szerveződik. Projektet az egyetem bármely alkalmazottja indíthat, ehhez három évre 500 MB tárhelyet kap, plusz max. 50 MB tárhelyet az adatok megőrzésére. A projektek idővel lejárnak, a hozzájuk kapcsolódó adataik azonban a későbbiekben is hozzáférhetők, akár nyilvánosan, akár egy úgynevezett „sötét” archívumban. Pályázati támogatás megléte esetén a megítélt tárhelyek nagysága 100 GB-ra, illetve min. tíz évre 10 GB-ra nő.

Amikor egy projekt indul, az illetékes szakreferens e-mailben értesítést kap, hogy kijelölték az adatok kezelésére. Hasonlóképpen min-

den alkalommal tájékoztatják, amikor egy-egy adathalmaz az archívumba kerül. A könyvtáros feladata az adathalmaz ellenőrzése és a PURR repozitóriumba való bevitelének jóváhagyása. A projektek adatainak lejáratakor hasonló folyamat zajlik, amely a lejárati előtt 6-12 hónappal indul egy értesítéssel. Ekkor a könyvtáros dönthet úgy, hogy az adathalmaz a könyvtári gyűjteménybe kerüljön. Ha erre nem kerül sor, az adathalmazt selejtezik, törlik.

A könyvtárosoknak szerepe van az adatkezelési tervek elkészítésében is. Ennek a tervnek tartalmaznia kell, hogy milyen jellegű adatok keletkeznek a kutatás során, milyen leírási szabványt és formátumot készülnek alkalmazni, hogyan osztják majd meg, hogyan archiválják és őrzik meg az adatokat. Minderre fel kell készíteni őket.

A könyvtárosok már korábban is végeztek adatokról való tájékoztatást, például a társadalom-

tudományok területén. Most meg kell ismerniük, hogy egy-egy szakterületen milyen adatok fontosak, ezeket hogyan és hol lehet leírni és tárolni, milyen módon lehet értelmezni ezzel összefüggésben például a szellemi tulajdon, a metaadatok és a hitelesség jól ismert kérdéseit. A Purdue Egyetemen digitális referenz szolgáltatás zajlik a QuestionPoint szoftverrel, ebbe az adatokról való tájékoztatást is beillesztették. A feladatok ellátására „adatkönyvtárosokat” jelöltek ki. A könyvtár levéltárát és különgyűjteményeit is bevonták az őket érintő kutatási adatok kezelésébe. A könyvtárosok és a használók számára különböző kalauzokat készítettek az adatok szolgáltatásának tudnivalóiról. A Purdue Egyetemen az adatok kezelése a könyvtári munka integráns része lett.

(Hegyközi Ilona)

Lásd még 283, 287, 301, 312

Kapcsolódó területek

Kiadói tevékenység

322/2012

MACREZ, Franck: La loi pour l'exploitation numérique des livres indisponibles In: Documentaliste. – 49. (2012) 2., p. 24-26.

Törvény a már nem kapható könyvek digitalizálásának engedélyezéséről

Digitalizálás; Jogszabály -más területről; Könyvkiadás; Könyvvásárlás; Szerzői jog

A 2012. március elsején „kiadóktól kiadóknak” megszerkesztett törvény célja az volt, hogy megkönnyítse a 20. században kiadott, már nem

kapható, de szerzői jogvédelem alatt álló könyvek digitalizálását. Mindez a francia nemzeti könyvtár kötelékében zajlik, és körülbelül 500 ezer könyvet érint, ám számos érdeket sért.

A törvény egyik cikkelye meghatározza a „kifogyott könyv” fogalmát. E szerint minden Franciaországban 2001. január elseje előtt kiadott, és kereskedelmi forgalomban már nem kapható könyv e kategóriába tartozik. Ez érvényes akkor is, ha maga a könyv kiadója sem értékesíti már a kiadványt. A jövőben egy erre szakosodott társaság fogja majd össze mindazoknak a könyvvvel, könyvkiadással foglalkozó szakemberek csoportnak egy-egy képviselőjét, akik ezeknek a könyveknek a digitalizálását szervezik. Ez számos kritikára ad alkalmat, ugyanis a szerzők és a kiadók között továbbra is érdekellentét feszül, amelyek egyik része a digitalizálás után befolyó

pénzösszegekkel kapcsolatos. A szerzőknek csak igen szűk hatókörük van, hogy rendelkezzenek az általuk írott mű digitalizálását illetően: ha a digitalizálás sérti személyüket, ha a kiadó nem, csak a szerző rendelkezik a nyomtatott vagy a digitális kiadás jogával.

Csak remélhetjük, hogy ebből – a törvény ellenére mégis létező – káoszából valami ésszerű és az

olvasóknak, szerzőknek, kiadóknak is elfogadható közös megoldás születik meg e kiadványok digitális kiadását illetően. Az árva művek digitalizálásának engedélyezését egy másik, későbbi törvény fogja szabályozni.

(Pajor Enikő)

Az ismertetett cikkek forrásai

AIB studi (IT)	52. (2012) 1.	Journal of librarianship and information science (GB)	44. (2012) 2.
American libraries (US)	43. (2012) 5-6.	Journal of library administration (US)	52 (2012) 1-4.
Aslib proceedings (GB)	63. (2012) 3.	Journal of the American Society for Information Science and Technology (US)	63. (2012) 1.
Bibliotekovedenie (RU)	(2012) 1.	Knihovna (CZ)	23. (2012) 1.
Bibliothek (DE)	36. (2012) 2.	Knížnica (SK)	13. (2012) 4., 5., 6.
BuB (DE)	64. (2012) 5.	LIBER quarterly (I)	22. (2012) 1.
Bulletin des bibliothèques de France (FR)	57. (2012) 3.	Library hi tech (US)	30. (2012) 2.
Cataloging & classification quarterly (US)	50. (2012) 1-4.	Library management (GB)	33. (2012) 4/5.
Collection building (US)	31. (2012) 2.	The library quarterly (US)	82. (2012) 2.
College & research libraries (US)	73. (2012) 2.	Library review (GB)	61. (2012) 2., 3.
College & research libraries news (US)	72. (2011) 9.	Libri (I)	61. (2011) 4.; 62. (2012) 1.
Computers in libraries (US)	32. (2012) 5.	Naučnye i tehničeskie biblioteki (RU)	(2012) 5.
Documentaliste (FR)	49. (2012) 2.	Online information review (I)	36. (2012) 1., 2.
The electronic library (I)	30. (2012) 2.	Public services quarterly (US)	8. (2012) 2.
IFLA journal (I)	38. (2012) 2.	The reference librarian (US)	53. (2012) 2.
Information outlook (US)	16. (2012) 3.	Revista española de documentación científica (ES)	35. (2012) 2.
Interlending & document supply (GB)	40. (2012) 2.	Scandinavian library quarterly (Sx)	45. (2012) 2.
ITlib (SK)	15. (2011) 3.	Vestnik BAE (Fx)	(2012) 1.
Journal of access services (US)	9. (2012) 2.	Zeitschrift für Bibliotheks- und Bibliographie (DE)	59. (2012) 2.
Journal of documentation (GB)	67. (2012) 2., 3.		
Journal of information science (GB)	38. (2012) 3.		